

**Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ**

ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ВІЙНА

Тези доповідей учасників
міжнародного психологічного форуму

(7 квітня 2023 р., м.Харків, Україна)

Харків 2023

УДК 316.3:159.9
0-72

Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму (7 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2023. 265 с.

У матеріалах конференції проаналізовано актуальні психологічні питання українського суспільства, яке переживає стан війни. Розглянуто вплив агресивних інформаційних і психологічних технологій на особистість та засоби ефективної протидії ним, особливості надання психологічної допомоги та психологічної підтримки в умовах війни. Розкрито засади психологічного забезпечення сектору безпеки та оборони України, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників у царині права та психології.

УДК 316.3:159.9

Матеріали викладено в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори та їх наукові керівники.

ЗМІСТ

СОКУРЕНКО В.В. ВІТАЛЬНЕ СЛОВО.....	12
БОЙЧУК С.С. ВІТАЛЬНЕ СЛОВО.....	13
АЛЕКСЕЄНКО Н.В. ШКОЛА ЛІДЕРСТВА В СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ.....	15
БАНДУРКА О.М. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	17
БАНДУРКА С.С. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	18
БАРКО В.І., БАРКО В.В. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТОСТІ ПЕРСОНАЛУ ПОЛІЦІЇ.....	22
БЕЛІМЕНКО А.М. ПСИХОФІЗІОЛОГІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ РЯДОВОГО ТА СЕРЖАНТСЬКОГО СКЛАДУ: ПОВЕДІНКА В СОЦІУМІ ТА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ.....	27
БІЛЮЧЕНКО Ю.М. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АГРЕСІЇ У РОБОТІ ПОЛІЦІЇ.....	29
БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю.Ю. НЕГАТИВНІ ПСИХІЧНІ СТАНИ ТА МЕТОДИ ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ.....	32
БОЙЧУК С.С. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ЗМІН ПОЛІЦЕЙСЬКИХ- СПЕЦПРИЗНАЧЕНЦІВ.....	35
БОЛЬШАКОВА А.М.	

АДАПТАЦІЯ ДО ВИМУШЕНИХ ЗМІН: КПТ-МОДЕЛЬ ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ.....	38
БОНДЗИК Д.М. ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	41
БОТНАРЕНКО І.А. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОКОРЕКЦІЇ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	43
БРУСАКОВА О.В. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	49
ВЕЛІЧКО А.В. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ОСОБИСТІТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	51
ВОЛОШИНА А.В. ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ.....	54
ГАНАБА С.О. САМОЦІННІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ РЕЗИЛІЄНСУ.....	58
ГРЕБЕНЮК А.А. ВОЛОНТЕРСТВО, ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН.....	60
ГРЕСА Н.В., ВІДЕГРЕН Ольга СПЕЦИФІКА ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ – ПОВЕДІНКИ В КОНТЕКСТІ ТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ РИЗИКУ.....	63
ГУРА Г.Н. ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ОЧІКУВАНЬ НА АДАПТАЦІЮ ПІДПРИЄМЦІВ ТА КЕРІВНИКІВ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	67
ДАВИДОВА О.В. КОМПЕТЕНЦІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО У СФЕРІ ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЯТИВНОМУ ВПЛИВУ.....	72
ДУБІНІН Д.О.	

ДІАГНОСТИКА КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТУ РЕЗІЛЬЄНТНОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ.....	74
ЄВДОКІМОВА О.О., НЕЧІТАЙЛО І.С. ВТРАТИ ТА ПЕРЕМОГИ: СУСПІЛЬНИЙ ВИМІР ВІЙНИ.....	77
ЖАРІКОВА С.Б., ВЛАЩЕНКО Н.М., УГОДНІКОВА О.І. СПЕЦИФІКА РЕФЛЕКСИВНИХ ВМІНЬ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ У ПРОФЕСІОГЕНЕТИЧНОМУ ВИМІРІ.....	81
ЖДАНОВА І.В., СИДОРЕНКО А.Ю. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	84
ЗАРІЧАНСЬКИЙ О.А. ОСОБИСТІТЬ У ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	86
ЗАХАРЕНКО Л.М., МИХАЙЛЮК І.О. СПОСОБИ КОНТРОЛЮ ЕМОЦІЙ КУРСАНТАМИ ПІД ЧАС ОФЛАЙН НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	89
ЗГОДЬКО Д.Д. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ МЕДИЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	93
ZELENSKA Olena, ILNYTSKA Yana CRITICAL THINKING AS A CONFRONTATION FACTOR TO HOSTILE INFORMATION AND POLITICAL INFLUENCE.....	95
ЗІНЧЕНКО Д.А. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	98
ЗІНЧЕНКО Д.А., МАКАРОВА О.П., ЧЕРВОНІЙ П.Д. НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЖЕРТВАМ ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	101
ЙОГАНСЕН К.Д. IMPACT OF WAR ON CHILDREN'S MENTAL HEALTH.....	105
KALAMKOVIC Martin PEOPLE WITH DISABILITIES IN WAR TIME.....	107

KALAMKOVIC Snezana	
INCLUSION OF STUDENTS WHO CAME WITH THE WAR OF THE WESTERN AREAS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE REPUBLIC OF SERBIA.....	110
КАРПЮК І.В., ГАЛЬЧИЧ І.П.	
ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ.....	113
KLIMANOV Bohdan	
WAR EFFECTS ON PERSONALITY DEVELOPMENT.....	114
КЛОЧКО А.М.	
КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ФУНКЦІЯ ФОРМУВАННЯ СТРЕС-МЕНЕДЖМЕНТУ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ.....	116
КОВАЛЕНКО Є.С.	
СХИЛЬНІСТЬ ДО ПОРУШЕНЬ ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЇЇ ДІАГНОСТИКА.....	120
КОЛЕСНІЧЕНКО О.С., МАЦЕГОРА Я.В.	
ФАКТОРНА СТРУКТУРА ХАРАКТЕРИСТИК, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ЕФЕКТИВНІСТЬ СЕРЖАНТІВ, ЗА ОЦІНКАМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	122
КОРОТКЕВИЧ Р.О., СЕМЕНЧЕНКО Ю.В.	
ЕМОЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	126
КРАСНОКУТСЬКИЙ М.І.	
АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІД ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ.....	128
КУРЕПІН В.М.	
АСПЕКТИ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ ФАКТОРІВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ТА ШЛЯХИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....	131
КУРЕПІН В.М., ІВАНЕНКО В.С.	
ОСОБИСТІТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ, ТРИМАЄМО ФРОНТ НА ПЕРЕМОГУ.....	134
ЛІВЕНЦОВА Ю.С.	

ВПЛИВ СТРЕСУ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ.....	137
МАННАПОВА К.Р. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ БАТЬКІВСТВА.....	139
МАРЧЕНКО О.Г., ІВАНОВ С.О. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	143
МАРЧЕНКО О.Г. ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	147
МАР'ЯН М.М. ТРИВОЖНІСТЬ – ЕМОЦІЯ, ЯКА НАЙБІЛЬШЕ ВІДОБРАЖАЄТЬСЯ У ДІТЕЙ СЬОГОДЕННЯ.....	149
МЕДВЕДЄВА О.В. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОДИН ІЗ ДІТЬМИ ЗІ СТАТУСОМ ВПО В УМОВАХ ВІЙНИ.....	152
МІЛОРАДОВА Н.Е., ДОЦЕНКО В.В. МІЖНАРОДНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	155
МОКРЕЦОВА Е.О. ВПЛИВ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ПЕДАГОГІВ З РІЗНИМ СТАЖЕМ РОБОТИ.....	159
МОРГУНОВ О.А. СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	162
МОХОРЕВА О.М. СПЕЦИФІКА НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПЕРЕЖИВАННЯ ВТРАТИ.....	164
NECHITAILO Iryna, ALIEVA Aigul UPDATE OF SOME NON-SPECIFIC FUNCTIONS OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE CONDITIONS OF WAR: PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AND SOCIAL SUPPORT OF THE CIVILIAN POPULATION.....	166

НЕЧИТАЙЛО О. ІТ-ГАЛУЗЬ ТА ІТ-ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ: ДОСЯГНЕННЯ І ПРОБЛЕМИ.....	170
НОВІКОВА К.М. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОГНІТИВНО – ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ В РОБОТІ З ПСИХІЧНОЮ ТРАВМОЮ.....	173
ОВСЯННИКОВА Я.О., КЕРДИВАР В.В. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ.....	175
ОЛЕКСИН М.О. РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ.....	177
ОНИПЧЕНКО О.І., МАРЧЕНКО В.В. ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВІДНОВЛЕННЯ БОЄЗДАТНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	179
ОНИЩЕНКО Н.В. ВІЙНА ЯК ВІТАЛЬНА ЗАГРОЗА: ВПЛИВ НА ОСОБИСТІТЬ.....	182
ПЛАТОНОВ В.М. МЕТОД ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ, ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ФАХІВЦЯ ПІРОТЕХНІКА ДСНС УКРАЇНИ.....	185
ПОНОМАРЕНКО Я.С. ПСИХОЕМОЦІЙНЕ ЗДОРОВ'Я ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	188
ПРОЦИК Л.С. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ ПСИХІЧНОГО СТАНУ «НУЛЬОВОГО РЕСУРСУ».....	192
РАСТОРГУЄВА Н.О. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	194
РЕЗНІК К.О.	

ВИТОКИ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНА РОЗУМНІСТЬ У ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ РОЗВІДКАХ.....	197
SAZANOVA Larysa VIOLATION OF CHILDREN'S RIGHTS IN RUSSIA'S FULL-SCALE WAR IN UKRAINE.....	199
СКЛЯР О.С. АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК СПОСІБ НАДАННЯ ДІТЯМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ).....	202
SKRYPNYCHENKO Dmytro PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF WAR ON CHILDREN.....	206
СОКУРЕНКО В.В. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО СЛУЖБИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	208
СТРЕПЕТОВА В.А. СПЕЦИФІКА ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	210
ТВЕРДОХВАЛОВА Ю.Л., БОНДАРЕНКО Л.О. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ЛЮДЯМ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ОКУПАЦІЮ.....	213
ТІМЧЕНКО О.В., ПОХІЛЬКО Д.С. СПЕЦИФІКА ТРАВМАТИЗАЦІЇ ДИТИНИ З РІЗНИМ ТРАВМАТИЧНИМ ДОСВІДОМ ВІЙНИ.....	216
ТОЛСТЕНКО К.В. ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ БІЖЕНЦЯМ.....	219
ТЮРІНА В.О., КАЛІБЕРДА Д.В. СОЦІАЛЬНІ ВІДХИЛЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ТА ЇХ ПРОФІЛАКТИКА У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	222
ТЮРІНА В.О., ПРОКОДЯНЧИК С.С. СПОСОБИ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЛЮДЯМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У ЗОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ.....	225
ФЕДОРЕНКО О.І.	

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ І ВЕТЕРАНАМИ ВІЙНИ.....	228
ФІЛОНЕНКО В.М. ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ І ЗЛОЧИННІСТЬ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	232
FOSSEY Matt THE IMPACT OF THE WAR AND THE MILITARY SERVICE ON THE SOCIETY OF THE UK.....	234
ХАРЧЕНКО С.В. ХАРАКТЕР ВПЛИВУ НА УЧАСНИКІВ СТРЕС-ФАКТОРІВ ВОЄННИХ ДІЙ (АНАЛІЗ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ).....	236
ХУДАВЕРДОВА А.О. ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО ЗЛОЧИН У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	239
ЧЕПЕЛЄВА Н.І. ВПЛИВ СИТУАЦІЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ В СІМЕЙНІЙ СИСТЕМІ.....	241
ЧЕПІГА Л.П. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНЦІВ – ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ.....	243
ШАХОВА О.Г. ЧИ МОЖНА ТРАНСФОРМУВАТИ ТОТАЛІТАРНЕ СУСПІЛЬСТВО?.....	246
ШВЕЦЬ Д.В. СПІВПРАЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З НАСЕЛЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	249
ШЕЛКОШВЕЄВ І.В., СОЛОХІНА Л.О. ОРГАНІЗАЦІЯ КОМПЛЕКСУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ БОЙОВИХ ДІЙ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ.....	252
ШИЛІНА А.А. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	255
ШИМКО А.О.	

Особистість, Суспільство, Війна. Харків, 2023

THE HUMANITARIAN SITUATION IN UKRAINE AND GENDER-BASED
VIOLENCE RESPONSE.....258

ЮРЧЕНКО-ШЕХОВЦОВА Т.І.

КУРС «САМОДОПОМОГА ПЛЮС» У РОБОТІ З ПЕРСОНАЛОМ
ПОЛІЦІЇ.....261

ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ВІЙНА

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО
Валерія СОКУРЕНКА

*ректора Харківського
національного університету внутрішніх справ,
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента національної академії
правових наук України, заслуженого юриста України*

Шановні колеги! Науковці! Працівники нашого університету і гості!

Вже другий рік поспіль Харківський Національний університет внутрішніх справ проводить міжнародний науковий психологічний форум «Особистість. Суспільство. Закон».

Наш форум проходить в особливих умовах введення воєнного стану в Україні.

Умови війни поставили нові проблеми та виклики, з якими стикнулися психологи, працівники правоохоронних органів, учасники освітнього процесу і кожен українець. Рік війни показав, що вирішення цих проблем потребує пошуку нових підходів до роботи із студентами, з населенням, з внутрішньо переміщеними особами, людьми, що зазнали поранення та каліцтва і з такою вразливою групою як діти, актуалізуються питання використання сучасних методів надання психологічної допомоги, як населенню, так і тим, хто обороняє та підтримує нашу країну від російського агресора: військовослужбовцям, поліцейським, а також мирним громадянам.

Кількість людей, які потребують психологічної допомоги і підтримки нажаль зростає кожного дня. Багато людей переживають виснаження, спустошення, втому, відчувають тривогу й паніку. Наші психологи активно засвоюють та використовують у роботі з населенням сучасні методики роботи: як опанувати себе в критичних умовах, як допомогти близьким та підтримувати здоровий психічний стан в критичних умовах, навчитися жити в умовах війни, адекватно сприймати реальність, опанувати себе, тощо.

Приємно відзначити участь у нашому психологічному форумі представників психологічних служб сектору безпеки і оборони України: Збройних сил України, Національної поліції, Національної гвардії, Державної служби з надзвичайних ситуацій. У форумі також беруть участь представники великої кількості закладів вищої освіти як України, так і закордонних наукових та освітніх закладів, а саме Великобританії, Колумбії, Польщі, Швеції, Сербії, професійних психологів-практиків.

Вважаю, що даний захід є дуже важливим місцем для обговорення нагальних проблем надання психологічної допомоги людям і психологічної підтримки у складних воєнних обставинах.

Від щирого серця бажаю кожному, хто долучився до нашого заходу, витримки, мужності, наснаги у вирішенні нелегких задач.

Слава Україні!

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО **Сергія БОЙЧУКА**

*Директора Департаменту забезпечення діяльності
міністра МВС України*

Шановні учасники форуму!

Війна, розв'язана російським агресором, кардинально змінила життя всіх українців і внесла свої суворі корективи в діяльність усіх державних інституцій, зокрема, у роботу Національної поліції України.

Функції поліції розширилися до незаниханих раніше обсягів. Однак мета залишилася єдиною – збереження життя людей та забезпечення їм максимально можливої безпеки. Мільйони людей рушили зі східних, північних та південних областей держави на захід у пошуках прихистку, втікаючи від російської окупаційної армії.

Поліцейські були поруч – на вокзалах, у супроводженні евакуаційних колон, самостійно вивозили нажаханих людей із гарячих точок прямісінько під обстрілами. Всього працівниками поліції супроводжено евакуацію **близько 4,5 мільйонів громадян**.

Думаю ви розумієте, наскільки важливо поліції в такі важкі часи постійно залишатися на зв'язку з населенням. У перші тижні вторгнення в декількох регіонах взагалі не працювали поліцейські спецлінії. Безумовним було прийнято рішення оперативно підключати додаткові телефонні номери, щоб люди могли зв'язатися з поліцією.

Усього за час повномасштабної війни отримано **майже 5 мільйонів дзвінків**. Переважна більшість із них були саме звернення інформаційного та консультативного характеру.

Громадяни хотіли, щоб їм пояснили, що робити. Щоб їх вислухали та підтримали. Сотні операторів працювали прямо з укриттів, аби встигнути допомогти людям. Близько 80% службових завдань, які сьогодні виконуються працівниками Національної поліції України, є неприбутковими для підрозділів поліції.

З перших годин вторгнення збільшено наряди поліції. До патрулювання залучалися найбільш досвідчені працівники, оскільки з'явився ще один небезпечний елемент війни – диверсійно-розвідувальні групи.

Створено спеціальні групи реагування, які виявляли та знешкоджували російську агентуру. Ефективним у цій справі стало встановлення блок-постів, які відразу розгорнули свою роботу у кожній точці держави. Поліцейські, представники тероборони та інших правоохоронних відомств цілодобово чергували та продовжують чергувати на блок-постах у гарячих точках, перевіряючи підозрілих осіб.

Разом з тим першочерговим завданням правоохоронців на сьогодні залишається належне документування воєнних злочинів, які щодня учиняються в Україні російськими терористами.

Упродовж дії воєнного стану поліцією відкрито більше 68 тисяч (68 265) кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України злочинів військовослужбовцями збройних сил російської федерації. В середньому, це по 160 воєнних злочинів щодня. Серед цих злочинів – розстріли цивільних, знущання з мирного населення, сексуальне насильство, мародерство. На території деокупованих районів виявлено 50 місць, в яких росіяни незаконно утримували та катували громадян України.

Важливо, щоб кожний злочин був ретельно задокументованим і винні понесли покарання, тому поліцією створено базу «Воєнний злочинець», в яку вже внесено понад 157 тисяч учасників російського окупаційного війська, членів незаконних збройних формувань, колаборантів.

В уже розпочатих кримінальних провадженнях слідчими поліції задокументовано десятки тисяч фактів невинуватості військових РФ щодо мирного населення, серед яких масові розстріли цивільних.

Всього за час війни обліковано більше 16 тис. невідомих тіл. Майже 13 тис. вже ідентифіковано. Неопізнаними залишають більше 3 тис. загиблих.

Ще одним серйозним наслідком агресивної війни проти України є забруднення вибуховими речовинами. На сьогодні потенційно забрудненими є майже 30 % України, і термін розмінування може становити до 10 років. Станом на сьогодні вибухотехніками МВС виявлено та вилучено майже 204 тис. боєприпасів, майже 7 тонн вибухових речовин. Працюючи в надскладних умовах наші вибухотехніки отримали унікальний досвід у сфері гуманітарного розмінування, яким ми готові ділитися з міжнародними партнерами.

Для відсічі та захисту від збройної агресії проти України на сьогодні МВС ініційовано формування бригад Гвардії Наступу (8 спеціальних бригад у складі Національної гвардії, Національної поліції та Державної прикордонної служби України).

Бригади формуються за рахунок військовослужбовців та поліцейських, які мають значний бойовий досвід та доукомплектовуються добровольцями. Приємно відзначити, що більше 25 тисяч поліцейських та військовослужбовців за місяць від старту рекрутингової кампанії вже прийнято на службу до складу бригад.

Наше завдання сьогодні – забезпечення новосформованих бригад усім необхідним, у тому числі зброєю, броньованою автомобільною технікою, засобами зв'язку, БПЛА, медичними засобами.

Попереду в нас багато роботи зі звільнення окупованих територій та відновлення правопорядку.

Впевнений у нашій перемозі і докладаємо до цього максимум зусиль.

Бажаю учасникам форуму плідної роботи у вирішенні проблем підтримки психологічного здоров'я українців.

Слава Україні!

Наталія Володимирівна АЛЕКСЄЄНКО,

старший викладач кафедри соціології та психології

факультету № 6 Харківського національного

університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-3745>

ШКОЛА ЛІДЕРСТВА В СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Сутність інноваційного підходу до виховання національно свідомої, соціально активної, всебічно розвиненої особистості фахівця в галузі права та масових комунікацій (офіцера поліції, співробітника правоохоронних органів, практичного психолога та ін.), полягає не тільки у формуванні його професіоналізму, але й підготовці до реалізації високої соціальної місії, яка спрямована на врегулювання конфліктних ситуацій мирного та військового характеру, охорону правопорядку, подолання агресивності та негативних настроїв населення, наслідків посттравматичних стресових розладів особистості [1, с. 1].

У сучасних умовах відбиття воєнної агресії з боку рф, надання військово-технічної допомоги з боку іноземних держав та поступового переходу діяльності представників сектору безпеки та оборони на стандарти НАТО сутність поняття патріотизму дещо трансформується. Так, внаслідок проведеного опитування курсантів, студентів Харківського національного університету внутрішніх справ щодо розуміння поняття патріотизму з'ясовано, що здобувачі освіти трактують це поняття як любов до України, забезпечення свободи, рівності, братерства, честі, гідності її громадян, шанобливе ставлення до Конституції України, виконання громадянського обов'язку, тобто патріотизм у традиційному розумінні (близько 50%). Водночас зростає питома вага тих (до 20%), хто вбачає додаткові можливості розвитку України в євроінтеграції, вступі до Європейського Союзу. Такі респонденти вважають, що захисту нашої країни сприяє військово-технічне співробітництво, проведення сумісних навчань із представниками НАТО, партнерство у підготовці військових кадрів, вивчення іноземної (англійської) мови, активна практика у використанні навичок іншомовного спілкування з військовими інструкторами, представниками іноземних делегацій, місій та ін. Таким чином, наразі військово-патріотичне виховання здобувачів освіти у закладі вищої освіти (ЗВО) із специфічними умовами навчання передбачає не тільки прищеплення готовності відданого служіння Батьківщині, українському народові, але й регулювання цивілізаційних стосунків у світі, підготовка до іншомовного професійного спілкування задля переймання та практичного відпрацювання передового досвіду сучасних та наймогутніших армій, зокрема країн – членів НАТО [2; 3].

Внаслідок змін у системі освіти у ЗВО із специфічними умовами навчання ми з'ясували, що запровадження міжнародних стандартів в освітню та професійну діяльність, розвиток інноваційних і командних навичок, формування критичного та системного мислення для стратегічного вирішення проблем національної безпеки та оборони актуалізує запровадження в силових вишах лідерських курсів, програми яких ураховують досвід підготовки офіцерів у системі військової освіти країн – членів НАТО.

Своєрідним аналогом курсів лідерства для офіцерів є школи лідерства, які наразі функціонують у багатьох ЗВО із специфічними умовами навчання. Для прикладу наведемо школу наукового лідерства, яка запрацювала на факультеті № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС) за ініціативою керівництва та науково-педагогічних працівників вишу та факультету. На нашу думку, актуальною є така тематика занять у школі лідерства: «Психологічні основи лідерства», «Мета лідера – ідеальна команда»; «Лідери серед своїх»; «Яке воно, лідерство серед силовиків?»; «А ви готові до виступу?»; «Немає нічого швидшого, ніж швидкість довіри»; «Моя мета»; «А що мотивує вас?»; «Будь впевнений»; «Лідер – коуч чи наставник?»; «Лідерство як складова професійної компетентності майбутнього правоохоронця»; «Один за всіх і всі за одного»; «Ситуаційне лідерство»; тренінг «Лідерство у середовищі правоохоронців». Окреме заняття можна присвятити вивченню нормативно-правових документів, зокрема «Кодексу ООН щодо поведінки посадових осіб правоохоронних органів» (від 17.2.1979, резолюція 34/169).

Основну частину слухачів школи лідерства складають майбутні фахівці у сфері права та масових комунікацій, курсанти та студенти, які (студенти - після закінчення кафедри військової підготовки ХНУВС) стануть фахівцями з морально-психологічного забезпечення військ (сил) та військово-патріотичного виховання їх особового складу.

Відзначимо, що внаслідок участі в заняттях у школі лідерства у здобувачів має зрости рівень сформованості критичного мислення, здатність і готовність до вирішення непередбачених завдань, інструментарій soft skills, який передбачає сформовані вміння командної роботи, пізнання себе та інших. Перспективними є наукові дослідження щодо визначення можливостей школи лідерства з формування соціального та емоційного інтелекту здобувачів освіти ЗВО із специфічними умовами навчання.

Список бібліографічних посилань:

1. Голопич І. М. Підготовка майбутніх поліцейських до професійного спілкування у вищих закладах зі специфічними умовами навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2020. 20 с.
2. Зеленська О. М. Формування полікультурної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2012. 20 с.

3. Ільїна В. М. Формування правової культури майбутніх правоохоронців у освітньому середовищі ліцею: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2011. 20 с.

(Одержано 13.03.2023)

УДК: 340.12

Олександр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Станом на ранок 1 березня 2023 року в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ постраждали понад 1 388 дітей. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів, 461 дитина загинула та понад 927 отримали поранення різного ступеня тяжкості.

Більше року війни в Україні призвело до руйнівних наслідків для дітей. Їх масштаби вражають, йдеться у звіті ЮНІСЕФ: діти, що втратили кінцівки, діти, на очах яких катували і вбивали батьків, діти, що пережили насильство тощо. За інформацією верховного комісара ООН з прав людини, щодня в Україні гине двоє дітей та четверо отримують поранення.

Найбільше постраждалих дітей у Донецькій області – 445, у Харківській – 272, Київській – 123, Херсонській – 90, Запорізькій – 84, Миколаївській – 83, Чернігівській – 68, Луганській – 66, Дніпропетровській – 64.

Водночас, за інформацією Нацполіції України, 348 дітей вважаються зниклими безвісти, а 10 060 – знайденими. За даними національного інформаційного бюро, 16 221 дитина є депортованою, а 307 дітей вже вдалося повернути.

Однак ці цифри не остаточні, нині триває робота з їхнього встановлення в місцях ведення бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях. Прокуратура України виявила 54 катівні (у частині з яких утримували дітей) й відкрила 5079 кримінальних проваджень за фактами катувань. Офіс Генерального прокурора встановив понад 100 фактів сексуального насильства з боку росіян, пов'язаного з війною, 12 з яких — щодо дітей. Нині органами прокуратури здійснюється досудове розслідування у 2607 кримінальних провадженнях про злочини, скоєні проти дітей.

Загальна кількість пошкоджених або зруйнованих закладів освіти вже перевищує 3 127 об'єктів, серед яких 1 489 шкіл, 885 дитячих садочків, 517 будівель закладів вищої освіти. Найбільше освітня інфраструктура

постраждала в Харківській (34%), Донецькій (18%) та Луганській (11%) областях.

Для того, щоби унеможливити подальше травмування і загибель дітей, працівники поліції, волонтери, педагоги і психологи виконують велику роботу:

- ознайомлюють населення з правилами безпеки; інформують щодо правил мінної безпеки, нагадують про важливість дотримання дітьми правил безпечної поведінки під час повітряної тривоги в бомбосховищах і вдома;
- сприяють фіксації всіх скоєних російськими військовими злочинів: вбивств, каліцтв, жорстокого поводження. Невіддільною складовою цього процесу є формування довіри та донесення до громадян потреби звертатися до правоохоронних органів із заявами й доказами скоєних злочинів, зокрема через інтернет і телефонний зв'язок;
- збільшують зусилля щодо фіксації злочинів сексуального характеру, зокрема проти дітей. Більшість із них залишаються латентними і вкрай мало фіксуються правоохоронними органами;
- максимально використовують міжнародні канали для моніторингу стану дітей, які були депортовані до росії, документують скоєні проти них злочини. Сприяють більшому залученню міжнародних організацій і волонтерських спільнот до процесу повернення додому українських дітей;
- проводять інформаційно-роз'яснювальні розмови з дітьми щодо правил безпеки в інтернеті та наявних схем вербування / втягування підлітків у війну (передання розвідувальних даних, участь в агітації тощо).

Діти України пережили 400 днів насильства, травм, втрат, руйнування та вимушеного переміщення з початку війни в лютому 2022 року. У мільйонів дітей були вкрадені святкування днів народження, шкільні спогади, час з друзями та родиною. Вони втратили домівки, школи та дитячі майданчики. Через війну в багатьох українських дітей тепер дорослі очі, але досвід, життя і майбутнє кожної української дитини — безцінні. Тому психологам, педагогам і батькам прийдеться плідно працювати, щоби повернути посмішки в дитячі очі.

(Одержано 12.03.2023)

УДК 159.9

Сергій Сергійович БАНДУРКА,

доктор філософії, докторант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4826-5799>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Війна, яку 24 лютого 2022 р. Російська Федерація розв'язала проти України, спричинила раптові зміни в житті українського суспільства.

Дослідники відмічають цілу низку наслідків травмуючого впливу повномасштабного російського вторгнення для психічного здоров'я населення країни: тривогу за життя дітей та близьких, власне життя; депресії, поширення деструктивних емоційних станів [2,9]. Для людей, що зазнали втрат або травмування, особливу небезпеку становлять гострі стресові реакції, патологічний перебіг горювання. Деструктивний вплив надмірних або патологічних емоційних реакцій на події війни виявляється як у безпосередніх та короткострокових розладах ментального здоров'я, що можуть бути відносно легко ідентифіковані та куповані, так і у формуванні віддалених наслідків, до яких значно складніше застосувати діагностику й лікування [9, с.89].

Психологічної допомоги потребують різноманітні вразливі верстви населення, такі як військовослужбовці, співробітники Національної поліції, співробітники Державної служби України з надзвичайних ситуацій, медичні працівники, внутрішньо переміщені особи, (зокрема й ті, хто виїхав з окупованих територій); особи, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією, ті, хто пережив втрату близької людини, та інші категорії [5].

Психологічна допомога визначається наступним чином: це діяльність, спрямована на професійну допомогу особі, яка має ризик розвитку розладів психіки та поведінки, сприяння особі у психосоціальної адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмисленні її досвіду, розширенні самоусвідомлення та можливостей самореалізації, а також допомогу з метою розв'язання психологічних проблем, зумовлених складними життєвими обставинами, кризовим станом, надзвичайною ситуацією та/або катастрофою, воєнними діями [7].

Слід підкреслити, що Стаття 3 Конституції України прямо вказує на те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [4].

За ініціативою Першої леді України Олени Зеленської започаткована Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, мета якої – створити власну, українську модель системи психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка вбере найкращі світові й вітчизняні практики; побудувати ефективну систему якісних і доступних послуг із психічного здоров'я.

В Україні вже існує потужна нормативно-правова база, яка регулює надання психологічної допомоги деяким верствам населення. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. N 1338 затверджено «Порядок та умови надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту". Психологічна

реабілітація учасників бойових дій також регулюється цілою низкою нормативно-правових документів [3,с.39].

Надання психологічної допомоги в системі МВС врегульовано наказами: Наказ № 179 від 09.03.2021 «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України» та Наказ № 88 від 06.02.2019 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських», Наказ № 747 від 31.08.2017 «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій».

Організація надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в осередку лиха, регламентується Законом України "Про правові засади цивільного захисту". Так, у ст. 5 вказано на обов'язок захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, надання невідкладної психологічної, медичної та іншої допомоги постраждалим. Ст. 13 Закону конкретизувала це положення, вказуючи на необхідність запобігання або зменшення ступеня негативного психологічного впливу на населення та своєчасного надання ефективної психологічної допомоги [6, с.34].

Однак варто підкреслити, що за виключенням ситуацій екстреної психологічної допомоги, правове забезпечення надання психологічної допомоги цивільному населенню України є недостатнім. Психологічну допомогу цивільному населенню, яке постраждало від війни, надають переважно психологи-волонтери, які створюють різноманітні громадські об'єднання та асоціації. Переважна більшість з них має високу професійну кваліфікацію, додаткову психотерапевтичну освіту, яка здобута в різних напрямках немедичної моделі психотерапії (гештальттерапії, психодрами, когнітивно-поведінкової терапії та ін.), володіє травмо-сфокусованими методами надання психологічної допомоги. Але їх діяльність в сфері психологічної допомоги постраждалому населенню регулюється лише професійною етикою (Етичним кодексом психолога) та моральними цінностями, які панують у відповідних об'єднаннях та асоціаціях. Наразі в нашій державі відсутній закон, який би регламентував правові та організаційні засади забезпечення громадян психологічною допомогою, хоча сьогодні проблема збереження психологічного і психічного здоров'я населення загострюється. [1, с.2]. Наказ № 199 від 15.04.2008 Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу є застарілим та не відповідає сучасним стандартам та методам психологічної допомоги.

Проект Закону України «Про надання психологічної допомоги населенню» знаходиться в стадії розробки та обговорення. Прийняття цього Закону є необхідним, оскільки він регламентує правові та організаційні засади забезпечення громадян психологічною допомогою, регулює суспільні відносини у сфері надання психологічних послуг; встановлює обов'язки

органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадських організацій з надання психологічної допомоги.

Список бібліографічних посилань:

1. Барко В. І. Психологічно-правові засади розроблення Проекту Закону України «Про надання психологічної допомоги населенню». *Вісник НАПН України*. 2019. 1(1). С. 1-15

2. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. № 6. С. 143-156.

3. Блінов О., Сластьоненко О. Нормативно-правове забезпечення та удосконалення фінансування психологічної реабілітації комбатантів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 5. С. 39-43

4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 року. Хаків : Одіссей, 2011. 56 с.

5. Кришталь М. А., Пасинчук К. А. Деякі аспекти державного регулювання надання психологічної допомоги громадянам, які постраждали внаслідок збройної агресії рф проти України. *Правовий дискурс* .12.10.22. С.94-96

6. Оніщенко Н. Визначення та обґрунтування функціональних обов'язків, що покладаються на фахівця-психолога, у межах організації та надання екстреної психологічної допомоги в осередку надзвичайної ситуації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 2. С.31-35

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 р. N 1338 «Порядок та умови надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту". URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-bezoplatnoyi-psihologichnoyi-dopomogi-osobam-s1338-291122>

8. Про правові засади цивільного захисту : Закон України від 24 червня 2004 року №1859–IV III (зі змінами та доповненнями станом на 17.05.2012 р.) . *Відом. Верховної Ради України*. 2004. 25 с.

9. Слюсаревський М.М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді *Вісник НАПН України*, 2022, 4(1) С.85-92

(Одержано 21.03.2023)

Вадим Іванович БАРКО,

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

Вадим Вадимович БАРКО,

кандидат педагогічних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТОСТІ ПЕРСОНАЛУ ПОЛІЦІЇ

В умовах воєнного стану зростає актуальність підвищення ефективності інструментарію для психодіагностичного вивчення персоналу поліції. Збільшується потреба у пошуку валідних, надійних і економних (з позиції часових і фінансових витрат) методів прогнозування психологічної придатності особи до дій в екстремальних умовах війни і проведення ефективного професійного добору персоналу Національних поліції [1].

В якості теоретичної основи такого пошуку вбачається доцільним реалізація системного підходу до розуміння особистості.

Такий підхід, *по-перше*, ґрунтується на конвергенції біогенетичних і соціокультурних теорій дослідження особистості згідно з концепціями ортогенезису і теорії інтегральної індивідуальності (С. Максименко, В. Мерлін, Б. Ананьєв), відповідно до яких усі природні та соціальні якості в людині щільно пов'язані. Індивідуальні та особистісні риси не протиставляються, а здійснюється пошук механізмів їх координації і субординації. Так, ми розглядаємо індивідуальність як унікальну, неповторну, автономну біосоціальну систему, що саморозвивається і саморегулюється; включає в себе багатомірні і багаторівневі зв'язки, що охоплюють ієрархічно підпорядковані властивості всіх ступенів розвитку матерії – фізичних, біохімічних, фізіологічних, соціально-групових та суспільно-історичних [2]. Зважаючи на неоднорідність характеристик інтегральної індивідуальності, можливо уявити трирівневу структуру останньої. Нижній рівень являє собою біологічний базис, який складається з формально-динамічних ознак – стать, темперамент, задатки тощо. Другий рівень, містить в собі предметно-змістовні якості, які включають в себе риси характеру, здібності, типи особистості, стильові характеристики діяльності. Третій, верхній рівень, формують духовно-світоглядні характеристики, власне особистісні властивості (спрямованість, цінності, переконання, установки). За такого підходу, індивідуальність – це продукт злиття соціального і біологічного в індивідуальному розвитку людини. Він спрямовує розвиток індивіда, особистості і суб'єкта в загальній структурі людини, стабілізує її, пов'язує

властивості і є важливим чинником життєстійкості. Особистість є складовою індивідуальності, її характеристикою як суспільного індивіда, об'єкта і суб'єкта історичного процесу. Якщо особистість – це вершина усієї структури людських властивостей, то індивідуальність – це глибина особистості і суб'єкта [2].

По друге, цей підхід зважає на те, що переважаючий нині номотетичний напрям у психології означає вивчення загальних (спільних) закономірностей психічної діяльності людини. З позицій цього напрямку цілком зрозумілою є картина узагальненої вершини особистості, яка має культурно-історичну основу (Виготський, 1934) і не включає в себе глибинні поведінкові і емоційно-динамічні характеристики. Теоретично з такий погляд на особистість до певної міри виправданий, але на практиці він не завжди корисний. У роботі психолога з конкретними людьми необхідний також ідеографічний, індивідуально-особистісний підхід, інакше складно пояснити наявність різних індивідуальних властивостей у людей, які виховані в одній культурі і приблизно однакових соціальних умовах, але по-різному проявляють себе при виборі професії, друзів, сфери інтересів, способів соціальної активності і спілкування, не однаково реагують на негаразди, справляються з проблемами, невдачами тощо. Не випадково, прихильник ідеографічного підходу в психології Г. Олпорт розмежовував *загальні рис та індивідуальні*. Перші включають будь-які характеристики, властиві якійсь кількості людей у межах даної культури. Це справжні *нейропсихічні елементи*, які управляють, спрямовують і мотивують певні види пристосувальної поведінки. Це категорія рис, що унікальна для кожної конкретної людини, вони найточніше відображують її особистісну структуру. Згідно з Олпортом, особистість адекватно можна описати лише шляхом вимірювання її індивідуальних рис, з використанням таких методів, як клінічний опис випадку, щоденник, листи та інші особисті документи [3].

По третє, пропонований підхід до пошуку *оптимальних* діагностичних інструментів доцільно базувати на *ортогональних моделях* особистості. Першу таку модель надав К. Юнг, який описав інтроверсію та екстраверсію - найважливіші типологічні характеристики індивідуального типу реагування, що виявляються в соціальних аспектах людського буття. Юнг також розглядав ще чотири полярні психічні функції (мислення-почуття; сенсорні відчуття-інтуїція) і виокремлював сенсорний і інтуїтивний типи сприйняття в поєднанні з інтро-екстравертованою спрямованістю. Отже, увівши в обіг зазначені функції, Юнг запропонував варіант ортогональної моделі особистості і типологію індивідуальних особливостей [4].

Г. Айзенк, виходячи з інтровертно-екстравертної схеми особистості К. Юнга запропонував свій варіант ортогональної схеми, який також є дихотомічним: інтроверсія - екстраверсія, нейротизм – стабільність (зазначені особливості Айзенк назвав суперрисами). Він протиставив нестійкий, невротизований тип сталому, стабільному і створив нову типологію індивідуальних властивостей людини [5].

Дійсно, ортогональні моделі особистості відображують фундаментальні

закони всесвіту. У природі всі організовані структури в значній мірі підкоряються закону симетрії. Якщо слідувати закономірностям симетрії, то кожній базовій властивості, для здійснення гармонії і рівноваги, відповідає властивість протилежного знаку. Тому використання ортогональної моделі особистісних властивостей цілком виправдано, оскільки вона протиставляє протилежні, сильно виражені характеристики і дозволяє орієнтуватися в складному світі індивідуальних властивостей людини.

Беручи за основу модель Айзенка, слід враховувати той доведений науковий факт, що людство порівну включає в себе «сильний» і «слабкий» типи і при змішуванні їх утворюються два додаткових. В першу чергу реакції на зовнішні впливи поділяються на: а) реакції, сили яких спрямована назовні (наступальність, активність, протидія, звинувачення оточуючих, найбільш різкий спосіб реагування - агресія, (гіпертимний тип); б) реакції, переважно спрямовані на себе, всередину особистості (відступ, готовність відмовитися від своїх намірів, схильність до самозвинувачення, найбільш різка форма реагування - суїцид, аутоагресія (гіпотимний тип). Проміжні типи реагування змішані: в) лабільні (емоційно нестійкі) товариські особистості - результат змішування тривожності з екстравертованістю і г) ригідні нетовариські - змішування агресивності з інтровертованістю.

Згідно з ортогональними моделями, тип реагування в значній мірі визначається типом вищої нервової діяльності. Сучасна ортогональна типологія починається з конституційно заданих властивостей, продовжується в індивідуально-психологічних і особистісних особливостях, вона може бути представлена схемою, в якій фундаментальні ортогональні ознаки інтроверсії - екстраверсії і тривожності - агресивності доповнені протиставленими одна одній ригідністю - лабільністю і сензитивністю - спонтанністю. Численні дослідження підтвердили важливе значення вроджених властивостей у формуванні особистості і показали, кожна людина притаманним їй способом сприйняття вибирає і освоює певну інформацію. Дослідники (Л. Собчик та ін.) вважають, що в основі такого індивідуально-окресленого стилю сприйняття, переробки і відтворення інформації про пізнаваний світ, лежить так звана *провідна тенденція*, яка пронизують всі рівні особистості: найнижчі, біологічні; характерологічну структуру, а також найвищі рівні особистості, якими є соціальна спрямованість і ієрархія цінностей людини.

Поняття «провідна тенденція» більш ємне і динамічне, ніж «риси», «властивість», «стан»: воно їх усіх об'єднує, це ніби узагальнена риса. Дана дефініція включає в себе і умови формування певної особистісної властивості, і саму властивість, і predisпозицію до того стану, який може розвинути під впливом середовища. Наприклад, підвищена тривожність як конституційна властивість веде до формування підвищеного рівня тривожності як індивідуально-особистісної риси і легко переростає в стан тривоги при несприятливій ситуації. По вертикалі провідна тенденція пронизує різні аспекти особистості - базові властивості, риси характеру і їх реалізацію у вигляді соціальних установок або в проявах актуального стану. По горизонталі така тенденція включає в себе індивідуальний стиль особистості, що

виявляється в основних підструктурах особистості: мотиваційній сфері, емоційних особливостях, когнітивному стилі і комунікативних властивостях.

Ми дотримуємось позиції, згідно з якою «особистість» слід розуміти як цілісне утворення, відкриту зовнішньому досвіду саморегулюючу систему, в якій на всіх рівнях проявляється провідна тенденція, що надає індивідуальне забарвлення таким структурним компонентам, як мотиваційна спрямованість, емоційна сфера, стиль мислення і спосіб спілкування з оточуючими. Якщо трактувати особистісний конструкт, ґрунтуючись на провідних тенденціях, то з'явиться той стрижень, який надає індивідуальний стиль всім особистісним аспектам. Тоді базові характеристики темпераменту чи характеру, виявлені відповідними тестами, знайдуть своє продовження в індивідуальних і особистісних особливостях, виявлених іншими методиками, зверненими до більш високих рівнів розвитку особистості. Саме провідні тенденції лежать в основі спонтанної, непередбачуваної поведінки в складних ситуаціях і в стресі; будучи своєчасно виявленою, провідна тенденція підказує шлях посилення контролю і оволодіння ситуацією, необхідний для кожної конкретної особистості.

Індивідуально-особистісні властивості визначаються провідними тенденціями, які сягають корінням в генетичну predisпозицію, яка формує конституціональні особливості і темперамент людини. Характер є сплавом конституційно заданих властивостей людської психіки з виховуючим впливом середовища, яке згладжує або посилює стійкі індивідуальні властивості людини, формує установку на самоконтроль. Вищі рівні особистості - морально-етичні засади, громадянська самосвідомість, ієрархія цінностей - формуються як завдяки культурно-історичному досвіду соціуму і пов'язані з вибірковістю кожної конкретної людини.

Можливо підсумувати, що розглянуті підходи до розробки психодіагностичних інструментів вивчення персоналу дозволять збільшити точність психологічного діагнозу і висновку щодо придатності особи до діяльності. Використання ортогональних моделей дозволяє психологу підбирати засновані на цій теоретичній базі діагностичні методики і за результатами їх використання доповнювати і уточнювати отримані результати щодо оцінки і вимірювання індивідуальних особливостей особи. Власні дослідження показали, що адаптовані україномовні варіанти зарубіжних методик, які засновані на ортогональних моделях, мають високі показники критеріальної валідності і ретестової надійності. Так, наприклад, комплексне використання адаптованих Індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО), Опитувальника Великої П'ятірки (ОВП), дають можливість швидко визначити типологічні особливості поліцейського (екстраверсію, нейротизм, ригідність, лабільність), встановити тип реагування (провідні тенденції), характерологічні властивості (сумлінність, поступливість, відкритість досвіду), причому між шалами зазначених опитувальників виявлено значущі кореляційні зв'язки, що уможливило підтвердження (або заперечення) отриманих психологом результатів і збільшення точності прогнозу і ефективності діяльності персоналу. Те саме стосується комплексного

використання інших заснованих на ортогональних моделях методик Опитувальника діагностики міжособистісних відносин (ДМВ), Каліфорнійського психологічного опитувальника (СРІ), опитувальника «Міні-Мульт» та ін.

Названі методики реалізують номотетичний психодіагностичний підхід, дозволяють ранжувати респондентів за рівнем розвитку певної психологічної властивості, визначати більш і менш придатних осіб тощо. Посилити прогностичну точність діагнозу можливо за рахунок використання методів ідеографічного дослідження особистості, які дозволять визначити деякі унікальні психологічні особливості людини, наприклад, проєктивні тести Г. Роршаха і Л. Сонді.

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок про те, що оптимальний психодіагностичний інструментарій дослідження індивідуальних особливостей поліцейських має ґрунтуватись саме на ортогональних багаторівневих моделях особистості, комплексному вивченні загальних та індивідуальних рис, поєднанні плюсів номотетичного та ідеографічного підходів. Таким вимогам відповідає комплексне використання валідних, надійних і економічних адаптованих українськомовних опитувальників діагностики характерологічних особливостей: ІТО; ОВП; СРІ; ДМО; Міні-Мульт, а також деяких додаткових (уточнювальних) – проєктивних методів «Незакінчені речення», портретних виборів, тесту Роршаха тощо.

Список бібліографічних посилань:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41 (від 09.10.2015). СТ.379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звертання 21.01.2019).

2. *Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України: методичні рекомендації* (2020)/ Криволапчук В.О, Сизоненко А.С., Остапович В.П., Барко В.І. ДНДІ МВС України.

3. Allport G.W. (1981). *Personality and Social encounter. Selected essays*. Chic., L.:Univ. of Chic. Press. 388 p.

4. Юнг К.Г. (1991). *Архетипи і символ*. СПб.: Издательство «Ренессанс». 209 с.

5. Eysenck H. J., Eysenck M. W. *Personality and individual differences: A natural science approach*. N. Y; L.: Plenum Press, 1985. 424 p

(Одержано 20.03.2023)

Анна Миколаївна БЕЛІМЕНКО,
Магістр з дошкільної освіти, практичний психолог,
координатор волонтерів м. Києва та області
ГО Let's do it Ukraine 2021-2022р

ПСИХОФІЗІОЛОГІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ РЯДОВОГО ТА СЕРЖАНТСЬКОГО СКЛАДУ: ПОВЕДІНКА В СОЦІУМІ ТА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення Російської федерації в Україну багато українців стали військовослужбовцями. Відомо, що під впливом різноманітних чинників поведінка людини змінюється. Насамперед, на поведінку людини впливає робота вищої нервової діяльності, реагуючи на зовнішні подразники. Проте, як саме впливають військові дії на поведінку захисників України до кінця не є дослідженим, але відомо що вони ускладнюють особисті стосунки військовослужбовців між собою та з цивільним населенням. Адже пропаганди, інформації в ЗМІ є недостатньо аби мирне населення відносилось до військовослужбовців толерантно, з емпатією, повагою та знали як діяти при різних обставинах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковці в галузі Фізіології та Психофізіології розглядали тему рефлексів у військовослужбовців. В 2017 році Т. Шидловська наводить характеристику акустичного рефлексу у військовослужбовців [1]. О. Сайко, спеціаліст у галузі Неврології, описує патологічні аксіальні та симетричні кистьові й ступневі рефлекси при струсі головного мозку у військовослужбовців [2]. Емоційний стан військовослужбовців, які повернулися із зони АТО аналізувала А. Терещук та наголошувала на конфліктах в сім'ї [3].

Мета: охарактеризувати, аргументувати поведінку та життєдіяльність військовослужбовців рядового та сержантського складу.

Виклад основного матеріалу. На початку зазначимо умови перебування військовослужбовців в зоні бойових дій, що впливають на поведінку та життєдіяльність людини. Зокрема це: часті гучні звуки, постійна готовність виконувати команди та швидко реагувати на різноманітні ситуації, різні природні явища.

Часті гучні звуки не лише впливають на слух військовослужбовців. Зазначене явище змушує організм реагувати стресом, адже потрібно діяти. Що в майбутньому призводить до відсутності сну. Та при поверненні людини до звичайного, цивільного життя порушення сну не зникне, а чутливість до звуків буде надмірно висока. Відповідно порушення сну породжує натакими наслідками, як зниження енергії, агресія.

В зоні бойових дій сержанти та рядовий склад має бути постійно готовим виконувати команди. Це призводить до того, що в майбутньому військовослужбовці будуть періодично поводитися, спілкуватися з дітьми та

найблищим оточенням в диктаторському стилі.

Загалом військовослужбовці постійно реагують агресією на противника, що зрозуміло в майбутньому стає звичкою.

До вище переліченого потрібно зазначити вплив військової служби в зоні бойових дій на особисте життя військовослужбовців рядового та сержантського складу. Через соціальну ізоляцію, відсутність поруч партнера наростає сексуальне збудження за тривалий період часу, що породжує сатириазис/німфоманію, а разом з тим підвищує агресію. При поверненні військовослужбовця до цивільного життя потрібен час та обізнаність партнера в напрямку фізіології, щоб уникнути конфліктів в парі. Даний пункт потребує уваги задля просвітницької роботи серед цивільного населення та зменшення злочинів в майбутньому.

Також через соціальну ізоляцію та відсутність партнера поруч є нестача емоційного зв'язку та спілкування. У військовослужбовців, котрі мають сім'ї, можуть спостерігатися ревності та розлучення. Причина тому є пошук військовослужбовцем віртуального спілкування. При цьому це може бути лише спілкування, але ж ревності партнера стають приводом для подальших конфліктів.

Бувають ситуації коли військовослужбовця не може партнер дочекатися і вони розлучаються. В такому випадку у першого спостерігається невпевненість та занижена самооцінка, надмірна критика себе та інших, збільшення агресії.

У зоні бойових дій військовослужбовці часто відчують тривогу та страх, різко реагують на дрібниці, до чого психіка звикає. При поверненні людини до нормального життя описані вище відчуття можуть залишитися назавжди.

Висновок. Фізіологія людини має значний вплив на психіку. Реакція організму на зовнішні подразники пов'язані з зоною бойових дій впливає на поведінку та життєдіяльність людини в майбутньому. Тема потребує подальших досліджень, вдосконалення вже наявних та пошук нових методів для психологічної реабілітації військовослужбовців. А також є необхідним просвітницька робота (безкоштовні психологічні семінари, лекції в освітніх закладах та робочих колективах) задля обізнаності, емпатійності, толерантності цивільного населення в даному питанні.

Список бібліографічних посилань:

1. Шидловська Т. А. Характеристики акустичного рефлексу внутрішньовушних м'язів у військовослужбовців, які отримали акутравму в зоні проведення антитерористичної операції, з різним ступенем сенсоневральних порушень слуху / Т. А. Шидловська, К. Ю. Куреньова, Л. Г. Петрук // Проблеми військової охорони здоров'я. 2017. Вип. 48. С. 310-318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prvozhd_2017_48_49.

2. Сайко О. В. Неврологічна симптоматика в гострому періоді стресу головного мозку на етапі медичної евакуації з військово-мобільного госпіталю / О. В. Сайко. // Міжнародний неврологічний журнал. 2018. №2.

3. Терещук А. Д. Психоемоційний стан і поведінка військовослужбовців, що повернулися із зони АТО. Актуальні проблеми психології.-Т. 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. 2017. URL:

<https://lib.iitta.gov.ua/712659/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%89%D1%83%D0%BA.pdf>.

(Одержано 02.03.2023)

УДК 159.9

Юлія Миколаївна БЛЮЧЕНКО,

аспірантка кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7404-276X>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АГРЕСІЇ У РОБОТІ ПОЛІЦІЇ

На період ведення в Україні воєнного стану було розширено повноваження поліцейських, котрі детально прописані в Законі України «Про Національну поліцію». Ми пропонуємо зупинитися на особливостях вжиття заходів, які можуть передбачати ознаки агресії. У період мирного часу, у визначеному законом порядку та випадках, поліцейським дозволено застосовувати такі заходи примусу як фізичний вплив (сила), спеціальні засоби (кийки, кайданки, засоби сльозогінної та дратівної дії, ін.), вогнепальна зброя. Однак, поліцейським заборонено застосовувати заходи примусу, котрі не передбачені законом. Проте, в період воєнного стану, у разі необхідності відбиття нападу або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати як заходи примусу, так і підручні засоби. Заразом поліцейським надано право застосовувати заходи примусу до осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України без урахування окремих обмежень та заборон, визначених законом [1].

Наведені вище заходи й дії, які місять в собі агресивні дії є законними підставами, а ми пропонуємо розглянути особливості агресії в діяльності поліції в психологічному контексті. Відомо, що офіцери поліції у порівнянні з іншими професіями часто стикаються з агресією з боку громадян. У дослідженні Л. Ван Ремст з колегами зазначається, що агресія щодо поліції може включати словесне або фізичне насильство, (сексуальне) залякування або дискримінацію. Науковці встановили, що 88% поліцейських зазнали психологічної агресії (вербальної, залякування та дискримінації) та 61% пережили фізичне насильство протягом одного року [8].

Не дивно, що поліцейські доволі часто стикаються з агресивною поведінкою, враховуючи часті контакти з громадянами та різнобічним

характером такої взаємодії. Хоча зареєстровані випадки агресії проти поліції не демонструють явного зростання за останні роки, вони також не демонструють їх зменшення. Засоби масової інформації чи політичні програми регулярно висловлюють занепокоєння щодо агресії проти поліції. Подібні занепокоєння підтверджуються психологічними дослідженнями, котрі демонструють, що досвід агресії може мати негативний вплив на працівників, наприклад розвивати посттравматичний стрес або симптоми вигорання [3].

Крім того, наголошується, що агресія проти поліції розподілена нерівномірно: одні поліцейські відчувають більше агресії, ніж інші. Наприклад, десята частина співробітників поліції стикається з більш ніж половиною насильницьких інцидентів протягом року [7].

Звідси, особливо актуальним є розглянути психологічні аспекти, які збільшують або зменшують ризик агресії проти поліцейських. Поліція має повноваження застосовувати (відповідну) силу через так звану монополію на насильство. Правила та умови для цього описані в Законі України «Про Національну поліцію» та офіційних інструкціях. Згідно з закордонною статистикою, то на практиці застосування сили поліцією зазвичай передбачає фізичне насильство (69%), використання перцевих балончиків (18%), тримання або використання вогнепальної зброї (15%) і кийка (7%) [5].

Поліцейським іноді доводиться застосовувати силу, наприклад, щоб захистити інших і себе. Але зазвичай поліцейські можуть вирішувати ситуації та конфлікти без насильства, наприклад, розмовою чи словесними спонуканнями. Український дослідник О. Ковач зазначає, що агресія є неподільною частиною професійної діяльності поліції, оскільки особливості діяльності поліцейських передбачають часті контакти з агресивними правопорушниками, використанням примусу чи загрозою його застосування. Дослідник аргументує, що через те, що поліцейські вимушені взаємодіяти з асоціально спрямованими особами, тому перебування в ситуаціях загрози життю чи здоров'ю, передбачає відповідний рівень агресивності, який є реакцією на загрозу [2, с.32-33]. Однак важливо підкреслити, що ми не розглядаємо будь-яке застосування сили поліцейськими як «перевищення повноважень» чи «правопорушення». Ці поняття не застосовуються до контексту специфіки роботи поліції, де застосування сили, включаючи засоби сили, є законними.

Ідея про те, що люди з певними поведінковими характеристиками, такими як нетерплячість, частіше відчувають агресію, не нова в психологічній науці. Насправді у віктимології дослідники часто вивчали характеристики кривдника або особливості ситуації насильства. Проте, згодом було визнано, що також важливо вивчати психологічні та поведінкові характеристики жертви. У наукових працях йдеться, що агресія на робочому місці може бути обумовлена через нетерплячість або агресивність працівників, якість міжособистісних контактів та через порушення особистісних кордонів й норм. Деякі науковці сходяться у думці, що люди, які відчувають агресію є більш нетерплячими та частіше вдаються до насильства. Наприклад, люди, які мали

досвід агресії стосовно них, також будуть вдаватися до агресії в ситуаціях загрози їх життю чи здоров'ю. Можливо, подібна поведінка заснована на суб'єктивному бажанні відновити почуття несправедливості.

У дослідженні Дж. Ноппе йдеться, що серед поліцейських застосування сили частіше пов'язане з їх систематичним досвідом агресії з боку громадян [6]. І собі Г. Джуметті зі співавторами встановили, що працівники відчують більше негативного афекту або негативних почуттів після переживання легких форм агресії [4].

Систематичний досвід агресії аргументується тим, як саме поліцейські сприймають та реагують на професійні ситуації. В науці представлені дослідження, котрі показують, що існує зв'язок між особистісним досвідом агресії та характеристиками, які можуть бути пов'язані з поведінкою щодо громадян, включаючи психологічні характеристики поліцейського. Психологічні характеристики також можуть змінитися після досвіду агресії в ході виконання професійних обов'язків, що позначається надалі на поведінці людей. Отже, наявні дослідження свідчать, що існує причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою стосовно людей й особистим досвідом агресії, що своєю чергою обумовлюється специфікою діяльності та вимогами професії.

Список бібліографічних посилань:

1. Закон України «Про Національну поліцію» № 580 – VIII від 06.02.2023 р. підстава 2391-Х. *Верховна Рада України*. 2023. Ст. 42.
2. Ковач О.В. Психологічні засади легітимізованої агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2021. №2(29). С.28-35.
3. Ellrich K., Baier D. Post-traumatic stress symptoms in police officers following violent assaults: a study on general and police-specific risk and protective factors. *Journal of Interpersonal Violence*. 2017. №32. P.331–356.
4. Giumetti G.W., Hatfield A.L., Scisco J.L., Schroeder A.N., Muth E.R., Kowalski R.M. What a rude e-mail! examining the differential effects of incivility versus support on mood, energy, engagement, and performance in an online context. *Journal of Occupational Health Psychology*. 2013. №18. P. 297–309.
5. Kuin M., Kriek F., Timmer J.S. Met Gepast Geweld: Politiegeweld in Nederland in 2016. Den Haag: Politie & Wetenschap/Regioplan. 2020, 125 p.
6. Noppe J. Are all police officers equally triggered? a test of the interaction between moral support for the use of force and exposure to provocation. *Policing and Society*. 2018. №28. P.605–618.
7. Van Reemst L. A theoretical framework to study variations in workplace violence experienced by emergency responders: integrating opportunity and vulnerability perspectives. *Erasmus Law Review*. 2016. №9. P.135–145.
8. Van Reemst L., Fischer T.F.C. Experiencing external workplace violence: differences in indicators between three types of emergency responders. *Journal of Interpersonal Violence*. 2019. №34. P.1864–1889.

(Одержано 28.02.2023)

Юлія Юріївна БОЙКО-БУЗИЛЬ,

доктор психологічних наук, професор,

заступник завідувача науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України,

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>

НЕГАТИВНІ ПСИХІЧНІ СТАНИ ТА МЕТОДИ ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Серед багатьох актуальних психологічних проблем, що виникають нині, особливе місце займають проблеми, пов'язані з психічними станами людей. Психічні стани (як негативні, так і позитивні), будучи частиною життя, поступово трансформуються у властивості особистості та риси характеру, які, утворившись, починають відігравати провідну роль у психічній діяльності людини, стають стрижнем її психіки. Поняття психічного стану відноситься до базових понять у психології. Динаміка змін психічних станів відображує усю складність суб'єктивного. На рівні психічних станів відбувається інтеграція різнорівневих та різномодальних компонентів психіки [2, с. 5].

Початок вивчення психічних станів як окремого поняття заклав американський психолог У. Джемс, який трактував психологію як науку про психічні стани людини. Психічні стани науковець відносив до станів свідомості, які характеризуються властивостями мінливості, вибірковості, безперервності та носять особистісний характер [5, с. 59]. Однак психічні стани як самостійну категорію виділив В. Мясіщев.

Психічні стани є системою, що обумовлює співвідношення та взаємодію психічних процесів з одного боку і ступень їх реалізації в залежності від індивідуально-психологічних якостей особистості з іншого. Відсутність довготривалого прояву певного психічного стану, постійної його зміни, відповідно дії зовнішніх і внутрішніх чинників, багатокомпонентності та міри вираженості, є факторами, що обумовлюють невизначеність поняття психічного стану, яке досі не має загально визнаного тлумачення [8, с. 184].

У психологічному словнику за редакцією А. Петровського психічний стан розглядається як поняття, що використовується для виділення в психіці індивіда відносно статичного моменту у порівнянні з психічними процесами та стійкими психічними властивостями. У не менш відомому психологічному словнику за редакцією К. Платонова вказано на проміжне місце психічних станів між психічними процесами і психічними властивостями особистості. Досить лаконічним є тлумачення психічного стану вченими Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, які його розуміють як психологічну характеристику особистості, що відображає її порівняно тривалі душевні переживання [4]. Наразі найбільш вдале та повне визначення поняття психічного стану належить М. Левітову. Психічний стан – це цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, що показує

своєрідність протікання психічних процесів у залежності від відображення речей і явищ дійсності та психічних властивостей особистості [6, с. 13].

Поняття «психічні стани» використовується для умовного виділення в психіці індивіда відносно статичного моменту – на відміну від поняття психічного процесу, який підкреслює динамічні моменти психіки, й поняття властивостей психіки, що вказує на сталість проявів психіки, їхню закріпленість і повторюваність у структурі особистості [7, с. 521].

До психічних станів відносять [1, с. 198]: прояви почуттів – настрої, афекти, ейфорію, тривогу, фрустрацію; прояви уваги – зосередженість, неухважність; прояви волі – рішучість, розгубленість, зібраність; прояви мислення – сумніви; прояви уяви – мрії. Тож можна впевнено стверджувати, що психічні стани позитивно та негативно діють на людину.

Розглянемо більш детально характеристики найбільш розповсюджених негативних психічних станів [2, с. 21].

Стомленість – тимчасове зниження працездатності під впливом тривалого навантаження (фізичного, психічного). Стомленість істотно залежить від виду навантаження, часу, необхідного для відновлення вихідного рівня працездатності й рівня локалізації стомленості. Виділяють такі її види: фізична й нервово-психічна; гостра і хронічна; м'язова, сенсорна, інтелектуальна тощо.

Тривога – відчуття невизначеної загрози, загального побоювання і тривожного очікування. Механізмом тривоги є зв'язок психічного стресу із включенням психологічної змінної – загрози, відчуття якої являє собою центральний елемент тривоги й обумовлює її біологічне значення як сигнал небезпеки. Тривогу можна розглядати як психічний стан, що виражається в переживаннях, побоюваннях і порушенні спокою, які викликані можливими і ймовірними неприємностями або затримкою приємного й бажаного.

Страх є однією з причин дезадаптивної поведінки людини. Залежно від ситуації і психологічних особливостей особистості переживання страху варіюють у широкому діапазоні: невпевненість, побоювання, переляк, паніка, розпач, жах. У тих випадках, коли переживання страху досягає сили афекту, воно нав'язує стереотипи так званої «аварійної» поведінки, що склалась у процесі біологічної еволюції. У цей момент розум людини повністю відключається і вона діє «не пам'ятаючи себе». Неконтрольований страх змушує тремтіти, кричати, плакати, сміятися. У цей момент «смокче» під ложечкою, тремтять руки, ноги стають «ватяними», дзенькає у вухах, застряє ком у горлі, калатає серце, перехоплює подих, дибляться волосся, розширюються зіниці, по спині «біжать мурашки». Страх змушує бігти у невідомому напрямку, або стояти нерухомо й дивитися в одну точку.

Ажитация виражається у прагненні втекти, сховатися, не бачити й не чути того, що злякало. Людина заплющує очі, втягує голову в плечі, прикриває обличчя або тіло руками, нахилиється до землі, відштовхується від джерела небезпеки, біжить геть. У цей час в організмі відбуваються серйозні зміни: кров у великому обсязі спрямовується до органів, що забезпечують рух; кров відливається від інших органів, особливо від головного мозку, погіршується

його робота, налякана людина часто не знає, що їй робити. Підвищення рівня адреналіну в крові на деяких людей чинить зворотний вплив – паралізує м'язи.

Ступор виявляється в тому, що людина залякає на одному місці, стає вкрай повільною і неспритною тому, що м'язи судорожно стискаються, їх кровопостачання різко погіршується, координація рухів порушується.

Фрустрація, яка використовується у двох значеннях: як несприятливі обставини, які гальмують або заважають досягненню певної мети; або як стан, що виникає унаслідок перешкоди, поразки.

Агресія, спрямована на іншу особу або об'єкт. Форми агресії можуть бути фізичними й вербальними, іноді агресія має прихований, замаскований характер. Агресія, що переходить у гнів, проявляється у бурхливих і неадекватних реакціях. При виникненні агресивних реакцій необхідно враховувати комплекс соціально-психологічних факторів, особливості впливу середовища на різних етапах, виховання, роль родини й суспільства в цілому.

Негативізм є однією з форм негативних реакцій, для якого характерно негативне ставлення не тільки безпосередньо до ситуації, але й до інших подібних проблем.

Таким чином, психічні стани – це особлива психологічна категорія, яка об'єднує велику групу життєвих явищ. Виділення галузі психічних станів заповнює деяку прогалину у системі психології, розрив між психічними процесами та психічними властивостями особистості [2, с. 7].

Важливо акцентувати увагу на дієвих заходах попередження розвитку негативних психічних станів. Практика доводить, що нині ефективно використовувати технології експериментального впливу, зокрема такі методи [3, с. 216]: поведінкової терапії (репетиція поведінки, імаго-метод); тілесної терапії (м'язова релаксація, релаксаційні вправи, вправи на дихання); когнітивної терапії (метод повної раціоналізації майбутньої події; позитивної вибіркової ретроспекції; позитивної акцентуації досвіду; музичної терапії; сугестивної терапії; танцювальної терапії; зображувальної терапії; ігрові методи; імітаційні ігри; дискусійні методи; елементи психогімнастики. Наші подальші розвідки передбачають детальний опис технологій зазначених методів попередження виникнення та розвитку негативних психічних станів.

Список бібліографічних посилань:

1. Блінов О.А. Психічні стани військовослужбовців у процесі служби. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 4(35) С. 196–203.
2. Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень: монографія / І.І. Приходько, О.В. Тімченко, А.А. Лиман та ін. / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. Харків: НА НГУ, 2016. 130 с.
3. Ігумнова О.Б. Модель та програма психокорекції негативних психічних станів студентів ВНЗ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 5. С. 215–221.
4. Коқун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Особливості негативних

психічних станів військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 5 (42). С. 262–267.

5. Мацевко Т.М., Березницька У.О., Солошенко Н.В. Психічні стани військовослужбовців після повернення із зони ведення бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*, 2020. № 2(55). С. 59–67.

6. Миронець С.М., Тімченко О.В. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: монографія. Київ: «Август Трейд», 2008. 249 с.

7. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків: Прапор, 2009. 782 с.

8. Титович А., Востоцька І. Психічний стан як характеристика психічної діяльності спортсмена. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2017. № 5(69). С. 183–193.

(Одержано 26.03.2023)

УДК 159.9

Сергій Сергійович БОЙЧУК,

аспірант кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2756-5330>

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ЗМІН ПОЛІЦЕЙСЬКИХ- СПЕЦПРИЗНАЧЕНЦІВ

В умовах війни готовність до змін виступає не новомодною забаганкою психологів, а нагальною властивістю особистості, яка забезпечує виживання в екстремальних умовах несення служби. Будь-яка професійна діяльність містить ознаки невизначеності та непередбачуваності, але особливо гостро це простежується у ризиконебезпечних професіях, наприклад, у діяльності поліцейських-спецпризначенців.

Зарубіжними і вітчизняними психологами все більше уваги приділяється вивченню питань щодо встановлення специфіки толерантності людини до ситуацій невизначеності, які напряду дозволяють діагностувати готовність особистості до змін та рішучих дій. У діяльності поліцейських не поодинокими є випадки складних та напружених ситуацій, перебіг яких складно передбачити, але які потребують адекватної та швидкої реакції.

Не дивлячись на те, що зміни в житті людини відбуваються по суті циклічним способом від народження до смерті і виступають природнім процесом в житті, далеко не всі люди можуть сприймати їх адекватно і налаштовані до них добре. З. Кісіль (2017, с.13) вважає, що віртуозне поєднання здібностей людини здатне забезпечити успішне виконання професійної діяльності. Науковиця пропонує низку ключових факторів та

чинників, котрі впливають на ефективність професійного розвитку в умовах змін та невизначеності:

- 1) соціально-професійні фактори (вимоги професії і створення умов для їх успішного здійснення);
- 2) індивідуальні фактори (вміння, знання та навички особистості застосувати свої здібності при виконанні професійних обов'язків);
- 3) регулятивні фактори (здібності особистості до саморегуляції у складних та непередбачуваних ситуаціях).

Цікавим є встановлений психологами факт, що від того, як люди сприймають зміни в особистому житті, залежить й прийняття змін у професійній діяльності (Бу, Armenakis, Burnes, 2025). Відповідно, вивчення особистісних змін дозволяє зрозуміти особливості того, яким чином людина буде їх сприймати у своїй професії (Бу, Armenakis, Burnes, 2025).

Важливою складовою особистісної готовності до змін у поліцейських виступає толерантність до невизначеності, тобто витривалість людини щодо непередбачуваних, непрогнозованих ситуацій, здатність приймати рішення в умовах, коли відсутня повна інформація і складно спрогнозувати можливі наслідки, не відчувати розпач у нових, неструктурованих та багатозначних ситуаціях (Клименко, 2017). Психологи також наголошують на важливості емоцій у готовності особистості досягати успіху шляхом прийняття змін. На професійному поприщі відіграють неабияку роль мотиваційні процеси при досягненні позитивних результатів у професії. Психологічна готовність до змін свідчить про цілеспрямований намір певні події приймати. Окрім того, готовність до змін виступає як стійка схильність людини виявляти себе в різного роду життєвих ситуаціях.

Відкритість до досвіду характеризує готовність людини сприймати різні аспекти життя і визначає людину як таку, що має широкий світогляд та допитливість, - такої думки дотримуються закордонні дослідники М Баер та Г. Олдем (2006). Автори підкреслюють, що ті особи, котрі мають високу відкритість до досвіду, схильні частіше відчувати різноманітність емоцій, мають широкі інтереси, віддають перевагу варіативності та мають розвинуті цінності, характеризуються як люди, що мають високу мотивацію активно шукати новий та різноманітний досвід і постійно переслідувати незнайомі та нові ситуації.

В ризиконебезпечній діяльності особливої актуальності набуває вміння адаптуватися до змін, особливо це стосується працівників поліції. Адже, саме така риса здатна забезпечити людині успішну професійну реалізацію та конкурентоспроможність. Однак, це стає можливим у випадку коли поліцейський готовий ці зміни прийняти, інакше існує ризик виникнення внутрішнього конфлікту та нанесення шкоди службі (Остапович та ін., 2020). Раціоналізація ситуацій допомагає людині здобути необхідні навички у недопущенні помилок в роботі і натренувати здібності уникати ситуацій невдач, що за своєю суттю є саме по собі ризикованим (Кайл, Авелінг, Сінгер, 2021).

Дослідження рівня життєздатності та готовності поліцейських спеціальних підрозділів поліції до змін та рішучих дій в умовах невизначеності показало, що для групи поліцейських-спецпризначенців, які мають високий рівень життєздатності, характерні здібності сприймати зміни та привносити їх в подальше своє життя (Бойчук, 2021). Дана група поліцейських виявилася позитивно налаштованою в умовах кризових ситуацій та здатною вірити у власний успіх щодо урегулювання проблемного питання чи обставин. Поліцейські даної групи виявляють сміливість, заповзятість та відчайдушність в ситуаціях, які є складними та непередбачуваними. Вони звикли сприймати подібні виклики професії як поштовх до оволодіння новими знаннями та досвідом (Бойчук, 2021).

Група поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності показала дещо інші результати по досліджуваному параметру. Поліцейські даної групи схильні меншою мірою виявляти винахідливість при вирішенні складних завдань та надають перевагу більш зрозумілим та чітким завданням, ніж тим, що носять характер новизни та інноваційності (Бойчук, 2021). Налаштованість представників даної групи на успіх в подібних ситуаціях не завжди допомагає їм справлятися з тривогами та побоюваннями, що вони не зможуть гідно справитися з проблемою. Вони надають перевагу справам, які містять ознаки впорядкованості, чіткості та послідовності, що само по собі є гарною рисою, однак специфіка діяльності поліцейського передбачає наявність незапланованих та неочікуваних ситуацій, до яких потрібно бути готовим, особливо в умовах воєнних дій. Поєднання зовнішніх та внутрішніх чинників готовності до змін у професійній діяльності поліцейських, здатне забезпечити оптимальний рівень адаптаційних здібностей особистості, покращити його відносини у колективі та надати йому можливості подальшого професійного зростання.

Список бібліографічних посилань:

1. Бойчук, С. С. Комплексне дослідження готовності до змін і толерантності до невизначеності у поліцейських КОРД із різним рівнем життєздатності *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 58-69. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.06> .
2. Кісіль З.Р. До питання професійної підготовки працівників правоохоронних органів у сучасних умовах: міжнародний досвід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2017. № 1. С. 12-24.
3. Клименко І. В. Ситуація невизначеності та роль толерантності як складової соціально-психологічної адаптації курсантів-правоохоронців. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Т. 7, вип. 43. С. 61–70.
4. Мітрошкіна О.В. Специфіка психологічної готовності до змін та особистісної компетентності у працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. *Психологічний часопис*. 2018. № 9 (19). С. 53-67. <https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19>

5. Baer M., Oldham G.R. The curvilinear relation between experienced creative time pressure and creativity: Moderating effects of openness to experience and support for creativity. *Journal of Applied Psychology*. 2006. № 91(4). P. 963-970. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.4.963>

6. By R.T., Armenakis A.A., Burnes B. Organizational Change: A Focus on Ethical Cultures and Mindfulness. *Journal of Change Management*. 2015. № 15 (1). P. 1-7. <https://doi.org/10.1080/14697017.2015.1009720>

7. Kyle M.A., Aveling E.L., Singer S. A Mixed Methods Study of Change Processes Enabling Effective Transition to Team-Based Care. *Medical Care Research and Review*. 2021. № 78(4). P. 326-337. <https://doi.org/10.1177/1077558719881854>

8. Ostapovich V., Barko V., Okhrimenko I., Yevdokimova O., Ponomarenko Y., Prontenko K., Antonova O., Sydoruk N., Sokolovskyi O., Bloschynskyi I. Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. № 9(3). P. 120-133. <http://ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/755>

9. Scheepers D., Ellemers N. Stress and the stability of social systems: A review of neurophysiological research. *European Review of Social Psychology*. 2018. № 29(1). P. 340-376. <https://doi.org/10.1080/10463283.2018.1543149>

(Одержано 23.03.2023)

УДК 159.923

Анастасія Миколаївна БОЛЬШАКОВА,

Доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології та педагогіки
Харківської державної академії культури
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4343-6694>

АДАПТАЦІЯ ДО ВИМУШЕНИХ ЗМІН: КІТ-МОДЕЛЬ ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ

За своєю психологічною сутністю війна – пролонгована важка стресова ситуація. Важкий стрес – це будь-який тривожний досвід, який призводить до значного страху, безпорадності, дисоціації, плутанини та інших почуттів, які заважають нормальному життю і досить інтенсивний, щоб мати довгостроковий негативний вплив на установки, поведінку та інші аспекти функції людини. Виникає він через дію таких факторів, як: катастрофи, загроза життю, насильство; втрати; «звичайні» стресори: розлучення, розставання, втрата роботи, втрата домівки, соціально-економічні, побутові негаразди.

Прояви стресу можна систематизувати за певними вимірами.

Психологічними проявами стресу є:

- нав'язливі симптоми (нав'язливі думки і образи, флешбеки);
- труднощі зосередження;

- когнітивні викривлення (дисфункціональні уявлення про себе, оточення і навколишній світ);

- емоційні проблеми: депресія, тривога, безпорадність, безвихідь, відчай, відчуження, сором, нещирість, непередбачуваність, спалахи гніву і агресії, дратівливість...;

- підвищена схильність до залежної поведінки, зловживання ПАР;

- можливі дисоціативні симптоми (дисоціація, знеособлення);

- дезорієнтація (розмивання межей між минулим і майбутнім);

- дезадаптивні стратегії уникнення (заперечення, раціоналізація, переміщення, ідеалізація тощо)

- суїцидальні думки та наміри, несуїцидальна самошкодуюча поведінка.

Соматичними ефектами важкого стресу є:

- соматизовані розлади;

- незрозумілі медичні симптоми (біль, запаморочення, хронічна втома...);

- фізіологічні наслідки хронічного стресу та напруги (серцево-судинні захворювання, розлади травлення, зниження імунітету, репродуктивні розлади...);

- надпильність, порушена фізіологічна реакція на загрозу і безпеку;

- порушення сну;

- соматичні наслідки вторинних порушень (розладів харчової поведінки, вживання психоактивних речовин, депресії або самошкодуючої поведінки).

Соціально-поведінковими наслідками важкого стресу є:

- уникнення значущих місць, ситуацій і відносин;

- нестабільні міжособистісні відносини (перерви, звинувачення, критика, часта зміна інтимних партнерів);

- спалахи гніву, конфліктів, агресивності;

- використання інструментів зовнішньої емоційної регуляції (психоактивні речовини, їжа, ігри, робота...);

- імпульсивна, ризикована поведінка.

Одним з медичних наслідків пережиття важкої стресової ситуації є порушення адаптації (розлад адаптації за МКХ-10), яке може виявлятися у таких формах, як короткочасна депресивна реакція (F43.20), тривала депресивна реакція (F43.21), змішана тривожна та депресивна реакція (F43.22), розлад адаптації з переважанням порушення інших емоцій (F43.23), розлад адаптації з переважанням порушеної поведінки (F43.24), розлад адаптації зі змішаними розладами емоцій та поведінки (F43.25) [2]. Стрімке зростання розповсюдженості зазначених розладів адаптації у ситуації вимушених змін, викликаних воєнним станом, зумовлює актуальність пошуків, спрямованих на визначення механізмів їх розвитку та шляхів подолання й профілактику.

Теоретично цінну та практично корисну модель подолання порушень адаптації запропоновано у когнітивно-поведінковій терапії сучасній психотерапевтичній парадигмі, побудованій на двох провідних принципах:

- когнітивний принцип проголошує, що емоції, поведінка і фізіологічні реакції значною мірою залежать від того, як людина сприймає та інтерпретує подію (когніції);

- поведінковий принцип стверджує, що наслідки поведінки, у свою чергу, також впливають на думки, тобто ті переконання /уявлення, які людина формує щодо себе, оточуючих людей, життя у цілому).

Стосовно розладів адаптації у ситуації вимушених змін, КПТ-модель можна представити таким чином:

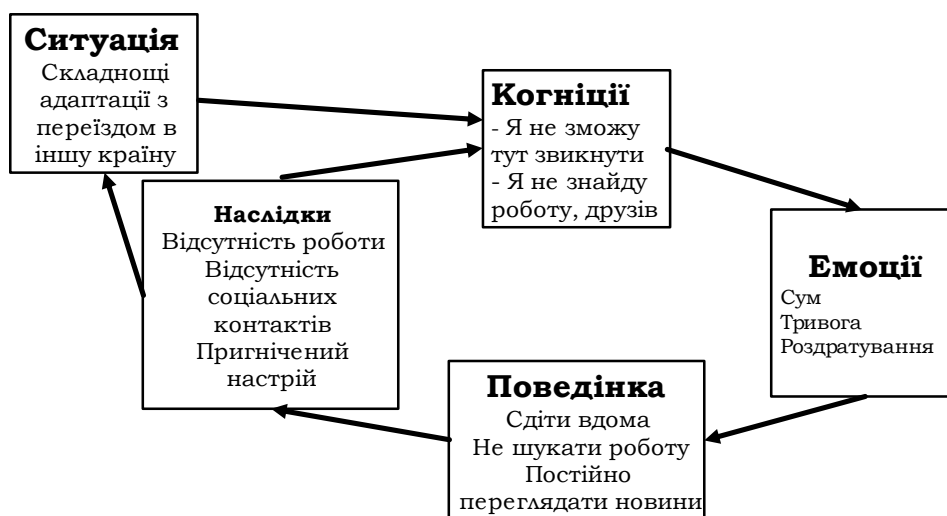

Рис. 1. КПТ-модель розладів адаптації у ситуації вимушених змін (на прикладі ситуації переїзду в іншу країну)

У відповідності до моделі, наведеної на рис. 1, у залежності від (способу сприйняття зміненої життєвої ситуації (змісту когніцій) можна виділити два можливі варіанти розвитку адаптаційного процесу (рис. 2):

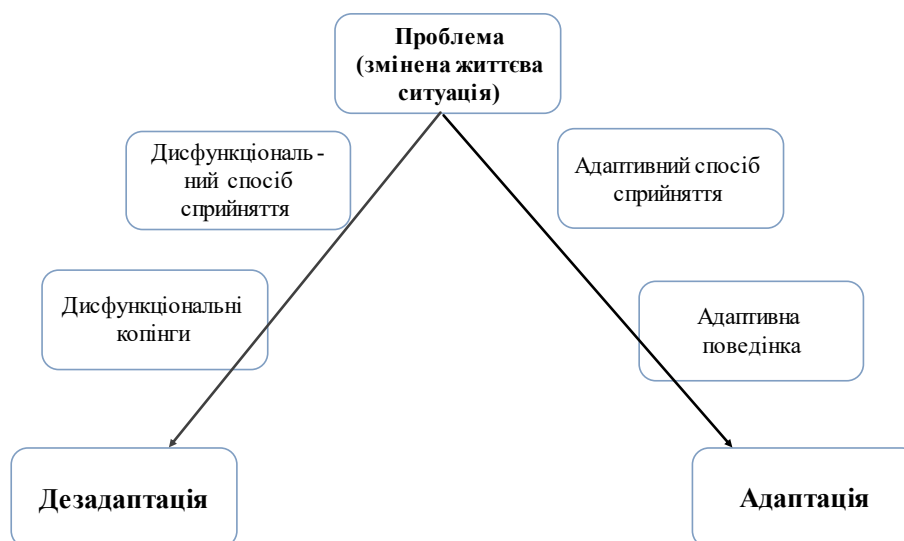

Рис. 2. Сприятливий та несприятливий варіанти адаптаційного процесу

З метою профілактивання до подолання дезадаптації у ситуації вимушених змін у КПТ запропоновано підхід, заснований на формуванні та розвитку резильєнтності здатності справлятися і адаптуватися до життєвих проблем та / або відновлюватися після травматичної / стресової події (Padesky, Mooney, 2012). У структурі резильєнтності виділено: ефективні стратегії подолання; ресурсні емоційні стани; когнітивну гнучкість і рефреймінг, цінності, цілі, сенс життя, духовність; соціальні ресурси та соціальну компетентність.

До напрямів терапевтичних інтервенцій, спрямованих на розвиток резильєнтності належать:

- ідентифікація та активація цінностей;
- формування поведінкових моделей, пов'язаних з функціональними копінгамі (поведінкова активація, планування та вирішення проблем);
- робота з думками (виявлення та модифікація / реструктуризація дисфункціональних автоматичних думок і переконань);
- активація ресурсних емоційних станів;
- зміцнення соціальних зав'язків.

Список бібліографічних посилань:

1. Вестбрук Дж., Кеннерлі Г., Кірк ДЖ. Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Львів : Свічадо, 2014. 420 с.
2. Кишенькове керівництво к МКХ-10. Класифікація психічних та поведінкових розладів з глосарієм та дослідницькими діагностичними критеріями. ФОП Назаренко Т. В.

(Одержано 27.03.2023)

УДК: 159.9

Дмитро Миколайович БОНДИК,
старший викладач кафедри соціології та
психології факультету № 6 Харківського
Національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6462-6585>

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасне суспільство сьогодні спантеличене вирішенням проблем соціалізації неповнолітніх, пошуком підходів профілактики протидії всієї девіантної поведінки підлітків. Для нашої країни ці проблеми є найбільш актуальними, оскільки вже більше року триває війна в Україні, воєнний стан призводить до сильного стресу та тривоги у підлітків. Вони відчують занепокоєння за свою безпеку та добробут своїх близьких, а також зіткнулися

з руйнуванням свого рутинного життя та втратою стабільності. Підлітки включені у військові дії, що спричиняє у них травми, потрясіння та інші психологічні проблеми. Це може призвести до розвитку депресії, тривожності, посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших проблем. Також однією з головних проблем – це відсутність доступу до освіти та культурних заходів, що сприяє розвитку девіантної поведінки. Зараз у підлітків багато вільного часу та мінімальний контроль з боку батьків, вчителів, оскільки багато шкіл перешли на online навчання і підлітки знаходяться вдома без контролю дорослих і значний час перебувають у інтернеті, результатом чого стався підлітковий масовий вступ у ЧВК «Редан», основна мета новоствореного в Україні руху – провокація масових зборів для подальшого фізичного протистояння. Тобто все робиться для того, щоби дестабілізувати внутрішню ситуацію в країні. Підлітки можуть піддаватися впливу агресивних та насильницьких культурних зразків, що може призвести до розвитку девіантної поведінки. Військовий стан може посилити цей чинник, оскільки агресивні зразки поведінки можуть бути частиною життя підлітків за умов військового конфлікту [4, с. 153]. Економічні проблеми можуть стати причиною розвитку девіантної поведінки у підлітків за умов воєнного стану.

Не вирішивши проблему девіантної поведінки підлітків сьогодні, держава приречена позбутися соціальної рівноваги та благополуччя завтра, оскільки злочинність молодшає з кожним днем та приймає все найбільш стійкий рецидивний характер [1, 21]. Тому проблеми стану здоров'я, проведення вільного часу неповнолітніх, їх соціальна захищеність повинні займати певне місце у переліку завдань, які стоять перед державою.

Девіантна поведінка підлітків може посилюватися в умовах воєнного стану через стрес, невизначеність та втрату стабільності в житті. Деякі з поширених форм девіантної поведінки, які можуть виникнути в цій ситуації, включають:

1. Вживання наркотиків та алкоголю: Підлітки можуть використовувати наркотики та алкоголь як механізм для справлення зі стресом, що може призвести до залежності та підвищеної ризикованості.
2. Бездоглядність: Відсутність структури та порядку може призвести до того, що підлітки почнуть нехтувати правилами та обмеженнями, які зазвичай існують у їхньому житті.
3. Злочинність: Деякі підлітки можуть стати схильними до кримінальної поведінки, такої як крадіжка, грабіж та насильство.
4. Сексуальна поведінка: В умовах воєнного стану може зростати ризик несанкціонованих статевих відносин, а також збільшуватися ймовірність підліткових вагітностей та поширення інфекцій, що передаються статевим шляхом [3, с. 311].
5. Соціальна ізоляція: В умовах військового конфлікту можуть виникнути проблеми із соціальною адаптацією, ізоляцією та погіршенням психічного здоров'я.

Окрім того, підлітки можуть відчувати відчай та безнадію, що може призвести до суїцидальної поведінки. Нерідко вони можуть звертатися до

антигромадських та злочинних дій, щоб забезпечити собі харчі та інші життєво важливі речі [2, 97].

Для попередження девіантної поведінки підлітків в умовах воєнного стану важливо забезпечити їм достатній рівень соціальної підтримки та психологічної допомоги. Також необхідно створити умови для їх навчання та розвитку, що допоможе їм забезпечити свою майбутню стабільність

Щоб запобігти або знизити девіантну поведінку підлітків в умовах воєнного стану, необхідно створювати умови для стабільності, передбачуваності та безпеки в їхньому житті. Це може включати встановлення правил та обмежень, забезпечення доступу до медичної допомоги та психологічної підтримки, а також створення можливостей для спілкування та соціальної активності. Також можна запобігти розвитку девіантної поведінки у підлітків через створення умов для нормального життєвого та соціального функціонування підлітків. До них можуть належати доступ до освіти та охорони здоров'я, участь у культурних та спортивних заходах, а також наявність соціальної підтримки.

Список бібліографічних посилань:

1. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис... канд . пед. наук : 13.00.07 / Оксана Василівна Волошина. – Вінниця, 2007. – 197 с.
2. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. II. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 193 с.
3. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль, 1999. 384 с
4. Максимова Н.Ю. Безпека життєдіяльності: Соціальнопсихологічні аспекти алкоголізму та наркоманії: Навчальний посібник /Н.Ю.Максимова. К.: Либідь, 2006. 328 с.

(Одержано 23.03.2023)

УДК 159.922.76 – 056.34

Ірина Анатоліївна БОТНАРЕНКО,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4697-3767>

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОКОРЕКЦІЇ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Роль емоційної сфери в житті дитини надзвичайно важлива: саме емоції

допомагають їй сприймати реальність і реагувати на неї. Емоції як реакції на відповідні подразники проявляються в поведінці дитини в перші години життя та дають змогу дорослим ідентифікувати настрій та стан (радість, сум тощо) останньої. Навіть малюк, який перебуває в утробі матері, вже вміє виявляти емоції, реагуючи на певні дії характером рухів: ворухінням, активним штовханням чи перевертанням.

Як правило, дитина¹, яка постраждала від жорстокого ставлення з боку близьких їй людей, відчуває різні негативні емоції і почуття. Така ситуація є психотравмуючою для дитини і пов'язана з наявністю сильного переляку. Ситуація характерна тим, що по-перше, це завжди буває раптово, по-друге, це пов'язано із загрозою для життя, яку дитина в цей момент відчувала вперше, по-третє, ситуація неконтрольована дитиною, так як вона не має відповідного досвіду. Зазначені чинники призводять до панічних реакцій, які викликають стрес [1].

Окрім втрати довіри до близьких осіб та світу взагалі, наслідком насильства можуть бути різні деструктивні психологічні та психічні розлади. Передусім, з емоційних порушень у неповнолітніх, викликаних домашнім насильством, можна виділити тривожно-фобічні (посттравматичний стресовий розлад, панічні атаки, фобії тощо) та агресивні порушення, що супроводжуються соціальною тривогою та депресивними станами, дезадаптацією дитини у навколишньому середовищі. Це потребує втручання фахівця-психолога з метою зменшення негативного впливу на особистість дитини, що перешкоджають їй реалізувати себе соціально та особистісно. Також, надання психологічної допомоги дітям, які пережили різні види насильства, вимагає урахування, передусім, їх вікових особливостей та закономірностей розвитку. Досить важливим чинником також є надання психологічної допомоги відповідним кваліфікованим фахівцем з високим рівнем професійної підготовки.

Основним напрямом роботи з дітьми з різноманітними проявами психологічних і поведінкових розладів, що виникли внаслідок домашнього насильства, є психокорекція. Її завданням є виправлення відхилень у психічному розвитку дитини, зміна її світогляду та світовідчуття та профілактика негативних тенденцій особистісного та інтелектуального розвитку. Психокорекція є особливою формою психолого-педагогічної діяльності, спрямованою на створення найсприятливіших умов для оптимізації психічного розвитку особистості дитини, надання їй спеціальної психологічної допомоги [2].

До завдань психолога, який проводить психокорекційну роботу з дитиною, що постраждала від насильства, належить: а) зміцнити відчуття безпеки й поновити довіру дитини до дорослих; б) надати дитині можливості розрізняти й виражати свої особисті почуття (у тому числі надати допомогу щодо удосконалення умінь та навичок щодо відтворення дитиною думок та почуттів з метою відновлення довіри до дорослих осіб); в) підняти самооцінку

¹ Згідно зі ст. 1 Закону України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства», дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття.

(у тому числі сприяти зменшенню у дитини почуття провини, сорому тощо); г) сприяти прийняттю власного тіла; д) навчити відсторонювати негативні емоції до кривдника й сприяти вираженню позитивних емоцій [3].

Зміст психологічної допомоги дітям, які постраждали від домашнього насильства, передбачає зменшення негативного впливу пережитої травми на подальший розвиток (зменшення негативних переживань та подолання важких емоцій), запобігання відхилень у поведінці, полегшення реадаптації в суспільстві, а також вжиття заходів з припинення насильницьких дій над нею.

Психологічна допомога дітям, які постраждали від домашнього насильства, передбачає застосування різноманітних технологій роботи з ними та їх батьками, при чому обов'язково необхідно враховувати вік жертви насильства: для дітей дошкільного віку – робота з одним з батьків, який не є кривдником (навчання навичкам психологічної підтримки дитини) та опрацювання травми з дитиною (у безпечній ситуації з акцентом на провідний вид діяльності); для дітей молодшого шкільного віку – спільна робота з дитиною та одним з батьків, який підтримує дитину, з акцентом на обґрунтування відповідальності за насильство, корекція негативних почуттів, осмислення травматичної події та ін.; для підлітків – робота проводиться, переважно, з акцентом на їх особистісні особливості, пов'язані з умінням керувати собою, своїми почуттями, сексуалізованою поведінкою та дорослим, який підтримує дитину.

При емоційно-поведінкових розладах у дитини найбільш ефективно зарекомендував себе комплексний особистісно-орієнтований підхід, де психокорекційні методи відбираються з урахуванням завдання корекції, індивідуальних і вікових особливостей дітей [4]. У зв'язку з цим виділяються наступні орієнтири психокорекції емоційних і поведінкових розладів у дітей: 1) від казок і оповідань до малюнків, до ігор (звук-образ-дія); 2) від наочних, образних уявлень подій з героями – до внутрішніх уявлень власної особистості; 3) від коротких динамічних вправ – до довгих, що вимагають довільності в поведінці; 4) від пасивності, споглядальності – до активності, загальної і вербальної; 5) від стереотипності – до творчого пошуку [5].

Досить дієвим методом психологічної корекції в опрацюванні психологічної травми зарекомендував себе і метод ігрової терапії. Формами указанного методу є фізичні вправи, спрямовані на психологічну розрядку і релаксацію, психодраматичні вправи (розігрування казок), сюжетно-рольові ігри, арт-терапевтичні методи відредагування агресії, спрямованої на близьких людей (малюнкові методи, методи роботи з пластиліном, глиною і піском). Гра сприяє емоційному переживанню дитиною негативних конфліктних ситуацій в сім'ї, усвідомленню і проживанню негативних відчуттів: образи, гніву, ненависті. Саме в грі дитина може за допомогою конкретних предметів позначити те, що вона у відповідній ситуації тим чи іншим чином відчувала або переживала. Гра, наголошує О.А. Васильченко, дозволяє не тільки пережити ситуацію на символічному рівні, але й допомагає вербалізувати внутрішні переживання і почуття, виконуючи функцію фасілітації і функцію навчання виражати власні емоції і почуття [6].

Розкриваючи особливості психологічної допомоги дітям, які стали жертвами домашнього насильства, вважаємо доцільним звернути увагу на принципи (вихідні положення), на яких повинна базуватись психокорекційна робота. Досить ґрунтовно їх узагальнив Дж. Пірс. Основними положеннями є такі:

1. Усесторонність втручання: психолог повинен бути здатний працювати із широким спектром проблемної поведінки. До уваги береться ситуація, в якій на даний момент перебуває дитина. Окрім того, при роботі з дітьми, які пережили насильство, психолог може бути вимушений «втручатися» в умови середовища і оточення, щоб надати дитині всебічну підтримку і допомогу, тому дитина не повинна. Робота з дитиною має комплексний характер – тому остання не повинна «розглядатися» відокремлено від сім'ї.

2. Орієнтація втручання на розвиток дитини.

3. Спрямованість втручання на наслідки, що виявляються в розвитку. Оскільки жорстоке ставлення може порушити здатність дитини справлятися з етапними задачами розвитку та ускладнювати досягнення і освоєння подальших етапів, психолог повинен уміти оцінювати рівень розвитку дитини.

4. Відповідність втручання етапу розвитку дитини. Як було наголошено вище, залежно від стадії розвитку, на якій мало місце жорстоке ставлення, його психологічні наслідки можуть носити різний характер. По-друге, відомі випадки, коли дитина, що пережила насильство і отримала допомогу психолога, відчувала потребу у відновленні психокорекційних заходів в більш пізньому віці.

5. Урахування втручання рівня розвитку: стратегія кризового втручання повинна відповідати стадії розвитку дитини. Наприклад, використання виключно мовного підходу може бути украй фруструючим для дитини молодшого віку або дитини, яка страждає затримкою розвитку. У такому разі ігрова терапія може служити добрим прикладом підходу з урахуванням розвитку дитини. Використовування того ж методу в роботі з підлітком може виявитися далеко не таким ефективним [7].

В ході психокорекції дітей, які зазнали домашнього насильства, необхідно дотримуватись таких загальних рекомендацій:

1) визначення проблеми шляхом активного слухання. Для встановлення контакту з дитиною важливо, як психолог слухає. Потрібно пам'ятати про вільну, розслаблену позу тіла: це допомагає дитині почати говорити. Коли стає очевидно, що дитина готова обговорювати проблему, важливо почути три моменти: 1) в чому полягає проблема; 2) що відчуває дитина відносно цієї проблеми; 3) чого дитина чекає від фахівця;

2) уточнення очікувань дитини. Психологу необхідно пояснити дитині, яким очікуванням клієнта він може відповідати. Наприклад, психолог не може сам покарати гвалтівника. Проте потрібно проінформувати дитини та її батьків або опікунів про те, що в змозі зробити психолог, і дати їм можливість самим вирішити, чи готові вони продовжувати роботу з даними фахівцем. Якщо сім'я відмовляється від допомоги, психолог може запропонувати їм обговорити інші

варіанти отримання бажаної дитиною допомоги;

3) уточнення кроків, які вже були зроблені для вирішення проблеми. Необхідно пам'ятати про те, що більше інформації можна отримати, задаючи питання відкритого типу, а не закритого. Рекомендується разом з дитиною на папері записати перелік тих вчинків, які той скоював, щоб вирішити свою проблему. Подібний прийом важливий в тому випадку, коли фахівець хоче допомогти дитині відмовитися від вчинків, які виявилися даремними або, гірше того, руйнівними;

4) пошук нових шляхів вирішення проблеми. Наступним кроком може стати сесія, на якій психолог, використовуючи метод мозкового штурму, пропонує дитині придумати якомога більше нових шляхів вирішення проблеми; в даному випадку важлива не якість, а кількість придуманих способів;

5) висновок домовленості з дитиною про втілення однієї з ідей вирішення проблеми в дію. Домовитися з дитиною спробувати будь-які нові кроки буває надто складно, хоча якщо це вдається, то нерідко перші ж спроби дитини вчинити нові дії є успішними. Важливо, щоб поставлені цілі були реалістичними, і особливо важливо, щоб дитина знала: результати обов'язково необхідно обговорити з психологом. У випадку неможливості вирішення ситуації, фахівець допомагає дитині відшукати інші шляхи виходу з неї.

6. Завершення сесії. Звичайний спосіб завершення сесії полягає в тому, що фахівець просить дитину підсумувати, що ж відбувалося під час їхньої зустрічі: наприклад, до яких важливим ідеям вони прийшли, які плани на майбутнє склали. Як правило, узагальнення займає 2-4 хвилини. Також на початку кожної наступної сесії рекомендується просити дитину згадати, що відбувалося на попередній. Це дозволяє, по-перше, навчити дитину приділяти увагу процесу консультивання, по-друге, психологу перевірити власну ефективність [8].

Таким чином, підсумуємо: ефективність корекційної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства, повинна ґрунтуватися на розумінні, що у свідомості дитини накопичується значна кількість руйнівних емоцій, почуттів і внутрішніх конфліктів, передусім, унаслідок незадоволення базових, фундаментальних потреб (фізіологічних, потреб любові, безпеки і значущості). Незадоволення як мінімум однієї з них є чинником розвитку внутрішнього конфлікту, підвищення рівня тривожності та формування страхів, порушення комунікації із навколишнім світом, розвитку невротичних станів та психосоматичних захворювань тощо. Тому важливо навчити дитину не придушувати свої емоції, відстоювати власні права й інтереси, а також захищати себе соціально прийнятним способом, не обмежуючи при цьому інтересів інших осіб і не завдаючи їм шкоди. Основною метою психокорекційних заходів щодо дитини, яка стала жертвою домашнього насильства, є надання допомоги такій дитині у вираженні своїх почуттів найбільш прийнятним для неї способом з наступним звільненням від негативних емоцій, пов'язаних зі здобутим негативним досвідом, а також відновлення почуття власної гідності та упевненості в собі. Відповідно, для

того, щоб дитина почувалася прийнятою і значущою, необхідно зрозуміти і виключити причини, які порушують її особистісний спокій.

Список бібліографічних посилань:

1. Овсяннікова Я. О. Форми і методи роботи з дітьми і підлітками, які пережили насильство. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 4 (29). URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2169/1/Vnaou_2012_4_46.pdf.
2. Терещенко Л.А. Психологічні особливості корекції невротичних розладів дошкільника. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ, Том 10. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 32. 2018. С. 84 – 92. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/723647/1/%D0%9F%D1%85%D0%BE%20.pdf/>.
3. Корекційна робота з дітьми, що постраждали від насильства. Сайт методиста-психолога районного методичного кабінету при відділі освіти Богодухівської РДА. URL: <https://ruzhinska.wordpress.com/2016/01/18/%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%D0%B6/>.
4. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол ; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 144 с.
5. Ткачук І. І. Психолого-педагогічний супровід особистісного і професійного самовизначення старшокласників, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів / наук. ред. В. Г. Панок. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 78 с.
6. Васильченко О. А. Ігрова терапія як метод соціальної роботи з дітьми дошкільного віку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3 (19) 2013. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16888/1/16_Vasylchenko2.pdf.
7. Горай А. Психосоціальна допомога дітям, які пережили насильство в сім'ї. URL: <http://www.annadomina.com/biblioteka/psixosocialna-dopomoga/nasilstvo-v-sim%D1%97/>.
8. Консультування дітей – жертв насильства. URL: <http://ibib.ltd.ua/konsultirovanie-detey-jertv-30689.html>.

(Одержано 11.03.2023)

Оксана Валеріївна БРУСАКОВА,

Доктор юридичних наук, доцент, декан факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6522-8020>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У зв'язку з воєнною агресією рф проти України з 24 лютого 2022 р. у нашій країні був уведений воєнний стан як особливий правовий режим, що передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян. У Конституції України зазначено, що в період воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи, які передбачені низкою статей Конституції України, а саме: ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 [1]. Нажаль, ст. 53 Конституції України стосовно права на освіту кожного громадянина не входить у цей перелік. На нашу думку, це відбувається внаслідок неможливості з боку держави гарантувати безпеку життя та здоров'я суб'єктів освітнього процесу в умовах бойових дій, ракетно-бомбових атак, артилерійських обстрілів, порушення цілісності або навіть руйнування основних фондів закладів освіти (навчальних корпусів, допоміжних будівель, бібліотек, спортивних залів і майданчиків, навчального устаткування, навчально-методичного забезпечення). Тож, в умовах цих ризиків перебіг освітнього процесу може припинитися або зазнати неминучих змін.

По-перше, правові засади організації освітнього процесу в умовах воєнного стану визначені Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Так, згідно ст. 15 цього закону, управління закладами освіти, установами освіти (поряд із закладами охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту та ін.) переходить під юрисдикцію військових адміністрацій [2].

По-друге, задля дотримання стандартів вищої освіти, реалізації положень освітньо-професійних програм (ОПП) стосовно профілю підготовки фахівців, нормативного змісту їхньої підготовки, компетентностей, програмних результатів навчання необхідно знайти такі організаційні форми освітньої діяльності, які б забезпечили всі запити та потреби здобувачів вищої освіти. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває концепція змішаного навчання, сутність якого полягає у раціональному та гнучкому сполученні off-line та on-line форм навчання [3].

Проте й зазначена концепція в умовах воєнного стану дещо трансформується. Для прикладу наведемо її реалізацію на факультеті № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС). Зрозуміло, що навчання off-line в умовах воєнного стану не передбачає живого спілкування викладача і студента в аудиторії, але досить ефективно може відбуватися на платформі Zoom.us,

підключення до якої за ініціативою керівництва ХНУВС позбавило організацію відеоконференцій таких недоліків, як обмеженість кількості учасників (до 100) і тривалості безоплатного підключення (до 40 хв.). Таке зняття обмежень у часі дозволяє провести повноцінне заняття (пару), дотримуватися розкладу занять, а значить – сприяє організації повноцінного освітнього процесу. У цьому зв'язку зазначимо, що розклад занять є завершальним документом планування освітнього процесу. Саме розклад занять пов'язує в єдину систему всі елементи освітнього процесу та регламентує навчальну роботу закладу вищої освіти.

До вищенаведеного слід додати ще й відсутність просторових обмежень у підключенні викладачів і студентів до занять, що значно розширює межі освітнього середовища університету, перетворюючи його у віртуальне навчальне середовище (ВНС) – програмну систему, що створена для підтримки процесу дистанційного навчання як організованої сукупності передачі даних, інформаційних ресурсів, протоколів взаємодії, апаратно-програмного і організаційно-методичного забезпечення [4, с. 157].

ВНС дозволяє запровадити й таку актуальну наразі форму організації освітньої діяльності, як бінарні заняття («лекції вдвох»). Тематика цих занять різноманітна, але особливий інтерес у здобувачів вищої освіти викликають лекції, які присвячені правовим, психологічним, «кібербезпековим» аспектам проведення спеціальних операцій силами Національної поліції України, Національної гвардії України, Збройних Сил України, а також питанням психологічної реабілітації військовослужбовців і мирного населення під час бойових дій і поствоєнний період.

До речі, платформа Zoom.us дозволяє провести й позааудиторні заходи військово-патріотичного, профорієнтаційного, наукового характеру. Так, на факультеті регулярно організуються зустрічі науково-педагогічних працівників зі студентами, абітурієнтами, керівництвом закладів середньої освіти, регулярні засідання наукових гуртків.

Одним із надійних інструментів дистанційної освіти (ДО) є модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment), розміщене на сайті ХНУВС. Система «Moodle» є пакетом механізмів, які забезпечують гнучку взаємодію між викладачами та здобувачами освіти, спілкування студентів між собою, доступ до навчально-методичних і довідкових матеріалів. Використання інтелектуальних комп'ютерних тестувальних систем Moodle дозволяє організувати різні форми контролю знань студентів, а саме: тематичного, поточного, підсумкового, захисту контрольних, курсових та інших проєктних робіт.

Окрім того, як свідчать результати оцінювання міжнародних навчальних систем, ДО, яка є рівноцінною із очною, вечірньою, заочною освітою та екстернатом, значно дешевша від зазначених форм здобуття освіти, що в умовах обмеженого у воєнний час фінансування освітнього процесу є суттєвою перевагою. Зазначимо, що реалізацію принципу економічної ефективності вможливають зорієнтованість дистанційної освіти на значну

кількість учасників освітнього процесу, а також оптимізація технічних рішень реалізації ДО.

Тож, умови воєнного стану примушують адміністрацію закладів вищої освіти та факультетів до внесення змін в організацію освітнього процесу. В обстановці ризиків і загроз актуальною є така форма надання освітніх послуг, як змішане навчання та дистанційна освіта, що дозволяють обирати гнучкі графіки планування та організації освітнього процесу, проведення занять в on-line та off-line режимах. Це забезпечує нерегламенованість освітнього процесу в часових і просторових межах, гнучко планувати викладачам і здобувачам освіти свій час і навчальну взаємодію. Для реалізації зазначених форм організації освітнього процесу необхідно забезпечити достатню кількість навчальних матеріалів згідно з ОПП підготовки фахівців, а також забезпечити своєчасний поточний і підсумковий автоматизованого контролю знань.

Список бібліографічних посилань:

1. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
3. Теорія і практика змішаного навчання: монографія / В. М. Кухаренко, С. М. Березанська, К. Л. Бугайчук, Н. Ю. Олійник та ін.; за ред. В. М. Кухаренко. Харків: «Міськдрукарня», НТУ ХПІ, 2016. 284 с.
4. Сенік А. П., Войтович М. І., Ліщинська Х. І., Сокіл М. Б. Застосування дистанційних методів навчання в професійній військовій підготовці. Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доповідей, 31 травня – 1 червня 2018 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2018. С. 155-158.

(Одержано 23.02.2023)

УДК 159.9:355.01

Ангеліна Володимирівна ВЕЛІЧКО,

здобувачка вищої освіти факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

**ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ
НА ОСОБИСТІТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ**

Проблематика інформаційно- психологічного впливу ЗМІ на особистість під час війни є дуже актуальною, бо від цього залежить не тільки успіх воєнних дій, а й психічне і соціальне здоров'я людей та суспільства в цілому. З одного боку, інформаційний вплив повинен вирішувати питання безпеки громадян, а з іншого, досить часто він має маніпулятивний, фейковий характер, породжує страх, тривогу, ненависть та інші негативні психічні стани. Недаремно кажуть не просто про інформаційний вплив, а про інформаційну війну, результати якої є не менш важливими, ніж результати бойових дій.

Сучасні дослідження із зазначеної проблеми досить різноманітні і присвячені різним аспектам інформаційного впливу на людину та суспільство. Так, роль мас-медіа як інструмент впливу на суспільство розкрита у працях В.Хорошка, Ю.Хохлачова. Про інформаційну війну та інформаційно-психологічний вплив ЗМІ на український народ писали І. Мудра, Б. Каліченко, А.Гізур. Проблема значення та місця засобів масової інформації і комунікації в інформаційній війні освічена у працях Н. Вінера, Р.Ф Абдіїва, А.В Коваленко, А. Моль, М. Боришевського, Л. Доу тощо. Дослідженню психологічних механізмів та особливостей інформаційного впливу на населення під час війни в Україні (2022-2023 р.р.) присвячені праці М.Діденко, О.Зелінської, О.Заєздової, І.Жданової, Л.Бондаренко, А.Велічко, В.Сікорської, Л. Путькалець та інших.

Інформаційно-психологічний вплив – це вплив на свідомість особистості та населення з метою внесення змін у їх поведінку та / або світогляд, базовими методами якого є переконання, навіювання, маніпуляції [1]. Питання про те, чи дійсно ЗМІ мають такі необмежені можливості впливу на свідомість людей, залишається відкритим і зараз.

У сучасній науці існують два підходи до проблеми маніпулятивних можливостей ЗМІ: медіаорієнтований і медіацентристський. Згідно з першим, людина розглядається як активний і критично налаштований споживач інформації; ЗМІ не можуть підпорядковувати собі свідомість людини, навпаки, людина пристосовує ЗМІ до своїх потреб. Людина обирає з інформаційного потоку ті повідомлення, які відповідають її потребам, тим самим формує ринок інформації. Згідно з медіацентристським підходом аудиторія ЗМІ – пасивна маса, схильна до навіювання й стороннього управління. ЗМІ створюють для цієї знеособленої маси нову реальність, ілюзорний світ. Представники медіацентристського підходу вважають, що ЗМІ нівелюють індивідуальність людини, позбавляють її самостійності й свободи вибору. Як відзначає Т. Томпсон, один з представників цього напрямку, ЗМІ є сурогатні, лицемірні, принижуючі людську гідність явища, схильні до спрощення, ЗМІ – масове виробництво, що ігнорує індивідуальні смаки [2].

З точки зору Л.У. Доу, більшість людей більшість людей не піддаються маніпуляції зі сторони ЗМІ, оскільки отримані реципієнтом повідомлення сприймаються не автоматично, вони передбачають певні особистісно-творчі реакції. Під останніми мається на увазі сукупність поглядів й інтересів

індивіда або деякі внутрішні чинники, які іноді істотно змінюють результати прихованого впливу. Медіаорієнтований підхід широко поширений як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі [5].

Досить часто інформаційно-психологічний вплив має всі ознаки інформаційної війни. Інформаційна війна - це всеосяжна цілісна стратегія, що обумовлена зростанням значимості і цінності інформації у питаннях командування, управління та політики [4]. Інформаційна війна - це така форма конфлікту, у якій відбуваються прямі атаки на інформаційні системи супротивника. Засоби масової інформації є основним суб'єктом інформаційних воїн. Вони застосовують асиметричну інформацію (дезінформацію) в якості одного із способів впливу на населення [4]. Інформаційно - психологічна війна розглядає супротивника як систему. При цьому така війна є безперервною чергою інформаційно - психологічних операцій, які щоразу виводять систему (супротивника) в точку біфуркації, коли не прогнозованість усередині системи протиставляється заданості зовні. Інформаційно - психологічна війна націлена на порушення чинного порядку і створення хаосу, прискорення біфуркаційного процесу у заданому напрямі задля формування певного постбіфуркаційного процесу. Незважаючи на величезну кількість управляючих параметрів, явних і неактуалізованих, різної нашарованості, глибини і тривалої прихованості, випадкових перемінних, певна формалізація процесу дозволяє через спрямовані інформаційно - психологічні впливи наділяти об'єкт впливу іншими змістами, значеннями, пов'язуючи в єдине ціле різні явища.

Отже, ЗМІ мають величезний вплив на свідомість і вчинки людини. З одного боку, ЗМІ публікують інформацію, що викликає інтерес аудиторії. З іншого – транслиують різні ціннісні установки, стереотипи, формують громадську думку.

Щоб інформаційний вплив на людину був дієвим, треба знати механізми та методи впливу. Інформаційна війна під час надзвичайних ситуацій проводиться шляхом зростання значимості та інформаційної цінності матеріалу. Саме такий вплив через видимість свободи вибору людини, її думок та волі, а насправді – простому маніпулюванні і складає специфіку інформаційного впливу ЗМІ.

Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни має свої закономірності та специфіку і є не просто впливом, а спеціальною психологічною операцією, яку виконують центри інформаційно-психологічних операцій (ЦПСО). Дуже важливим питанням є дослідження такого впливу на свідомість пересічних громадян, мирних людей. Таке дослідження було проведено нами на початку воєнних дій в Україні, результати якого представлено у статті «Психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні» [3]. Аналогічне дослідження ми провели через рік, у березні 2023 року. Це дало можливість відслідкувати динаміку змін щодо домінуючих джерел інформації людей, частоти звернення і перегляду воєнних новин, характеру їх впливу на свідомість, вміння диференціювати фейкову інформації тощо. Результати цього етапу дослідження будуть представлені у

наших подальших публікаціях.

Список бібліографічних посилань

1. Діденко М., Зелінська О. Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. Том 1. № 14. С. 211-214.
2. Дуцик Д. Політична журналістика. К.: Вид. дім "Києво-Могилянська акад.", 2005. 138 с
3. Жданова І.В., Бондаренко Л.О., Велічко А.В. Психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні. *Габітус. Науковий журнал*. 2022. Вип.41. С.222- 226.
4. Петрик В. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / М. Присяжнюк, Л. Компанцева, Є. Скулиш, О. Бойко, В. Остоухов; за заг. ред. Є. Скулиша. 2-ге вид., К.: ЗАТ «ВПОЛ», 2011, 248 с.
5. Хорошко В.О., Хохлачова Ю.Є. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. *Безпека інформації*. Частина 1. .2016, Т. 22, № 3, 284 с.

(Одержано 18.03.2023)

УДК 159.9.018:159.96:159.98

Оксана Василівна ВОЛОШИНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем психологічного
забезпечення та психофізіологічних
досліджень ННІЗДН
Національної академії внутрішніх справ
ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4166-2847>

ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ

Проблема збереження та відновлення психологічного здоров'я українців, особливо в останній рік ведення воєнних дій на території України, є найбільш актуальною та пріоритетною у вирішенні. Саме тому перед фахівцями відповідних галузей актуалізується потреба у виявленні детермінант розвитку психологічної стійкості та резильєнтності людини. Поняття «резильєнтність» пов'язане зі здатністю психіки відновлюватися після несприятливих умов. Як і яким чином українці здатні вистояти, відновитися і навіть психологічно зрости складних умовах війни? Відповіді на ці питання є викликом для науковців і практиків психологічного профілю.

Серед сучасних методів надання психологічної та психотерапевтичної допомоги широко вживаним є психотехнології. Єдиного погляду на визначення цього поняття немає. Так, в медичному словнику (Merriam-Webster

Medical Dictionary) подане наступне визначення: психотехнологія – це застосування певних психологічних методів на основі результатів досліджень з метою вирішення практичних завдань у наданні психологічної допомоги (наприклад, психологічного зростання особистості чи зміни її поведінки). Щодо досліджень вітчизняних авторів, то це поняття розкрито у роботах Ю.В. Романенка, який визначає його як «набір алгоритмів роботи із психічною реальністю індивідуальних та колективних суб'єктів, що має на «виході» різнопланові індивідуально- та соціопсихічні ефекти, а саме: діагностичний, терапевтичний, нормативно-впливовий, маніпулятивний, психодеструктивний» [1, 3]. У дослідженнях Г.П. Лазос зазначено, що будь-яка психотехнологія має спиратися передусім на теоретико-методологічну модель, на основі якої розробляються основні психотехнологічні етапи: I. Діагностика; II. Інтерпретація з метою формулювання цілей та мішеней психологічного/психотерапевтичного втручання; III. Визначення відповідних психотерапевтичних кроків (методів, психотехнік тощо); IV. Апробація психотехнології [2].

В основу психотехнології має бути покладено теоретичну модель, що описує феноменологію явищ, які мають піддаватися впливу (корекції). У даному випадку це феномен резильєнтності і її теоретична модель. Потім на її основі підбирається необхідний діагностичний інструментарій. Діагностичний етап побудови психотехнології дозволяє структуровано описати певні психологічні особливості суб'єкта, його психічні процеси, стани, їхню ідентифікацію, зокрема дані щодо вимірювання досліджуваного феномену. Отримані дані (діагноз) виконує, за визначенням Ю.В. Романенка, індикативно-констатуючу, градууючу та прогностичну функції, а саме: знаходження та констатацію певної психічної ознаки або рівня її прояву, стану, процесу, так само як прогноз динаміки визначених феноменів у майбутньому [1, с. 4]. Інтерпретація отриманих результатів допомагає розробці певних кроків (методів, технік тощо) для подальшого психологічного або психотерапевтичного втручання. Визначення відповідних психотерапевтичних кроків (методів, психотехнік тощо) формує алгоритм процесу психотерапії/психокорекції, який призводить до психотерапевтичного ефекту або змін. Терапевтичний ефект пов'язаний як із корекцією певного феномену психічної організації особистості, з розвитком та накопиченням потенціалу вже наявних функцій, властивостей особистості та трансформацією у свідомій/неусвідомленій динаміці, поведінці тощо. На етапі апробації психотехнології відбувається перевірка в реальних умовах теоретично побудованих методів та підібраних методик і психотехнік.

Захисні механізми є основоположними для резильєнтності, тому результати їх емпіричних досліджень мають важливе практичне значення. Окрім цього, на їхній основі було створено багато відповідних діагностичних методик та підбрано методів і психотехнік, спрямованих на профілактику та розвиток резильєнтності шляхом активізації захисних факторів, на реінтеграцію особистості після пережитих стресів та проявів посттравматичних симптомів.

Цікавими є останні дослідження А. Masten, в яких спектр можливих психотехнічних впливів для розвитку резильєнтності розширено завдяки розумінню адаптаційних процесів особистості. Авторка стверджує, що фактори ризику можуть містити різний негативний досвід, тоді як фактори резильєнтності – особливі таланти або ресурси», ідентифікація і розвиток (підсилення) яких і мають бути основними мішенями психологічного/ психокорекційного втручання. А. Masten припускає, що пізнавальні навички дітей і якість раннього холдингу в сім'ї, їхнє виховання в подальшому житті матиме захисну функцію у дітей, що стикаються з труднощами [3]. Згодом ці діти виростають у компетентних дорослих, які, за її даними, мають більш позитивну самооцінку, різноманітні позитивні риси характеру, кращу соціальну апперцепцію і розуміння іншого, творче мислення. За дослідженнями інших науковців, компетентні люди також мають більше зовнішніх ресурсів і соціального капіталу у формі підтримки всередині і поза сім'єю. А. Masten свідчить, що компетентні та резильєнтні особистості мають схожі адаптивні переваги та риси особистості.

Загальний перелік резильєнтних факторів та адаптивних систем, створений А. Masten подаємо в (табл. 1)

Таблиця 1

Перелік резильєнтних факторів за А. Masten

Резильєнтні фактори особистості	Адаптивні системи особистості
Ефективний холдинг у дитинстві та якість виховання	Прив'язаність; сім'я
Тісні стосунки з іншими дорослими	Прив'язаність; соціальна мережа
Наявність близьких друзів і романтичних партнерів	Прив'язаність; родинні та партнерські системи
Інтелектуальний розвиток на навички вирішення проблем	Навчальна та мисленнєва системи ЦНС
Самоконтроль, регулювання емоцій, планування	Системи саморегуляції ЦНС
Мотивація до успіху	Мотивація компетентності та пов'язана з нею система винагород
Особистісна ефективність	Мотивація компетентності
Віра, надія, сенс життя	Духовні і культурні вірування
Ефективне навчання	Освітні системи
Ефективність у стосунках із сусідами, колегами	Громади

За даними А. Masten, особистісна компетентність як важлива складова її адаптаційних систем може бути підвищена чи розвинена за допомогою спеціально підібраних процедур у тренінгу, так само як і прив'язаність, що пов'язана з ранніми етапами дитячого розвитку, може бути підсилена завдяки спеціально організованим психотехнічним процедурам з психодинамічного напрямку психотерапії.

Авторська програма відбудови резильєнтності S. Southwick та D. Charney охоплює індивідуальний, груповий (сімейний), колегіальний (робота, колеги, кар'єра) та громадський рівні. Так, на індивідуальному рівні вони пропонують наступні мішені для її розвитку: підтримка оптимізму; опрацювання страхів; формування стійкого морального компасу; опанування релігійними та духовними практиками; надання та прийняття соціальної підтримки; розумовий, емоційний, фізичний тренінг; підвищення емоційної та когнітивної гнучкості; знаходження сенсу життя та цілей зростання. Так само автори пропонують психотехнічні методи впливу на основі еклектичної моделі психотерапії та тренінгу [4]. Ще одну психотехнологію розвитку резильєнтності пропонує у своїх працях G. Richardson. Посилаючись на власну процесуальну модель резильєнтності, він вважає, що основою будь-якої психотерапевтичної роботи, спрямованої на відбудову резильєнтності, має бути пошук індивідуальних резильєнтних факторів у клієнта з метою подальшого їх розвитку. Такий вид терапії, на думку автора, полягає у проходженні крізь захисні шари психіки – інтелектуалізації і раціоналізації, заперечення та гніву, щоб нарешті виявити «вроджену резильєнтність клієнта». І це дослідження можливе за умови досвіду відчуття власної резильєнтності самим психотерапевтом. У своїх роботах С. Osborn пропонує при створенні програми з розвитку резильєнтності фокусуватися на мішенях психологічного/психотерапевтичного втручання на підсиленні ресурсів людини, щоб сприяти її стійкості до життєвих негараздів, замість зосереджуватись на її станах і їх дослідженні (ПТСР, виснаження, вигорання тощо) [5]. Як бачимо, переважна більшість науковців зосереджується на діагностиці як загального рівня резильєнтності, так і специфічного набору захисних (резильєнтних) факторів, ресурсів, компетенцій, адаптивних систем тощо, котрі є мішенями втручання, і для впливу на які формується спеціальний набір психотехнік. Відповідно, специфічний набір психотехнік залежить від концепції резильєнтності, від мішеней впливу та від теоретичної орієнтації автора моделі і психотехнології.

Список біографічних посилань:

1. Романенко Ю.В. Сучасні психотехнології : навч. посіб. для проведення лекційних занять для студентів спеціальності «Міжнародна інформація» / Ю.В. Романенко. К. : ДУІКТ, 2008. 72 с.
2. Лазос Г.П. Теоретико-методологічна модель резильєнтності як основа побудови психотехнології її розвитку. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* № 2-3 (17), 2019. С.77-89.
3. Masten, A. Resilience in children threatened by extreme adversity : frameworks for research, practice, and translational synergy. *Developmental Psychopathology.* 2011. No23. P. 493-506.
4. Southwick, S. Resilience. The Science of Mastering Life`s Greatest Challenges / Steven M. Southwick, Dennis S. Charney. *Cambridge University Press,* 2016. 230 p.

5. Osborn, C. J. (2004). Seven salutary suggestions for counsellor staminaю/
C. J. Osborn // Journal of Counselling & Development, 82. P. 354-364.

(Одержано 12.03.2023)

УДК: 101 (34)

Світлана Олександрівна ГАНБА,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4373>

САМОЦІННІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ РЕЗИЛІЕНСУ

У німецького філософа Ф. Ніцше є метафоричне розуміння людини як канатоходця, який обережно маленькими кроками просувається по канату, намагаючись втримати рівновагу й не впасти у прірву. Ця метафора образно змальовує життя людини в умовах сьогодення. Реалії сучасності все більше характеризуються руйнуванням стійких й сталих соціальних структур, відсутністю чітких магістральних напрямів подальшого розвитку, хаотизацією процесів й самоорганізацією нових локальних порядків тощо. Світ розвивається в умовах перманентних змін й викликає у людини стан розгубленості, тривоги, нерозуміння тих явищ та процесів, які відбуваються довкола. На тлі ризиків й небезпек цивілізаційного характеру посилюються загрози локального характеру, як-то військові конфлікти, кліматичні та санітарні кризи тощо, які демонструють тенденції до поглиблення та загострення. Очевидно, що людина не спроможна їх подолати, а тому має орієнтуватися й знаходити ресурси для життя в умовах кризи. Враховувати пульсацію часу й бути успішною в умовах непередбачуваності людина зможе за умови розвитку психологічної пружності та стресостійкості, тобто резильєнтності. Здатність людини долати складнощі життєвих подій, відновлюватися після труднощів та стресу є релевантною умовою життя людини. З огляду на ту обставину, що людина й світ довкола (сув'язь мікро-макросвіту) постають цілісною багатогранною складністю, проблема резильєнсу є комплексною й багатоаспектною. Вважаю, що одним із актуальних проблем розвитку стресостійкості є розвиток самоцінності людини. Світ, що знаходить ресурси для свого розвитку у дисгармонії й демонструє здатність миттєво й ситуативно як у дитячому калейдоскопі змінювати свої конфігурації, не може слугувати для людини опертям, його вона має шукати у собі. Мова йде про повне прийняття себе й визнання як унікальності, що характеризується відчуттям власної гармонійності та цілісності, упевненістю у собі й адекватною самооцінкою.

Проблеми вивчення феномену резилієнсу мають міждисциплінарний характер й пов'язані із дослідженнями у тих сферах, предметом яких є людина та її життя. Низку продуктивних концептуальних ідей щодо розуміння феномену життєстійкості та самоцінності людини презентує філософія. У фокусі уваги мислителів різних епох була ця тема. Зокрема, цікаві міркування розуміння самоцінності людини та її життєвого призначення презентувала школа стоїків [4]. Ідеї стоїцизму корелюються й відповідно були розвинуті у концепції життєтворчості Л. Сохань [2].

У психології його досліджують як рису особистості, яка здатна до емоційної стійкості після пережиття стресових травматичних розладів [3; 6] та як процес успішної адаптації до непрогнозованих ситуацій й надзвичайних подій [3; 6; 7]. У міждисциплінарних дослідженнях з психосоціальної тематики цей концепт поєднують із поняттям благополуччя й розглядають як здатність окремих осіб та груп адаптуватися й справлятися із кризовими ситуаціями [6]. Вітчизняні дослідники розглядають стресостійкість у контексті психосоціальної підтримки людини у умовах надзвичайних ситуацій, аналізують принципи психосоціальної підтримки, розглядають різні форми інтервенцій залежно від впливу надзвичайних ситуацій на людину [3; 5]. Узагальнено компоненти резилієнсу як відкритості до нового досвіду, уміння впоратися з негативними емоціями й здатність мобілізуватися у складних ситуаціях у дослідженнях Г. Гандзілевської, В. Кондратюк [1]. Евристичний потенціал практик резилієнсу у відкритості до нового досвіду й умінні впоратися з негативними емоціями у складних ситуаціях, як механізм збалансованості й підтримки внутрішньої гармонії розглядає О. Шпета [5].

Самоцінність — це самоповага, це наявність досвіду поцінування, розуміння того, що інші люди бачать й розуміють твою значимість як людини, радіють й надихаються тобою, усвідомлення того, що при усіх негараздах, помилках й невдачах, людина завжди залишається цінною. Самоцінність передбачає адекватну самооцінку, але не отожднюється до неї, оскільки демонструє внутрішній вимір самої себе на відміну від самооцінку, яка є похідною від зовнішніх факторів та оцінок. Власне, на цю обставину варто звернути увагу у модернізаційних процесах освіти, у сфері менеджменту та управлінської діяльності тощо. Наступна заувага має бути орієнтована на розвиток у людини світоглядно-ціннісної сфери. Вона не повинна діяти усупереч своїм поглядам й переконанням, у намаганні комусь сподобатися. Навпаки, вона має мати й розуміти свої бажання й культивувати почуття власної значущості. Варто зауважити, що одним із компенсаторів дисбалансу є оновлення власних ресурсів у напрямку віри, взаємодопомоги та підтримки інших.

Список бібліографічних посилань:

1. Гандзілевська Г. Б., Кондратюк В.В. Ресурси та бар'єри інформаційної безпеки вчителів початкових класів в умовах онлайн навчання: резилієнс підхід. Наукові записки Національного університету "Острозька академія".

Серія Психологія: науковий журнал. Острог. Вид-во НаУОА, січень 2021. №12. С. 35-40.

2. Сохань Л.В. та ін. Мистецтво життєтворчості особистості: в 2-х ч. Ч.1. Теорії і технологія життєтворчості: наук.-мет. Посібник. Київ, 1997. 391 с.

3. Психологічна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс: нав.-мет. пос./ Н. Гусак, В. Чернобровкін, В. Чернобровкіна, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко; за ред. Н. Гусак. Київ, НаУКМА, 2017. 92 с.

4. Пільюччі М., Лопес Г. Нові стоїки. 52 тижні для наповненого життя / пер. Д. Кушнір, Н. Яцюк. Київ, Лабораторія, 2022. 330 с.

5. Штепа О. С. Психологічний ресурс як медіатор внутрішнього та зовнішнього “Я” людини. Проблеми сучасної психології, 2016. Вип. 31. С. 559-568.

6. Block J., Block H. The role of ego-control and resiliency in organization of behavior. Minnesota Symposium on Child Psychology/ W.A. Collins: Erlbaum, 1980. Vol.1.13. P. 39-101.

7. Williamson J., Potinson M. Psychosocial interventions, or integrated programming for wellbeing. Interventijns. 2006. Vol.4. N.1. P. 4-25.

(Одержано 25.02.2023)

УДК: 316.6

Анна Артурівна ГРЕБЕНЮК,

Студентка факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Науковий керівник:

Олена Григорівна ШАХОВА,

кандидат біологічних наук, доцент

кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ВОЛОНТЕРСТВО, ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Виникнення волонтерства, як соціального феномена, пов'язане з війною. Офіційним початком волонтерської діяльності світ вважає 1859-й рік, коли швейцарський підприємець і громадський діяч Жан Анрі Дюнан, вражений страшними наслідками однієї з найкривавіших битв австро-італо-французької війни, фактично ініціював створення Міжнародного комітету Червоного Хреста – організації, що на добровільних засадах надавала першу медичну допомогу пораненим.

Під час Першої світової війни волонтерство поширилося у багатьох країнах, коли молоді люди були готові допомогти своїм військовим, що поверталися додому пораненими та інвалідами. Подальшого розвитку волонтерство набуло у світі під час Великої депресії та Другої світової війни.

В Україні волонтерство почало активно розвиватися після отримання

незалежності в 1991 році. На початку 2000-х років в країні з'явилася велика кількість волонтерських організацій, які займалися різноманітними проблемами, включаючи медичну допомогу, підтримку дітей та молоді, допомогу безхатькам, підтримку військових. Одним з важливих періодів у розвитку волонтерства в Україні був 2014 рік, а саме обставини, які сприяли його розвитку: Революція Гідності, окупація півострова Крим, початок війни на сході нашої країни. Особливого масштабного розвитку волонтерський рух в нашій країні зазнає зараз, під час повномасштабного воєнного вторгнення Росії на територію України.

Загалом, волонтерство - це добровільна, соціально спрямована неприбуткова діяльність, що здійснюється шляхом виконання волонтерами робіт та надання послуг на безоплатній основі інвалідам, хворим та соціальним групам, які опинилися у складній життєвій ситуації [1, с. 184, 3]. Згідно М. Олчман і П.Джордан, волонтерство прагне до досягнення кількох результатів. Воно, з одного боку, допомагає в створенні стабільного і згуртованого суспільства, а з іншого боку - доповнює послуги, які надаються державою (і бізнесом - коли ці послуги нерентабельні, але необхідні суспільству). Волонтерство сприяє добробуту та процвітанню громад і суспільства в цілому, засновуючись на ідеї безкорисливого служіння гуманістичним ідеалам людства і без мети отримання прибутку, винагороди чи кар'єрного просування [3].

Діяльність волонтерів регламентується вищими ціннісними установками та принципами. Важливими психологічними ефектами волонтерства є розвиток таких особистісних характеристик як любов до людей, безкорисливість, милосердя, відповідальність, порядність, терпимість, чесність, емпатія, співчуття тощо. Залучення до волонтерської діяльності сприяє формуванню альтруїстично спрямованої та духовно здорової особистості [2, с.391].

Передбачається, що добровільна допомога корисна як тим, хто її отримує, так і тим, хто допомагає. Позитивні ефекти можна побачити у більшому задоволенні життям, підвищенні самооцінки, покращенні здоров'я та набутті нових соціальних зв'язків, професійних навичок і досвіду.

Волонтерство, як вид альтруїстичної діяльності, вимагає від волонтерів не лише бажання та наявності вільного часу, а й певних знань із психології, соціальної педагогіки, соціальної роботи, соціології, медицини, права тощо; волонтери повинні мати навички спілкування з різними верствами суспільства, та ознайомитися з найкращим досвідом роботи вдома та за кордоном. З цієї точки зору волонтерство є ефективним методом неформального навчання.

Як приклад, де необхідні мінімальні навички з вищезазначених дисциплін під час війни – це волонтерство в дитячих центрах та таборах для внутрішньо переміщених осіб, допомога соціальним працівникам у справах з людьми літнього віку, переклад важливих документів, новин або статей з метою поширення правдивої інформації про події в Україні серед іноземної аудиторії.

Волонтерство, як соціальний феномен, є ефективним інструментом для конструювання суспільства, розвитку соціальних змін та підвищення відповідальності кожного за існування і подолання певних соціальних проблем. По-перше, це відбувається через безпосереднє спілкування з людьми, які потребують допомоги, що може сприяти формуванню більш глибокого розуміння та сприйняття цих проблем. По-друге, волонтерство дозволяє людям бути активними учасниками змін у своєму оточенні, забезпечуючи можливість безпосередньо робити свій внесок у подолання соціальних проблем, а отже – створювати позитивну панівну культуру, яка сприяє соціальним змінам, оскільки люди, які беруть участь у волонтерських програмах, можуть поширювати позитивні цінності та думки.

Волонтерство є важливим суспільним джерелом ресурсів для здійснення соціальних проєктів та ініціатив, зокрема, за рахунок збільшення масштабу та впливу цих проєктів через залучення додаткових ресурсів та енергії для їх реалізації.

Наразі, в умовах війни в Україні, спостерігається значна кількість волонтерських ініціатив. Існують будівельні проєкти (“БУР”, “Добробат”, “Repair Together”), які відновлюють будівлі, що зазнали руйнувань. Волонтери з’їжджаються на мінітабори до 10 днів і разом відновлюють помешкання, знайомляться між собою, ініціюють культурні заходи під час цих таборів. В кожному місті чи навіть селищі наразі розгорнуті гуманітарні штаби, які теж потребують волонтерської допомоги у вигляді сортуванні ліків, координації волонтерів, налаштування логістики, збору продуктів тощо.

Тривалі воєнні дії, трагічні новини в наш час значно підвищують рівень тривоги та спричиняють інші негативні психоемоційні стани у людей. Саме через це актуальними є волонтерські проєкти з психологічної допомоги українцям, що постраждали внаслідок воєнних дій. Прикладами таких ініціатив є “UA Mental Help”, “Сильні”, “Розкажи мені”, “Поруч” та інші, чия суть полягає в тому, аби надавати безоплатну психологічну допомогу потребуючим українцям різних соціальних груп і статусів. Для волонтерів, які добре знають англійську мову, існує міжнародне волонтерство - це міжкультурний обмін, праця заради глобальної мети, де волонтери з різних куточків світу разом додають зусиль, аби втілювати в життя проєкти світового рівня.

Отже, волонтерство, як соціальний феномен, збільшує соціальну відповідальність та свідомість громадян, підвищує їх обізнаність про соціальні проблеми та потреби в розвитку різних сфер життя, стимулює участь у реалізації соціальних проєктів та ініціатив. Волонтерство надає прямий вплив на конструювання та розвиток суспільства у різних його галузях та на різних рівнях: від окремого волонтера, який має локальний вплив на свою громаду, до цілих націй та глобального суспільства, що впроваджує безліч масштабних соціально значущих проєктів.

Список бібліографічних посилань:

1. Липитчук О. Тенденції розвитку волонтерського руху в Україні / *Scientific Collection «InterConf»*, 2022. С. 180–188.
2. Перетятко В. А. Волонтерство та формування духовних цінностей і ціннісних орієнтацій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. 2014. Вип. 43. С. 386-393.
3. Міненко Г. М., Ігнатуша А. Л. Волонтерський рух: становлення та розвиток // *Освіта України в умовах військового конфлікту на Донбасі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Лисичанськ 27 лютого 2017 р.). Лисичанськ : ВП «ЛПК ЛНУ, імені Тараса Шевченка». 2017. С. 133–137.
4. Голубенко Т. Волонтерство як інструмент соціального виховання студентської молоді в умовах вищого навчального закладу. *Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2018. Сер. 11. С. 151–157.

(Одержано 13.03.2023)

УДК 159.9

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0517-4822>

Ольга ВІДЕГРЕН,

доктор філософії (Ph.D. in Philosophy),

Гімназія королеви Бланки (м. Стокгольм, Швеція)

СПЕЦИФІКА ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ – ПОВЕДІНКИ В КОНТЕКСТІ ТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ РИЗИКУ

Події, які відбуваються у нашій державі зумовлюють необхідність удосконалення психологічної допомоги особам, які брали та беруть участь в бойових діях. Військова професія у всі часи вважалася однією з найнебезпечніших професій, яка має на увазі, як фізичну загрозу здоров'ю, так і душевні переживання у вигляді тривоги та стресу. У ситуації кризи при спробі опанування стресовим станом військовослужбовець переживає певний вид фізичного та психологічного перевантаження. Емоційне напруження і стреси можуть призвести або до адаптації до нової ситуації, або до зриву і погіршення виконання життєвих функцій. Тому дослідження стану психологічного і соматичного здоров'я військовослужбовців відіграє вагомую роль в реальному та майбутньому, дозволяє надати їм необхідну допомогу та може допомогти відновити пристосування в суспільстві.

На думку Матейко Н.М. переживання військовослужбовцями психологічного травматичного стресу в умовах бойових дій часто вважаються основною причиною дестабілізації емоційного стану, тому важливим є

вивчення психологічних детермінант, котрі сприятимуть формуванню адекватного психологічного простору особистості, здійснюватимуть ефективну профілактику емоційного вигорання та посттравматичних стресових порушень військовослужбовців [1, с.106].

Останнім часом більш стійкі позиції завойовує така точка зору, яка пропонує розглядати копінг як взаємодію між змінними, що пов'язані з особистістю, і змінними, що пов'язані зі стресором. Встановлено, що одним із засобів забезпечення ефективної професійної діяльності військовослужбовця у психологічно напружених ситуаціях є конструктивна копінг-поведінка [2].

У сучасній психології дослідження копіngu представлені у працях Л. Мерфі, Р. Лазаруса, Є. Фрайденберга, С. Фолкман, Р. Моос, М. Селігмана, С. Гобфолла, Л. Анциферової, В. Бодрова, Р. Грановської, Т. Крюкової, С. Нартової-Бочавер, І. Никольської, А. Лібіної, Н. Водопьянової та інших.

Родіна Н.В., Бірон Б.В. зазначають, що стресові ситуації можуть впливати як на деструктивний сценарій розвитку особистості, так й на конструктивний та слугувати джерелом особистісного перетворення. Саме спосіб подолання який пов'язаний з зусиллями по відбудовуванню загальних ресурсів, спрямованих на взаємодію з ситуаціями, що являють собою складні завдання й життєві виклики є проактивний копінг, який на думку Р.Шварцера найбільше сприяє особистісному зростанню [3].

Таким чином, основними відмінними ознаками проактивного копіngu є: інтегрування планування та превентивних стратегій з проактивною саморегуляцією досягнення цілей; інтеграція проактивного досягнення цілей з ідентифікацією та активним залученням соціальних ресурсів; використання проактивного емоційного подолання для саморегуляції в процесі досягнення поставлених цілей [4, с.8].

Тому метою нашого дослідження є висвітлення специфіки взаємозв'язків проактивної копінг-поведінки та травматичного стресу у військовослужбовців з різним рівнем ризику.

У дослідженні прийняло участь 60 військовослужбовців Національної гвардії України м. Дніпро (солдати контрактної служби), віком від 25 до 30 років. Для розподілу на групи використовувалась методика «Дослідження схильності до ризику» А.Г. Шмельова; опитувальник «Проактивна копінг-поведінка» (адаптація О.С. Старченкова) та опитувальник травматичного стресу (І.О. Котеньова).

Результати дослідження наведені в таблиці 1.

Таблиця 1. - Показники взаємозв'язків проактивної копінг –поведінки та травматичного стресу військовослужбовців з середнім рівнем ризику (r)

Шкали	ПТСР	ГСП	Депресія
Проактивне подолання	-0,231	-0,238	-0,376
Рефлексивне подолання	-0,189	-0,188	-0,440*
Стратегічне планування	0,069	0,088	-0,135
Превентивне подолання	-0,195	-0,209	-0,440*
Пошук інструментальної	0,356	0,330	0,308

підтримки			
Пошук емоційної підтримки	-0,237	-0,186	-0,255

Примітка 1: рівень значущості : *- $p \leq 0,05$.

Примітка 2: ПТСР- Посттравматичний стресовий розлад; ГСР- Гострий стресовий розлад.

Результати отримані при визначенні кореляції між складовими травматичного стресу і проактивної копінг – поведінки у військовослужбовців з середнім рівнем ризику говорять про негативний кореляційний зв'язок «Депресії» з «Рефлексивним подоланням» ($r = -0,440$; $p \leq 0,05$) та «Превентивним подоланням» ($r = -0,440$; $p \leq 0,05$). В такому випадку у військовослужбовців з середнім рівнем ризику зі зростанням психічного розладу, знижується уявлення і роздуми про можливі способи поведінки, їх доцільність, шляхи досягнення ефективності та успіху. Також у військовослужбовців з середнім рівнем ризику знижується схильність до передбачення можливих стресорів і підготовці дій по нейтралізації негативних наслідків до того, як настане можлива стресова подія.

Далі нами досліджено кореляційні зв'язки травматичного стресу і проактивної копінг – поведінки у військовослужбовців з високим рівнем ризику наведені в таблиці 2.

Таблиця 2. - Показники взаємозв'язків проактивної копінг – поведінки та травматичного стресу військовослужбовців з високим рівнем ризику(r)

Шкали	ПТСР	ГСР	Депресія
Проактивне подолання	-0,322	-0,220	-0,253
Рефлексивне подолання	-0,349	-0,329	-0,485*
Стратегічне планування	-0,386	-0,341	-0,529*
Превентивне подолання	-0,550*	-0,483*	-0,525*
Пошук інструментальної підтримки	0,139	0,234	0,249
Пошук емоційної підтримки	-0,547*	-0,458*	-0,441*

Примітка 1: рівень значущості : *- $p \leq 0,05$.

Примітка 2: ПТСР- Посттравматичний стресовий розлад; ГСР- Гострий стресовий розлад.

Результати отримані при визначенні кореляції між складовими травматичного стресу і проактивної копінг – поведінки військовослужбовців з високим рівнем ризику говорять про негативний кореляційний зв'язок «Депресії» з «Рефлексивним подоланням» ($r = -0,485$; $p \leq 0,05$) та «Стратегічним плануванням» ($r = -0,529$; $p \leq 0,05$). Це вказує на те, що з підвищенням прояву поганого настрою, зниження або втрати здатності отримувати задоволення, у

військовослужбовців з високим рівнем ризику знижується прояв уявлення і роздумів про можливі поведінкові альтернативи. Також знижується схильність до створення чітко продуманого, цілеспрямованого плану дій. В свою чергу «Превентивне подолання» та «Пошук емоційної підтримки» мають негативний кореляційний зв'язок з ПТСР ($r = -0,550$ та $r = -0,550$; $p \leq 0,05$), ГСР ($r = -0,483$ та $r = -0,483$; $p \leq 0,05$) та «Депресією» ($r = -0,525$ та $r = -0,525$; $p \leq 0,05$). Тобто зі зростанням схильності до передбачення потенційних стресорів і підготовці дій по нейтралізації негативних наслідків до того, як настане можлива стресова подія та зі зростанням пошуку співчуття і спілкування з людьми, у військовослужбовців з високим рівнем ризику знижується наслідок різного роду надзвичайних ситуацій та емоційна реакція на психологічну травму. Можемо зробити висновок, що використання превентивного подолання та пошуку емоційної підтримки військовослужбовців з високим рівнем ризику сприяє подоланню травматичного стресу. Відносно інших взаємозв'язків складових травматичного стресу і проактивної копінг – поведінки військовослужбовців з високим рівнем ризику достовірних відмінностей не реєструється.

Таким чином, проведене дослідження свідчить, що проактивний копінг виступає як позитивний конструкт за допомогою якого відбуваються позитивні перетворення з особистістю, що в свою чергу сприяє можливості використання зовнішніх та внутрішніх ресурсів для подолання кризових ситуацій, які підвищують самоефективність особистості військовослужбовців.

Список бібліографічних посилань:

1. Матейко Н.М. Бойовий стрес як чинник конструктивного копінгу у військовослужбовців. Психологія кризових станів: наука і практика / Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4-6 листопада 2021 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. Київ, Інститут психології імені Г. С. Костяка НАПН України, 2021. С. 106-109.
2. Ryan, R.M., Connell, J.P. Perceived locus of causality and internalization: Examining reasons for acting in two domains. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1989, № 57. P. 749 – 761.
3. Родіна Н.В., Бірон Б.В. Роль проактивного копінгу в подоланні особистістю життєвої кризи. *Теорія і практика сучасної психології*. 2012. Вип.4. С.80-84.
4. Абрамюк О.О. Роль проактивного копінгу шлюбних партнерів у структурі копінгу подружжя. *Теорія і практика сучасної психології*. № 3. Т. 1. 2019. С.5-12.

(Одержано 21.03.2023)

Геннадій Никифорович ГУРА,

аспірант ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1991-4545>

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ОЧІКУВАНЬ НА АДАПТАЦІЮ ПІДПРИЄМЦІВ ТА КЕРІВНИКІВ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна представляє собою екстраординарну кризову ситуацію з високим рівнем невизначеності й ризику, що викликає широкий спектр адаптивних реакцій та особистісних змін. Основною метою адаптації людини в умовах воєнного стану є самозбереження, тобто уникнення вітальних, матеріальних, соціальних та інших втрат. Для підприємців і керівників бізнесу це також виклик, пов'язаний із збереженням ділової активності. Становлять теоретичний та практичний інтерес особистісні чинники, що визначають успішність адаптації.

Поняття «самоефективність» (далі СЕ), розроблене в контексті теорії соціального навчання, означає переконаність людини в тому, що вона може поводитися і діяти таким чином, що це призведе до бажаних результатів. Ці переконання можуть стосуватися як окремих форм поведінки, так і потенційної успішності загалом (можливість виконати складні дії чи подолати труднощі в різних життєвих сферах). Самоефективність не тотожна рівню майстерності чи здібностей людини, а є самооцінкою власної спроможності діяти певним чином. Протилежністю СЕ є почуття безпорадності, низька самооцінка [4; 8].

Самоефективність суттєво впливає на те, як люди відчувають, думають і діють. На *рівні поведінки* людина боїться і уникає ситуацій, з якими, як вважає, не здатна впоратися, і навпаки, поводить себе активно і наступально, коли впевнена і вірить в успіх власних дій. На *рівні відчуттів* СЕ перешкоджає виникненню тривоги, депресії, безпорадності; може підвищити мотивацію до активних дій, особливо у важких ситуаціях. На *рівні мислення* вона мобілізує когнітивні процеси пошуку й аналізу варіантів реагування, забезпечуючи оптимальність у прийнятті рішення чи підтримці інтенсивності діяльності. Оптимістичні чи песимістичні сценарії розвитку подій також виникають відповідно до рівня СЕ [4]. Відомо, що СЕ сприяє мобілізації ресурсів, наполегливості при подоланні перешкод та швидкому відновленню при невдачі [2; 5].

Мета даного дослідження – з'ясувати, як в умовах повномасштабної війни та тривалої соціально-економічної кризи особистісні переконання визначають результат психологічної адаптації та стан професійних справ керівників бізнесу.

Вибірку склали 109 підприємців та керівників малого/середнього бізнесу віком від 27 до 61 років (в середньому $43,42 \pm 8,40$) з досвідом управління не менше трьох років. Серед них 44,95 % чоловіків та 55,05 % жінок.

Респонденти відповіли на ряд питань щодо стану професійних справ (обсяг діяльності, матеріальні активи, втрати працівників та клієнтів, модливості планування, тощо) та життєвих змін (фінансового становища, житлових умов, якості спілкування, стану здоров'я) від початку повномасштабного вторгнення, а також заповнили Шкалу сприйнятого стресу Ш. Коена [1]. За отриманими результатами вибірка була розділена на три групи з різним характером адаптації, в яких проведено порівняльний аналіз даних:

1) нормальна адаптація була встановлена у 59 осіб, які вказали на відсутність значимих життєвих змін, зберегли відносну стабільність професійних справ та середній рівень сприйнятого стресу; серед них 22 чоловіки та 37 жінок;

2) проблеми та порушення адаптації виявлені у 25 осіб (13 чоловіків та 12 жінок); критерії віднесення учасників в групу – два та більше згадування в анкеті про погіршення якості життя поряд з низька оцінка стану професійних справ (закриття чи припинення діяльності) та високий рівень сприйнятого стресу;

3) над-успішна адаптація: 25 осіб, серед них 4 чоловіків та 11 жінок, котрі використали кризу як можливість для розвитку; критерії віднесення учасників в цю групу – дві та більше відповіді в анкеті про покращення життєвої ситуації поряд з високою оцінкою стану професійних справ та низьким рівнем стресу.

Було проведено діагностику двох різновидів СЕ: загальної та професійної.

Шкала загальної самоефективності (Jerusalem, Schwarzer, 1992) розглядає СЕ як загальне переконання щодо власної спроможності відповідати будь-яким вимогам обставин чи подолати непередбачуваність нової ситуації, а також прагнення до незмінної особистої компетентності для ефективного подолання мінливості й стресовості обставин [8**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Методика адаптована в 2002 р. І. І. Галецькою, має високі психометричні характеристики і може бути застосована як індикатор якості життя в певний період, а також для прогнозу загальної адаптивності до життєвих змін [2]. У вибірці керівників бізнесу та підприємців отримані показники загальної СЕ від 23 до 38 балів при середніх тенденціях $30,83 \pm 2,70$ (розкид даних досить вузький, але відповідає критеріям нормальності). Коефіцієнт α -Кронбаха становить 0,828.

2. Для збору відомостей про організаційні аспекти Я-переконань використана *Коротка шкала професійної самоефективності* (Rigotti, Schyns & Mohr, 2008), що розглядає оцінку компетентності, яку людина відчуває щодо здатності успішно виконувати завдання, пов'язані з її роботою [6]. Інструмент має підтверджену валідність і надійність; перекладений кількома європейськими мовами, в т.ч. українською (О. В. Креденцер, 2023) [3**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Підтверджені кореляції професійної СЕ із продуктивністю праці, задоволеністю роботою, лояльністю до роботодавця, протидією професійному вигоранню (Schyns & von Collani, 2002; Rigotti, 2008) [9**Ошибка! Источник ссылки не найден.**; 6]. У вибірці підприємців отримані

показники професійної СЕ у дуже вузькому інтервалі від 4,00 до 6,00 балів; середні норми склали $5,26 \pm 0,40$. Альфа Кронбаха шкали дорівнює 0,773. Характеристики розподілу не відповідають нормальній кривій (KS-критерій = 1,39, при $p=0,043$), оцінки зосереджені у зоні високих значень. Висока професійна самоефективність є характерною особливістю професійної групи підприємців та керівників бізнесу.

3. Для більш широкого огляду переконань, що впливають на адаптацію, було використано *Тест життєвої орієнтації* LOT-R (Scheier, Carver & Bridges, 1994). Методика вимірює диспозиційний оптимізм – схильність особистості мати позитивні очікування щодо себе і свого майбутнього. Оптимістичні особи стабільніше долають виклики, більш сприятливо пристосовуються до життєвих змін і краще реагують на невдачу, ніж люди з песимістичними установками [7]. У вибірці керівників отримані результати LOT-R від 12 до 24 балів при середніх тенденціях $20,62 \pm 2,74$. Оцінки оптимізму зміщені з зони високих значень; показники песимізму переважно зосереджені в інтервалі 0-3 бали. Розподіл інтегрального показника життєвої орієнтації більш збалансований, але також помітно зсунутий вправо (KS=1,39 при $p=0,041$).

Показники самоефективності та оптимістичності суттєво відрізняються в групах з різною успішністю адаптації – табл. 1. Група керівників з проблемною адаптацією має порівняно нижчий рівень загальної та професійної СЕ (але він достатньо високий в контексті загальної популяції). Групи 1 та 3 статистично не відрізняються за цими параметрами. Отже, знижена СЕ тісно пов'язана з порушеннями адаптації в ситуації невизначеності. Напрямок цього зв'язку може бути двосторонній. З одного боку, досвід неуспіху знижує переконання у власній ефективності та компетентності. З іншого боку, висока СЕ забезпечує активний копінг, що поліпшує адаптацію керівників в умовах кризи.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз показників самоефективності та життєвої орієнтації в групах керівників з різною адаптивністю

Діагностичні параметри:	Вся вибірка		Група 1 Успішна адаптація		Група 2 Проблемна адаптація		Група 3 Розвиток в кризі		Kruskal-Wallis Test	
	М	SD	М	SD	М	SD	М	SD	Chi-Square	p
Шкала загальної самоефективності	30,83	2,70	31,78	2,55	28,44	2,66	31,00	1,35	23,18	0,000
Коротка шкала проф. самоефективності	5,26	0,40	5,34	0,34	4,93	0,47	5,41	0,28	17,52	0,000
- Оптимізм	10,57	1,51	10,36	1,57	10,28	1,69	11,36	0,81	9,74	0,008
- Песимізм	1,98	2,06	1,38	1,33	4,52	2,08	0,84	1,28	48,66	0,000
СП «Життєва орієнтація»	20,62	2,72	21,0	2,36	17,84	2,28	22,52	1,58	41,61	0,000

Слід відзначити, що серед керівників не виявлено жодної особи з низьким рівнем загальної або професійної СЕ. Всі респонденти достатньо впевнені у власній здатності організувати й здійснити активність, необхідну для досягнення поставленої мети. Це одна з професійно-важливих якостей, що дозволяє ефективно виконувати управлінські функції. В організаційних дослідженнях було показано, що СЕ пов'язана із задоволенням від роботи, продуктивністю, якістю спілкування керівників та підлеглих (Schyns & von Collani, 2002) [9].

Найвищі оцінки у вибірці мають наступні пункти *Шкали загальної самоефективності*: «Я завжди можу вирішити складну проблему, якщо достатньо постараюся» (сер. бал 3,55, тобто респонденти обирають відповіді «завжди» або «часто»), «Я спроможний(а) вирішити більшість проблем, якщо докладу до цього необхідних зусиль» (3,46); «Незалежно від того, що зі мною трапалося, я можу завжди собі зарадити» (3,19). Це важливі елементи життєвої філософії керівників, що регулюють їх поведінку, цілі та рішення.

Результати *Короткої шкали професійної самоефективності* ще більш переконливі. 79,82 % опитаних охарактеризували свої компетенції в роботі як високі або дуже високі. Середні тенденції вибірки керівників бізнесу вище, ніж результати попередніх досліджень фахівців в Німеччині, Швеції, Бельгії, Великобританії та Іспанії (від 4,54 до 5,09 в різних країнах) [6]. Високий рівень загальної та професійної СЕ керівників цілком виправданий і функціональний – вони мають бути впевнені у власній здатності вирішити будь-які завдання та проблеми, що виникають в діяльності організації. А. Бандура пояснював, що деяка переоцінка власних можливостей, оптимізм та орієнтація на успіх корисні для особистості, в той час як знижений рівень СЕ призводить до неадекватної бездіяльності навіть при виконанні простих завдань [4].

В психологічній літературі самоефективність часто розглядається як особистий ресурс, що опосередковує зв'язок між стресорами та психічною напругою/деформацією. Отримані емпіричні дані підтверджують роль СЕ як сприятливого чинника життєстійкості та стресостійкості. Віра в успішність докладених зусиль спрямовує, підтримує і контролює поведінку керівників. Переконавання щодо спроможності власної адаптації до важкої ситуації сприяє більш активній діяльності та адекватним копінгам.

Для керівників характерна позитивна *життєва орієнтація* - оптимістичний погляд в майбутнє. Показники LOT-R суттєво відрізняються в групах з різною адаптивністю. При цьому різниця за параметром «Песимізм» більш значима, ніж різниця в оптимістичних установках. Рівень негативних очікувань в «проблемній» групі в 2-4 рази вищий, ніж в двох групах з успішною адаптацією – рис. 1.

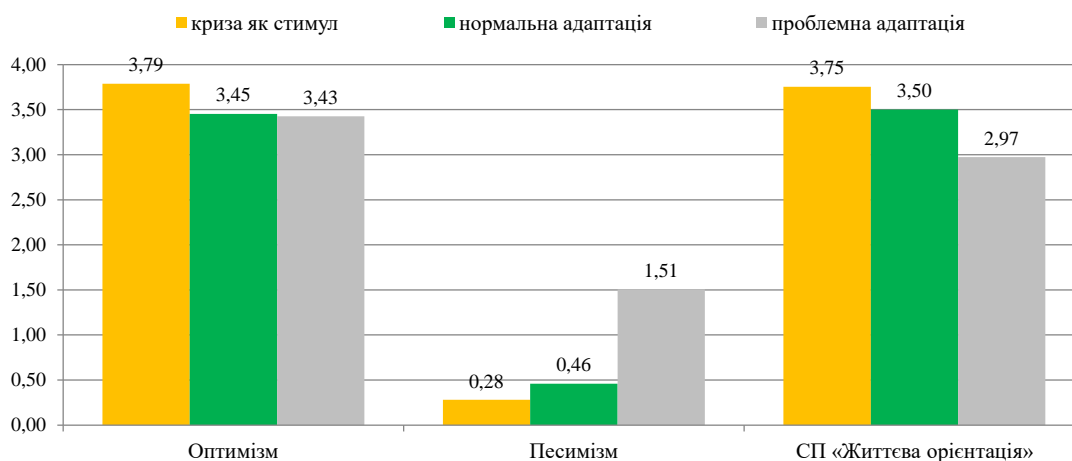

Рис. 1. Середні показники життєвої орієнтації в групах керівників з різною адаптивністю.

Проблеми професійної адаптації притаманні керівникам, які остерігаються можливих проблем і саме з цього фокусу розкладають свої життєві перспективи; вони очікують неприємностей і не розраховують на сприятливий збіг обставин. З попередніх досліджень відомо, що песимісти схильні до малоєфективних копінг-стратегій: заперечення, психологічного та поведінкового відходу від цілей, досягненню яких заважає стресор, незалежно від того, чи можна щось зробити для вирішення проблеми [7**Ошибка!** **Источник ссылки не найден.**]. Песимістична життєва орієнтація, як і низька самоєфективність, заважає людині ставити високі цілі та наполегливо йти до них, а також шукати ефективне рішення проблем у важких ситуаціях.

За показником оптимізму група 3 достовірно переважає групи 1 та 2. Отже, виражені позитивні установки стосовно майбутнього забезпечують здатність до розвитку та росту в умовах кризи. В ситуації невизначеності такі керівники зазвичай очікують кращого, з оптимізмом дивляться у власне майбутнє, переконані що загалом в їх житті буде більше хорошого, ніж поганого.

Таким чином, особистісні переконання керівників бізнесу обумовлюють реакції на негаразди й успішність адаптації. Крім того, високий рівень оптимізму обумовлює можливість розвитку та зростання в умовах кризи.

Список бібліографічних посилань:

1. Вельдбрехт О. О., Тавровецька Н. І. Шкала сприйнятого стресу (PSS-10): адаптація та апробація в умовах війни. *Проблеми сучасної психології*. 2022. № 2(25). С. 16-27. DOI: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2>
2. Галецька І. І. Самоєфективність у структурі соціальної адаптації. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки*. 2003. Вип. 5. С.138-149.
3. Креденцер О. Емпіричне дослідження особливостей розвитку різних видів самоєфективності персоналу освітніх організацій в умовах пандемії COVID-19. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2021. Вип. 1(22). С. 89-101. DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2021.1.22.10>

4. Bandura A. Exercise of personal agency through the Self-efficacy mechanism. *Self-Efficacy: Thought Control of Action* / Ed. R. Schwarzer. Washington: Hemisphere Publishing, 1992. P. 3–38

5. Luszczynska A., Scholz U., Schwarzer R. The general self-efficacy scale: multicultural validation studies. *The Journal of Psychology*. 2005. Vol. 139(5). P. 439–457. DOI: 10.3200/JRLP.139.5.439-457 PSS-10

6. Rigotti T., Schyns B., Mohr G. A Short Version of the Occupational Self-Efficacy Scale: Structural and Construct: Validity Across Five Countries. *Journal of Career Assessment*. 2008. Vol. 16(2). P. 238–255. DOI: 10.1177/1069072707305763

7. Scheier M. F., Carver C. S., Bridges M. W. Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): A reevaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1994. Vol. 67(6). P. 1063–1078. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.6.1063>

8. Schwarzer R. Self-efficacy in the adoption and maintenance of health behaviors: theoretical approaches and a new model. *Self-Efficacy: Thought Control of Action*. Washington: Hemisphere Publishing, 1992. P. 217-245.

9. Schyns B., von Collani G. A new occupational self-efficacy scale and its relation to personality constructs and organizational variables. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 2002. Vol. 11(2). P. 219–241. DOI: <https://doi.org/10.1080/13594320244000148>

(Одержано 02.03.2023)

УДК 159.99:351.74

Ольга Василівна ДАВИДОВА,

провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, кандидат психологічних наук, доцент Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1349-3997>

КОМПЕТЕНЦІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО У СФЕРІ ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЯТИВНОМУ ВПЛИВУ

Повномасштабне вторгнення РФ до території України внесло зміни у звичну діяльність усіх соціальних інститутів України, зокрема і в діяльність підрозділів Національної поліції, які уповноважені здійснювати заходи, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави. Функціонал поліції значно розширився, але поліцейські швидко адаптувалися до нових умов.

Проте проблема психологічної готовності працівників поліції до виконання професійних обов'язків в умовах воєнного стану не втрачає своєї актуальності, адже стандартна поліцейська доктрина передбачає службу у мирних умовах. Разом із тим науково доведено взаємозв'язок між

життєздатністю особистості та результатами її професійної діяльності, що знаходить своє віддзеркалення у можливості протистояти надмірному психологічному стресу, характерному для фахівців, виконання службових обов'язків яких відбувається в екстремальних умовах.

Зокрема успішність вирішення професійних завдань значною мірою залежить від рівня комунікативної компетентності працівників, яка постає основою професіоналізму, визначається наявністю ресурсів компенсації та нейтралізації негативного інформаційно-психологічного впливу. Втім комунікативна компетентність поліцейських в умовах сьогодення потребує набуття принципово нової якості, що була б представлена інтеграцією знань, досвіду несення служби в умовах воєнного часу та професійно значущих якостей і здатна забезпечити соціальну відповідальність за результати прийнятих рішень.

Потреби інформаційно-психологічного забезпечення професійної діяльності поліцейських є актуалізованими через загострення російсько-української інформаційної війни, яка має зовнішню і внутрішню складові, тобто ведеться як зовні, так і усередині держави різними політичними, релігійними та іншими силами. У цьому контексті необхідним є комплексне вивчення особливостей маніпулятивного впливу, що дозволяє прогнозувати поведінку суб'єктів маніпуляцій та протистояти їй.

Інформаційно-психологічне протиборство відбиває різні рівні протидії конфліктуючих сторін, які здійснюються інформаційними і психологічними засобами для досягнення політичних і військових цілей як у мирний, так і у воєнний час [2, с. 10]. Слід зазначити, що загалом у моменти глибоких криз відбувається блокування здорового глузду – здатності особистості розумно оцінювати стан справ і діяти, виходячи з цієї оцінки. Так, застосовуючи до аналізу стану українського суспільства теорії Вільфреда Біона, констатуємо, що соціум до певної міри функціонує на ірраціональному рівні, рівні незрілої (архаїчної) групи та є вразливим до маніпулятивних впливів у системі координат базових позицій: пошуку ворогів всередині і розколюванні суспільства, а також залежності від зовнішнього чи внутрішнього захисника, який мусить подбати про безпеку та піклування щодо усіх.

Зі свого боку маніпуляції російської пропаганди, спрямовані на руйнування позитивних установок, моральних принципів, блокування волі, навіювання залежності та безпорадності, дегуманізацію населення, стають загрозою для українського національного інформаційного простору та суверенітету держави. Психологічними наслідками інформаційних атак постають дезорієнтація та невизначеність, втрата самого бажання думати, втрата самоідентифікації, суттєві зміни у моральних цінностях.

Більшість російських фейків, маніпуляцій і меседжів, які фіксував зокрема «Детектор медіа» упродовж десяти місяців великої війни, покликані дискредитувати Україну як державу, виставити її несамостійною, знецінити боротьбу українців за свою незалежність. В очах російської пропаганди Україна – країна, якою керують треті сили, українці – нацисти, готові безжально вбивати свій власний народ, і навіть дітей, а влада використовує

війну заради наживи. Всі ці меседжі допомагають росії легітимізувати свої дії й виправдати свої злочини в Україні [1].

Натомість для перемоги української держави в інформаційній війні необхідним є розвиток низки продержавних масових ментальних конструкцій серед представників української нації, особливо серед поліцейських як суб'єкта забезпечення публічної безпеки і порядку. Очікуваний результат масового впровадження зазначених ментальних конструкцій – психологічна консолідація української нації перед небезпекою зовнішнього ворога і колаборантів, мобілізація її внутрішніх ресурсів для досягнення перемоги над державою-агресором. До того ж наголошуємо, що суспільство як суб'єкт масової політичної свідомості в принципі здатне функціонувати на більш раціональному рівні, на рівні робочої групи, яка здатна раціонально вирішувати прагматичні завдання, визначати стратегічні й тактичні цілі, а також справлятися з розчаруваннями, які виникають на шляху їх реалізації.

Сучасна психологічна наука та практика володіє низкою технологій з використання, розпізнавання та захисту від психологічних маніпуляцій. Тому вивчення особливостей психологічного маніпулювання та способів його нейтралізації як складових професійної діяльності поліцейського потребує сучасних наукових розробок з метою подальшого розвитку компетенції у сфері протидії маніпулятивному впливу.

Список бібліографічних посилань:

1. Агресорка Польща, нацисти-українці й поганий Зеленський. Огляд російської дезінформації за 10 місяців великої війни. Ольга Білоусенко. *Детектор медіа*. 12 січня 2023. URL: <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/206873/2023-01-12-agresorka-polshcha-natsysty-ukraintsi-y-poganyu-zeleuskyu-oglyad-rosiyskoi-dezinformatsii-za-10-misyatsiv-velykoi-viynu/>

2. Інформаційно-психологічна протидія в Національній гвардії України (психологічний аспект) : монографія / І. В. Воробйова, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін.; за заг. ред. проф. І. І. Приходька; 2 - ге вид. Харків : Національна акад. НГУ, 2016. 265 с.

(Одержано 28.03.2023)

УДК 159.923

Дмитро Олегович ДУБІНІН,
аспірант кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID <https://orcid.org/0009-0001-0584-2181>

ДІАГНОСТИКА КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТУ РЕЗІЛЬЄНТНОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ

Запровадження поняття «резильєнтність» у науковий психологічний обіг пов'язують з дослідженнями Е. Werner та Р. Smith, які провели перше лонгітюдне дослідження «життєздатних якостей» які допомагали людям починаючи з дитячого віку бути компетентними і адаптивними в умовах дії несприятливих факторів середовища, де вони зростають. До факторів резильєнтності дослідники віднесли: соціальну компетентність і відповідальність, навички вирішення проблем, толерантність, орієнтацію на успіх та досягнення, адекватну самооцінку та ефективні комунікативні навички [9].

Протягом декількох останніх десятиріч здійснено значний внесок у вибудовування пояснювальних моделей розвитку та проявів резильєнтності (R. Lifton, 1994; G.E. Richardson, B. Neiger, S. Jensen, K. Kumpfer, 1990; M. Rutter, 1985; G.M. Wagnild, H.M. Young, 1993; E. Werner, R. Smith, 1992).

У визначенні поняття «резильєнтність» на сьогодні існують два сутнісно різні підходи. Прихильники першого підходу визначають резильєнтність як певну особистісну характеристику, яка детермінує здатність людини, витримувати вплив важких стресових ситуацій та ефективно адаптуватися до складних життєвих обставин. У межах цього підходу резильєнтність, визначається як:

- певна сукупність протекторних факторів, які попереджають дезадаптацію особистості в умовах стресових впливів [1];
- динамічний багатовимірний комплекс особистісних особливостей людини, що сприяють адаптації в складних ситуаціях [2];
- сукупність особистісних якостей, які визначають здатність людини до особистісного зростання у ситуаціях невдач [3];
- потенційна та / або актуальна здатність людини успішно пристосовуватися до обставин, які загрожують її функціонуванню [3];
- здатність людини адаптуватися до дії життєвих негараздів та важких стресорів – трагедій та травм [7];
- характеристика особистості, яка контролює та знижує негативні наслідки важкого стресу та сприяє кращій адаптації до нього [8].

Другий підхід до розуміння сутності феномена резильєнтності передбачає її розгляд як динамічного процесу, змістом та результатами якого є успішне пристосування людини до важких життєвих обставин. Виходячи з цієї точки зору, резильєнтність розуміють як:

- успішна адаптація до несприятливих подій у різних сферах життєдіяльності, подальший здоровий розвиток після цих подій [1];
- процес запобігання негативним, пов'язаним з різними ризиками, варіантам розвитку життєвого шляху та саморозвитку; подолання наслідків психотравмуючого впливу стресових подій та боротьби з постстресовими реакціями після цих подій [4];
- динамічний процес позитивної адаптації до значних життєвих негараздів [5];
- позитивна адаптація до ситуацій, пов'язаних з негативним впливом,

позитивний розвиток у цих обставинах [6].

Результати опублікованих на сьогодні наукових праць доводять значну теоретичну та практичну значущість розвідок феномену резильєнтності працівників поліції України.

У наших наукових пошуках ми виходимо з того, що резильєнтність як системна особистісна особливість працівника поліції може розглядатися як структура взаємопов'язаних когнітивних, емоційних та мотиваційно-поведінкових утворень. Де когнітивний компонент представлений базовими переконаннями людини щодо самого себе, інших людей, оточуючий світ та життя взагалі, які впливають на сприйняття, розуміння та прогнозування розвитку будь-яких життєвих ситуацій. Значення когнітивного компоненту у структурі резильєнтності визначається детермінуючою роллю у виникненні емоційних переживань та обранні функціональних чи дисфункціональних моделей поведінки, зокрема у важких (кризових, стресових ситуаціях).

Для діагностики когнітивного компоненту резильєнтності поліцейського пропонується використовувати стандартизовані психодіагностичні методики, розроблені у відповідності до базових принципів когнітивно-поведінкової парадигми у сучасній психотерапії. Діагностичний комплекс когнітивного компоненту резильєнтності має включати:

1. Опитувальник дисфункціональних відносин (установок) Аарона Бека та Арлін Вейсман (A.Beck & A.Weissman Dysfunctional Attitudes Scale) розроблений для оцінки інтенсивності дисфункціональних переконань, що лежать в основі невротичних та психосоматичних розладів. Дисфункціональні установки виражають зміст неадаптивних схем мислення, що активуються під впливом стресових факторів. Опитувальник не передбачає диференціації переконань за шкалами, дозволяє оцінити лише загальний рівень їх вираженості.

2. Методику діагностики ірраціональних установок А. Елліса – опитувальник, який дозволяє визначити рівень вираженості чотирьох типів ірраціональних установок мислення: «катастрофізації», «зобов'язання щодо себе», «зобов'язання щодо інших», «оцінної установки».

3. Шкалу базисних переконань – адаптований варіант опитувальника WAS (World assumptions scale) Р. Янофф-Бульман, який дозволяє оцінити базисні переконання особистості щодо світу та самої себе за вісьмома категоріями: прихильність світу, доброта людей, справедливість світу, контрольованість світу, - випадковість як принцип розподілення подій, що відбуваються, цінність власного «Я», ступінь самоконтролю та контролю над подіями, що відбуваються, ступінь вдачі або везіння.

Важливим завданням у створенні діагностичного комплексу для оцінки когнітивного компоненту резильєнтності працівника поліції є також розробка та апробація діагностичного опитувальника для вивчення специфіки базових (глибинних) переконань поліцейських з урахуванням особливостей змісту їх професійної діяльності.

1. Bolton K. The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 2013. 118 p.
2. Bonnano G. A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*. 2004. № 59. P. 21.
3. Connor K.M., Davidson J. R. Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale. *Depression and Anxiety*. 2003. № 18. P. 76.
4. Fergus S., Zimmerman M.A. Adolescent resilience: a framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual review of Public Health*. 2005. № 26. P. 399.
5. Luthar S.S. Cicchetti D., Becker B. The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*. 2000. № 71. P.543-562.
6. Masten A. Ordinary magic: resilience in development. New York: The Guilford press. 2014. 308 p.
7. Neman R. APA's resilience initiative. *Professional psychology: research and practice*. 2005. № 36. P. 227.
8. Wagnild G.M., Young H.M. Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*. 1993. № 1. P.165.
9. Werner E., Smith R. Overcoming the odds: high risk children from birth to adulthood. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1992.

(Одержано 28.03.2023)

УДК 159.9: 316.6

Олена Олександрівна ЄВДОКИМОВА,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>

Ірина Сергіївна НЕЧИТАЙЛО,

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0656-0370>

ВТРАТИ ТА ПЕРЕМОГИ: СУСПІЛЬНИЙ ВИМІР ВІЙНИ

Результати моніторингу і аналіз динаміки ціннісних орієнтацій населення України свідчить, що саме у кризові періоди і переломні моменти (революції 2004 і 2013-2014 рр.), поряд з перманентним домінуванням матеріальних цінностей у українців актуалізуються ті якості, артикулюються ті цінності, які рухають українське суспільство, завдають вектор його трансформації до постіндустріального майбутнього.

У якості «маркерів», які не свідчать прямо, але вказують на наявність позитивних або негативних зсувів на рівні масової свідомості і, зокрема, її ціннісного зрізу можуть виступити наявні настрої населення України.

З початку повномасштабного вторгнення суспільство демонструє високий рівень життєстійкості, значення Індексу зменшилося мінімально (з 3.9 до 3.7).

Близько 8% вважають, що мають серйозні розлади, які сильно впливають на їхнє життя. Ще третина – мають помірні розлади.

«Горизонт планування» є важливим показником адаптації і він не зазнав суттєвих змін: 45% наразі не планують своє життя взагалі. Кількість тих, хто має плани на кілька років уперед знизилася з 23% до 19%.

Наразі негативні емоції більш виражені, ніж позитивні, а отже сум (4.8) і злість (4.6) переважають радість (4.1) і натхнення (4.3), між якими розташувався страх (4.2) та розчарування (4.1). А найбільш вираженими залишаються хвилювання (5.0) і інтерес (4.8), які не є однозначно ні позитивними, ні негативними – це залежить від контексту.

За рік відчуття любові до себе знизилася, а ось любов до інших – зросла, спрацювала тенденція афіліації (бажання бути разом з іншими), індивідуальне тут поступається колективному.

Українці майже так само схильні до самообмежень, як і півроку тому – більше половини (58%) вважають, що потрібно суттєво себе обмежувати у розвагах і покупках, а 37% схильні думати, що потрібно намагатися жити повноцінним життям.

На початку повномасштабного вторгнення 44% українців довелося тимчасово розлучитися зі своєю сім'єю. Через рік таких лише 21%. Більшість тих, кому довелося розділитися з родиною, пройшли це випробуванням, а у 20% їх стосунки навіть покращилися.

Неоднозначним є ставлення до людей, які виїхали: найбільше толерують жінок з дітьми, водночас, до чоловіків призовного віку ставлення найбільш негативне.

Війна призвела до втрати роботи не менш як для третини працездатного населення, особливо складна ситуація для переселенців й мешканців зон бойових дій: половина з них втратили свою роботу. Навіть з тих, хто зміг продовжити працювати під час війни, все одно половина зазнали зменшення заробітної плати.

Найскладніша ситуація з роботою була у перші місяці війни, надалі люди почали повертатись до роботи. Також після різкого падіння охочих зайнятися власною справою на початку війни, їх кількість поступово відновлюється.

Більшість громадян зазнали прямих чи непрямих наслідків повномасштабного вторгнення, не понесли втрат лише 14%. Найбільше втрат понесли мешканці східних регіонів, більше половини з яких покинули свій дім.

Спогади людей про 24 лютого 2022 року говорять про шок, розгубленість, невизначеність, неготовність. Незважаючи на це сьогодні, через

рік повномасштабного вторгнення, віра в перемогу становить 95%, тоді як ще в січні 2022 року становила 56%. Більшість (63%) вважають, що для перемоги потрібно не менше півроку, або ж і більше часу.

Фіксується значне зростання суспільної самооцінки. Більшість опитаних оцінили положення України вище середнього – 4,6 балів з 7 максимальних, що в 1,5 рази вище показника 2021 року. Дві третини опитаних оцінили майбутні перспективи України на найвищому рівні.

Головна емоція, яку відчують респонденти, думаючи про Україну – гордість. Внаслідок повномасштабного вторгнення і героїчного спротиву українського народу цей показник виріс більш ніж вдвічі – з 34 до 75%.

Відбулися зміни і в національній самоідентифікації: абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадян України (порівняно з 2021 роком показник зріс з 76 до 94%). Половина ідентифікують себе європейцями (подвійний ріст). 22% українців за рік війни перейшли на частіше використання української мови. Пріоритетами для відновлення країни вбачають відновлення підприємств й робочих місць та відбудову пошкоджень, адже більшість українців хочуть роботи, а не соціальної допомоги.

Україна переживає складний період свого розвитку, переосмислюючи свою роль в історії. Загалом війна сприяла підвищенню довіри громадян до державних інституцій. Довіра до Збройних сил України зросла з 65 до 97%, до Президента – з 36 до 90%.

Одним з прямих наслідків російського вторгнення стало зростання євроатлантичних настроїв українців, де фіксуються рекордні показники за всю історію країни. На сьогодні 87% підтримують вступ України в Європейський союз, 86% - в НАТО.

Якщо у 2021 році більша частина громадян схилились до негативного образу держави, то зараз більше половини говорять про виразно або помірно позитивний образ. Ілюстративним в цьому плані є показник правильного напрямку країни, який є рекордним за всю історію замірів (за рік коливання на рівні 70-80%), що базується на високій довірі до військово-політичного керівництва країни, вірі в нашу перемогу, значному рості самооцінки та гордості за країну, а також реалізації прагнення народу до євроатлантичної інтеграції.

Незважаючи на повномасштабне вторгнення, українці залишаються гуманним і толерантним суспільством, підтримка смертної карти зменшилась з 52 до 42%.

Одночасно з цим рівень толерантності у суспільстві під час війни підвищився: до ЛГБТ спільноти зросло позитивно-нейтральне ставлення з 53 до 64%, а до людей, які не хочуть мати дітей (чайлдфрі), воно зросло з 57 до 67%.

За рік війни дещо знизилась віра в Бога: відсоток тих, хто не сумнівається у його існуванні змінився з 60% на 55%.

Загальноприйняті норми та цінності стали більш визначеними, тому аномійні настрої перестали домінувати: кількість тих, у кого переважає аномійний стан (стан деморалізованості) зменшилась з 72 до 48%. Найбільша

зміна відбулась відносно покращення розуміння того, яким правилам слідувати та у що потрібно вірити сьогодні.

Попри позитивні зміни у суспільстві, оптимізм й абсолютну віру в перемогу, війна продовжує завдавати українцям непоправної школи й забирати найцінніше. За останні півроку кількість тих, хто втратив рідних зросла майже вдвічі (з 9 до 17%), як і зросла кількість тих, чії близькі зазнали поранень (з 8 до 13%). Водночас, фіксується зростання тих, хто говорить про погіршення стану здоров'я (з 25 до 33%), а також зменшення кількості тих, хто говорить про втрати доходів (з 38 до 31%).

За результатами соціологічних досліджень, на тлі війни та російської агресії, підтримка вступу України до Європейського Союзу та НАТО стала найвищою за всю історію опитувань. Втім, НАТО і Євросоюз – це наразі, скоріше, символи протистояння Росії. Українці зараз ладні вступити у будь-які структури, аби не мати жодного відношення до агресора – Росії (так думає 90% населення).

Війна і всенародний спротив прискорили історичний процес остаточного формування української нації як дійсно європейської нації, яке до цього відбувалося досить повільно. Втім, як всі це добре розуміють, найперше і найголовніше, щоби війна закінчилася перемогою України. Далі буде відбуватися досить швидке відродження – економічне, інфраструктурне. Тож, В Україні є шанс відновитися на зовсім іншому рівні.

Список бібліографічних посилань:

1. Богданович І., Шедяков В. Модерн і постмодерн – парадигми розвитку України. *Журнал Верховної ради України «Віче»*. 2009. №18 (вересень). <http://surl.li/btjxv>

2. Матета А.О. Ціннісні виміри трансформації сучасного українського суспільства. *Сучасне суспільство*. 2018, Випуск 1 (15). С. 87-99.

3. Про політичне майбутнє України, національну ідею, цінність права вибору – матеріали інтерв'ю із заступником директора інституту соціології Національної академії наук України Євгеном Головахою 20 липня 2020 р. <http://surl.li/btkbc>

4. Результати загальнонаціональних опитувань «Психологічні маркери війни» та «Україна в умовах війни». Соціологічна група Рейтинг (ratinggroup.ua) <http://surl.li/bteiy>; <http://surl.li/btejc> .

5. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні / [Л. Акуленко, О. Балакірева, І. Волосевич та ін.; Український центр європейської політики]. Київ, 2020. 21 с.

6. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний рівень / [О.Г. Злобіна, Н.В. Костенко, М.О. Шульга та ін.]; за наук. ред. М.О. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.

(Одержано 16.03.2023)

УДК: 159.92

Світлана Борисівна ЖАРІКОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри туризму і готельного господарства

Харківського національного університету міського господарства

імені О.М. Бекетова

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6814-6415>

Наталія Миколаївна ВЛАЩЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри туризму і готельного господарства

Харківського національного університету міського господарства

імені О.М. Бекетова

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4163-7185>

Олена Ігорівна УГОДНІКОВА,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри туризму і готельного господарства

Харківського національного університету міського господарства

імені О.М. Бекетова

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2218-0041>

**СПЕЦИФІКА РЕФЛЕКСИВНИХ ВМІНЬ МЕНЕДЖЕРІВ
ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ У ПРОФЕСІОГЕНЕТИЧНОМУ
ВИМІРІ**

Якісна професійна підготовка компетентних фахівців виступає однією із актуальних вимог сьогодення. Кваліфіковані й конкурентоспроможні професіонали затребувані в усіх галузях, зокрема в індустрії туризму, яка є однією з найбільш постраждалих під час пандемії COVID-19 й не отримала можливостей для повноцінного відновлення в умовах військової агресії росії на території України. Перспективи післявоєнного відновлення економіки туризму обумовлюють необхідність фокусування уваги на вивченні психологічних референтів прогресивного просування фахівців від одного етапу професіогенезу до наступного, зокрема здатності до рефлексії менеджерів туристичного бізнесу, котра залишається недостатньо висвітленою у психологічних наукових студіях емпіричного змісту.

Рефлексія як механізм та засіб трансферу психіки за власні межі визначає адаптивність особистості, її пластичність, та стає ресурсом самовизначення, особистісного розвитку, самоконструювання [4]. Рефлексія може бути визначена як інструмент та продукт набуття знань в процесі життя, що сприяє усвідомленню й збереженню цілісності уявлень стосовно власної діяльності, дозволяє аналізувати накопичений досвід, наявну ситуацію й перспективи майбутнього. Рефлексія виступає чинником зростання професійної майстерності суб'єкта та його впевненості у своїх професійних умінях і знаннях, позитивізації ставлення до соціальних змін, фасілітує

налаштованість на саморозвиток й прогностичну спроможність щодо наслідків власних дій [6]. Е. Помиткін вказує на значущу роль рефлексії у професіогенезі й підкреслює, що умовою ефективності професійної діяльності виступає рефлексія як життєвого, так і професійного досвіду [9]. О. Мирошник визначає здатність до професійної рефлексії як властивість, котра набуває розвитку в процесі професіогенезу [7]. Дослідники доходять до висновку, що рефлексія уявляє необхідний складник професійної й полікультурної компетентності [2; 10], підприємницької й професійної культури та культури професійного спілкування фахівців індустрії туризму [1; 3; 5].

Таким чином, рефлексія виступає важливим чинником позитивного професіогенезу та формування професійної майстерності фахівця й значущим компонентом професійної компетентності фахівців індустрії туризму, що вимагає активізації досліджень феноменологічного простору рефлексії у цій професійній групі.

Мета дослідження — виявити особливості рефлексивних вмінь особистісного рівня у менеджерів туристичного бізнесу на різних етапах професіогенезу.

До загальної вибірки увійшло 216 респондентів. Розподіл її на групи ґрунтувався на розумінні професіогенезу як процесу розвитку й становлення фахівця в професійному середовищі, індикаторами якого виступають стрижневі психологічні ознаки, а підсумком стає високий рівень професіоналізму [8]. Було сформовано дві групи, першу склали 144 студента четвертого курсу, котрі навчаються за спеціальністю «Туризм», другу - 72 менеджера туристичного бізнесу, зі стажем професійної діяльності 7 - 10 років.

В емпіричному дослідженні у відповідності до поставленої мети нами було застосовано методику «Рефлексивні вміння (особистісний рівень)», створений О. Савченко [11]. Статистична обробка отриманих під час психодіагностичної процедури даних виконана із використанням t – критерію Стьюдента для незалежних вибірок.

Отримані емпіричні дані свідчать, що студенти, на відміну від стажованих менеджерів, відрізняються вірогідно більшими показниками за шкалами «Вміння організувати внутрішній діалог, використовувати власний досвід» ($17,36 \pm 0,57$ та $15,73 \pm 0,46$; $t = 2,23$, $p \leq 0,05$), «Вміння проводити ретельний самоаналіз отриманих результатів, власних дій та здібностей» ($20,08 \pm 0,33$ та $18,26 \pm 0,71$; $t = 2,32$, $p \leq 0,05$) та «Вміння визначати новий зміст свого становища у проблемно-конфліктній ситуації, співвідносити актуальні цілі діяльності із загальним сенсом життя» ($17,61 \pm 0,47$ та $15,19 \pm 1,06$; $t = 2,09$, $p \leq 0,05$). Було встановлено, що у групі фахівців із досвідом професійної діяльності вірогідно більші у порівнянні зі студентами показники встановлені за шкалами «Вміння організувати осмислення моделі проблемно-конфліктної ситуації» ($20,88 \pm 1,93$ та $16,04 \pm 1,12$; $t = 2,17$, $p \leq 0,05$), «Вміння реструктурувати модель проблемно-конфліктної ситуації, формувати програми поведінки та саморозвитку» ($22,17 \pm 0,65$ та $17,25 \pm 1,21$; $t = 3,51$, $p \leq 0,001$), «Вміння визначати мету діяльності, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки» ($19,71 \pm 1,08$ та

15,43±0,74; $t = 3,27$, $p \leq 0,001$) та «Вміння гнучко змінювати позицію, обирати нові способи вирішення проблеми» (18.54±1.19 та 14.62±1.05; $t = 2,47$, $p \leq 0,01$).

Було встановлено, що студентам, котрі завершують навчання за спеціальністю «Туризм» більш притаманною є амбівалентність особистісних рефлексивних вмінь, котрі поєднують конструктивні та неконструктивні компоненти, що обумовлює певну ригідність у зміні алгоритмів дій; труднощі в оцінці альтернатив рішення та їх виборі, що провокує повернення до стереотипізованої поведінки й ресурсовитратні зусилля у процесі відмови від неї; зорієнтованість на продукування нових сенсів і цілей, що перешкоджає продуктивному аналізу плюсів та мінусів минулих рішень й ефективному прогнозуванню майбутніх дій. Стажовані менеджери туристичного бізнесу виявляють більш досконалі особистісні рефлексивні вміння, набуті у професійній діяльності, які передбачають організацію процесу осмислення моделі проблемно-конфліктної ситуації; реконструкцію її моделі, вибудовування програми дій і саморозвитку; формулювання мети діяльності, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між результатами та особливостями проблемно-конфліктної ситуації; гнучку зміну алгоритму дій із використанням нових засобів розв'язання проблеми.

Отримані результати актуалізують питання стосовно необхідності створення й впровадження системних психолого-педагогічних програм з розвитку й оптимізації функціонування рефлексивних вмінь майбутніх менеджерів туристичної галузі, що окреслює перспективи наших подальших наукових розвідок.

Список бібліографічних посилань:

1. Грибова Л. В. Формування культури професійного спілкування фахівців сфери обслуговування в процесі підвищення кваліфікації. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. Т. 29 (68), №6. С. 23 — 27.
2. Зінченко В. А. Особливості підготовки кадрів туризму і готельної справи в умовах євроінтеграції України та підвищення конкурентності туристичної галузі. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2017. №. 3. С. 241-259.
3. Зінькова І.І. Педагогічні умови формування підприємницької культури майбутніх фахівців сфери послуг і туризму: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Івано-Франківськ, 2020. 289с.
4. Іллющенко С. Ю. Психологічний зміст феномена рефлексії як властивості, процесу, стану. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. №4 (57). С. 32-43.
5. Казьмерчук А. Методологічні підходи щодо формування професійної культури майбутнього менеджера туризму. *Збірник наукових праць [Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини]*. 2011. Вип. 3. С. 91-100.
6. Ковальчук З.Я. Особистісна рефлексія в умовах постійних соціальних змін. *Соціально-правові студії*. 2021. №4(14). С.177 — 183.

7. Мирошник О. Г. Гуманістичні цінності як чинник продуктивності професійної рефлексії вчителя. *Психологія і особистість*. 2015. №2(8). С. 297 — 309.
8. Мілорадова Н. Е. Теоретичне обґрунтування сценарного підходу до професіогенезу фахівця. *Габітус*. 2020. Вип. 12, т. 1. С. 186-191.
9. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
10. Попова Д. А. Полікультурна компетентність майбутніх фахівців з туризму: зміст та структура. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2015. № 1 (13). С. 144-150.
11. Савченко О. В. Інструментальне забезпечення реалізації рефлексивності як загальної здібності особистості *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. VI, вип. 11. С. 234–244.

(Одержано 28.03.2023)

УДК: 159.98-058.56

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-3029>;

Аліна Юріївна СИДОРЕНКО,

Здобувачка вищої освіти факультету № 6

Харківського національного

університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

З моменту появи психології як масової соціальної допомагаючої професії актуальним стало питання щодо визначення основних напрямків діяльності психолога у різних сферах соціального та професійного життя. Одним з таких напрямків було визначено психологічний супровід як інтегровану форму роботи психолога, яка проводиться в певних установах та організаціях систематично, постійно, комплексно і яка спрямована на оптимізацію функціонування «об'єктів» такого супроводу. Частіше за все в якості останніх мова йдеться про працівників установ, професійна діяльність яких пов'язана зі складними умовами та змістом праці.

Більшість науковців та психологів практиків вважають, що психологічний супровід є доцільним та необхідним в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Різні аспекти даної проблеми висвітлені у працях В.Сулицького, І.Жигаренко, О.Конопацької, Н.Максимової, В.Хведчук, І.Харченко, О.Царькова, Д.Ягунова та ін.

В.В. Сулицький розрізняє поняття «психологічне забезпечення» та

«психологічне супроводження» і щодо останнього вказує на два напрямки: психологічне супроводження працівників УВП і СІЗ та психологічне супроводження роботи працівників пенітенціарних закладів із засудженими.

На думку В.В. Сулицького, «психологічне супроводження працівників УВП і СІЗО – це вид професійної діяльності психолога, спрямований на попередження негативних наслідків для психіки персоналу особливостей специфічної професійної діяльності у місцях позбавлення волі, професійної деформації, психоемоційного вигорання, посттравматичних станів, проблем особистісного характеру тощо» [1;с.235]. Науковець виділяє наступні компоненти такого супроводження: психодіагностичну роботу, систему спеціальної та службової підготовки, консультативну та психокорекційну роботу, проведення психологічних тренінгів, майстер-класів, а також - інформаційну та практичну допомогу.

У свою чергу, психологічне супроводження роботи працівників пенітенціарних закладів із засудженими В.В.Сулицький визначає як «комплекс заходів, спрямованих на моніторинг, аналіз і оцінку діяльності персоналу пенітенціарних закладів з особами, які перебувають у місцях позбавлення волі; моделювання та прогнозування вірогідних ситуацій, обумовлених специфічними ізольованими умовами, наслідків проведених і запланованих заходів в УВП і СІЗО та їх результатів» [1; с.236].

Проведений Т.Г.Харченко теоретико-методологічний аналіз даної проблеми дозволив автору стверджувати, що «супровід – це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги. Він передбачає пошук прихованих ресурсів розвитку людини, опору на її власні можливості та створення на цій основі психологічних умов для відновлення зав'язків зі світом людей» [6]. Звертає на себе увагу, що науковець говорить не про психологічний супровід діяльності персоналу УВП, що є більш традиційним у психологічній науці і практиці, а про психологічний супровід засуджених, який він вважає одним з найважливіших видів діяльності психологічної служби установ виконання покарань. При цьому, під психологічним супроводом засуджених він розуміє психологічний патронаж, психологічну допомогу та розвиток особистості засудженого [4; с.187].

О.В.Царькова та Г.Б. Варіної розглядають психологічний супровід засуджених в межах проблеми їх реабілітації і вказують на соціально-психологічного характер останньої [5].

Отже, на сьогодні точки зору науковців щодо психологічного супроводу в установах виконання покарань є досить різноманітними.

Слід зазначити, що у нормативно-правових документах, які регламентують діяльність психологів установ виконання покарань мова йде скоріше про окремі види (функції) його діяльності (психодіагностичну, прогностичну, профілактичну, корекційну, консультативну, просвітницьку та ін.), ніж про психологічний супровід [2; 3].

Таким чином, проблема психологічного супроводу в УВК та СІЗО потребує подальшого вивчення та розробки.

Список бібліографічних посилань:

1. Сулицький В.В. Психологічне забезпечення та супроводження діяльності персоналу установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану*: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки - 2022 в Україні (м. Київ, 24 травня 2022 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2022. С.234-236.
2. Про затвердження Положення про психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора: Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 05.06.2007. №145. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0145325-07#Text>
3. Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора : Наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2013 р. №2300/5. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/343522_668177 (дата звернення 20.03.23 р.)
4. Харченко Т. Г. Теоретико-методологічні аспекти психологічного супроводу засуджених з вадами психічного розвитку. *Актуальні питання сучасної психології* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (Суми, 15 травня 2014 р.) / [за ред : Кузікової С. Б., Щербакової І. М., Пасько К. М. та ін.]. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. С. 186-189.
5. Царькова О.В., Варіна Г.Б. Генезис особливостей психологічного супроводу засуджених на етапі ресоціалізації. Соціалізація та ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. 2018. С.158-160.

(Одержано 28.03.2023)

УДК: 159.92

Олег Анатолійович ЗАРІЧАНСЬКИЙ,

кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
проблем інформаційно-психологічного протидіювання
науково-дослідного центру,
Військовий інститут Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6934-9521>

ОСОБИСТІТЬ У ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сталому суспільстві з чітко регламентованими правилами, людина добре розуміє, що їй дозволено, що ні; що можна робити, чого не можна; які покарання існують, і за які порушення. Війна, розв'язана московією проти України, поділила життя українців на «до війни» і «після війни»; спонукала до

переоцінки багатьох екзистенційних аспектів буття. Натепер зрозуміло, що життя після війни буде іншим, не таким, як раніше, за багатьма параметрами. Описуючи сучасний стан українського суспільства, суспільства, яке переживає воєнні потрясіння, можна говорити про його стан як про перехідний: від довоєнного до післявоєнного з іншим ставленням до багатьох проблем і речей.

Переживаючи важкі втрати, українське суспільство модернізується, трансформується. В рамках парадигми модернізації відбуваються процеси глобалізації, становлення нового світосприйняття, активний перехід до інформаційного суспільства.

З уявлень про транзитивне суспільство, які зустрічаються в соціологічному, політологічному та економічному науковому дискурсах, слідує, що під транзитивним суспільством розуміється по-перше, суспільство поставторитарного розвитку і переходів до демократії і, по-друге, це суспільства особливої історичної долі, що є перехідними вже в силу географічного положення між Європою і Азією. Тобто транзитивність суспільства інтерпретується не тільки як фіксація історично-часового, але й територіально-просторового виміру перехідності соціального організму.

Говорячи про транзитивне суспільство, дослідники ведуть мову про суспільство, яке складається на певному етапі історичного розвитку, а саме сучасне, існуюче в рамках парадигми модерну і постмодерну. На думку низки дослідників, сучасне суспільство є перехідним за такими параметрами:

- перехід до постіндустріального суспільства, де інформація відіграє ключову роль у всіх сферах життєдіяльності людей (Д. Белл);
- перехід до культури постмодерну з її багатоваріантністю і релятивізмом цінностей (Ж. Бодрійяр, М. Постер);
- перехід до нового державного устрою, який передбачає владу «техноструктури» (Дж. Гелбрейт) та «демократію участі» (Е. Масуду);
- перехід до нової економіки і нової розстановки сил у світосистемі (І. Валлерстайн);
- перехід від тоталітаризму до демократії - «третя хвиля демократизації» (С. Хантінгтон).

При всьому різноманітті перерахованих векторів руху сучасного суспільства основною лінією транзиту сучасних суспільств виявляється процес глобалізації як зростання взаємозалежності і взаємопроникнення людських відносин поряд із зростанням інтеграції соціоекономічного життя.

Якими є атрибутивні ознаки такого суспільства? Для транзитивного суспільства характерна «проектність» (транзит можна здійснювати тільки уявляючи собі якщо і не його кінцеву мету, то принаймні напрямок, вектор руху), а значить, про соціально-правовий транзит можна говорити лише на певному етапі розвитку суспільства, коли суб'єктами усвідомлюється певний ідеал суспільного устрою, який свідомо втілюється в життя.

Має існувати певний проект майбутньої реальності, який виступає в якості орієнтира. У ситуації соціальної нестабільності, в епоху змін деструктурована соціальна система змушує людину самостійно структурувати

цю реальність, шукати опору в житті. І пошуки ці найчастіше відбуваються у просторі, де перехрещуються правові, соціальні контексти і контексти суто моральні, психологічні і особистісні.

Ці умови можна семантично деталізувати наступними напрямками:

- уявлення про справедливість, про норму і відхилення від неї;
- сприйняття справедливості і закону,
- законотворчість (когнітивні, моральні, поведінкові аспекти);
- законослухняна поведінка – соціальні та біологічні чинники;
- правосвідомість – її специфіка в епоху транзитивного суспільства;
- суспільні правові уявлення і прагнення;
- злочин і покарання в епоху трансформацій;
- особа, яка охороняє закон – вимоги, проблеми, психологічний супровід тощо.

Треба зауважити, що не існує «еталонного» демократичного суспільства, до якого здійснюється перехід. Мова скоріше може йти про набір окремих рис, притаманних демократичним суспільствам, тобто зразок, до якого можна прагнути, зникає. По-друге, демократичні суспільства самі переживають процес трансформації, пов'язаний з переходом до інформаційного суспільства, процесами глобалізації тощо. Радикально змінюється весь світ. Тому вектор транзиту слід шукати не стільки в вестернізації як такої, скільки у виробленні моделі суспільного устрою, яка повинна *поєднувати власні цінності* транзитивних суспільств, а також *загальнолюдські* (а по суті - вироблені західною культурою) цінності.

Для транзитивних суспільств перестає бути перспективною модель «наздоганяючого розвитку» і стає актуальною модель «*особливого шляху*» відповідно до цивілізаційних характеристик транзитивних суспільств, правові і психологічні особливості яких потребують ретельного наукового аналізу і вивчення.

Таким чином, вихід з кризи парадигми транзитології бачиться у філософсько-методологічному осмисленні транзиту як перехідного стану суспільства, в бік збільшення шляхів розвитку на основі цінностей, вироблених західною культурою.

Оскільки таке важливе значення в транзитивному суспільстві має синтез загальнолюдських і правових цінностей суспільства, що модернізується, то найбільш продуктивним видається осмислення процесів цього синтезу через життєвий світ індивіда і комунікацію як механізм синтезування позначених цінностей.

Життєвий світ індивіда, будучи символічним відображенням соціальної реальності, також переживає транзитивні процеси, які пов'язані з деструкцією звичних способів соціальної комунікації і соціально значущих змістів і одночасним конструюванням нових способів комунікації і смислів, актуальних для нового, модернізованого суспільства.

У зв'язку з громадськими трансформаціями говорять про появу нового типу особистості, який характеризується як *Homo zwischens* (від нім. «між»). Цвішенси - це люди, що опинилися перед вибором, що коливаються,

сумніваються, змушені в атмосфері невизначеності приймати ризиковані рішення.

Стабілізація транзитивного суспільства пов'язується з ціннісно-нормативним консенсусом, що встановлюється в процесі комунікації. Тому продуктивним для дослідження цінностей транзитивного суспільства представляється дослідження процесів визначення нових цінностей, що формуються і трансляції цінностей, успадкованих від колишнього, стабільного суспільства. Комунікація стає проявом соціальності, своєрідним пошуком індивідом орієнтирів в навколишньому соціальному просторі, втрачених цінностей.

Сучасний перехідний процес, що переживає Україна, зачіпає весь спектр суспільного життя, політичну, економічну, соціальну структури, духовне життя, правову сферу, сферу державного управління та державного будівництва. Суспільна правосвідомість як центральний елемент правової культури суспільства, що пов'язує норми права та правову поведінку суб'єктів права, відіграє виключну роль для успішності транзитивного проекту.

У важкий воєнний період розвитку українського суспільства правосвідомість має для країни доленосний характер, допомагає визначитись у стратегії її розвитку; це засіб, за допомогою якого здійснюється взаємодія людини із законом, правом, державою, а через них – з економікою, політикою, культурою, побутом тощо.

Список бібліографічних посилань:

1. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society // *The Public Interest*. 1967. №7. С. 102-118.

2. Immanuel Wallerstein. The modern world-system. 2011. Columb.Univ.312p.

(Одержано 05.03.2023)

УДК 159.942:159.953.5:37.018.43:351.741«364»

Людмила Миколаївна ЗАХАРЕНКО,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2121-0862>

Іванна Олександрівна МИХАЙЛЮК,

здобувач вищої освіти
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2639-1353>

СПОСОБИ КОНТРОЛЮ ЕМОЦІЙ КУРСАНТАМИ ПІД ЧАС ОФЛАЙН НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України курсанти ЗВО МВС України навчаються в умовах війни, що значно впливає на їх емоційний стан.

Ефективна емоційна саморегуляція сприяє побудові конструктивної поведінки з оточуючими, що характеризується мотиводоцільністю та організованістю [3; с. 120].

Основу вміння керувати емоціями складають здатність розуміти свій душевний стан і своє ставлення до нього (тобто, усвідомлення).

Згідно з отриманими нами даними розуміють свої та чужі емоції кожен п'ятий курсант/-ка [5]. Розуміють свої емоції, але не розуміють чужих емоцій, третина курсантів/-ок, така ж кількість курсантів/-ок не розуміють ні своїх, ні чужих емоцій. Переконані у тому, що розуміють чужі емоції, але не розуміють своїх емоцій, майже кожен п'ятий курсант/-ка [5]. Разом з тим настрої курсантів-першокурсників не характеризується загальним негативним емоційним фоном, а їх поведінці притаманні активність та дієвість, прагнення змінювати, насамперед, себе [4].

Емоційний контроль власних емоцій тісно пов'язаний з їх емоційним усвідомленням, адже лише усвідомивши свої емоції, можна їх контролювати. Такий контроль передбачає вплив на тривалість та інтенсивність емоцій шляхом прикладання свідомих зусиль та може здійснюватися у трьох формах: придушення емоцій, маскування емоцій, симуляція емоцій [2; 3].

1. Придушення емоцій (тобто, приховування вираження пережитих емоційних станів) як стримування демонстрації своїх переживань у справах, пов'язаних з навчанням, можливо, сімейними питаннями, допомагає легше перенести біль або інші неприємні відчуття. Для придушення небажаної емоції курсантам потрібно використовувати увагу і мислення (тобто, переключення свідомості на діяльність, яка цікава, та викликає позитивні емоції).

Прикладом може слугувати поширена ситуація на курсі молодого бійця на 1 курсі, коли курсанти-першокурсники починають проживати сепарацію від батьків: при виникненні будь-якої неприємної ситуації одразу ж хочеться зателефонувати рідним та поділитись хвилюваннями. Всі ми знаємо, що батьків це може сильно зачепити та вони будуть турбуватися про свою дитину, то ж першокурсникам треба задуматись: чи варто телефонувати в таких випадках?

Основним видом діяльності курсантів є навчання, тому варто «занурювати» себе у навчальну діяльність: уважно слухати, не відволікаючись, на лекціях, готуватися до семінарських занять і брати в них активну участь, а також якісно виконувати практичні завдання. «Занурення» у роботу як вищий стан працездатності знаходиться посередині між нудьгою та занепокоєнням. Це допоможе переключитися та заодно відволіктися від неприємних емоцій, щоб досягти вагомих результатів у навчанні, виконати вимоги освітньої (наукової) програми, які визначені для відповідного ступеня вищої освіти.

Під час офлайн навчання курсанти мають змогу безкоштовно користуватися бібліотеками, інформаційними фондами, навчальною,

науковою та спортивною базами навчального закладу. Курсанти можуть брати участь у науково-дослідних, дослідно-конструкторських роботах, заходах з освітньої, наукової, науково-дослідної, спортивної, мистецької, громадської діяльності, представляти свої роботи для публікації у фахових журналах, участі у наукових конкурсах (наприклад: щорічний Конкурс наукових робіт здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт «Особистість – суспільство – війна: суспільно-політичні, психологічні, соціокультурні аспекти», Міжнародний правничий конкурс наукових статей серед здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти тощо).

Позитивна мотивація є необхідною умовою успіху. Важливо зберігати оптимізм і надію, які ґрунтуються на вірі в те, що кожен/-на із нас владні над подіями свого життя і може впоратися з будь-якими труднощами. За досягнення курсантами успіхів у навчанні, науково-дослідній, громадській роботі, передбачено моральне та/або матеріальне заохочення (призначення академічної стипендії, заснованої Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України (у тому числі – іменної); стипендії та премії Київського міського голови студентам міста за значні успіхи у навчанні та/або науковій діяльності тощо). Кожен/-на курсант/-ка може обрати різні її способи самомотивації (самонавіювання, самопереконання, самонаказ, самосхвалення, самозаохочення, афірмації, візуалізація, біографії відомих особистостей, розвиток сили волі).

2. Маскування емоцій (заміна вираження пережитого емоційного стану вираженням іншої емоції, не пережитої в цей момент) передбачає використання свідомих зусиль, спрямованих на активацію іншої емоції, протилежної тій, яку курсант/-ка переживає та якої хоче позбутися.

Для здійснення саморегуляції в такий спосіб приємна емоція повинна асоціюватися з конкретними спогадами з насиченого курсантського життя, що дозволить викликати потрібний емоційний стан. Виробити стійку навичку переживання позитивних емоцій можна шляхом тренування. Для цього потрібно регулярно робити такі вправи:

- уважно роздивитися своє обличчя перед дзеркалом, далі максимально розтягнути кутики рота («рот до вух») та максимально витягнути губи у вигляді трубочки (повторити 10-15 разів);
- посміхнутися своєму відображенню у дзеркалі, уважно роздивитися своє усміхнене обличчя та зробити собі комплімент: «Яке приємне обличчя!»;
- пригадати найприємнішу життєву подію та посміхнутися;
- відтворити негативну емоцію і як тільки з'явиться відчуття наповнення неприємними почуттями, замінити її на мімічний вираз позитивної емоції (виконати кілька разів, поступово збільшуючи темп).

2. Симуляція емоцій (тобто вираження непережитих емоцій, що передбачає розрядку наявної негативної емоційної напруги). Потрібно розуміти, що вираження власних негативних емоцій впливає на сусідів по кімнаті, друзів, рідних, близьких та враховувати це у власній поведінці.

«Викинути» негативну емоційну напругу потрібно у соціально

прийнятний спосіб. Для цього підйдуть фізичні вправи, а також техніки м'язової релаксації Е. Якобсона, виконанню яких навчають психологи у кімнаті психоемоційної регуляції, активація почуття гумору (сміх призводить до зниження напруження м'язів та нормалізації серцебиття).

Гарним вирішенням ситуації буде відвідування спортзалу, який функціонує у нашому навчальному закладі, спортивних секцій (боротьби самбо, гирьового спорту, атлетичної гімнастики та кросфіту, легкої атлетики, панкратіону, волейболу).

Постійно під час адаптації та всього навчання курсантів здійснюється психологічне супроводження їх навчально-службової діяльності у вищі фахівцями-психологами. Можна поспілкуватися із психологом або відвідати заняття у кімнаті психоемоційної регуляції.

Експресія позитивних емоцій сприяє здійсненню спілкуванню й продуктивності діяльності. Серед курсантів є ті, хто пише вірші (прозу) [1]. Вони пояснюють, що це допомагає їм опанувати себе та не перекидати свої негативні емоції на друзів. Хтось із курсантів співає у вокальній студії «Колорит» академії, тим самим емоційно заражаючи інших хлопців та дівчат безліччю позитивних емоцій.

Отже, успішність саморегуляції курсантами власних емоцій проявляється у появі у них заспокоєння (усунення емоційної напруженості), відновлення (ослаблення проявів стомлення), активізації (підвищення психофізіологічної реактивності).

Список бібліографічних посилань:

1. Війна очима студентів і курсантів : зб-к віршів (Київ, 24 лют. 2023 р.) / Шутенко С. В., Усачова К. С., Юлдашева. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 38 с. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/23134>
2. Гуд Г. О. Емоційна сфера особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. *Актуальні проблеми психології* : зб-к наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2018. Т. 14. Вип. 1. С. 84-94. URL : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v14/i1/10.pdf>
3. Зарицька В. В. Усвідомлення власних емоцій як чинник розумної поведінки. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2022. Вип. 66. С. 95-102. DOI : <https://doi.org/10.34142/23129387.2022.66.06>.
4. Лип'юк А. М., Захаренко Л. М. Настрій курсантів в умовах воєнного стану. *Науковий старт 2023* : мат-ли Міжнар. наук. конфер. (м. Київ, 29 січня 2023 р.). Київ : Вид-цтво ACADEMCONF.COM, 2023. С. 70-75. URL : <https://academconf.com/article/500>
5. Михайлюк І. О., Захаренко Л. М. Розуміння емоцій здобувачами вищої освіти. *Науковий старт 2023* : мат-ли Міжнар. наук. конфер. (м. Київ, 29 січня 2023 р.). Київ : Вид-цтво ACADEMCONF.COM, 2023. С. 76-79. URL : <https://academconf.com/article/501>

(Одержано 20.03.2023)

Дарина Дмитрівна ЗГОДЬКО,

Здобувачка вищої освіти факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

Науковий керівник:

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ МЕДИЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

За останній рік, життя кожного українця зазнало змін, які назавжди змінили життя і не у кращий бік. Люди втратили домівки, рідних, друзів, спокій, впевненість у світле майбутнє і власну рівновагу у цьому житті. Але навіть за таких часів ми бачимо, як люди не здаються і наскільки є незламним український народ.

В нових критичних, напружених, екстремальних умовах воєнного стану працюють всі сфери суспільства, включно зі сферою охорони здоров'я, де медичні працівники щодня демонструють приклади справжнього героїзму на робочому місці. Лікарі екстреної медичної допомоги отримуючи виклик не знають, чи безпечно їхати, але не дивлячись ні нащо у них є лише одна ціль - врятувати людське життя.

24 лютого 2022 року бригаді екстреної медичної допомоги близько 4 годин ранку надійшов виклик: «Поранено чоловіка. Біля парку Фельдмана». Приїхавши на місце виклику ніякого автомобіля не виявилось. Бригада поїхала далі на пошуки постраждалого. Машина їхала по Білгородському шосе і ось на зустріч їде колона танків. Тоді навіть ніхто не здогадувався, що вже почалась війна і медики одні з найперших зіштовхнулись із росіянами та їх танками. Раптом підбігли незнайомі чоловіки і сказали, що неподалік є поранена жінка і їй потрібна допомога. Бригада поїхала одразу у бік, який вказали чоловіки, не дивлячись на пулі, що вже літали у повітрі. Медики забрали жінку, яка отримала вогнепальне поранення руки и одразу почали надавати допомогу. Пошкодження кінцівки було досить серйозним, жінка втрачала кров. Бригада як могла допомагала, а в цей момент поруч з машиною були постріли та вибухали снаряди поруч із людьми, що сиділи в автівках. Медики більше доби намагалися будь-яким чином повернутися у місто і врятувати життя молодій жінці, навіть не замислюючись у цей час про власне життя. Фінал цієї історії щасливий, жінка доставлена у лікарню і з нею наразі усе добре. Ця історія доводить, що навіть у стресовому стані люди знаходять вихід із ситуації, інколи ціною власного життя.

Чи отримала бригада та пацієнт стрес, який запам'ятає на усе життя?

Війна в Україні докорінно змінила відчуття безпеки і призвела до стресу, психологічні наслідки якого можуть бути небезпечними для здорового майбутнього і дорослих, і дітей. Пережитий травмуючий досвід може стати причиною розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

ПТСР – це крайня реакція на сильний стресор, що загрожує життю людини. Частота ПТСР саме у момент надзвичайної ситуації низька. Зазвичай ПТСР починає проявлятися приблизно через шість місяців після травмуючої події. Проте, якщо стресор має потужну тривалу у часі дію (наприклад, перебування в окупації, постійні ситуації обстрілів та повітряних тривог тощо), вірогідність швидкого розвитку ПТСР підвищується.

Чому одні люди, потрапивши в ситуацію, пов'язану з наднегативним впливом потужного стресу, з часом починають страждати від ПТСР, тоді як інші – ні? Виділяють три групи факторів, поєднання яких призводить до виникнення ПТСР:

- інтенсивність травмуючої події, її тривалість, несподіваність та неконтрольованість;
- сила захисних механізмів особистості та наявність соціальної підтримки;
- особисті фактори ризику: вік на момент травмуючих подій, наявність травмуючих подій та психічних розладів в попередні періоди життя людини.

Найбільш уразливими є люди у віці до 22 або старше 30 років. Щодо гендерних особливостей науковці зазначають, що у 8% чоловіків та 20% жінок розвивається ПТСР після травмуючих подій. Діти та підлітки так само перебувають у зоні ризику щодо розвитку ПТСР.

Водночас, кожна людина, яку зачепили військові дії, має свої переживання та реакції, що є абсолютно нормальними у відповідь на ненормальну ситуацію.

Важливо пам'ятати: психіка як дорослих, так і особливо дітей та підлітків, має величезні резерви для відновлення і саморегуляції. Завдяки підтримці рідних та, за потреби, психологічної підтримки фахівців, людина може повернутися до норми після травмуючого досвіду. Детальнішу інформацію про це ви знайдете нижче [1].

Прояви посттравматичний стресовий розлад

Для того, щоб передчасно не лякати себе різними негативними наслідками пережитих травмуючих подій, необхідно зрозуміти, що визначає наявність у людини ПТСР. Важливо відзначити, що прояви ПТСР можуть зберігатись протягом тривалого часу.

До основних ознак, що визначають наявність ПТСР у дорослих відносять:

- напливи нав'язливих спогадів про небезпечні для життя ситуації, учасником яких була людина;
- травмуючі сновидіння з кошмарними сценами пережитих подій, порушення сну;

- прагнення уникати емоційних навантажень;
- невпевненість через страх, і як наслідок – відкладання прийняття рішень, неконтактність з оточуючими;
- надмірна втома, дратівливість, депресивні стани, головні болі, нездатність концентрувати увагу на чомусь тощо.
- як наслідок всього вищезазначеного – схильність до антисоціальної поведінки (алкоголізація, наркотизація, надмірний цинізм).

Посттравматичний розлад доволі часто зустрічається у військових та працівників екстреної медичної допомоги.

Насамперед це стосується воїнів, що боронять нашу країну. Важко уявити який стрес отримують військові на полі бою і який відбиток залишається після відчутого та побаченого.

Багато військових, після отримання контузій взагалі втрачають можливість говорити і нормально мислити. Люди буквально починають життя заново, але трохи відновивши свої сили вже прагнуть повернутися у бій. Когось назавжди буде переслідувати думки про можливу небезпеку, що потрохи буде зводити з розуму людину, але звернувшись до спеціаліста є шанс позбавитись цих думок.

Отже, важливо не нехтувати психічним здоров'ям та, у разі виявлення ознак, що можуть свідчити про посттравматичний стресовий розлад, слід негайно звертатися за допомогою до спеціалістів – психологів та психотерапевтів, щоб не допустити тяжких наслідків перенесених подій [1].

Список бібліографічних посилань:

1. Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): інформація для батьків UNICEF URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/about-post-traumatic-stress-disorder> (дата звернення 18.03.2023)

(Одержано 17.03.2023)

УДК 316.6

Olena ZELENSKA,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor

Assistant Professor of the Department of Aviation English
of the Faculty of Postgraduate Education

Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University;

Yana ILNYTSKA,

Master's student of Faculty № 6 of the Kharkiv National
University of Internal Affairs

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7954-8535>

CRITICAL THINKING AS A CONFRONTATION FACTOR TO

HOSTILE INFORMATION AND POLITICAL INFLUENCE

The aggressive war waged by the Russian Federation against Ukraine was preceded by long and large-scale informational and psychological measures. Thus, describing the consequences of the Bucha tragedy, Ukrainian Foreign Minister Dmytro Kuleba pointed out that the horrific events were provoked by years of Russian propaganda, which incited hatred and dehumanized Ukrainians, nurtured a sense of Russian superiority and laid ground for atrocities. The politician called on scientists from around the world to investigate what led to the tragedy.

In our opinion, information-psychological confrontation is especially relevant in the latent or hybrid (nonconventional) phases of war, because it takes place mainly in cyberspace, where the consequences and results do not appear in material and visual form. In addition, the main effective subjects of information and psychological influence are not servicemen, but civilians, namely representatives of the media, television, the Internet and other mass media.

The purpose of information and psychological influence is to spread ideas of propagandistic nature, control the development of the situation, information terrorism in the form of hacker attacks, information blockade, etc. The theoretical basis of information and psychological confrontation are certain laws, patterns and principles. For instance, laws reflect the essential, relatively stable connections and relationships in the information space. An example is the formula for calculating a degree of information content, which Shannon once derived. Value I is actually called self information or surprisal message. Its numerical value can be estimated by the formula: $I = - \sum_{i=1}^N p_i \log_2 p_i$, where p_i is the probability of i , N is their number. It is a regularity if the repeated connections and relations of information-psychological confrontation are quantitatively weaker. The peculiarity of the laws and patterns of information and psychological influence is that, unlike the laws and patterns of nature, they are manifested through human activities, so they have a clear imprint of a subjective factor. On the basis of the laws and patterns, practical experience of information and psychological activities the principles of its implementation are formulated, which express the unity of objective and subjective aspects, because a principle is both a rule that defines the actions of a subject who conducts them in order to achieve a goal, and the specific objective conditions under which these actions are implemented [1].

Let us illustrate the theoretical basis of information and psychological confrontation on the example of its basic laws, patterns and principles. Thus, the leading laws are the decisive role of political goals, the dependence of the process and result of information and psychological activities on economic, socio-political, scientific and technical and military capabilities of the warring parties, etc. A pattern, reflecting quantitative and qualitative characteristics and relationships of information and psychological impact (level of preparedness, coordination of actions of subjects of information and psychological activities in time and space, etc.), which determine the forms, methods and effectiveness of the organization of information -psychological activities, has universal nature. Among the specific principles of information and psychological impact, we single out those concerning

the concentration of forces in the decisive place and at the decisive moment, comprehensive early training of forces and means, and others. These principles are implemented in specific forms and methods of information and psychological confrontation, which are combined by the basic methodology of multifaceted and multilevel deception, lies, repetition, special structuring of information, its collage and dosage. More complex forms of information and psychological influence are the construction of myths, parallel models of the world and direct subversive information actions. Information weapons can have a devastating effect on consciousness, mental realm, logical structures and connections, making it difficult to draw correct conclusions and make adequate judgments [2].

It is clear that the effectiveness of the psychological impact of propagandistic techniques and technologies is greatest in case of uncritical perception of information by recipients, lack of desire to analyze the real state of affairs. This actualizes critical thinking as a process of purposeful, self-regulating reasoning of the individual, accompanied by interpretation, analysis and evaluation of events, explaining them in semantic, emotional, moral and historical aspects on which the final judgment is based. Thus, in the informational and semantic aspect, critical thinking procedures prevent cognitive disorientation of a person, breaking the holistic picture of the world as a result of hostile informational and psychological influence. In the informational and emotional aspect – critical thinking prevents the destruction of emotional life, disproportionate shift of emphasis in normal life interests, helps to preserve the ability to adequately perceive reality. In the informational and moral sense, a person who is able to think critically, keeps learned norms of morality and adequate ideas about good and evil steadfast. In the historical aspect, critical thinking helps a person to preserve national roots, prevents the loss of collective memory produced by cultural and social life and the transformation of the axiological coordinate system.

Thus, the development of a critical style of thinking, which involves the formation of reflective-evaluative mental activity aimed at finding and actualizing worldviews, life values and "building" their hierarchy, prevents negative consequences of hostile information and psychological influence.

List of bibliographic references:

1. Тюріна В. О. Критичне мислення як фактор формування інформаційної компетентності майбутніх офіцерів поліції. Science and practice, actual problems, innovations. XXVIII Міжнародна науково-практична конференція. 19-22 липня 2022 р., Мілан, Італія. 2022. С. 176-179.
2. Доскевич Г. О. Методичні рекомендації з проведення практичних занять у формі поліцейського квесту в закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції. Київ, 2018. 5 с.

(Одержано 21.03.2023)

Данііл Анатолійович ЗІНЧЕНКО,

Слухач магістратури Ф-3-101м

Харківського національного
університету внутрішніх справ

Старший лейтенант поліції

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У сучасному світі багато країн, включаючи Україну, стикаються зі складними політичними та соціальними проблемами. Однією з таких проблем є війна, що суттєво впливає на розвиток дитинства та формування особистості дітей. Військовий стан є надзвичайним станом, який призводить до зміни звичайного життя людей. У цьому контексті важливо вивчати процес формування особистості дітей під час військового стану в Україні.

Формування особистості є складним та багатогранним процесом, який відбувається протягом усього життя людини. У дітей цей процес є особливо активним та інтенсивним, оскільки вони знаходяться в стадії розвитку та формування своєї особистості. Під впливом військового стану, діти змушені пристосовуватися до нових умов життя, що може суттєво впливати на їхнє фізичне та психічне здоров'я, а також на процес формування особистості[1, с. 37].

Основними теоретичними підходами до вивчення процесу формування особистості дітей під час військового стану є психологічний та соціологічний підходи. Психологічний підхід дозволяє вивчати процес формування особистості дітей під час військового стану з точки зору психологічних процесів та явищ, що відбуваються в їхньому мозку та поведінці. Соціологічний підхід дозволяє вивчати соціальні та культурні фактори, що впливають на процес формування особистості дітей під час військового стану, такі як релігія, етика та соціальні норми[.

На мою думку можемо розглянути одну з головних проблем, які виникають під час військового стану, є стрес та тривога, які можуть суттєво впливати на розвиток та формування особистості дітей. Діти можуть відчувати страх та незахищеність, а також переживати психологічну травму від бойових дій та насильства.

Також пропоную розглянути основні теоретичні та практичні аспекти формування особистості під час військової агресії в Україні:

1. Вплив військового стану на психологічний стан дитини:

Під час військового стану діти стикаються зі значним психологічним навантаженням, що може призвести до розвитку різних психологічних проблем. Наприклад, діти можуть почувати страх, тривогу, стан депресії, агресію, невпевненість у собі. Важливо забезпечити психологічну підтримку дітей та їхніх сімей для зменшення негативного впливу військового стану на

їхнє психічне здоров'я.

2. Вплив військового стану на інтелектуальний розвиток дитини:

В час військового стану діти можуть бути відірвані від звичного навчання та розвитку, що може вплинути на їхній інтелектуальний розвиток. Важливо забезпечити доступ до навчальних матеріалів та можливість відновити звичне навчання якнайшвидше.

3. Вплив військового стану на емоційний розвиток дитини:

Військовий стан може вплинути на емоційний розвиток дитини, зокрема на формування її емоційної стійкості та реакції на стресові ситуації. Діти можуть переживати тривогу, страх, розлад, що може відобразитися на їхніх емоціях та поведінці. Важливо забезпечити можливість для дітей висловити свої емоції та допомогти їм управляти ними.

4. Вплив військового стану на соціальний розвиток дитини:

У продовж військового стану діти можуть бути відірвані від звичного соціального середовища та відчувати ізолюваність.

Це може вплинути на їхній соціальний розвиток, зокрема на формування навичок спілкування, розвиток емпатії та соціальної компетентності. Важливо забезпечити можливість для дітей спілкуватися з однолітками та іншими людьми, забезпечити можливість для дітей займатися соціальними активностями та розвивати соціальні навички.

5. Вплив військового стану на формування моральних цінностей та світогляду дитини:

Впродовж військового стану діти можуть бути змушені стикатися зі складними етичними та моральними ситуаціями. Це може вплинути на формування їхніх моральних цінностей та світогляду. Важливо забезпечити можливість для дітей отримувати моральну та етичну освіту, а також сприяти їхньому розвитку як громадян, здатних до самовдосконалення та саморозвитку.

6. Вплив військового стану на формування фізичного здоров'я дитини:

Під час військового стану діти можуть бути змушені до фізичної активності та життя в умовах, що не сприяють здоров'ю. Це може вплинути на їхнє фізичне здоров'я та розвиток. Важливо забезпечити доступ до медичної допомоги та можливість для дітей займатися фізичними вправами та спортом. Також наведемо приклади використання які на мою думку допоможуть дітям відволіктися від цих жахливих подій на практиці, для забезпечення належного формування особистості дітей під час військового стану необхідно впроваджувати наступні заходи:

1. Психологічна підтримка та консультації для дітей та їхніх батьків. Діти можуть бути під впливом стресових ситуацій та тривоги, тому важливо забезпечити їм доступ до психолога та інших спеціалістів.

2. Соціальна підтримка для дітей та їхніх сімей. Це може включати забезпечення доступу до освіти, медичної допомоги та житла.

3. Розвиток соціальної компетентності та емоційної стійкості. Для дітей важливо мати навички спілкування та розвитку соціальної компетентності. Різні тренінги та програми можуть сприяти розвитку цих навичок.

4. Фізична активність та спорт. Фізична активність може сприяти здоров'ю та підвищенню рівня енергії дитини.

5. Морально-етична освіта та розвиток світогляду. Для дітей важливо отримувати освіту, яка розвиває їхні моральні цінності та світогляд [5, с. 36].

Незважаючи на теоретичну базу процесу формування особистості дітей під час військового стану, більшість досліджень були здійснені в інших країнах та під час інших конфліктів. Тому важливо провести емпіричне дослідження на території України, щоб з'ясувати особливості формування особистості дітей під час військового стану в українських умовах [4, с. 71].

Одним з можливих методів дослідження є опитування дітей, які пережили військовий стан, та їх батьків. Опитування можна провести за допомогою стандартизованих психологічних тестів та анкет, що дозволять оцінити рівень тривоги, депресії та інших психічних станів. Також можна провести інтерв'ю з дітьми та їх батьками, щоб з'ясувати їхні переживання та думки про вплив військового стану на їхнє життя та особистість.

Іншим можливим методом є спостереження за дітьми під час військового стану та після його закінчення. Це дозволить відстежити зміни у поведінці та емоційному стані дітей під час військового стану та після нього. Також можна зібрати дані про зміни у соціальному середовищі та культурних нормах під час військового стану та їх вплив на формування особистості дітей [3, с. 37].

Військовий стан може мати серйозний вплив на формування особистості дітей. Стрес та тривога, насильство та психологічна травма можуть викликати негативні зміни у поведінці та емоційному стані дітей, а також призвести до формування негативних соціальних норм та культурних стереотипів.

Для підтримки дітей під час військового стану необхідно забезпечити їм психологічну підтримку та допомогу у зменшенні рівня стресу та тривоги. Також необхідно проводити просвітницьку роботу серед батьків та суспільства з метою формування позитивних соціальних норм та культурних стереотипів.

Однак, для більш глибокого розуміння процесу формування особистості дітей під час військового стану необхідно проводити більше досліджень, зокрема емпіричних, на території України. Це дозволить отримати більш точні дані про особливості впливу військового стану на формування особистості дітей в українських умовах [2, с. 83].

Також необхідно враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, оскільки вони можуть впливати на те, як дитина реагує на стрес та як вона формує свою особистість.

Крім того, важливо розглянути питання про вплив військового стану на формування моральної та етичної свідомості дітей. Під час військового стану діти можуть бути свідками насильства, злочинів та порушень прав людини, що може вплинути на їх моральні та етичні переконання. Тому важливо включити в просвітницьку роботу також питання про моральні та етичні цінності.

Я вважаю, формування особистості дітей під час військового стану є складним процесом, який потребує ретельного дослідження та уваги до

індивідуальних особливостей кожної дитини. Для підтримки дітей в цей період необхідно забезпечити психологічну підтримку та допомогу у зменшенні рівня стресу та тривоги, проводити просвітницьку роботу щодо формування позитивних соціальних норм та культурних стереотипів, а також проводити додаткові дослідження з метою більш глибокого розуміння процесу формування особистості дітей під час військового стану в українських умовах.

Список бібліографічних посилань:

1. Григоренко Т.В. Вплив військової конфліктності на психіку дітей та молоді. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2016. № 2 (66), С. 36-39.
2. Єрмак Т.І. Психологічні особливості дітей, які пережили війну. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2019. №1. С. 80-85.
3. Колісник В.В. Формування особистості дитини в умовах війни. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. №54. С. 34-39.
4. Лисенко Н.В. Вплив війни на розвиток дітей та шляхи їхньої адаптації. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2018. №56. С. 69-75.
5. Романова Т.В. Педагогічні аспекти розвитку дітей в умовах війни. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2019. №60. С. 34-39.
6. Усатенко Т.М. Психолого-педагогічні проблеми формування особистості дитини в умовах війни. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. №55, С. 45-51.
7. Верховна Рада України (2018). Закон України "Про військовий стан". Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#Text>
8. Міністерство охорони здоров'я України (2020). Психологічна допомога у військових конфліктах та військовому стані. URL: <https://moz.gov.ua/article/publications/psihologichna-dopomoga-u-vijskovih-kon>
(Одержано 12.02.2023)

УДК 159.922.8

Данііл Анатолійович ЗІНЧЕНКО,

Слухач магістратури Ф-3-101м

Харківського національного
університету внутрішніх справ

Старший лейтенант поліції;

Олена Павлівна МАКАРОВА,

старший викладач кафедри педагогіки та психології
факультету № 3 Харківського національного університету
внутрішніх справ, кандидат психологічних наук;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5480-5942>

Павло Дмитрович ЧЕРВОНІЙ,

старший викладач кафедри педагогіки та психології
факультету № 3 Харківського національного університету

НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЖЕРТВАМ ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Війна внесла свої корективи у наше життя. Україна сьогодні повинна боротися не лише із зовнішнім ворогом, але й дбати про те, щоб права її громадян не порушувалися і в середині держави. Нажаль, кожен із нас по різному реагує на те, що відбувається в країні, люди, перебуваючи у постійному стресі та страху починають поводити себе не так, як зазвичай, і одним із цих наслідків є підвищення рівня насилля в сім'ях. Чи реально захистити себе від насильства під час дії військового стану в Україні? Відповідь, однозначно так! Як це можливо, і який алгоритм дій? Відповідь на це питання надає юристка Южноукраїнського бюро правової допомоги Інга Нестеренко.

Одним із головних законодавчих актів у цій сфері є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року № 2229-VIII. Цим Законом визначено основні терміни, зокрема визначено, що домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [1]. При цьому дитиною, яка постраждала від домашнього насильства визначається особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства. У цьому ж законі виділено наступні види насильства:

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності;

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру;

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [2].

Перелік органів, та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (до яких можна звернутися у випадку, якщо ви є постраждалою особою): служби у справах дітей (що стосується дітей); уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; суди; прокуратура; уповноважені органи з питань пробації [3]. До загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади, які, у тому числі, надають допомогу постраждалим особам: центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); центри соціально-психологічної допомоги; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам [4].

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі [5].

Звертаючи увагу на покрокову інструкцію у випадку, якщо відносно Вас вчинено домашнє насильство [6]:

Звернутися до поліції, зателефонувавши до 102 та повідомити, що відносно Вас чи Вашої дитини вчинено насильство (зазначити своє ПІБ та контактні дані; дату, час, місце та обставини вчинення насильства. Попросити приїхати наряд за Вашою адресою) [7].

Які дії може вчинити поліція, приїхавши до Вас: скласти відносно кривдника протокол про вчинення адміністративного правопорушення, передбачено ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

оцінивши ризики (оцінка ризиків – оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи) може винести терміновий заборонний припис стосовно кривдника – спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України, як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства (видається строком до 10 діб, питання щодо кількості діб виноситься на підставі оцінки ризиків працівниками поліції) [8].

Важливим моментом у фіксації вчинення фізичного та сексуального насильства є проходження лікаря, з метою фіксації ушкоджень та винесення ступеню тяжкості цих ушкоджень). В цьому випадку працівники поліції повинні відкрити кримінальну справу, зареєструвати заяву в Єдиному реєстрі досудових розслідувань і надати постраждалій особі витяг із нього [9].

Отже, пройшовши цей шлях, навіть під час дії військового стану, постраждалі особи можуть захистити себе, розірвавши коло насильства.

Список бібліографічних посилань:

1. Бочкарьова, І.М. Психологічні особливості жертв насильства в родині та можливості їх відновлення. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, 2018. №64. С. 44-48.

2. Голобородько І.В. Психологічні аспекти надання допомоги жертвам домашнього насильства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. №1(1). С. 111-115.

3. Деркач А.М. Психологічна допомога жертвам домашнього насильства. *Соціальна психологія*. 2016. №1(58). С. 55-62.

4. Зозуля О.А. Психологічна допомога жертвам домашнього насильства в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: проблеми і пошуки*. 2018. №27 С. 82-86.

5. Кондратенко Т.О. Психологічні особливості жертв насильства в родині та підтримка їх відновлення. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогіка, психологія*. 2017. №3(5). С. 66-70.

6. Лисенко Т.М. Психологічна допомога жертвам домашнього насильства в умовах військового конфлікту в Україні. *Науковий вісник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2018 № 1(45). С. 71-77.

7. Матвієнко Г.В. Психологічна допомога жертвам домашнього насильства в умовах військового конфлікту в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». 2016. №1. С. 96-102.

8. Пащенко Н.В. Психологічна допомога жертвам домашнього

насильства: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Психологічні науки». 2019. №4(95). С. 95-103.

9. Приходько Т.М. Психологічні особливості жертв насильства в родині та шляхи їх подолання. *Психологічний часопис*. 2017. №5(1). С. 52-57.

10. Шевченко Н.О. Психологічні особливості жертв насильства в родині та підходи до їх допомоги. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Психологічні науки. 2018. №2(6). С. 96-100.

(Одержано 25.03.2023)

УДК 159.96

Карина Дмитрівна ЙОГАНСЕН,

здобувач курсу 2-КМ-2В ННІДЗН

Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник:

Вікторія Олександрівна ЗУБЕНКО,

старший викладач кафедри правничої лінгвістики

Національної академії внутрішніх справ

IMPACT OF WAR ON CHILDREN'S MENTAL HEALTH

As experts from the American Psychological Association say, wars are happening all over the world, and children are being affected in their own homes.

In the war, children lose both the basic elements of well-being - at home, schools, hospitals - and the vital psychological foundations of happy growth and development - their parents, a sense of security, and a comfortable environment for learning about the world.

Children are the most vulnerable category in society. Due to their age, they perceive changing events quite acutely, become dangerous, and completely change the environment and cause a sharp dynamics of psycho-emotional ties with adults. A child not only experiences loss, separation from his father, he has to get out of his usual state, leave his room, his bed, he cannot always take with him toys that are very important to him. If an adult can perceive this more or less mentally, then for children this is too acute an emotional event.

War brings uncertainty into the lives of children, activates fear and anxiety. Children are losing their daily routine. First of all, it is displayed in anxiety. They have breakdowns, fights with other children, tantrums, conflicts, they become naughty. Secondly, they lose their socialization. They need to communicate with peers, is in an environment with other children. And during the war, many children are deprived of this. Its absence or insufficient amount is expressed in the need to be heard, to feel one's importance and to show self-expression. Many children have now left and are leaving their homes and moving to other territories, for many this is perceived as a misunderstanding why they leave their past life, their toys, their home, their friends, and they have anxiety, fear, misunderstanding and not knowing how to behave further. Many children have experienced depression, so you need to

help children cope with everything.

Many children constantly think about the war, see it in their dreams, lose their loved ones, draw it, hide in various shelters from it, this leads to stress and anxiety.

Stress can be defined as a state of worry or mental tension caused by a difficult situation. Stress is a natural human response that prompts us to address challenges and threats in our lives. Everyone experiences stress to some degree. The way we respond to stress, however, makes a big difference to our overall well-being. Stress makes it hard for us to relax and can come with a range of emotions, including anxiety and irritability. When stressed, we may find it difficult to concentrate. We may experience headaches or other body pains, an upset stomach or trouble sleeping. We may find we lose our appetite or eat more than usual [1].

Psychological traumas are reflected in children's drawings: they are full of dark shades and military symbols. Children from the eastern regions of Ukraine refuse to speak russian, deliberately switching to Ukrainian.

Children need different types of help - psychological, material, social, but the most important thing to calm the child is to return him to the familiar mode. This is a good psychological technique when the body automatically starts doing what it is used to. And, of course, the child must feel that he is loved, that adults will protect him and it is safe with them. And for this, of course, it is necessary to work with the parents of children. A hysterical mother cannot give the child the opportunity to feel protected. Therefore, it is an integrated approach.

A lot depends on the parents. It is necessary to tell children the truth, but not to show footage of violence, and not to intimidate them with horrifying stories, because the child's psyche is not ready to perceive this. The main goal of parents is to ensure maximum safety for their children. It is necessary that the child knows what will happen tomorrow. Tell and plan your day, where you want to go, what you want to do, who to help, so that the child knows how and wants to help others, you need to show him by your own example that you are not indifferent to someone else's grief.

War is not just a stressful situation. This is an unprecedented traumatic event that not every generation of children has to endure.

If a child is a participant in military conflicts, he will experience severe stress. These events are irreversible, and it is difficult for the child to be aware of them. If they move, this is also a change in the familiar environment. No grandmother, no closest friends, parents have an uncertain future.

This can lead to unpredictable consequences - regression. Also, children begin to get sick, sleep poorly and even walk in their sleep.

The child's behavior may also deteriorate. Always a good and obedient boy or girl can turn into a crybaby and an aggressor. This usually happens in a situation where parents are too focused on their uncertain future. The child subconsciously feels unwanted and begins to attract attention in a demonstrative way.

War forces everyone to grow up, and this is not normal or natural - it is only a guarantee of survival.

To support your child, you need:

1. It is necessary to answer children's questions honestly and in short phrases. Even the most disturbing. Explain that there is a war going on now, but our army is very strong and will stop all the enemy's forces.
2. Try to spend as much time as possible with the child so that he feels supported.
3. In a new place, learn about various sections, circles, master classes, so that the child can develop.
4. Be grateful to the child for the help, for the fact that you are together. Give him more attention.

References:

1. Stress [Electronic resource] - Access mode: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/stress>

(Одержано 14.03.2023)

УДК: 37.013:376

Martin KALAMKOVIC,

PhD Candidate – Natural Science, Faculty of Education,
University of Novi Sad-Serbia. Multimedia manager,
School for children with special needs “Milan Petrovic”

PEOPLE WITH DISABILITIES IN WAR TIME

An estimated 1.3 billion people – or 16% of the global population – experience a significant disability today. Persons with disabilities are a diverse group, and factors such as sex, age, gender identity, sexual orientation, religion, race, ethnicity and their economic situation affect their experiences in life and their health needs. Persons with disabilities die earlier, have poorer health, and experience more limitations in everyday functioning than others (Brennan, 2020).

There are currently several wars and conflicts in the world that are causing suffering and untold human losses. Some of the most serious conflicts include the war in Ukraine, Yemen, and Syria... In all these conflicts, the civilian population suffers the most. The suffering of the civilian population takes place on several levels. Not only are people's lives at risk from physical violence, but they often face other types of suffering as well. For example, wars often lead to displacement of people and force them to leave their homes and communities. This is often a lengthy process, which can last for years, and has lasting consequences for the people who were forced to leave their homes. In addition, wars can also lead to major economic consequences, including shortages of food and basic necessities, as well as increased poverty and unemployment. Finally, wars can also cause great psychological suffering, as people who have survived war conflicts often suffer from post-traumatic stress disorder and other mental health problems. Therefore, wars and conflicts represent a major challenge for all social actors and require coordination and long-term efforts to reduce their negative consequences.

In this paper we will deal with the problems faced by people with disabilities

during war conflicts. It is known that people disabilities are much more vulnerable than the rest of the population. We will analyze the areas where people with disabilities are particularly threatened by war conflicts. It will be necessary to single out the areas in which persons with disabilities are the most vulnerable during war operations. Efforts should also be made to promote inclusion and participation of people with disabilities in peace-building and conflict resolution processes, as they have a unique perspective and insight into the impact of conflict on their communities. By recognizing and addressing the specific needs and vulnerabilities of people with disabilities in conflict situations, we can work towards a more just and equitable society for all. We will single out a few areas where people with special needs are the most vulnerable during war conflicts.

People with disabilities generally require specific medical care. During war conflicts, this kind of care is impossible to provide. People with disabilities could be injured as a result of armed conflict or have specific healthcare needs pre-dating a conflict, including access to certain medication or to other ongoing medical attention or rehabilitation. The solution to this problem is good database of person who need special medical care. In this way a small number of medical staff could take care of a large number of users. A big problem for people with disabilities is their mental state. The goal is to preserve the mental health during war conflicts. The family plays a major role in this.

Only a few peer-reviewed studies have used first-hand reports from individuals with disabilities as their primary source of data (Rooney; White, 2007, 206-15) collected online reports from 56 key informants with mobility impairments who had suffered a range of natural and man-made disasters. Organizing the lives of people with disabilities in peacetime is very difficult and complicated. During war conflicts all problems multiply. Some of the problems they face are:

- Architectural barriers - problems during the evacuation. There is no electricity during war, so the movement of the elevator is impossible.
- Personal assistance - many people with disabilities need personal assistance. The question is whether it is possible to provide this service during war conflicts.
- Supply of food and water - it should be noted that some people with disabilities have specific dietary requirements. It is necessary to provide food and water for this population.

The key role in solving these problems is played by the local community. Such problems need to be thought about in advance. Volunteer organizations should play a major role in this work. A key thing in such situations is timely preparation of resources and human resources.

Many people with disabilities are children who go to school. The organization of schools for children with disabilities is very specific in the time of peace. Ensuring architectural accessibility, specific working conditions, special equipment for movement, specialized personnel... There is limited research about education in crisis-affected areas – defined by an emergency situation caused by conflict or other types of disasters such as earthquakes, floods or droughts specifically looking at

access to school and learning outcomes (Burde et al., 2015). During the war, it is very difficult to meet all these conditions. It is most likely that schools for children with disabilities will not work during war conflicts. The question is how to organize the teaching process in such situations. Depending on the level of war operations and the state of the infrastructure, it is possible to organize the following forms of teaching:

Schools should provide a safe space where children can be protected from threats and crises. During the war, many school buildings were either damaged or requisitioned for war use, causing a shortage of suitable places to conduct school lessons. Some of the teachers and parents are engaged in military operations. It depends on the situation in the field whether the work of the school will be performed with reduced personnel and students. The next solution is to relocate the school to another location. If the situation requires it and if students and employees are not safe, the school will be closed and online classes will be started.

Conducting online classes requires an IT infrastructure (mobile network or Internet). The organization of online classes for students with special needs is very specific (Kalamković, Halaši, Kalamković, 2013: 251-269; Kalamković, Halaši, Kalamković, 2011: 207-235). Teaching material for this population of children must be very carefully prepared. Children with special needs require special support in the implementation of online teaching. Organizing online teaching requires good infrastructure and IT equipment. Some forms of distance learning can be organized without internet. The question is how much time do parents have to dedicate to their children and online learning?

People with disabilities are the most vulnerable part of society. Organizing their lives and schooling during the war is a great challenge. In order for this problem to be successfully solved, many factors of the social community must be included. Planning and preparing for such situations is also very important.

References

1. Brennan, C.S., *Disability Rights During the Pandemic: A Global Report on Findings of the COVID-19 Disability Rights Monitor*. 2020, COVID-19 Disability Rights Monitor.
2. Burde D., Guven O., Kelcey J., Lahmann H. and Al-Abadi K., 2015: Education rigorous literature review. *What works to promote children's educational access, quality of learning, and wellbeing in crisis-affected contexts*. Retrieved from London
3. Kalamković S., Halaši T., Kalamković M., 2013: Učenje na daljinu primenjeno u osnovnoj školi, Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje (Croatian Journal of Education), Vol:15; Sp.Ed.3/2013, ISSN 1848-5189; 1848-5650 (Tisak), ISSN 1848-5197 (Online), ISSN 1848-5650

(Одержано 16.03.2023)

Snezana KALAMKOVIC,

PhD, Primary School “Prva vojvodjanska brigade”,

Novi Sad, Serbia

INCLUSION OF STUDENTS WHO CAME WITH THE WAR OF THE WESTERN AREAS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

In the Republic of Serbia exists long-term inclusive practice, as well as the inclusion of students from different social groups. Engaging students with war-torn areas represents a challenge that requires significant preparations and adjustments by all actors.

Since 2017, the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia provides classes for all children of primary school age who came from war-affected areas [2, 3, 4, 5].

Professional instructions for the inclusion of students have been adopted. It is planned that the school prepares and implements a Support Plan for the mentioned students. The written Support Plan made it easier for the teaching staff to work in the classroom. The "Handbook" was prepared by the Center for Education Policy, in partnership with UNICEF in the Republic of Serbia and the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia [7].

The position of people who came from war-torn areas is defined by documents approved by the United Nations. Documents are: Charter of the United Nations (1945), Universal Declaration of human rights (1948), Convention on the Status of Refugees (1951), Convention on the Status of Stateless Persons (1954), Convention on reduction of the number of stateless persons (1961), Convention on the abolition of on the Day of All Forms of Racial Discrimination (1965), International Pact on Civil and Political Rights (1966), International Covenant on economic, social and cultural rights (1966), Convention on the elimination of all forms of discrimination against women (1979), Convention on the Rights of the Child (1989) and Convention on the Rights of Persons with Disabilities validity (2006). One of the main components of the integration policy is the inclusion of children and young people in the education system. This sets up and they strengthen the foundations of integration into society for current and future generations [6].

The Student Support Plan Includes:

- adaptation program and overcoming stress;
- program of intensive learning of the language of the environment in order to learn language took place in accordance with the methodology of the accelerated mastering of the Serbian language as a foreign language program in supplementary classes, but also through participation in regular classes and extracurricular activities implemented by the school;
- individualization of teaching activities through adaptation including the class attendance schedule, didactic material, methods and ways of working;

- involvement in extracurricular activities with peer support.

The institution keeps the legally prescribed record of the student and the pedagogy technical documentation. A student's portfolio contains the student's achievement- reports on the implementation of the Student Support Plan, special inter- student solutions, language skills, correspondence with parents or guardians and other institutions/institutions. If the student leaves the institution during the school year, parents/guardians. Every student is given an extract from the portfolio written in Serbian English language, so that there is evidence for continuing education in the country that will be the next destination.

In the last, little more than a year, students have been enrolled in school, mostly by age. Often, students do not have a birth certificate or appropriate certificates of previously completed classes. Therefore, students cannot get acquainted with the e-diary. Teachers are forced to keep special records of such students and to wait for the time when the student will become part of the system. Students are enrolled in the class on the basis of age, without prior general examination knowledge, especially knowledge of the language of the new environment, i.e. the Serbian language. There is no preparation period of two weeks to two months. Teachers and students are left to their own devices. There is no gradual adaptation of students.

The challenges faced by the teaching staff, which deals with the inclusion of students from war-affected areas, in the education system, refer to:

- adaptation of the curriculum and program, mismatch of the education system in the country of origin and in Serbia, - language barrier,
- motivation for cooperation,
- prejudices,
- cultural diversity,
- prior knowledge of students.

Overcoming obstacles:

- application of the program
intensive learning of the language of the environment, - individualized approach (support plan),
- adjusting the content, form and methods of work, didactic tools,
- involving children in extracurricular activities,
- employment of a greater number of translators in order to make teaching more efficient.

In April 2022, with the beginning of the crisis in Ukraine, refugees from war-affected areas began to arrive in Serbia. After the adaptation period, children are included in the education system. Considering that this is not the first time that schools work with refugee students, they are prepared to work with them. Two translators are in charge of translating the materials into the Ukrainian language, so students from Ukraine had access to school materials in their native language. In the course of 2022, 12 mentors were hired who represent the link between the Ministry of Education and the schools attended by migrant and refugee children. Mentors provide continuous support to schools, and thus to migrant and refugee students, in order to make the education system of the Republic of Serbia as accessible to them

as possible. Seven translators have been hired through the EU Support for Migration Management in Serbia to help translate teaching materials into the students' native language, primarily for those students who have not yet mastered the Serbian language enough to fully follow all the teaching content. Translations of didactic materials are carried out in Arabic, Farsi, Ukrainian and French. During December 2022, 182 migrant and refugee students were included in the education system. They attend a total of 51 schools - 33 primary, 16 secondary schools and two preschool institutions. Of the total number of enrolled children, 68 are from Ukraine. Children attend classes in the following school administrations: Belgrade, Novi Sad, Leskovac, Sombor, Valjevo, Kraljevo, Novi Pazar, Zrenjanin, Užice [8].

Access to education is particularly important. It is the duty of every state to enable the realization of the right to education. In this way, the risk of various forms is reduced to a certain extent exploitation. New students are given the opportunity to continue their education under equal conditions for everything, but also for physical and mental recovery.

References:

1. Đorđević, I., Šantić, D. & Živković, Lj. (2018). Deca migranti u školama u Srbiji – barijera ili izazov za novi početak. *Demografija* 15: 73-92.
2. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2016). Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. *Službeni glasnik RS*, 72/09, 52/11, 55/13, 35/15 и 62/16. Beograd.
3. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2017). Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja. *Službeni glasnik RS*, 22/16, Beograd.
4. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2017). *Stručno uputstvo za uključivanje učenika izbeglica/tražilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja*.
5. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2018). *Obrazovanje učenika migranata u Republici Srbiji*.
6. Solarević, M. & Pavlović, Z. (2018). Sa zatvorene rute u otvorene škole – percepcija i odgovor obrazovnih institucija u Vojvodini na migrantsku krizu. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 37(2), 227-243.
7. Stanojković, D., Panjković, Lj., Todić, M., Arbutina, Lj., Ranković, T., Cenerić, I., Veselinović, Ž., Čekić-Marković, J., Vušurović-Čazarević, A., Vuković, S., Stanić, K., Nedeljković, V. & Beker, K. (2017). *Priručnik za škole u realizaciji stručnog uputstva za uključivanje učenika izbeglica/tražilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja*. Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.
8. <http://euinfo.rs/podrska-eu-upravljanju-migracijama/deca-migranti-i-izbeglice-u-skolskim-klupama-sa-decom-iz-srbije/> (3/23/203).

(Одержано 21.03.2023)

Ілліна Василівна КАРПЮК,

здобувачка другого рівня вищої освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

Ірина Петрівна ГАЛЬЧИЧ,

викладач кафедри соціальної політики Навчально-науковий інститут молодіжної та сімейної політики і соціальної роботи

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

В умовах воєнного стану постало питання про захист прав дітей, які стали жертвами російської агресії і перебувають у складних життєвих обставинах. Забезпечення прав дітей в період військових дій на території України потребують об'єднання зусиль великої кількості організацій, установ, тим більше, що з'явилася значна частина нових документів, які регулюють їх дії, як і дії батьків, інших родичів, піклувальників тощо [1].

З 1 серпня 2022 року запрацював державний портал для розшуку дітей – «Діти війни». Це інформаційна платформа, що допомагає правоохоронним органам збирати дані про зниклих безвісти чи переміщених на тимчасово окуповані території та депортованих до Російської Федерації, а також про постраждалих під час війни дітей.

Оскільки децентралізаційна реформа та реформа місцевого самоврядування направлені на покращення добробуту громадян, новостворені об'єднані територіальні громади, відповідно до чинного законодавства, повинні у своїх діях не забувати про забезпечення інтересів дітей. Так, стаття 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначає функціонування служб у справах дітей органів місцевого самоврядування в ОТГ. Інші законодавчі акти (зокрема закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю) визначають дії органів місцевого самоврядування в ОТГ з питань захисту прав дітей. Статті 32 та 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» також визначають делеговані повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, які стосуються дітей.

Тобто чинне законодавство визначає, що виконавчі органи рад ОТГ відповідальні за захист прав дітей. Проте захист прав дітей здійснюється, зокрема, службами у справах дітей.

Першочерговим завданням кожної громади є забезпечення максимального захисту дітей під час повномасштабного вторгнення на територію нашої держави. Ситуації бувають дуже різними: приїжджають родини з дітьми в пошуку прихистку, діти можуть втратити батьків внаслідок бомбардувань або боїв тощо. Спільними зусиллями Служби у справах дітей, Територіального центру надання соціальних послуг, Міжнародної організації ЮНІСЕФ та волонтерськими місцевими організаціями надається гуманітарна, психологічна, юридична допомоги тощо.

Війна — це стрес не тільки для дорослих, які все розуміють, але й для дітей. Відчуття небезпеки, тривоги, переривання звичних рутин, постійні зміни та рух — усе це може злякати дитину, викликати нерозуміння і дискомфорт. Саме діти під час воєнних дій є однією з найуразливіших категорій і потребують психологічної підтримки. Психосоціальна робота спрямована на відновлення втраченої психосоціальної рівноваги, на пошук ресурсів особистості і ресурсів соціального середовища для подолання труднощів у життєвій ситуації [2].

Отже, коли сьогодні Україна живе в умовах повномасштабної агресії РФ. Роль працівників соціальної сфери в сучасних умовах зростає. Фахівці соціальної сфери у свої територіальних громадах продовжують діяльність, спрямовану на реалізацію головної мети і завдань соціальних служб та установ у сфері захисту дітей – захист прав дітей, збереження та зміцнення психічного й фізичного здоров'я дітей; забезпечення психологічної безпеки, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги тощо.

Список бібліографічних посилань:

1. Стешенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посіб. 2-ге вид., змінене. Харків : Право, 2019. 392 с.
2. Бандурка І. О. Захист дитинства в Україні: кримінально- правові та кримінологічні засади: монографія. Харків: Золота миля, 2017. 432 с.

(Одержано 11.03.2023)

UDC 159.9

Bohdan Olehovych KLIMANOV,

Cadet of Faculty № 4 of Kharkiv

National University of Internal Affairs

Scientific supervisor:

Valentyna Viktorivna POCHUIEVA,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,

Docent of Kharkiv National University of Internal Affairs

Foreign Languages Department of Faculty № 4

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1021-3627>

War is a terrible phenomenon that has a devastating effect on many aspects of people's lives, including their personal development. During war, many people face traumatic situations that can affect their mental health and personality formation.

One of the main psychological aspects of the impact of war on the individual is post-traumatic stress disorder (PTSD). This disorder can occur both in military personnel involved in combat operations and in civilians who have witnessed the horrors of war. PTSD manifests itself in the form of nightmares, panic attacks, phobias, avoidance of everything related to military operations, decreased emotional stability, and other symptoms. In addition to PTSD, war can affect personality formation through the development of various mental health disorders such as depression, anxiety and nervousness. For war-exposed children, this can lead to developmental delays, socialization problems and other mental health problems [1].

War can also affect the formation of personality through changes in worldview and settings. Participants in the war can acquire new values, beliefs and moral standards that can stay with them for life. This can cause them to become more violent, aggressive and unable to empathize. Also, war can affect personality formation through social adaptation. War can lead to the loss of jobs, homes, loved ones and friends, which can lead to social isolation and problems of adaptation in society.

If we consider the personality of a military person, we can distinguish the following aspects:

– Loss of innocence. One of the main changes that occur in the personality of a military person during war is the loss of innocence. Instead of living a normal life, they are forced to kill people and fight to the death. This can lead to a sense of loss of purity and innocence, which can greatly affect their psychological state.

– Emotion intensification. War can evoke intense emotions such as fear, rage, anger, and anxiety. The military are forced to get used to these emotions and manage them in order not to lose control over their behavior in stressful situations. However, such intense emotions can affect the psyche of a military person and lead to various mental diseases.

–Worldview change. War can lead to a change in the worldview of military persons. They can reconsider their values, principles, and beliefs, realizing that the world is not as beautiful as it once seemed. This can lead to serious changes in their lives and relationships, as well as cause problems in adapting to society after returning from war [2].

It should be emphasized that the war greatly affects the formation of the personality of a military person, and this can be both positive and negative. War can contribute to the development of such qualities as endurance, determination, the ability to make quick decisions and work in a team. However, war can lead to the development of such negative qualities as aggressiveness, violence, post-traumatic stress syndrome and other psychological problems [3].

Psychological aspects of the impact of war on the personality of a military person require a serious and considerate approach from the state and society. It is necessary to organize a system of assistance and support for military personnel who

suffer from psychological problems as a result of participation in hostilities. In addition, it is important to provide the military with adequate training methods so that they are ready for stressful situations on the battlefield. Thus, the study of the effect of war on the formation of a military personality allows for better understanding of the psychological consequences of military actions and helps to develop measures to improve the psychological health of military personnel, which in turn contributes to the effectiveness and success of military operations.

List of bibliographic references:

1. Hoge, C. W., & Castro, C. A. (2012). Post-traumatic stress disorder in the military: epidemiology, pathophysiology, and treatment. In *The American Psychiatric Publishing Textbook of Military Psychiatry* (pp. 187-203).

2. Maguen, S., & Litz, B. T. (2012). Moral injury in veterans of war. *PTSD Research Quarterly*, 23(1), 1-6.

3. Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., & Maguen, S. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: a preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*, 29(8), 695-706.

(Одержано 05.03.2023)

УДК [159.9.: 343.54] (477)

Анатолій Миколайович КЛОЧКО,

доктор юридичних наук, професор,

проректор Харківського національного

університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6898-964X>

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ФУНКЦІЯ ФОРМУВАННЯ СТРЕС-МЕНЕДЖМЕНТУ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ

Актуальність проблеми. Модернізація системи сучасної професійної освіти сприяє тому, що знання, уміння і навички все більше розглядаються не тільки як ціль навчання, а й як інструментальна основа формування професійних компетенцій і компетентностей майбутніх фахівців.

Актуальність запровадження інноваційних технологій в освітній процес безпосередньо торкається і підготовки фахівців ризиконебезпечних професій, до числа яких треба віднести і професію поліцейського.

Однією з особливостей професійної діяльності працівника поліції є те, що він повсякденно має вирішувати різноманітні конфлікти і конфліктні ситуації. Отже, у майбутніх офіцерів поліції мають бути сформовані відповідні знання, уміння, навички, а також якості особистості, тобто має бути сформована конфліктологічна компетентність, яка є одним зі складників професійної компетентності [1].

Зв'язок з попередніми дослідженнями. Проблему формування конфліктологічної компетентності досліджували І.В. Ващенко, І.О. Данченко, І.І. Русинка, В.О. Тюріна та інші. Вплив екстремальних умов праці на особистість та якість роботи працівника поліції вивчали Т.Л. Білоус, В.О. Тюріна. Зв'язок стрес-менеджменту з конфліктологічною компетентністю майбутніх працівників поліції розглядали Л.О. Солохіна, В.О. Тюріна та інші.

Але, не зважаючи на ґрунтовність означених робіт, питання взаємозв'язку стрес-менеджменту і конфліктологічної компетентності працівників поліції, залишається недостатньо дослідженим, а, отже, потребує додаткових досліджень.

Метою даної роботи є вивчення взаємозв'язку сформованості стрес-менеджменту як гнучкого уміння (soft skills) з конфліктологічною компетентністю майбутнього офіцера поліції.

Виклад основного матеріалу. Професія працівника поліції відноситься до категорії професій “людина – людина”. Тому її специфіка полягає в тому, що вона зазвичай відбувається за умов розв'язування якогось соціального конфлікту або конфліктної ситуації.

Повсякденна діяльність офіцерів поліції зазвичай пов'язана з різноманітними ситуаціями різного рівня конфліктної взаємодії, переважно агресивної за своїм змістом та формою спілкування і поведінки (затримування правопорушників, розв'язування різноманітних конфліктних ситуацій).

З метою найбільш повної характеристики специфічних умов фахового спілкування правоохоронця доцільно використовувати спеціальні терміни «агресивне соціальне середовище» та «агресивне комунікативне середовище» (спілкування і контакт поліцейського з агресивно налаштованими особами, протистояння позицій, відкриті конфлікти різного ступеня складності, що пов'язані з виникненням негативної емоційної напруги). Ці контакти в агресивному комунікативному і соціальному середовищах є основою виникнення стресів у працівників поліції, особливо у тих, хто працює безпосередньо з громадянами, які створюють конфліктні ситуації.

У частини офіцерів поліції чинник агресивності середовища спілкування може викликати високу напруженість міжособистісних контактів, що негативно впливає на ефективність виконання професійної діяльності і службових обов'язків та на самопочуття і здоров'я поліцейського в цілому. Тому необхідним і доцільним є формування у майбутніх правоохоронців умінь управляти своїми емоціями і стресовими станами, тобто у офіцерів поліції має бути сформованим стрес-менеджмент.

Стрес-менеджмент – це грамотне управління своїм станом і поведінкою під час сильного психологічного або фізичного напруження. Як правило, така напруга значно знижує ефективність роботи фахівця, впливаючи на його фізичний, емоційний та інтелектуальний стани.

Уміння і навички управляти своїми емоціями і стресовими станами, тобто стрес-менеджмент, відносять до soft skills, тобто до так званих гнучких умінь і навичок. На думку, більшості дослідників вони є пріоритетними, а,

Отже, їх треба спеціально формувати, зокрема, й стрес-менеджмент як професійно важливе для офіцера поліції гнучке уміння (soft skills) [2].

Оскільки професійна діяльність працівників поліції відбувається за умов вирішення конфліктних ситуацій, то професійно важливими і необхідними для поліцейських є уміння і навички розуміти свої емоції і стани та емоції і стани інших людей, а також уміння управляти цими емоціями і станами. Особливого значення набувають уміння управляти стресовими станами, контролювати свої емоції, поведінку і дії у стані стресу, тобто особливого значення набуває сформованість стресостійкості і стрес-менеджменту як професійно значущих якостей особистості офіцера поліції.

Все означене вище свідчить, що формування стрес-менеджменту сприятиме формуванню емоційної і конфліктологічної компетентностей майбутніх правоохоронців.

Отже, формуванню і розвитку означених умінь, навичок і якостей особистості треба приділяти увагу в процесі професійної підготовки майбутніх працівників поліції.

Найбільш ефективними методами формування у курсантів стрес-менеджменту є проведення з ними тренінгів та практичних занять з елементами тренінгу, на яких курсанти аналізують стресові ситуації, які мають місце у практичній діяльності працівників поліції, аналізують стресори, поведінку учасників конфлікту, які перебувають у стані стресу, аналізують результати і наслідки дій учасників конфлікту, визначають раціональність і помилки у діях і проявах емоцій учасників конфлікту, конструюють і моделюють свої варіанти професійних дій і поведінки з метою вирішення конфліктних ситуацій. На етапі підготовки до проведення антистресового тренінгу до його програми включають вправи, виконання яких сприяє формуванню уміння розуміти і контролювати емоції та емоційні стани учасників конфлікту, знаходити вихід зі складних ситуацій, що виникають в ході спілкування, протистояти емоційному тиску з боку опонентів. Стикаючись з «важкими» опонентами, дуже складно уникнути почуття безпорадності, образи, гніву, але навчитися управляти цими емоціями і почуттями цілком можливо. Потрібно навчитися акцентувати увагу не на негативних емоціях, які виникають в процесі спілкування, а на тих результатах, які будуть досягнуті після закінчення розмови.

Ефективним способом управління стресом є так звана «організаційна поведінка», яка дозволяє підвищити життєздатність підрозділу у несприятливих умовах, попередити втрату психологічних ресурсів і використати стресові ситуації для навчання і розвитку особового складу підрозділу. Цей метод базується на тому, що у стані стресової напруженості людина здатна навчатися через наочний приклад, у якості якого може виступати професійна діяльність командира підрозділу або досвідчених товаришів [3].

Отже, організаційна поведінка – це поведінка-приклад, яка передається від командира підрозділу до підлеглих (від командира до курсантів) переважно в ситуаціях особистісного дискомфорту, невизначеності,

емоційних або фізичних перевантажень. Позитивні приклади організаційної поведінки допомагають співробітникам підрозділу (курсантам навчальної групи) вийти з виснажливого режиму стресу, подолати його.

Найчастіше у практичній діяльності офіцерів поліції можна спостерігати такі типи організаційної поведінки командирів у стресових ситуаціях: управління відносинами, управління навантаженням, управління невизначеністю.

Висновок. Однією з важливих професійних якостей особистості офіцера поліції є конфліктологічна компетентність, однією з основ якої є стресостійкість, а професійно важливим умінням ефективно управляти своїм станом і поведінкою під час сильного емоційного, психологічного або фізичного напруження є стрес-менеджмент. Дієвим методом формування стрес-менеджменту як гнучкого уміння (soft skills) є проведення з курсантами як майбутніми офіцерами поліції антистресових тренінгів та практичних занять з елементами тренінгу. Перспективним напрямком професійної підготовки майбутніх офіцерів поліції є розробка програм антистресових тренінгів для курсантів.

Список бібліографічних посилань:

1. Тюріна В.О. Формування комунікативної і конфліктологічної компетентностей викладачів закладів вищої освіти МВС України. *Науковий часопис НПУ ім. П.М. Драгоманова*. Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ: НПУ. 2019. Вип. 68. С. 220 – 224. URL: <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-68.49>.

2. Tyurina V., Solohina L. Stress management as a determinant of cadets' conflict competence as future police officers // *Trends in science and practice of today*. Abstracts of V International Scientific and Practical Conference. Ankara, Turkey. 2021. Pp. 325-329.

URL: <https://isg-konf.com>. Available at : DOI: 10.46299/ISG.2021.II.V

3. Тюріна В.О. Механізм впливу екстремальних умов праці на особистість та якість роботи працівника ОВС як основа визначення напрямків удосконалення його підготовки. *Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах* / Монографія / Т.Л.Білоус, В.О.Тюріна та інші. Суми, ФОП Наталуха А.С. 2015. 174 с.

(Одержано 20.03.2023)

Євгеній Сергійович КОВАЛЕНКО,

Начальник центру морально-психологічного забезпечення

об'єднаного штабу Командування об'єднаних сил

Збройних Сил України, Київ, Україна

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-7759-0362>

СХИЛЬНІСТЬ ДО ПОРУШЕНЬ ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЇЇ ДІАГНОСТИКА

Військова дисципліна - це суворе й точне дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, установлених законодавством України і статутами Збройних Сил України. Військова дисципліна ґрунтується на усвідомленні кожним військовослужбовцем військового обов'язку та особистої відповідальності за захист народу України, його свободи і незалежності.

У період, коли Збройні Сили України на полі бою боронять рідну землю, актуальність проблем дотримання військової дисципліни набуває особливого значення, адже від кожного воїна може залежати загальний успіх тієї чи іншої операції. Складна військова техніка, яку опановують наразі українські військові, також посилює вимоги до дисципліни та відповідальності кожного воїна.

У сучасному суспільстві обґрунтовано і давно вкоренилася думка про те, що армія не може існувати без дотримання особовим складом військової дисципліни. Насамперед, це пов'язано зі специфікою проходження військової служби, субординацією, чіткою регламентацією діяльності та поведінки військовослужбовців, необхідністю суворого та точного дотримання вимог військових статутів, наказів, вказівок, інструкцій та настанов. Хоча й у представників інших видів професій (наприклад, педагогів, лікарів, диспетчерів, менеджерів та ін) йдеться про безумовне дотримання трудової дисципліни, але в силових відомствах вимоги до її дотримання є набагато суворішими. Можна вважати, що військова дисципліна є своєрідною основою боєздатності Збройних Сил. Саме тому питання дотримання та підтримки дисципліни військовослужбовцями часто стають предметом різноманітних наукових досліджень.

Військова психологія та педагогіка займаються вивченням феномену «військова дисципліна» протягом майже двох століть. Розглядаються різні підходи до нормативної та девіантної поведінки, дисциплінування, відповідальності, самоконтролю військовослужбовців.

Провідна роль у вирішенні цих проблем по праву надається психологічній діагностиці особистісних особливостей військовослужбовців. Однак в цьому ракурсі важлива не тільки оцінка ступеня дисциплінованості у конкретних індивідів, але й динаміка розвитку схильності до дотримання (порушення) дисципліни у військовослужбовців. Так, у численних сучасних

публікаціях [1,2,3,5], присвячених проблемі дисциплінування особового складу, вказується на актуальність превентивної психодіагностики схильності військовослужбовців до різних девіацій поведінки. При цьому у деяких дослідженнях пропонується активно використовувати слабоформалізовані (позатестові) методики (спостереження, бесіда, аналіз продуктів діяльності тощо) та загальнодіагностичний інструментарій (наприклад, стандартизований метод дослідження особистості, опитувальник Баса-Дарки та ін.). З одного боку, науковці зазначають, що у практиці повсякденної діяльності військ різноманіття методик вивчення якостей особового складу (за різними підрахунками їх кількість сягає кількох десятків одиниць) створило протиріччя, що полягає у складнощах отримання адекватної та своєчасної інформації про підлеглих, а відтак і прийняття рішення з проведення заходів щодо зміцнення військової дисципліни [2].

З іншого боку, наголошується на дефіциті спеціалізованих психодіагностичних методик, орієнтованих на оцінку девіацій поведінки осіб, пов'язаних з проходженням служби, виконанням вимог статутів, правил, інструкцій тощо. Тому проблема розробки та вдосконалення психодіагностичних методик оцінки схильності особистості до дотримання військової дисципліни є досить гострою.

Аналіз спеціальної літератури та діючої практики показав, що форм проявів та причин порушення службової (військової) дисципліни існує багато. Однак у діагностиці професійної надійності, прагнення до точного та усвідомленого дотримання встановлених правил особистісним предикатам девіантної поведінки має відводитися першорядна роль.

Службова практика показує, що в оцінці схильності до порушення військової дисципліни основними діагностично-значущими індикаторами можуть виступати:

- ставлення до чинних вимог, норм і правил поведінки, їх дотримання як з боку самого військовослужбовця, так і його товаришів по службі;
- дотримання військовослужбовцем термінів та якості виконання доручень;
- дотримання встановлених правил носіння однострою;
- схильність до прояву тих чи інших форм девіантної поведінки (агресія, насильство, вживання психотропних та наркотичних препаратів, алкоголю тощо);
- особливості взаємодії та взаємовідносин з колегами (зокрема, з командирами, начальниками);
- якості особистості, що потенціують порушення встановлених вимог до службової поведінки, а також, навпаки, такі, що дисциплінують людину.

Доцільним, на нашу думку, в контексті вивчення особи військовослужбовця виявляється опитувальник оцінки схильності до порушення службової (військової) дисципліни (ОСПД) Владислава Петрова, в основу якого була покладена система психометричного виміру наявності та ступеня виразності вищезазначених діагностично-значущих індикаторів.

Цінність цієї методики полягає у тому, що вона дає можливість визначити індивідуально-психологічну компоненту девіантної поведінки військовослужбовця. Службово-бойова діяльність військовослужбовців часто триває в умовах значних психічних і фізичних перевантажень, в умовах невизначеності, дефіциту часу, необхідного для прийняття правильних рішень, у швидкоплинній оперативній обстановці, коли схильність окремих військовослужбовців до порушень службової дисципліни стає вітальною загрозою для всього особового складу під час ведення бойових дій. Тому профілактика, попередження та вчасна діагностика таких якостей мають вирішальне значення.

Список бібліографічних посилань:

1. Волошко С.А. Розроблення опитувальника «Оцінювання морально-психологічного стану військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних». *Честь і закон*. 2021. № 1 (78). С. 2078-7480.

2. Коқун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Корня Л.В. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України. Методичний посібник. К.: ФОП Маслаков, 2019. — 288с.

3. Колесніченко О.С., Мацегора Я.В., Приходько І.І. Методика оцінки травматичності бойового досвіду у військовослужбовців–учасників бойових дій. *Причорноморські психологічні студії*. 2017. №1. С.54-61.

4. Denning L.A., Meisnere M., Warner K.E. Preventing Psychological Disorders in Service Members and Their Families: An Assessment of Programs. Washington, DC: The National Academies Press, 2014. 278 p.

5. Sharma M. Military Psychology- Need, Scope and Challenges. *The International Journal of Indian Psychology*. 2021. №9(2). P.1365-1375.

(Одержано 28.03.2023)

УДК 159.9

Олександр Сергійович КОЛЕСНІЧЕНКО,

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного
центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України
ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-6406-1935>;

Яніна Володимирівна МАЦЕГОРА,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії науково-
дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України
ORCID:<https://orsid.org/0000-0001-6103-1466>

ФАКТОРНА СТРУКТУРА ХАРАКТЕРИСТИК, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ЕФЕКТИВНІСТЬ СЕРЖАНТІВ, ЗА ОЦІНКАМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Під час бойових дій роль молодшого офіцера – безпосереднього командира – важко переоцінити. Він розділяє зі своїми підлеглими усі складності служби, доводить до них розпорядження старших офіцерів, забезпечуючи цим координацію дій малих військових груп, приймає актуальні рішення в житті підрозділу, вирішує конфліктні ситуації у колективі, відповідає за збереження боєздатності і здоров'я свого особового складу тощо.

Від кваліфікованих дій безпосереднього командира в бойових умовах залежить як виконання бойового завдання, так і збереження життя ввірених йому військовослужбовців. Для ефективних дій підрозділу підлеглі мають довіряти рішенням свого командира, вірити, що своїми діями він не наразить їх на невиправданий ризик. Досвід сумісних дій в бойових умовах накладає значний відбиток на сприйняття безпосереднього командира його підлеглими, впливає на виділення головного та другорядного в його особистості і лідерських якостях.

Нижче (у таблиці 1) наведено данні узагальнення оцінок характеристик, що визначають ефективність сержантів, які надані військовослужбовцями Національної гвардії України.

Таблиця 1 - Узагальнення груп характеристик, що визначають ефективність сержантів, за оцінками військовослужбовців НГУ

Змінні	Фактори		
	1	2	3
Знає кожного свого підлеглого, його цілі, цінності, проблеми та очікування від служби	0,267	0,842	0,235
Зацікавлений в кожному своєму підлеглому, знає сильні та слабкі боки його профпідготовки, характеру, враховує їх при досягненні поставлених перед підрозділом завдань	0,294	0,861	0,223
Турбується про добробут своїх підлеглих, знаходить можливості для організації їм найзручніших за наявних обставин умов для несення служби	0,323	0,741	0,267
Його власні досягнення, професіоналізм та риси характеру роблять його привабливим зразком для наслідування	0,703	0,398	0,168
Вміє пояснювати, навчати, допомагає формувати необхідні навички та риси характеру	0,797	0,266	0,310
Здатен знаходити нестандартні рішення для вирішення проблем, економити своїми рішеннями сили та ресурси свого підрозділу	0,809	0,320	0,153
Вміє формувати команду – кожна людина в підрозділі «на своєму місці», як за професійними навичками, так і за особистісними рисам, що забезпечує його ефективну роботу	0,773	0,183	0,355
Формує відчуття «ми» у військовослужбовців: «ми - захисники», «якщо не ми, то хто?»	0,400	0,305	0,713
Патріот, своїми діями доводить свою любов до Батьківщини та здатність її захищати	0,222	0,261	0,861
Активуючий - вміє вмотивувати та спрямувати підлеглих, зосередити їх сили і енергію на досягнення поставленого завдання	0,389	0,283	0,700

Ця факторна матриця описує 78,66% дисперсії ознак. За змістом вона практично повністю повторює факторну структуру, яку укладено за оцінками військовослужбовців з інтенсивним бойовим досвідом, проте, деякі змінні мають трохи іншу силу зв'язку з вказаними факторами.

Перший фактор (31,71%) визначають зв'язки із змінними – «Здатен знаходити нестандартні рішення для вирішення проблем, економити своїми рішеннями сили та ресурси свого підрозділу» (0,809), «Вміє пояснювати, навчати, допомагає формувати необхідні навички та риси характеру» (0,797), «Вміє формувати команду – кожна людина в підрозділі «на своєму місці», як за професійними навичками, так і за особистісними рисам, що забезпечує його ефективну роботу» (0,773) та «Його власні досягнення, професіоналізм та риси характеру роблять його привабливим зразком для наслідування» (0,703). Цей фактор практично повністю дублює аналогічний перший фактор факторної структури виділеної за оцінками військовослужбовців бойових підрозділів, проте в ньому провідне місце належить креативній складовій – вмінню сержанта використовувати нестандартні рішення та економити завдяки цьому ресурси підрозділу.

Другий фактор (28,07%) не має будь-яких суттєвих відмінностей від аналогічного, встановленого за оцінками військовослужбовців бойових підрозділів, – «Зацікавлений в кожному своєму підлеглому, знає сильні та слабкі боки його профпідготовки, характеру, враховує їх при досягненні поставлених перед підрозділом завдань»(0,861), «Знає кожного свого підлеглого, його цілі, цінності, проблеми та очікування від служби» (0,842) та «Турбується про добробут своїх підлеглих, знаходить можливості для організації їм найзручніших за наявних обставин умов для несення служби» (0,741).

Третій фактор (18,87%) пов'язаний із змінними «Патріот, своїми діями доводить свою любов до Батьківщини та здатність її захищати» (0,861), «Формує відчуття «ми» у військовослужбовців: «ми - захисники», «якщо не ми, то хто?»» (0,713) та «Активуючий - вміє вмотивувати та спрямувати підлеглих, зосередити їх сили і енергію на досягнення поставленого завдання» (0,700). Як, бачимо, на відміну від аналогічного фактору, укладеного за оцінками військовослужбовців суто бойових підрозділів, в цьому факторі найбільша щільність зв'язку спостерігається із патріотизмом. Ці данні можуть свідчити про те, що хоча військовослужбовці тилових підрозділів можуть мати трохи слабу військову соціалізацію (можливо тому і виконують функції забезпечення, а не бойові) для них з військовослужбовцями бойових підрозділів спільним знаменником, що змушує вдаватися до надзусиль – є любов до Батьківщини. Таким чином, для активації підлеглих сержанти мають використовувати в першу чергу саме цей потенціал – власним прикладом заражати патріотизмом.

Проведений аналіз дозволяє запропонувати наступну бланк для оцінки ефективності діяльності сержантів. Цей бланк погоджує погляди експертних груп, враховує результати факторного аналізу та необхідність введення якісної оцінної шкали.

Передбачається, що за цим бланком можливе здійснення самооцінювання, оцінка сержанта його командиром та підлеглими (з подальшим узагальненням результатів) та співставлення результатів для формування у сержанта рефлексії, свідомого контролю над процесом формування необхідних для ефективного виконання своїх функцій характеристик. Проведенням оцінювання сержантів серед підлеглих доцільно доручити психологу (в рамках вивчення морально-психологічного клімату в колективі). Доцільно, щоб психологи здійснювали зіставлення оцінок підлеглому, командира та самого сержанта та надавали необхідні рекомендації щодо свідомого формування, корекції сержантами необхідних характеристик.

Оскільки наведені в бланку характеристики належать до базового рівня, то оцінка «0» за будь-якою з них є неприпустимою. Інші оцінки свідчать про перспективність просування сержанта за кар'єрними сходами, що також дозволяє не лише командиру приймати необхідні організаційні рішення, але й сержанту свідомо ставитися до побудови військової кар'єри.

Інструкція до бланку оцінки сержанта має варіюватися залежно від того, хто його оцінює. Оцінювання сержанта підлеглими має здійснюватися анонімно. Під час проведення оцінювання слід використовувати наступну шкалу: «0» - характеристика цілком відсутня, немає підстав для її розвитку; «1» - характеристика в зачатку розвитку, проте є перспективи для її розвитку; «2» - характеристика добре розвинена, проте є ознаки стагнації, виснаження; «3» - оптимальний розвиток характеристики, відсутні ознаки виснаження.

Бланк оцінювання сержанта

Характеристики сержанта	Оцінка
1 блок - Здатність організувати ефективну роботу підрозділу, виходячи з наявної обстановки, ресурсів та потенціалу	
Має гарну професійну підготовку, в тому числі і знання та/чи досвід виконання функцій за військовими спеціальностями, наявними в його підрозділі	
Є фізично розвиненим, вправним, енергійним, вольовим та стресостійким - придатним до інтенсивної діяльності, участі в бойових діях та надання допомоги іншим чи взяття на себе їх функцій	
Здатен сформувати команду, в якій кожен за професійними навичками та особистісними рисам «на своєму місці», що забезпечує ефективну роботу підрозділу. Вміє «вирощувати» необхідні для підрозділу «кадри» - пояснювати, навчати, допомагає формувати підлеглим необхідні навички та риси характеру	
Прислухається до порад інших, в тому числі підлеглих, якщо ті мають відповідний досвід дій, знаходить нестандартні рішення для вирішення проблем та економії сил та ресурсів свого підрозділу	
Адекватно доводить до підлеглих розпорядження керівництва, їх важливість, здатен забезпечити їх виконання та підтримку дисципліни в своєму підрозділі	
2 блок – Глибокі знання свого особового складу	
Зацікавлений в кожному своєму підлеглому, ставиться до нього, як до цінного ресурсу, який дозволяє досягати цілі, що стоять перед його підрозділом - знає сильні та слабкі боки його профпідготовки, характеру, наявність додаткових знань з іншої професії та досвіду, наявні здібності, захоплення (хобі), які передбачають розвиток особливих навичок	

Знає цілі, цінності, потреби, проблеми та очікування від служби кожного свого підлеглого, наявні залежності, стан фізичного здоров'я, а також пережитий травматичний досвід, що може завадити виконати поставлене завдання. Знає про проблеми, наявні в родині підлеглого та можливості щодо їх розв'язання – враховує їх як потенційне джерело ненадійності підлеглого.	
Гурбується про добробут своїх підлеглих, знаходить можливості для організації їм найзручніших за наявних обставин умов для несення служби»; здатен організувати взаємодопомогу у своєму підрозділі	
3 блок – Здатність до глибокої професійної соціалізації підлеглих	
Знає, дотримується та прививає підлеглим військові цінності – бути патріотом, захисником, не зрадити, діяти сміливо та професійно в інтересах своєї країни та свого підрозділу; бути дисциплінованим та самодисциплінованим тощо	
Формує відчуття «ми» у військовослужбовців; спільність цілей, відчуття приналежності до боездатного підрозділу, спроможного виконувати надскладні завдання	
Вміє вмотивувати та спрямувати підлеглих, зосередити їх сили і енергію на досягнення поставленого завдання	

Таким чином, оцінна карта сержанта, містить також три блоки – «Здатність організувати ефективну роботу підрозділу, виходячи з наявної обстановки, ресурсів та потенціалу», «Глибокі знання свого особового складу», «Здатність до глибокої професійної соціалізації підлеглих». Враховуючи наявний досвід використання оцінної шкали було запропоновано в оцінних картах вводити якісну шкалу, яка дає уяву про перспективи кар'єрного просування.

Необхідно зазначити, що введення нової системи оцінювання (оцінної карти та порівняння зовнішнього оцінювання та самооцінювання) є важливим етапом реформування військового лідерства. Орієнтуючись на нову систему оцінювання військові лідери рефлексують та докладають необхідні цілеспрямовані зусилля для свідомого формування необхідних характеристик, що забезпечують ефективність їх діяльності.

(Одержано 21.03.2023)

УДК 159.98

Роман Олександрович КОРОТКЕВИЧ,

Здобувач вищої освіти факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3280-9687>;

Юрій Володимирович СЕМЕНЧЕНКО,

Здобувач вищої освіти факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4565-7060>

ЕМОЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Емоційна стійкість, резилентність (від англ. resilience – пружність,

еластичність) особистості означає її здатність протистояти важким випробуванням, усвідомлювати свої чуттєві стани, адекватно та продуктивно їх переживати, вміти самовідновлюватися, за можливістю не використовуючи медикаментозні препарати, котрі можуть гальмувати перебіг когнітивних процесів. Емоційна стійкість особи гарантує стабільне психофізіологічне функціонування та адаптацію її організму та особистості в несприятливих ситуаціях

Як правило, емоційні реакції особистості є автоматичними, неусвідомленими, причому переважно негативними та виснажливими для психіки. Результати досліджень свідчать, що людина знаходиться у фоновому стані тривожності навіть у звичайних умовах, не кажучи вже за екстремальні фактори війни. Тому доцільно стихійні негативні реакції перетворити в усвідомлені та продуктивні та інтегрувати їх у структуру своєї особистості. Як правило, це завдання вирішують практичні психологи, тренери, проте найбільш ефективним, на нашу думку, є виконання спеціальних вправ і методик для зниження рівня тривожності, виміряти який також можна виміряти самостійно, використовуючи, наприклад, психодіагностику рівня тривожності (шкала Тейлора), самооцінку рівня реактивної та особистісної тривожності (методика Ч. Д. Спілбергера) [1, с. 551].

Для прикладу наведемо методика емоційно-вольової саморегуляції (ЕВС), яка інтегрує прийоми послідовного самовпливу з метою підвищення емоційно-вольової стійкості співробітників служби безпеки в напружених і небезпечних ситуаціях. ЕВС вдосконалює самовладання, впевненість у своїх силах, уважність, образне мислення. Водночас ЕВС попереджає розумову й фізичну перевтому, підвищує працездатність, сприяє зміцненню нервової системи та збільшення резилентності психіки до негативних впливів.

Більшість вправ ЕВС пов'язана з тимчасовим розслабленням м'язів (релаксацією), оскільки фізично прояв негативних емоцій супроводжується м'язовою напругою (перекрученим обличчям, стиснутим подихом, нервовим тремтінням, заціпенінням чи метушливістю). Уміння розслаблювати (знижувати тонус) м'язів допомагає зняти стрес, тривогу, інші негативні емоції.

Зазначена методика включає три етапи, кожен з яких передбачає виконання вправ щодо регуляції психофізичного стану, причому виконання вправ супроводжується ключовими фразами для навіювання.

Перший етап ЕВС передбачає:

- здійснення самоконтролю за зовнішнім проявом негативних емоцій (хвилювання, страв, гнів тощо) через вираз обличчя, глибину дихання, розслаблення м'язів тіла;
- підвищення емоційно-вольової стійкості перед виконанням та у процесі розв'язання задачі;
- прискорене оволодіння навичками майбутніх дій;
- зняття втоми;
- методика швидкого засипання.

Другий етап ЕВС передбачає опанування комплексом вправ, які підсилюють здатність до саморегуляції (прояв самовладання), підвищення емоційно-вольової стійкості. Третій етап ЕВС передбачає опанування комплексом вправ і методикою саморегуляції майбутнього поведіння у складних і небезпечних ситуаціях.

Тож, ЕВС є ефективним способом самовиховання та психологічної підготовки до дій у обстановці ризику й небезпеки, зокрема в повсякденній діяльності. Наведемо приклади вправ і словесних формул («ключів») використання ЕВС в екстремальних умовах воєнного часу:

- самоконтроль за зовнішнім проявом негативних емоцій, з додатковим використанням навичок ритмічного дихання та розслабленням мускулатури;

- ритмічне заспокійливе дихання в русі: два – три кроки – вдих; чотири - п'ять – видих; один – два – пауза; при швидкій ходьбі або неквапливому бігу контролюйте тільки тривалість видиху;

- самонавіювання - («Я заспокоююся... Я зовсім спокійний»);

- словесні формули бажаної поведінки – ключі (з переходом до уявного тренування відповідних дій) – «Впевнений у своїх силах», «Вся сила – на виконання завдання», «Я зможу перебороти труднощі», «Чітко уявляю свої дії», «Беру себе в руки», «На небезпечні дії супротивника – реакція миттєва», «Моя увага загострюється... Легко зосереджуюся на меті... Я весь – уважний», «До сильних звуків байдужий... зовсім байдужий... але чую чітко всі команди» [2, с. 306-313].

Тож, від емоційної стійкості особистості залежить її поведінка та наслідки діяльності в умовах небезпеки у воєнний час.

Список бібліографічних посилань:

1. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

2. Подоляк Я. В. Психологія безпеки: монографія. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2009. 324 с.

(Одержано 09.03.2023)

УДК 159.99

Микола Іванович КРАСНОКУТСЬКИЙ,
кандидат психологічних наук, доцент,
науковий співробітник навчально-наукової
лабораторії екстремальної та кризової
психології науково-дослідного центру,
Національний університет цивільного захисту України,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4422-1505>

АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІД ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ

Проблема комплексного відновлювального впливу на стан здоров'я людини, яка бере участь у військових конфліктах, знаходиться в центрі уваги психологів усіх країн. Так кожна країна приділяє велику увагу своїм військовим надаючи їм всебічну професійну психологічну підтримку, яка спрямована на раннє виявлення психологічних відхилень, а також можливість швидшої стабілізації до нормальної життєдіяльності. Врахування соціально-психологічних факторів, а особливо перикатастрофічних, які на наш погляд є сьогодні найбільш актуальними, безперечно сприятиме не лише подоланню посттравматичних стресових станів, а й покращенню якості життя різних сегментів суспільства.

До невирішених проблем належать соціально-психологічні технології відновлення психологічного здоров'я військовослужбовців у зоні бойових дій, ВПО та населення, які мають травматичний досвід.

Метою дослідження є аналіз комплексного підходу для збереження та відновлення психологічного здоров'я особи, яка постраждала внаслідок тривалих бойових дій. Для досягнення поставленої мети нам необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати теоретико-методологічні основи технологій відновлення психологічного здоров'я особистості; дослідити технології соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, ВПО та населення, яке перебувало в зоні бойових дій; визначити методи мобілізації особистісних ресурсів, що забезпечують ефективність соціально-психологічної реабілітації.

Для вирішення поставлених завдань використані такі методи дослідження: метод феноменологічного аналізу особистості та втручання в групове консультування, методи опитування, глибинні та контекстуальні інтерв'ю, тематичні дослідження. Інтерпретацію результатів проводили за допомогою процедур контент-нарративного аналізу та якісного аналізу творчих продуктів.

У результаті дослідження встановлено, що наслідки тривалої військової травми необхідно аналізувати в повному діапазоні від негативних (ПТСР, зниження рівня психологічного здоров'я особистості) до позитивних (посттравматичне зростання, активізація життєтворчості). Негативні наслідки поділяються: на соціально-психологічному рівні як зниження схильності до співпраці, здатності до співпереживання, падіння довіри до світу; на ціннісно-смысловому рівні як втрата здатності знаходити нові життєві перспективи, погіршення осмислення пережитого, зниження здатності отримувати задоволення від повсякденного життя; на індивідуально-психологічному рівні як переживання розщеплення, порушення цілісності, деструктивні зміни ідентичності, зниження потреби в самореалізації, зниження врівноваженості, адаптивності.

Отже, основною умовою збереження психологічного здоров'я є готовність особистості творчо будувати власне життя. Засобом відновлення психологічного здоров'я є соціально-психологічна реабілітація як комплексний процес поживлення життя та підвищення суб'єктивного

благополуччя. Здатність особистості керувати власним життям передбачає відновлення готовності до самоперетворення та реалізації оновлених проєктів майбутнього в різних сферах.

Реабілітація передбачає варіативність втручань з урахуванням історії життя особи, його можливостей і характеру травми, можливість відновлення частково втрачених функцій, профілактику ускладнень.

Емпірично встановлені основні та допоміжні показники психологічного здоров'я особистості. Основні показники – цілісність, самореалізація, саморегуляція. Допоміжні показники необхідно розглядати на трьох рівнях: індивідуально-психологічному (креативність, врівноваженість, адаптивність), ціннісно-смысловому (пошук нових смислів, розуміння досвіду, здатність радіти життю) та соціально-психологічному (схильність до співпраці, здатність до співпереживання).

За даними наукових досліджень аналіз психологічних проблем показав блокування довіри до світу, втрату цінності себе та свого життя, змістовну життєву дезорієнтацію. А діагностика доводить, що військовослужбовці, ВПО та населення, яке перебувало в зоні бойових дій відчують найвищий рівень відчуження щодо суспільства, інших людей і роботи, а найнижчий – щодо себе та своєї родини. Поширеними формами відчуження є авантюризм (пошук сильних переживань у небезпечних екстремальних заходах) і безсилля (невіра в здатність впливати на важливі життєві ситуації).

Для відновлення психологічного здоров'я військовослужбовців, ВПО та населення, яке перебувало в зоні бойових дій необхідними критеріями є: досягнення більш високого рівня особистісної цілісності та спадкоємності, віра в себе, здатність до самопідтримки та самодопомоги; підвищення самоефективності; посилення потребностно-мотиваційні, ціннісно-смыслові ресурси особистості як джерело самозмін; відновлення конструктивних стосунків з оточенням.

На нашу думку центром відновлення особистості на індивідуально-психологічному рівні є можливості підвищення емоційної стійкості як здатності контролювати власні емоційні стани в ситуаціях взаємодії. Експериментально встановлено, що емоційна стійкість визначається досвідом, який включає стрижневі уявлення і поверхневі, первинні уявлення. Отже, підвищення емоційної стійкості залежить: від балансу досвіду і поверхневих уявлень, діапазону стратегій виходу із ситуацій [3, 6].

Висновки. Проведений науковий аналіз та зроблені дослідження доводять що головною умовою збереження психологічного здоров'я є готовність особистості до творчої побудови власного життя, а засобом одужання – реабілітаційний процес, який сприяє активізації життєтворчості та підвищує рівень суб'єктивного добробуту в сім'ї і суспільстві, та професійних сферах. Ефективність одужання забезпечується врахуванням показників, критеріїв, векторів, змістовних завдань реабілітаційних втручань. Не менш важливими є покрокова конкретизація ефектів реабілітації, можливість адресного включення громад у системну підтримку, командний підхід спеціалістів різного профілю.

Подальші наші дослідження ми вбачаємо у розробці пакету методів і стратегій соціально-психологічного супроводу як медіатора особистісних трансформацій жертв війни від часу знаходження осіб у зоні конфлікту до нормальних умов життєдіяльності. У подальших дослідженнях планується провести дослідження видів соціально-психологічного супроводу стосовно до умов і характеру травматизації військовослужбовців, ВПО та населення, яке перебувало в зоні бойових дій.

Список бібліографічних посилань:

1. Гундертайло Ю. Д. Арт-терапевтичні технології надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам // Способи підвищення соціально-адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматизму. - адаптаційні можливості особистості в умовах переживання наслідків травматичних подій : Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. – с. 61–69.

2. Дворник М. С. Використання мобільних додатків як соціально-психологічна стратегія реабілітації // Психологічні науки: проблеми і здобутки : зб. наук. Статей [Психологічні науки: проблеми та досягнення] / Київ. міжнар. ун-т, Ін-т соц. та політичної психології К. : КиМУ Випуск 10, 2017. – с. 53–67.

3. Климчук В. Інститут психічного здоров'я УКУ: Локальні дії для глобального впливу // Журнал Української Лікарської Асоціації Північної Америки. том. 55, № 1 (159), 2018. – с. 33–37.

4. Ларіна Т., Сидоренко Ж. Дослідження ресурсів життєздатності особистості на прикладі Євромайдану 2013-2014 років в Україні // Наука і освіта № 1, 2018. – с. 139–148.

5. Лазоренко Б., Кальницька К. Досвід роботи школи психосоціальної допомоги: реадaptaція українських ветеранів та їх дружин // Психологічні науки: проблеми і здобутки; вип. (1). К. : КиМУ, 2018. – с. 65-69.

6. Малхазов О. Р. Технології емоційної стійкості осіб, що переживають наслідки травматичних подій // Психологічні науки: проблеми і здобутки. Психологічні науки: проблеми і досягнення]: зб. наук. вул. Київського міжнар. ун-ту у Ін-ту соц. та політ. психології НАПН України К.: КиМУ, Вип. 11, 2018. – с. 132-147.

(Одержано 28.03.2023)

УДК 159.98

Вячеслав Миколайович КУРЕПІН,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри методики професійного навчання

Миколаївського національного аграрного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4383-6177>

АСПЕКТИ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ ФАКТОРІВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС

ВОЄННОГО СТАНУ ТА ШЛЯХИ ПОСТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Війна, це завжди великі виклики, це психотравмуючий фактор для багатьох осіб, і, зокрема дітей та молоді. У життя українських дітей війна увійшла своїм жахіттям: бомбардування, повітряні тривоги, обстріли, руйнування будинків, окупація, вимушена евакуація та розлука з рідними і, нарешті, втрата рідних. Війна несе страждання, травмує молоде українське покоління, залишає рани в душах наших дітей.

З початку повномасштабного вторгнення росії життя багатьох дітей перетворилося на суцільні випробування [1, с. 157].

Діти стали свідками бойових дій, бачили те, чого би діти ніколи не мали бачити. Прояв психотравмуючого впливу відбувається у тривозі за себе, рідних та близьких, за майбутнє, страшними снами, спогадами про жахіття, яке вони пережили перебуваючи у зоні бойових дій. Спогади та сни приходять у свідомість малечі непрошено і викликають емоційний дистрес.

Війна б'є по психологічному стану, навіть тоді, коли ми, дорослі, робимо вигляд, що все добре [2, с. 21], діти переймають цю тривожність. Ненормальні події викликають у дітей нормальну реакцію – стрес. Війна залишає рани у душах, тривоги і наслідки пережитого завжди є різними та неповторними, але водночас і часто схожими. Нам дорослим, насамперед, необхідно розібратися у вираженості цих симптомів, знайти способи допомоги цим дітям та разом справитись із травмою війни. Наслідки пережитого дитячого досвіду залежать від низки аспектів:

- наскільки тривалим було перебування дітей в зоні дискомфортних умов;
- що саме пережила та бачила дитина, що саме закріпилося у неї в пам'яті;
- як багато втрат було у дитині та, що в переживаннях більш за всього нашарувалося (втрата рідних, близьких, друзів, дому тощо);
- віку дитини та хто з дорослих знаходився поруч з неї в складні моменти;
- у яких обставинах дитина знаходилася при дискомфортних умовах (розбита оселя, нестача продуктів харчування, байдужість дорослих, жахіття ракетно-бомбових ударів по місцевості тощо).

Діти по-різному сприймають і переживають дискомфорт воєнного часу. Одні закриваються в собі, мовчать, не хочуть згадувати про втрату, інші змінюють свою поведінку: встають проти правил та норм, проявляють неслухняність та агресію [3, с. 180]. Але у всіх є одне спільне, це втрата близьких людей: смерть рідних, знайомих, друзів, однокласників. Цей страх не відпускає, він проявляє себе у боязні втратити ще когось.

В умовах війни йде перебудова з зовні та у самому собі. Процеси, що нерозривно пов'язаний із війною змінюють правила комунікації, вибудовується нова ієрархія у відносинах, які оточують дитину (узгоджені та самі собою зрозумілі правила, традиції, звички). Звичні ситуації, до яких

дитина звикла, надавали відчуття стабільності та безпеки, стали водночас не життєво дієві [4, с. 18].

Діти війни потребують допомоги, розуміння їхніх змін, їм потрібна ресурсна людина, яка була би поруч з ними, яка б підказала, як краще справитися з емоціями війни. Але у багатьох випадках сьогодення доросле оточення (батьки, близькі люди, знайомі, педагоги) самі перебували (ще перебувають) у процесі власного горювання і не мають достатньо знань, вмінь і ресурсу, щоб підтримати дитину.

В таких умовах потрібен час, щоб кожна дитина змогла адаптуватися, сформувати в собі нові правила та традиції. Повинна відбутися зміна ролей, особливо при втраті когось із рідних, того хто проживав поруч та перерозподіл обов'язків (хто за що відповідає). На це дитині потрібен час, а в деяких випадках і зусилля.

Нажаль не всі дорослі це розуміють, а деякі і самі не мають ресурсу, щоб справитися зі змінами та негараздами [5, с. 53]. При таких обставинах дитина закривається в собі або починає бунтувати, якби не виконувати нові правила, не приймає нових вимог та обов'язків. І тоді постає питання: «Як налагодити контакт з дитиною, уникнути конфліктів, виправити некеріваність, агресивну поведінку?».

Треба пам'ятати, на відновлення соціальних контактів після травматичних подій потрібен час, сила, різні зовнішні можливості та певна власна сміливість та ініціативність. Але вкрай важливо, щоби ця допомога (індивідуальна, групова) була реалізована своєчасно та у стислі терміни, щоб вона була науково обґрунтована та ефективна. Актуальними темами наразі для більшості дітей стає адаптація до нової школи (дошкільного закладу); нових стосунків (родичі, друзі, однокласники); нового простору (взаємодія, розподіл ролей, обов'язків, взаємодопомога) тощо.

Після втрат та змін у житті буває так, що у дорослих, які знаходяться поруч із дитиною, вистачає лише на виконання основних життєвих обов'язків. Ресурсу на дитячі переживання зовсім не вистачає. У такій ситуації зі своїми переживаннями та страхами діти залишаються наодинці. Намагання поговорити, поділитися своїми відчуттями дорослими ігнорується, викликає агресію або сльози. На тлі такої комунікації дитина віддаляється, стає замкнутою, або навпаки починає активно привертати до себе увагу (змінює поведінку). Дорослим також потрібен певний час, щоб оговтатися, повернути контроль над життям.

Війна залишає рани у душах, але любов'ю і світлом вони мають бути зцілені. Ми маємо допомагати дітям та надавати підтримку дорослим, допомогти знайти внутрішні ресурси, налагодити комунікацію, зменшити неконструктивні прояви поведінки, відновити довірливі стосунки.

Отже, грамотна базова психологічна допомога та чутлива підтримка можуть допомогти відновленню, зменшити тривогу, повірити, що все буде добре. Чим більше буде поруч із дітьми дорослих людей, готових надати допомогу, підтримати, прояснити, розділити переживання малечі, тим швидше наші діти відновляться, ймовірність віддалених наслідків

зменшиться.

Список бібліографічних посилань:

1. Курепін В. М. Воєнні конфлікти, як глобальні екологічні проблеми суспільства // Педагогічні інновації : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Миколаїв, 28-29 квітня 2021 р. Миколаїв : МНАУ, 2021, С. 156-158. URL:<http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/9296>.

2. Курепін В. М. Війна в Україні: як можна підтримати тривожних людей // Захист водних ресурсів - Глобальні виклики, загрози опустелювання територій, міжнародні зобов'язання держав світу : тези доповідей з щорічного тематичного «круглого столу», м. Миколаїв, 22 березня 2022 року. Миколаїв : МНАУ, 2022. С. 21-22. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/11217>.

3. Марціновська І. П. Характеристика посттравматичного стресового розладу у дітей та підлітків. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / за ред. проф. Т. Степанової. 2018, №2(61). С. 178-184.

4. Іваненко В. С. Стресостійкість, як вид психологічної особистості // Інформаційно-психологічна та техногенна безпека: історичні аспекти, особливості захисту суспільства та особистості : тези доповідей за результатами тематичного «круглого столу», м. Миколаїв, 9 грудня 2022 р. Миколаїв : МНАУ, 2022. С. 18-20. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/12066>.

5. Русавська В. І. Психологічна надійність людини та її роль у забезпеченні безпеки // Актуальні проблеми життєдіяльності людини в сучасному суспільстві : тези доповідей здобувачів вищої освіти інженерно-енергетичного факультету та інших учасників освітнього процесу за результатами тематичного «круглого столу» на інженерно-енергетичному факультеті, м. Миколаїв, 18-20 листопада 2020 р. Миколаїв : Миколаївський національний аграрний університет, 2020. С. 51-54. URL:<http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/8143>.

(Одержано 02.03.2023)

УДК 316.3:159.9

Вячеслав Миколайович КУРЕПІН,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри методики професійного навчання

Миколаївського національного аграрного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4383-6177>

Валерія Сергіївна ІВАНЕНКО,

магістерка спеціальності 015 «Професійна освіта (Аграрне виробництво переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)»

Миколаївського національного аграрного університету

ОСОБИСТІТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ, ТРИМАЄМО ФРОНТ НА ПЕРЕМОГУ

Для українського народу світ більше ніколи не буде такий, як раніше, у нашому з'явилася точка неповернення – 24 лютого 2022 року, військова агресія росії проти нашої держави. Війна поставила кожного з нас в ситуацію вибору, і не дала часу і можливості ані зважити й обдумати що відбувається, ані дистанціюватися від обставин та оцінити їх належно. Це вибір без вибору.

Настав період, коли кожен українець повинен був обдумати і змінити свої цінності [1, с. 30]. Українці виявилися ніби то на порохівій бочці, адже на наші землі прийшла жорстка військова агресія, яка руйнувала, вбивала, калічила і ніхто не знав, що сьогодні чи завтра зробить наш ворог, що буде його наступною ціллю.

Сьогодні формує абсолютно нові умови й норми для життєдіяльності та реалізації особистості. Основою нових вимог є перемога над ворогом, для цього кожному українцю необхідно тримати свій фронт, адже в такий не простий для нас час кожен повинен знайти своє місце, робити те, що вміє і що може.

Фронт розвитку науки та освіти. Ми опинились в нових умовах, і треба в них працювати. Стійкість і мужність представників освіти вражає. Ворог зруйнував та пошкодив освітні заклади, наукові установи, багато чого, що має вплив на результати освітньої та наукової діяльності. Головним завданням освітян стало зробити освітній процес безпечним, не втративши якості.

Під час війни заклади вищої освіти продовжують виконувати свої завдання – навчають молодь, випускають бакалаврів і магістрів, готують майбутніх фахівців своєї справи, продовжують наукові дослідження. Одне слово, як можуть, тримають освітньо-науковий фронт.

У складних умовах українські вчені проводять необхідні дослідження, працюють над розробками у сфері оборони. Науковці зосереджені на головному – інноваційному і технологічному розвитку для здобуття перемоги та відновлення України. Зараз нашій країні дуже важко, але все одно треба думати про майбутнє, про те, як зберегти і підтримати науку.

Українські дослідники завжди активно ставали та продовжують ставати на захист здоров'я та екології, на сьогодні, створивши потужний науковий фронт, обороняють фронт і тил нашої країни. Підґрунтям для відновлення України у період післявоєнної відбудови стануть саме результати діяльності молодих учених, які сприяють інноваційному та науково-технологічному розвитку країни.

Війна, чи не найбільше випробування в житті кожного освітянина. Сьогодні час задуматись: чи варто залишатися наодинці з тривогами, переживаннями, роздумами. Коли ми разом – ми сильні. Ми вкотре переконуємося, що об'єднавшись, – ми перемагаємо. Ми – велика родина освітян і науковців незалежної України.

Економічний фронт. Країна стала єдиним механізмом, що працює заради

перемоги. Нині українці свідомі як ніколи. Бізнес і громадяни, попри складнощі, сплачують податки, адже знають: так вони допомагають сплачувати видатки держави [2, с. 22]. Завдяки цьому Уряд виконує всі свої соціальні зобов'язання: проіндексовано пенсії, у повному обсязі виплачуються зарплати вчителям та лікарям, регулярно сплачуються субсидії, до кінця опалювального сезону заморожені тарифи на тепло, фінансується програма «Підтримка» тим, хто втратив роботу в перший період війни, запускані виплати для внутрішніх переселенців тощо.

Під час війни бізнес серйозно постраждав: багато компаній зупинили виробництво, перевезли. Економічний фронт потрібен державі, тому в таких умовах, головна задача бізнесу - відновитися якомога швидше та забезпечити українців необхідними продуктами, створити нові робочі місця. Перебудова економіки під нові реалії має стати ключовим фундаментом для перемоги.

Трудовий фронт. Головна задача, це діяльність підприємств, установ та організацій задля підтримки захисників нашої Батьківщини. Трудівники знаходять у жорсткому проміжку часу, буває страшно і небезпечно, проте вони тримають трудовий фронт і наближають нашу перемогу.

За даними Міністерства економіки понад 70% підприємств в Україні не функціонували у перші місяці війни офіси в безпечніші міста, скоротили персонал [3, с. 149], люди не мали можливості заробляти собі на життя. Але зараз прийняті нові умови роботи, які надають можливість працювати, виконувати поставлені задачі і забезпечувати свої родини.

Для перемоги над агресором Україна має максимально мобілізувати сили за всіма напрямками. Чітка, злагоджена та стабільна робота на трудовому фронті надзвичайно важливе завдання [4, с. 106]. Сьогодні створені умови, які дозволяють забезпечити сталу та ефективну роботу підприємств та організацій, які працюють на перемогу в тилу.

Патріотичний фронт. Важливість патріотичного виховання не викликає сумнівів. Російська агресія реальна загроза зникнення України з політичної карти світу. У цей тяжкий час народ згуртувався, мобілізувався, здивував самих себе і світ, усвідомив свою ідентичність, національну унікальність і самодостатність. Патріотизм – це одна із якостей людського характеру. Він, керує людською свідомістю, заставляючи робити великі і малі вчинки в ім'я своєї батьківщини. Він виховує великих, сильних людей, які не рахуються з ціною свого життя й здатні пожертвувати ним заради рідної землі [1, с. 157].

У кожної особистості свій фронт. Роби те, що вмієш найкраще, продовжуй вести свій бізнес, випікай хліб, ремонтуй автомобілі, ший одяг чи взуття, займайся вирощуванням сільськогосподарської продукції, викладай в закладах освіти, продавай ліки в аптеці, борись за державу на спортивному та культурному фронтах. Ми живемо в період історичного зламу, де все залежить від нас: від нашої організованості та віри у себе, від нашої згуртованості та єдності. Сьогодні ми сильні, як ніколи. Твої знання та вміння дуже потрібні в тилу.

Список бібліографічних посилань:

1. Сизоненко Ю. С. Особливості праці жінок під час воєнного стану // Актуальні проблеми трудових відносин під час воєнного стану : тези доповідей здобувачів вищої освіти інженерно-енергетичного факультету та інших учасників освітнього процесу за результатами тематичного «круглого столу» на інженерно-енергетичному факультеті, м. Миколаїв, 27 квітня 2022 року. Миколаїв : МНАУ, 2022. С. 29-31. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/11728>.

2. Костюк А. С. Бізнес у воєнний час: як процесу за результатами тематичного «круглого столу» на інженерно-енергетичному змінилося законодавство // Актуальні проблеми трудових відносин під час воєнного стану : тези доповідей здобувачів вищої освіти інженерно-енергетичного факультету та інших учасників освітнього факультеті, м. Миколаїв, 27 квітня 2022 року. Миколаїв : МНАУ, 2022. С. 21-24. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/11726>.

3. Іваненко В.С., Курепін В. М. Місцеві органи влади в умовах воєнного стану: повноваження та співпраця військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування // Правові засади організації та здійснення публічної влади : V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 17 червня 2022 р. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 148-150. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/11869>.

4. Курепін В. М. Економічна політика держави під час воєнного стану: лібералізація трудових відносин // Особливості розвитку цифрової економіки в умовах інформаційно - технологічних викликів : матеріали I Всеукраїнської науково - практичної конференції, 20 жовтня 2022 р. / за ред. Ю.О. Шульжик, Л.Г. Квасній, І.Л. Татомир. Дрогобич: ПП ПОСВІТ, 2022. С. 105-108. URL:<https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/11944>.

(Одержано 10.03.2023)

УДК 159.98

Юлія Станіславівна ЛІВЕНЦОВА,
Здобувачка вищої освіти факультету № 6,
Харківський національний
університет внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0009-0002-5041-1935>

ВПЛИВ СТРЕСУ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

В умовах війни особливої гостроти набуває проблема збереження життя, здоров'я, дослідження та подолання негативних змін у функціональному стані організму та психіки цивільних осіб. Актуальність цієї проблеми підтверджується розробленням та запровадженням «Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки» за ініціативою першої леді України Олени Зеленської.

Під стресом (англ. *stress* – напруження) – стан напруженості, який супроводжується захисними фізіологічними реакціями, що відбуваються в організмі тварин і людини у відповідь на вплив різних небезпечних факторів – стресорів. Залежно від характеру впливу стресора виділяють фізіологічний стрес (внаслідок надмірного фізичного навантаження, високої та низької температури, больових стимулів, утруднення дихання тощо) та психологічний стрес. Психологічні стресори включають фактори, які діють своїм сигнальним значенням, а саме: загрозою, небезпекою, образою, інформаційним перевантаженням [2, с. 80].

Зауважимо, що до основних джерел воєнних небезпек належать війни, озброєні конфлікти, терористичні дії тощо [2, с. 31]. Як правило, воєнна небезпека супроводжується постійною загрозою життю внаслідок авіаційних бомбардувань, ракетних і артилерійських обстрілів, опромінення, завалів. Усугубляється воєнний стан втратою житла, холодом, голодуванням, інфекцією, крововтратою, повітряними тривогами, що призводять як до фізичного, так і до психічного травмування, тобто до фізіологічного і до психологічного стресу.

У свою чергу, психологічний стрес підрозділяється на інформаційний і емоційний. Так, інформаційний стрес виникає в ситуаціях інформаційних перевантажень, коли суб'єкт не здатний впоратися із завданням, не встигає проаналізувати ситуацію, її наслідки, а тому не може прийняти адекватні рішення та нести відповідальність за наслідки їх реалізації.

В умовах воєнної загрози, як правило, з'являється емоційний стрес, причому його різні форми (імпульсивна, гальмова, генералізована) призводять до змін у перебігу психічних процесів, емоційних зрушень, трансформації мотиваційної структури діяльності, порушень рухової або мовної поведінки. Як правило, стрес здійснює негативний вплив на діяльність, включаючи її повну дезорганізацію (дистрес – негативний, шкідливий, руйнівний для життя) [3, с. 511].

Певне значення для характеристик стресового стану людини мають її індивідуально-психологічні особливості, тому, незважаючи на війну, частина громадян змогла адаптуватися до стресу, тоді як значна частина цивільних осіб ще перебувають у стані невизначеності або, як кажуть психологи, знаходяться у певному завмиранні. Такі особи вважають, що не здатні контролювати що-небудь у своєму житті, яке вони ніби поставили на паузу, відклали всі значущі події на невизначений термін «після перемоги».

У звичайних умовах стан завмирання може минути за 20-60 хвилин після стресової ситуації. У воєнних умовах стан завмирання може тривати роками, коли людину переслідує невпевненість у своїх силах, відсутність перспектив у житті для подальшого прогнозування подій, неконтрольована паніка, страх, тривожність, постійна депресія, втрата ідентичності та відсутність особистісних резервів для виходу зі стану завмирання.

Стан завмирання допомагає людині не тільки сховатися від небезпеки, а й визначитися, як правильно реагувати на загрозу, краще

роздивитися довкола, накопичити сили та підготуватися до дії. Тобто цей стан не поганий, якщо він з нами не постійно. Навпаки, іноді вартує зупинитися і «завмерти», щоб не накоїти лиха. Але якщо стан затягнувся, то напевно мозку не вистачає даних. Людина не розуміє, що вона може контролювати, а що - ні, та відповідно малює в уяві найгірші наслідки.

Визнаючи позитивні сторони стани завмирання, слід зауважити важливість набуття вмінь керувати своїм психологічним і фізіологічним станом. Для допомоги у правильній реакції на сильні подразники у тривожному стані або у стані паніки, існують методики самодопомоги та систематичні тренування у стані спокою. Для цього можуть використовуватись способи нормалізації та зниження інтенсивності стресової реакції, які передбачають виконання вправ, які сприяють формуванню навичок саморегуляції, самоконтролю, актуалізації особистісних ресурсів для забезпечення психологічної безпеки, підвищення стресостійкості та входження у стан адекватної мобілізації в екстремальних умовах [4, с. 65-67].

Тож, війна та тероризм становлять найбільшу небезпеку для людини, причому поряд із бойовим духом армії морально-психологічний стан цивільних людей є вирішальним.

Список бібліографічних посилань

1. Психологічне здоров'я: стан завмирання від впливу людей. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/psihologichne-zdorovya-stan-zavmirannya-vid-vplivu-lijni>.
2. Подоляк Я. В. Психологія безпеки: монографія. Харків: ХНУВС, 2009. 324 с.
3. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
4. Малоголова О. О. Проблеми збереження особистої психологічної безпеки в екстремальних умовах. Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доповідей, 31 травня – 1 червня 2018 року. Харків: ХНУПС, 2018. С. 65-67.

(Одержано 19.03.2023)

УДК 159.9.:37.015.3

Катерина Робертівна МАННАПОВА,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри
соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3754-4637>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛІ БАТЬКІВСТВА

Незважаючи на те, що ми поступово відходимо від патріархального розподілу функцій та ролей у сім'ї, коли виховання дітей вважалося виключно

жіночою парафією, багатьом чоловікам досі непросто дається батьківство – і на функціональному рівні, і тим більше на емоційно-психологічному.

Тривалий час у психологічній науці передбачалося, що основним завданням батька є забезпечення сім'ї та соціалізація дитини, тоді як роль матері полягає у задоволенні основних потреб, у вихованні, створенні та підтримці емоційного зв'язку з дітьми. Протягом усього ХХ століття більшість досліджень, наукових та науково-популярних публікацій були сконцентровані на проблемах материнства, а феномен батьківства залишався у тіні. Істотний інтерес до проблем батьків почав виявлятися лише останні 30-40 років.

У зв'язку зі значними змінами в системі гендерних ролей, що відбулися в суспільстві за останні 50 років, більш соціальна, ніж материнська, батьківська роль зазнає серйозних змін, що призводить до утворення операційного вакууму батьківської ролі в нових умовах, появи нових форм активності батьків, що свідчить про формування нової гендерної системи, до переоцінки чи уточнення суспільством батьківських функцій, подальшої диференціації гендерних ролей.

Здійснений аналіз досліджень у галузі проблематики батьківства свідчить про те, що перші дослідження в галузі даного феномену належать до першої половини ХІХ ст. (роботи Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, І. Канта, А. Шопенгауера; В. Розанова, В. Соловйова, Н. Федорова та інших філософів).

Батьківство зазнавало серйозного вивчення у зарубіжних дослідженнях. У ранніх дослідженнях розглядалися такі питання, як статус батька (Behrendt V.), виконання батьківської ролі в рамках сім'ї в умовах сучасного суспільства, що змінюються (Canitz H.-L.v., Parke R.D., Horst P.), задоволеність чоловіка батьківством, відносинами з дитиною, дружиною та оточуючими (Fthenakis W.E.), задоволеність відносинами з власним батьком і перенесення патернів поведінки на відносини з дитиною (Eagle P.L., Lenzen D.); соціальні та демографічні проблеми батьківства (Shoelmerich A., Vogt G.M., Fthenakis W.E., Barth S.), історичні та культурні передумови сучасного стереотипу батьківства (Olivier C.), концепції, вікові закономірності цього феномена (Schneider W.) [1, с.14].

Наразі дослідження батьківства як одного з проявів особистісно-смыслові сфери чоловіка поступово виділяється у самостійний напрямок. Батьківство розглядається як стадія статевої та особистісної ідентифікації чоловіка. Аналізується особистісний розвиток чоловіка, його психологічні особливості у різні вікові періоди.

Зазвичай батьківство вивчається психологами залежно від теоретичного підходу до цієї проблеми. У сучасній психологічній науці можна виділити два підходи до вивчення батьківства, залежно від того, хто вважається відповідною точкою вивчення – дитина чи батько: перший, найпоширеніший, розглядає батьківство стосовно розвитку дитини. У другому підході розглядається виконання батьківської ролі через призму особистості батька.

Дослідження в рамках першого напряму говорять про значний вплив батька на розвиток дитини ще до її народження через забезпечення сприятливих умов. Після народження, на думку W. E. Fthenakis, взаємодія з

батьком позитивно впливає на когнітивний розвиток дітей. Крім того, як вважає S. Barth, батько відіграє найважливішу роль у засвоєнні дітьми моральних норм, дисциплінує дітей, ставлячи певні рамки поведінки, схвалюючи одні вчинки та караючи інші, тобто є провідником суспільних і цінностей. Доведено також і вплив батька на розвиток різних особистісних характеристик дитини, у тому числі на його статеву ідентифікацію.

Такі автори, як D. J. Eggebeen, C. Knoester, які дотримуються другого напряму вивчення батьківства, вважають, що саме народження дитини та взаємини з нею дають чоловікові шанс соціалізуватися самому, шанс саморозвитку. Батьківство як сукупність соціальних та індивідуальних характеристик особистості, що включають всі рівні життєдіяльності людини, пов'язане і з об'єктивними характеристиками особистості, такими як: потреби, потяги, бажання, становлення, і з суб'єктивними характеристиками особистості – ціннісними орієнтаціями, світоглядом, а також з образом Я (реальним, ідеальним, соціальним), Я-концепцією особистості та самооцінкою. Для чоловіка – це проблема особистісного розвитку, проблема прийняття своїх почуттів та їхнього самоконтролю [2, с. 498].

Здійснивши детальний аналіз робіт, що стосуються проблематики батьківства і узагальнивши отриману інформацію, під батьківством автори схильні розуміти комплексне особистісне утворення, що включає сукупність ціннісних орієнтацій, установок і очікувань батька, його почуттів, відносин і позицій щодо дитини, а також стиль сімейного виховання, основу якого складають позитивно забарвлені емоції та почуття батьків по відношенню до своїх дітей, в першу чергу безумовне кохання (як матері, так і батька) до своєї дитини.

Тож феномен батьківства тісно пов'язаний з такими поняттями, як емоційна, мотиваційна та ціннісно-смилова сфери, самооцінка, самосвідомість, Я-концепція, задоволеність життям та стиль життя, а також соціальна роль батька, що різниться залежно від суспільної системи, соціальної, економічної та політичної сфер суспільства, статусу чоловіка в даному соціумі, соціальних стереотипів, що надають певні правила виконання цієї ролі, у тому числі гендерних стереотипів. Отже, визначати батьківство через поняття «роль» чи «інстинкт», «почуття» за аналогією з материнським інстинктом неправомірно. Так як, по-перше, досить чіткого визначення материнського інстинкту та його структури досі не існує, а, по-друге, дані поняття не вичерпують всієї багатогранності та складності поняття «батьківство», що включає і соціально-культурні аспекти, такі як, наприклад: історично сформовані стереотипи поведінки, вимоги суспільства та соціально-особистісні характеристики, що описуються поняттями «роль», «статус». Таким чином, батьківство можна визначити як інтегральну сукупність соціальних та індивідуальних характеристик особистості, що включає всі рівні життєдіяльності людини, однією з найважливіших характеристик якої є комплексність, а також соціальна детермінованість [3, с.84].

Ю.В. Борисенко описує структуру батьківства, до якої входять такі показники:

- потребностно-емоційний (біологічні, емоційні переживання, потреба у контакті, соціальні аспекти мотивації, реакції);
- операційний (спілкування з дитиною, знання, вміння, навички, операції з догляду за дитиною);
- ціннісно-смісловий (ставлення батька до дитини, включаючи екзистенційні переживання).

Також у цю структуру входить наскрізний оцінний компонент, який складається з самооцінки, як елемент Я-концепції, оцінки себе, як батька, та оцінки дитини, прийняття або неприйняття ролі батька; соціальної оцінки оточуючих, що ґрунтується на соціальних стереотипах та правилах щодо виконання ролі батька, необхідних для відповідності статусу [1, с. 15].

Джерелом реалізації батьківства є соціальне мікросередовище, яке характеризується внутрішньою відкритістю, динамікою, чіткою структурою та взаємною довірою, педагогічною цілісністю, а також високим рівнем культурного та виховного потенціалу. Безсумнівно, саме соціум спонукає чоловіка до батьківства, віддаючи перевагу чоловікам, які перебувають у шлюбі та мають дітей. Соціум дає оцінку його батьківської поведінки, яка насамперед проявляється у виховних діях, у спілкуванні з дитиною. Характер виховних дій батька, зумовлений, з одного боку, екзогенним аспектом, з іншого боку, не обходиться без ендогенної складової з включеною до нього потребою батьківства. Таким чином, механізм реалізації виховної функції батьківства запускається протиріччям між потребою чоловіка бути батьком, передавати накопичений досвід та знання, знайти відображення себе у дітях та можливістю реалізувати цю потребу [4, с. 102].

Вчені з університету Нової Англії сформулювали таке визначення феномену батьківства: «Роль батька складна і охоплює безліч важливих ролей, таких як опікун, працівник, годувальник, домашній менеджер і т. д. На кожному з цих ролей впливають суспільні та культурні очікування й у кінцевому підсумку вони виявляються уявленні батька себе у цій ролі. Батько повинен також адаптувати та точно налаштувати цю концепцію на конкретні потреби та особистість кожної дитини» [2, с. 495].

Аналіз літератури показав, що, незважаючи на те, що проблема широко досліджується, єдиної думки щодо структури моделі батьківства, як і чіткого визначення, не існує. Актуальність визначеної проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній, віковій та соціальній психології, об'єктивні суспільні потреби у формуванні моделі батьківства.

Список бібліографічних посилань:

1. Borisenko, J. Involved Fathering As A Development Factor Of Gender Attitudes And Body Image Development In Boys. *Ad Alta: Journal Of Interdisciplinary Research*, Special Issue No.: 10/01/Xi. (Vol. 10, Issue 1, Special Issue Xi.) pp. 14–18.
2. Hermansen S., Croninger B., Croninger S. Exploring the role of modern day fatherhood. *Work*. 2015. Vol. 50. pp. 495 - 500.
3. Pleck, J.H. Paternal involvement: revised conceptualization and theoretical

linkages with child outcomes and paternal involvement: levels, sources, and consequences. *The role of the father in child development* (5th ed.). New York: Wiley, 2010. pp. 58–93.

4. Tremblay S., Pierce T. Perceptions of Fatherhood: Longitudinal Reciprocal Associations Within the Couple. *Canadian Journal of Behavioural Science*. 2011. Vol. 43. № 2. pp. 99–110.

(Одержано 14.03.2023)

УДК 325:327

Ольга Геннадіївна МАРЧЕНКО,

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1007-9560>

Сергій Олександрович ІВАНОВ,

Здобувач вищої освіти факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7779-8653>

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна є гуманітарною катастрофою, оскільки призводить до дестабілізації суспільно-політичних структур держави, руйнування економіки, позбавлення населення належного соціального забезпечення. Зовнішні деструктивні явища означають поглиблення страху людини перед тероризмом, масовими вбивствами, насиллям, тобто актуалізують проблему психологічної безпеки особистості. Безпека є однією з базових потреб особистості, основою актуалізації її сутнісних сил, відновлення потенціалу в умовах війни та подальшому мирному житті. Концепт безпеки людини (human security) був представлений ще у Звіті з людського розвитку 1994 р., підготовленому Програмою розвитку ООН (ПРООН), ототожнює безпеку особистості з її розвитком [2].

Проблема безпеки особистості як основи людського буття, існування, подолання тривожності, почуття відчаю порушується у працях представників філософів екзистенціалізму (від лат. *exsistentia* – існування) А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. Хайдеггера, К. Ясперса та інших. В умовах постіндустріального та інформаційного суспільства проблему безпеки особистості, яка пов'язана із ризиками, що їх висував до людства прорив у розвитку технологій, вирішували соціологи та футурологи Т. Гидденс, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма та ін. У вивченні небезпечних факторів актуальними є теорії, які вивчають маніпуляції свідомістю та поведінкою особи, формування масових фобій (Д. Белл, У. Бек, Н. Луман, П. Штомпка, Ф. Фукуяма).

У психології проблеми безпеки торкаються А. Маслоу, К. Альдерфер.

Так, в ієрархічній моделі особистісної мотивації А. Маслоу безпека особистості утворює другий рівень після задоволення її базових фізіологічних потреб. За Маслоу, потреба безпеки виражається у прагненні до стабільності, захищеності, організованості. Екзистенціальний характер потреби безпеки підтверджує концепція К. Альдерфера, оскільки, на його переконання, саме із реалізацією потреби існування пов'язане забезпечення потреби безпеки та фізіологічних потреб. Поняття психологічної безпеки торкається поняття психологічного захисту, яке свого часу використовував З. Фрейд для позначення засобу вирішення конфлікту між усвідомленим і неусвідомленим у розумі людини. За Фрейдом, основною функцією захисту є зниження емоційної напруги, яка є наслідком тривожного стану, що виникає у процесі досягнення соціально значущих цілей. Класичні інформаційно-психологічні механізми захисту особистості умовно можна поділити на дві групи: 1) інформаційні – захист від зовнішньої інформації; 2) стабілізаційні – захист від внутрішньої інформації. До інформаційних механізмів захисту відносяться заперечення, приглушення, раціоналізація, витіснення. До стабілізаційних механізмів інформаційно-психологічного захисту відносяться сублимація, катарсис, ідентифікація, заміщення, сон, сновидіння [1, с. 141-145].

У визначенні інформаційно-психологічної безпеки (ІПБ) людини в умовах війни можна виокремити аксіологічний, когнітивний, міждисциплінарний підходи, що акцентують на ключових регулятивах діяльності та поведінки особистості. Так, аксіологічний підхід передбачає наукове осмислення особливостей ціннісних орієнтацій особистості в умовах інформаційних і гібридних війн. Когнітивна парадигма ІПБ є сукупністю ідей, фундаментальних знань, методології та зразків розв'язування пізнавальних задач, що складають основу інтегрального знання стосовно визначення шляхів подолання загроз людському існуванню, свідомості. Нами також враховано дефініцію ІПБ як однієї з умов збереження психічного здоров'я особистості, що необхідна для успішного подолання зовнішніх і внутрішніх психологічних загроз. Прийнято до уваги й результати експертної оцінки, що засвідчила такі фактори психологічної безпеки особистості в екстремальних умовах, як-от: морально-вольова урегульованість, стратегії подолання стресових ситуацій, ціннісно-смісловий аспект, посттравматичне зростання / регрес [3].

З позицій міждисциплінарного підходу, який увібрав теоретичні узагальнення та практичні напрацювання філософів, соціологів, психологів, ми схарактеризували ІПБ особистості як адекватний предметним обставинам психоемоційний стан особистості, її суб'єкту ціннісно-сміслову позицію, сукупність знань, переконань, які зумовлюють діяльність і поведінку. Саме ІПБ детермінує адекватне сприйняття інформації в умовах війни.

Інформаційно-психологічний вплив (ІПВ) передбачає цілеспрямоване виробництво та поширення спеціальної інформації щодо дії на емоційну сферу особистості, активізацію процесів сприйняття та запам'ятовування. Установлено, що деморалізуючий вплив сильніший тоді, коли ІПВ реалізується через кілька аналізаторів: візуальний (листівки, плакати, торговельні знаки, друковані засоби, одяг); аудіальний (звернення, заклики,

виступи, радіопередачі); аудіовізуальний (безпосереднє спілкування, телепередачі, кінофільми). Механізм ІПВ ґрунтується на маніпуляції та внесенні у свідомість особистості неправдивої інформації внаслідок перекручування фактів. Мислення у сприйнятті ІПВ практично не задіяно, тому рівень усвідомлення змісту впливу різко знижується. Для досягнення мети ІПВ в умовах війни використовуються маніпулювання, дезінформація, залякування, поширення чуток, ініціювання агресивних станів об'єктів впливу.

Під інформаційно-психологічною операцією (ІПСО) будемо розуміти складову інформаційної операції, заходи якої плануються, організовуються та здійснюються напередодні, під час і після збройних конфліктів різної інтенсивності. Реалізація ІПСО передбачає використання сукупності узгоджених способів і прийомів психологічного впливу, скоординованих і взаємопов'язаних за цілями, завданнями, місцем і часом проведення. Як правило, для проведення ІПСО залучаються значні матеріально-технічні ресурси. Реалізують заходи ІПСО політики, висококласні військові фахівці, провідні вчені, діячі культури та мистецтва.

Засобами проведення ІПСО є:

- 1) друковані засоби – листівки, плакати, газети, інформаційні бюлетені, методи їх виробництва (поліграфічна база) і поширення;
- 2) радіо і телебачення – стаціонарні та мобільні (автомобільні, авіаційні, корабельні), радіо- і телецентри (як штатні, так і захоплені в супротивника) з відповідними програмами мовлення. Значний вплив цих засобів інформації пов'язаний із створенням ефекту присутності реципієнта, особливо під час прямого репортажу, демонстрації конкретних епізодів бойових дій, фотодокументів, карикатур, оглядів міжнародних подій, репортажі про життя військовослужбовців, які були захоплені в полон;
- 3) кіно, відеофільми, аудіоматеріали та інші носії інформації;
- 4) звукомовлення, яке здійснюється за допомогою мовних станцій та інших засобів підсилення голосу: на вантажівках гучномовці використовуються переважно в тилкових районах, на танках – для супроводу наступу, переносні та на малих машинах – для позиційного мовлення;
- 5) глобальна комп'ютерна інформаційна мережа Інтернет, особливість якої полягає в тому, що протиборча сторона не завжди може визначити, що відбувається несанкціонований доступ в інформаційну мережу комп'ютерного хакера, який володіє високим рівнем незалежності й ініціативи, може працювати самостійно та «закидати» в інформаційну мережу противника значну кількість дезінформації.

На сьогодні питання визначення та класифікації деструктивного впливу ІПВ на індивідуальну та колективну свідомість є актуальним науковим і прикладним завданням. Особливого значення проблема ІПВ особистості в умовах воєнних дій набуває для військовослужбовців. З метою зниження негативного ІПВ у військових частинах передбачено проведення заходів щодо недопущення розповсюдження пропагандистських матеріалів; упорядкування використання засобів особовим складом, що залучається до виконання завдань

протиповітряної оборони об'єктів критичної інфраструктури, систем мобільного зв'язку, доступу до мережі Інтернет, теле- і радіоприймачів. Актуальним є проведення роз'яснювальної роботи з особовим складом, який залучений до несення бойового чергування, роботи з таємними документами із роз'ясненням шляхів та наслідків витоку інформаційних матеріалів; вивчення джерел та проведення роботи із потенційними розповсюджувачами пліток, проявів паніки серед особового складу. З метою протидії негативному ПІВ, оперативного реагування та нейтралізації наслідків ПІСО, доцільним є створення в соціальній мережі Facebook офіційних сторінок командування військових частин, у штаті яких передбачена наявність прес-служби [4].

Системним засобом протидії ворожому ПІВ є інформаційно-психологічне протиборство, яке складається з таких взаємопов'язаних елементів, як-от: контроль над ситуацією, захист інформації та поширення своїх ідей, інформаційний тероризм (хакерські атаки), інформаційна блокада та ін. Основними напрямками ведення ПІВ є враження ключових елементів інформаційного ресурсу противника шляхом їх знищення (спотворення), а також дезорганізації роботи програмно-технічних засобів комп'ютерних мереж, інформаційно-телекомунікаційних систем; встановлення прихованого контролю над інформаційними ресурсами противника; забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства та особистості від усіх видів ПІВ супротивника.

Список бібліографічних посилань:

1. Марченко О. Г. Прикладна психологія військової діяльності: навч.-метод. компл. Mauritius: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2018. 284 с.
2. В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун. Програма розвитку Організації Об'єднаних націй. Київ: Знання України, 2004. 812 с.
3. Приходько І. І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності: концепція, трансформаційна модель, методи дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 117-125.
4. Сорокатиий М. І, Білаш О. В. Психологічні операції як складова інформаційно-психологічного впливу в гібридній війні. Тези доповідей наук.-практ. конф. ХНУПС ім. І. Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект» (м. Харків, 31 трав. – 1 черв. 2018 р.). Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба. С. 67-70.

(Одержано 01.03.2023)

Ольга Геннадіївна МАРЧЕНКО,
професор кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор педагогічних наук, доцент
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1007-9560>

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, на чому й наголошується у Законі України «Про освіту» [1]. Нажаль, на практиці пріоритет у системі освіти належить знаннєвій парадигмі. Увага приділяється принаймні формуванню практичних умінь на основі перетворення знань на способи діяльності, проте ані наукові знання, ані практичні навички не лягають в основу духовного образу Людини-індивідуальності, системи її моральних цінностей.

Для цього необхідно подолати головний недолік вищої освіти, який полягає в тому, що пріоритетом визнається сформованість вміння мислити та діяти за певним алгоритмом, зразком, які запропоновані викладачем. Проте за вимогами інформаційного суспільства для людини важливо не тільки засвоювати навчальну інформацію, запам'ятовувати та відтворювати її, але й осмислювати, критично оцінювати, відчувати, переживати, співпереживати. Тому заклад вищої освіти (ЗВО) має не тільки давати знання, а й виробляти у здобувачів освіти вміння самостійно їх здобувати, творчо мислити, досягаючи поставлених цілей.

Основою освіченості людини є збалансоване функціонування когнітивних процесів (сприйняття, мислення, пам'яті, уваги) та емоційної культури особистості. Зокрема, емоційну культуру ми пропонуємо визначити як суттєвий соціально-професійний феномен майбутнього фахівця. Для з'ясування змісту емоційної культури уточнимо сутність понять «емоція» та «культура». Так, у класичній психології поняття «емоція» (від лат. *Emovere* – збуджувати, хвилювати) виражає психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, яке обумовлене відношенням їхніх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта. Основними компонентами емоцій вважають емоційне збудження, зміст емоцій, знак емоцій (+/-).

Значне місце відводиться вивченню ролі емоцій у життєдіяльності людини. Зокрема, в теорії діяльності емоції визначаються як співвідношення мотиву та результату діяльності: якщо з погляду мотиву діяльність успішна, то виникають позитивні емоції, якщо неуспішна – негативні. У свою чергу позитивні емоційні активізують діяльність, підвищують її результативність.

Негативні емоції дезорганізують діяльність, стимулюючи при цьому зусилля, які спрямовані на зменшення або усунення шкідливих дій [2, с. 127].

У широкому розумінні культура - це сукупність матеріальних та духовних цінностей, вироблених людством, а також сам процес створення і розподілу матеріальних та духовних цінностей. Іноді поняття культури ототожнюють із соціальним досвідом людства, тобто із динамічною сукупністю програм діяльності, поведінки і спілкування, які визначаються широким спектром значень, норм, навичок, зразків, ідеалів, ідей, гіпотез, вірувань, цілей, ціннісних орієнтацій тощо. Культура окремої людини проявляється в догляді за собою, покращенні, ушляхетненні тілесно-душевно-духовних нахилів та здібностей. Відповідно існує культура тіла, душі і духовна культура, які інтегруються в загальну культуру особистості.

У контексті нашого дослідження актуальним є визначення культури, що запропонували В. Царенко, В. Хома та В. Мірошніченко, які характеризують культуру як складне утворення, що інтегрує певну суму матеріальних і духовних цінностей особи, творчі сили та здібності людини, які відображені у результатах і формах організації її життя та діяльності; у взаєминах між людьми; раціональні способи оволодіння прийомами діяльності в матеріальній і духовній сферах життя суспільства. Рівень загальної культури визначається досконалістю людини в окремих видах її діяльності та спілкування [3].

З урахуванням наведеного вище формування емоційної культури передбачає збагачення природної сфери особистості, зокрема її емоційно-вольової сфери, розвинені людяність, громадянські та духовні прагнення на тлі переживання гами відчуттів (радощів і засмучень, надій і розчарувань, успіхів і невдач), які здобувач вищої освіти переживає як суб'єкт освітнього процесу. Емоційна культура гарантує особисту відповідальність за себе та інших, самодостатність та повагу до співкурсників і викладачів, розвиток здатності молодих людей до емоційної саморегуляції поведінки та спілкування суб'єктів освітнього процесу. Важливо налаштувати здобувачів освіти на процес навчання, стимулюючи при цьому виникнення позитивних емоцій та ураховуючи зв'язок між емоційними та пізнавальними потребами.

Вважаємо за доцільне навести інформаційну формулу емоцій В. Сімонова:

$$E = [П, (I_n - I_i), \dots],$$

де E – емоція, її ступінь, якість і знак;

П – сила і якість актуальної потреби;

($I_n - I_i$) – оцінка імовірності задоволення потреби на основі вродженого та набутого досвіду;

I_n (інформація про необхідні) – інформація про засоби, прогностично необхідні для задоволення потреби;

I_i (інформація про існуючі) – інформація про засоби, якими володіє суб'єкт у даний момент. Інформація – сукупність засобів досягнення мети.

З цієї формули випливають такі наслідки:

а) якщо $I_n > I_i$, виникає негативна емоція;

б) якщо $I_i > I_n$, виникає позитивна емоція (зростання імовірності в порівнянні з попереднім прогнозом);

в) якщо $I_n = I_i$, емоція не виникає;

г) якщо $\Pi=0$, емоція не виникає [4].

З урахуванням наведеного аналізу викладач має розкрити об'єктивну значущість навчального матеріалу, яка в майбутньому може трансформуватися в суб'єктивну, що «запускає» перебіг мотиваційних процесів, мотиваційну готовність студента до включення в особистісно значущу для нього діяльність, викликає позитивну емоцію. Аналогічний алгоритм виникнення позитивних емоцій, коли викладач створює умови, які є сприятливими для включення певної дії у значущу діяльність.

Тож, емоційна культура майбутнього фахівця є передумовою особистісно-професійному розвитку здобувача вищої освіти, оскільки сила людської природи полягає в гармонії інтелекту та емоцій.

Список бібліографічних посилань:

1. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

2. Шапар В. Б. Сучасний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

3. Царенко В. І., Хома В. О., Мірошніченко В. І. Професійна культура прикордонника: навч. посіб. Хмельницький: Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2006. 55 с.

4. Варій М. Й. Загальна психологія: підр. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.

(Одержано 25.03.2023)

УДК 159.9

Марина Миколаївна МАР'ЯН,

головний судовий експерт
сектору дактилоскопічних досліджень
Черкаського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
МВС України

ТРИВОЖНІСТЬ – ЕМОЦІЯ, ЯКА НАЙБІЛЬШЕ ВІДОБРАЖАЄТЬСЯ У ДІТЕЙ СЬОГОДЕННЯ

24 лютого 2022 р. після початку повномасштабного нападу російської федерації на нашу державу, життя України та Українців змінилось, це вплинуло на кожного українця, але найбільший слід залишило і залишає на наших найменших жителів – дітках. Війна стала для нас усіх великим викликом. Вона стала психотравмуючим фактором для багатьох осіб, і, зокрема дітей, насамперед тих, які перебували чи досі перебувають у зоні

бойових дій. Війна несе страждання залишають рани в душі дітей. Ці “рани” проявляються тривогою і страшними снами, спогадами, що приходять у свідомість непрошено і викликають емоційний дистрес. Це є нормальною реакцією на ненормальні події. Навіть не будучи великим психологом, а лише мамою своєї дитини, можна твердо зауважити, що після подій 24 лютого 2022 року дітки все частіше почали страждати такими проблемами, як тривожність, яка в кожного проявляється по різному [1].

«Тривожність — стан, який в умовах сьогодення крокує поряд майже з кожним, але особливої уваги і турботи в цих обставинах потребують дітки. Наших дітей ніхто не готував до війни і як сприймати теперішні події, дуже складно сказати. Діти постійно перебувають в напрузі через нерозуміння, чого чекати завтра. Під час війни діти відчують себе у небезпеці. Вони напружені, переживають страх та тривогу. Це насамперед помітно з їхньої поведінки: деякі діти стають плаксивими, вередливими та дратівливими, інші — виявляють агресію.

Дитячі емоційні реакції під час війни можуть бути дуже різноманітними й непередбачуваними. І це нормально в умовах ненормальної ситуації. Дитина дуже залежна від емоційного стану значущого дорослого, що перебуває поруч. Навіть якщо дитина, на щастя, не зазнала безпосередньо травми, вона травмована тим, що відчуває постійну небезпеку, чуючи тривоги, відчуваючи тривоги батьків. Якщо один із батьків захищає Батьківщину, дитина, безумовно, хвилюється та переживає за тата або маму. Посилився страх смерті, бо в інформаційному просторі ми кожного дня чуємо про смерті: дорослих і дітей. Навіть якщо ми оберігаємо дітей від інформаційного перевантаження, ця інформація не може пройти повз. Як зазначає психологиня Оксана Шльонська, яка є авторкою програми допомоги дітям «Захищені любов'ю» в рамках реабілітації дітей у таборі Gen Camp, які переживають втрату батьків, розповідає, що війна впливає на всіх без винятку дітей: «Усі діти, які зверталися по психологічну допомогу за час війни, мають підвищений рівень тривоги, багато страхів. Це може проявлятися по-різному, усе залежить від типу нервової системи дитини та реакцій найближчого середовища. Дитина може реагувати агресивно: кричати й битися, може бути збудженою та демонструвати реакції по типу «бий, біжи», а може бути апатичною, відмовлятися від гри, занять, навіть їжі». Дорослі мають бути уважними до дитини та за необхідності не соромитися звернутися до дитячого психолога, бо стигматизація, пов'язана з психологічною допомогою дітям, досі присутня в нашому суспільстві [2].

Зрозуміти, що психологічна допомога необхідна прямо зараз, можна, прослідкувавши за дитиною. Коли порушується звична та необхідна діяльність дитини: гра, навчання, спілкування або дитина погано спить, мало рухається, погано їсть, замовкає, усамітнюється більше, ніж зазвичай. І, безумовно, якщо сталися очевидні травматичні події. Завчасне звернення та профілактичне пропрацювання потенційних травматичних розладів є більш ефективним, ніж лікування посттравматичного синдрому.

Ми не можемо вимірювати події за ступенем травматичності для дітей.

Є дітки, які втратили батьків, і вони тримаються, намагаються допомагати іншим, наприклад, підтримувати бабусю та піклуватися про молодшу сестричку. А є діти, які не зазнали, на щастя, страшних травмувальних впливів, але втратили звичний образ життя й улюблені іграшки, і переживають це дуже трагічно.

Є пояснення багатьох психологів того, що психічні дитячі травми війни можуть зробити людину нещасливою, надміру вразливою, неадаптованою в дорослому віці.

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, станом на 24 січня в Україні від збройної агресії РФ постраждали 1373 дитини. Це ті, хто загинув або отримав поранення. Ще 14 578 дітей депортовані, а 343 вважаються зниклими безвісти. Але говорячи відверто, в Україні немає дітей, які б не постраждали від війни. Навіть ті, хто не бачив жахів на власні очі, не мав поранень і не втрачав батьків, мають складнощі у спілкуванні, емоційні гойдалки та підвищений рівень тривоги [3].

Розуміючи даний рівень ситуації, яка в нашій Державі сьогодні, деяким батькам важко впоратися із своїми емоціями, не дивлячись на дитячі. Але все таки ми дорослі – більш захищеніша верства населення і ми неодмінно повинні дбати через «неможу» про наших маленьких нащадків. Є деякий перелік дій, які може виконувати кожен з батьків, для того, щоб дитині впоратися з тривогою, покращити її моральний стан:

- обіймати та відповідати на обійми дитини;
- не змінювати режим дня, щоденних ритуалів та обговорювати можливі зміни наперед;
- показати дитині, як можна за допомогою дихальних вправ зняти напругу тіла;
- підібрати та разом виконувати вправи на розслаблення;
- бувати на свіжому повітрі, займатися творчістю та фізичними навантаженнями;
- звертайте увагу на зауваження дитини, її поради та думки;
- розповідайте, коли вона може щось вирішити, а коли — тільки дорослі;
- кажіть постійно, що ви поряд і разом;
- спілкуйтеся, питайте про почуття та діліться своїми, обговорюйте, що будете разом чи по одинці робити, згадуйте події дня;
- плануєте дні та майбутнє, підсумок бесід має бути оптимістичним.

Хочеться вірити, що ми, дорослі, створимо такі умови, за яких більшість наших дітей зможуть подолати травми війни та стати міцнішими, демонструючи нам так зване посттравматичне зростання.

Список бібліографічних посилань:

1. Бунчук О.Б. Право на життя в умовах війни, 2022 р. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/> (дата посилання 06.03.2023).

2. Як війна в Україні впливає на наших дітей, 2022 р. URL: <https://novy.tv/ru/g-space/layfhaki/2022/11/02/v-ukrayini-nemaye-ditej-ne->

travmovanyh-vijnoyu-intervyu-psyhologa-z-masheyu-yefrosyninoyu/ (дата посилання 13.03.2023).

3. Діти, які стали свідками воєнних злочинів. Як працювати з дитячими травмами, 2022 р. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/children/children-experience/335423-pro-vpliv-viyni-na-ditey> (дата посилання 06.03.2023).

(Одержано 14.03.2023)

УДК 159.9

Ольга Вікторівна МЕДВЕДЄВА,

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та психології факультету №3

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4445-7355>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОДИН ІЗ ДІТЬМИ ЗІ СТАТУСОМ ВПО В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах військової агресії проти України для вітчизняної наукової спільноти тема психологічного благополуччя наших громадян набуває особливої значущості. Результати всеукраїнського дослідження з вивчення психологічного стану населення в умовах повномасштабної війни засвідчили, що вимушено переміщені особи, котрі залишаються в евакуації, демонструють більш низькі оцінки власного психологічного благополуччя у порівнянні з тими, хто повернувся до постійного місця проживання чи не був переміщений [1]. Складний процес адаптації в ситуації вимушеного переміщення призводить до того, що зміни ідентичності особистості біженців досягають рівня кризових. Війна вплинула на всіх, але сім'ї з дітьми є однією з найуразливіших категорій населення в цей час, тож вивчення соціально-психологічних проблем у сім'ях ВПО має важливе значення аби оцінити їхнє становище після переміщення і зрозуміти потреби гуманітарної, соціальної та психологічної підтримки в контексті забезпечення психологічного здоров'я і соціального благополуччя.

Життя сімей ВПО змінюється докорінно, що обумовлено тривалими воєнними подіями в країні, до чинників впливу яких додаються розлучення з родиною, страх за себе та своїх близьких (особливо тих, які відмовились або не змогли евакуюватись вчасно); примусова депортація; туга за домівкою та звичним способом життя; невизначеність стану та невідомість; відсутність достовірної інформації про ситуацію в країні та вдома; побоювання щодо втрати майна, яке залишилося без нагляду; побутова невлаштованість, брак фінансів; депривація базових потреб та необхідність пошуку нового житла, їжі, роботи; обмежені можливості доступу до медичних послуг; проблеми із влаштуванням дітей до загальноосвітніх закладів; соціальна ізоляція, культурний шок, фрагментація самоідентичності; відсутність/обмеженість очних соціальних контактів та відпочинку для дітей тощо. Крім того,

українське населення тривалий час було вимушене пристосовуватися до багатогодинних вимкнень світла, води та опалення, що є вкрай складним для сімей з дітьми, особливо з немовлятами. Ці труднощі часто викликають перманентну тривогу, зниження рівня самооцінки, відсутність віри у власні здібності, пасивність і відхід від соціальних контактів та подій [2, с. 75].

Результати соціологічного дослідження становища ВПО засвідчили, що до найголовніших проблем переселенців належать: працевлаштування (41%); пошук житла (36%), потреба в теплих речах (34%), отримання грошової допомоги від держави (30%). Майже половина внутрішньо переміщених сімей назвала єдиним джерелом доходу державні соціальні виплати та адресну грошову допомогу переселенцям, засвідчуючи той факт, що матеріальне становище більшості родин є вкрай складним. Відсутність постійного джерела доходів і необхідність платити за оренду житла та комунальні послуги змушують переселенців жити вкрай ощадливо та економити на найнеобхіднішому (купівля ліків або зимового одягу вже становить значні труднощі для переміщених сімей). Також актуальними питаннями є потреба в харчах (17%); отримання соціальних послуг (7%), юридичної та психологічної допомоги (по 6% кожна) [3]. Тож, сім'ї переселенців можуть проживати у родичів, самотійно, в місцях компактного проживання, але загалом мають спільні проблеми.

Значна частина сімей не виїхала одразу після початку повномасштабної війни, перебуваючи ще кілька тижнів чи навіть місяців у небезпеці. Тож, аналізуючи проблеми батьків та дітей-переселенців, слід враховувати, що абсолютна більшість з них мають досвід травматичних стресових подій та ситуацій. Зокрема, багато з них зіткнулися з обстрілами і бомбардуваннями; перебували в сховищі; пережили розлуку з близькими; переїзд під обстрілами; жили в окупації; бачили пошкодження та руйнування житла на власні очі; не могли отримати медичну допомогу; пережили голод та/або відсутність доступу до питної води, бачили смерть рідних або близьких; довелося проходити через фільтраційні табори тощо. Це породжує проблему інформування й доступу до програм кваліфікованої психологічної підтримки. Проведений аналіз дозволяє нам звернути увагу на той факт, що переважна більшість батьків не звертаються та не мають наміру звертатись за психологічною допомогою для себе або своїх дітей, навіть за умови усвідомлення існування певних психологічних проблем.

Після переміщення багато родин зіштовхнулись із проблемою сумісного перебування 24/7 (втрата роботи, дистанційне навчання тощо). З одного боку, таке вимушене єднання дає сім'ям більше часу для роботи над невирішеними проблемами та підтримки один одного, підвищує згуртованість, комунікацію, покращує сімейні стосунки загалом і є тим ресурсом, завдяки якому можливо зміцнити своє родинне благополуччя; з іншого – відбувається не тільки ускладнення існуючих невирішених проблем, а розгортання нових. Дистанційне навчання, регулярні повітряні тривоги, втрата очних контактів із друзями та рідними через переїзд, економія на дозвіллі та відпочинку (втрата можливості подорожувати, відвідувати спортивні секції, художні гуртки,

розважальні заходи) стали складним випробуванням для дитячої психіки, внаслідок чого діти змушені проводити час вдома або виходити гуляти на самоті. Для підлітків, крім іншого, актуалізується фрустрованість у задоволенні соціальних потреб та потреби у автономії. Тож, у замкненому просторі члени родини стикаються з постійним перенапруженням увагою, перетином інтересів і потреб, порушенням особистого простору, вони не мають змоги відпочити один від одного та відволіктись на особисте. Усе це провокує загострення сімейних конфліктів й насильницьких методів їх вирішення. Контрагресія та аутоагресія дітей може бути наслідком того, що за критичних умов батьки схильні використовувати менш чутливі, більш примусові/контролюючі та більш каральні стратегії батьківства.

Слід вказати й на ту обставину, що в умовах військових дій виїжджають в основному сім'ї, де головою родини є мати. Однак неповна сім'я, яка потрапляє в нові умови проживання, дає додаткове навантаження на жінок і обов'язок виконання ними функцій обох батьків відразу. Окрім цього, на них лежить турбота не тільки про дітей, а й про літніх членів родини. Що в екстремальних умовах може приводити до ускладнення психологічних проблем саме у жінок [4, с. 322]. Це вказує на важливість розрізнення у роботі з ВПО криз особистості і криз сім'ї загалом, а також стану батьків та їхнього батьківського потенціалу щодо виховання дитини.

Окремим фактором впливу на соціально-психологічне благополуччя родин-переселенців слід визнати проблему соціального незадоволення або прихованої недовіри, упередженого ставлення, агресії або цькування через статус ВПО, що проявляється у формі: дискримінації від незнайомих людей у громадських місцях; упередженого ставленням під час працевлаштування та під час спроб орендувати чи купити житло; невідповідного ставлення в побутових відносинах із родичами та сусідами; упередженого ставлення під час отримання тих чи інших послуг (освітніх, медичних, соціальних, правових) у новій громаді, а також у висловлюваннях представників місцевої влади. Особливо критичною проблема цькування та невідповідного ставлення є для дітей ВПО, які не можуть швидко адаптуватись у новій громаді.

Таким чином, ситуація переселення вже сама по собі спричиняє стан дезадаптації. Проблеми ВПО, сімей з дітьми є масовими, пов'язаними з майже повним розривом з минулим життям, необхідністю адаптації до нових умов проживання «чистого листа», часто без найнеобхіднішого для життя на фоні значних психологічних проблем, що підвищує їх уразливість до психосоціального стресу. В контексті адаптації сімей ВПО із дітьми цей процес доцільно розглядати крізь призму аналізу певної вікової групи – дітей, молоді, дорослих, залежно від їх запити. Це потребує: 1) активної просвітницької та соціально-психологічної роботи, адаптованої до різних вікових категорій ВПО, зокрема шляхом надання психолого-педагогічних послуг, консультацій і здійснення соціально-психологічного супроводу, сприяння зміцненню їхнього ментального та психологічного здоров'я; 2) технологізації соціально-психологічної допомоги ВПО шляхом переоцінки усієї системи соціальної, економічної й психологічної підтримки українців з

урахуванням нагальних міграційних проблем та викликів в умовах війни. Та в кінцевому рахунку, у подоланні проблем ВПО важливим ресурсом є створення умов для самодопомоги, вияву власної активності для відбудови свого життя.

Список бібліографічних посилань:

1. Прес-реліз – Дослідження психологічного стану населення в умовах повномасштабної війни (дата звернення 17.02.2023). URL: <https://ispp.org.ua/2022/09/13/doslidzhennya-psichologichnogo-stanu-naselennya-v-umovah-rovnomasshtabnoii-vijni/>

2. Волошин С. М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2019. № 9. С. 73–76.

3. Становище внутрішньо переміщених сімей із дітьми, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в умовах війни – результати дослідження ХІСД. URL: <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2023/02/Rezultaty-doslidzhennia-A5-Veb.pdf>

4. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними : Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції : зб. наук. пр. / Держ. закл. Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; [за заг. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман]. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2017. С. 320–342.

(Одержано 21.02.2023)

УДК 159.9:364.63-027.553‘364’

Наталя Едуардівна МІЛОРАДОВА,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та психології, факультету №3
Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>;

Вікторія В’ячеславівна ДОЦЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7757-2793>

МІЖНАРОДНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Домашнє насильство під час війни – це поширене явище, яке стає ще більш небезпечним, ніж у мирний час. Протидія його проявам є одним з пріоритетних напрямків діяльності урядових та неурядових організацій різних країн. Використання Україною сучасного міжнародного та вітчизняного

досвіду громадських організацій у боротьбі із поширенням домашнього насильства як під час війни, так і у мирний час є складовою її ефективності. Розглянемо існуючі стратегії, які використовують громадські організації різних країн.

Вірменія: досвід неурядової організації «Центр кризових ситуацій сексуального насильства» (ЦКССН) та НУО «Кризовий центр сексуального насильства» із захисту прав жінок. У 2020 році Кризовий центр сексуального насильства разом з іншими жіночими правозахисними організаціями, які утворюють Коаліцію для припинення насильства щодо жінок у Вірменії, почали активно підтримувати жінок, які пережили насилля під час війни у Нагірному Карабаху. Їх стратегії поділяються на 3 основні етапи [1]:

1) Мобілізація – час, щоб перезапустити та переорієнтувати свою діяльність на основі нагальних потреб тих, хто пережив війну. Залучення та співпраця з іншими організаціями із захисту прав жінок через коаліції та мережі як на місцевому, так і на міжнародному рівнях. Декілька організацій, заснувати Коаліцію, яка на даний включає 11 членів, які є неурядовими організаціями і працюють у сфері просування та захисту прав людини у Вірменії [2].

2) Активне втручання та підтримка жінок, які пережили війну за наступними напрямками: гендерно-чутлива гуманітарна підтримка; співпраця та спілкування з державними установами; відкрите спілкування з донорською спільнотою про потреби постраждалих, використання соціальних мереж для збільшення збору коштів.

3) Етапи стабілізації та реабілітації:

– надання інформації про ризики та наслідки гендернозумовленого насильства жінкам, які пережили війну лише тоді, коли вони готові слухати і відкриті для інформації;

– особиста зустріч з особами, які постраждали від ГЗН, для надання як психологічної, так і медичної підтримки у безпечному середовищі;

– навчання інших НУО та волонтерів на місцях про ризики та наслідки ГЗН під час війни.

Грузія: досвід жіночого фонду Сухумі (ЖФС – це організація внутрішньо переміщених жінок, заснована в 1997 році та розташована в містах Кутаїсі та Тбілісі). Основними напрямками діяльності організації є: участь жінок у розбудові миру; боротьба з домашнім насильством; включення гендерної рівності в місцеву та національну політику; активність та розширення можливостей молоді. Виявлення та реагування на випадки домашнього насильства ЖФС здійснює це за допомогою комбінації різних стратегій та інструментів [1]:

1) Стратегії ідентифікації:

– в 11 містах західної Грузії створені Центри підтримки жінок (ЦПЖ) – місцеві громадські центри під керівництвом жінок які є основним джерелом ідентифікації та реагування на випадки домашнього насильства на рівні громади;

– інформаційні зустрічі з професійними групами: інформаційні зустрічі та тренінги, що проводяться для професійних груп (вчителі, вихователі та медичний персонал), створюють простір для партнерства та значно спрощують і покращують процес виявлення випадків насильства;

– сеанси психотерапії: групова або індивідуальна психологічна терапія;

– заповнення анонімних анкет та звернення до відповідних спеціалізованих служб. Для документування та виявлення випадків насильства в громадах розповсюджуються спеціальні анонімні анкети. Жінки зі складними та невідкладними випадками направляються на реабілітацію до спеціалізованих служб, що працюють в країні;

– система раннього попередження з урахуванням гендерної проблематики.

2) Стратегії реагування:

– «Реабілітаційний центр» - надає цілодобовий притулок на 14-20 днів постраждалим/потенційним постраждалим, які не мають офіційного статусу через страх чи невпевненість заявити в поліцію та таким чином, не мають права на державні послуги;

– робота з парами – сеанси щодо зміни поведінки винних на ранньому етапі: парам, які переживають сімейні конфлікти, виявлені у ході зустрічей із психологом та юристом або шляхом анонімного анкетування, пропонуються спеціальні сеанси.

– проведення інформаційних та медіа-кампаній ЖФС – соціальна реклама, телевізійні та радіопрограми, вуличні/форум-театри, публічні дискусії та навчання з різними учасниками системи скерувань та інших соціальних груп (наприклад, поліції, вчителів, лікарів, соціальних працівників, посадових осіб місцевого самоврядування, учнів шкіл, громадських лідерів тощо), що сприяє відкритому обговоренню проблеми насильства в суспільстві та зміні ставлення;

– «Центр цифрових ресурсів для постраждалих від домашнього насильства» (онлайн-платформа) – створений ЖФС у 2022 році, щоб забезпечити легкий доступ постраждалим від домашнього насильства та будь-яким зацікавленим фахівцям до широкого спектру інформації, пов'язаної з ГЗН/ДН.

– посилення ролі муніципалітетів у попередженні та реагуванні на ГЗН/ДН: створення Ради з гендерної рівності.

– локалізація порядку денного щодо жінок, миру та безпеки у розробці місцевої політики;

– створення місцевої міжвідомчої комісії з питань запобігання насильству щодо жінок/домашнього насильства.

Україна: 1) Досвід ГО «Центр «Жіночі перспективи» (займається захистом прав жінок в Україні, м. Львів). В умовах війни організація [1]:

– надала можливість задовольнити базові потреби (через притулки, місця обігріву тощо), де люди мають доступ до їжі, житла, медичної та психологічної допомоги. Відкрила притулки для жінок і дітей;

– організували інформаційні матеріали про ризики порушення прав жінок (торгівля людьми, трудова та сексуальна експлуатація, викрадені діти тощо) Разом із мережею WAVE розробили короткі, прості інформаційні матеріали про те, куди внутрішньо переміщені жінки можуть звернутися в різних країнах.

– запропонували навчання із специфіки домашнього насильства для волонтерів та адміністрації не спеціалізованих притулків в області.

– запровадили інформаційні кампанії та посилили координацію всіх залучених служб і структур для якісного реагування на випадки домашнього насильства.

– впровадили на рівні організацій та індивідуальних рівнях формальні та неформальні практики профілактики професійного вигорання, інформування про травму війни та самопомоги, можливість вторинної травматизації під час роботи та співчуття, психічного здоров'я для працівників і волонтерів феміністичних і жіночих організацій та багатьох активістів.

– організували регулярні зустрічі солідарності з українськими членами мережа WAVE як простір для підтримки, рефлексії, комунікації та вироблення стратегій, а також нетворкінгу між активістами як всередині країни, так і за кордоном [1].

2) Ла Страда-Україна – громадська правозахисна організація, яка працює для забезпечення гендерної рівності, миробудування, запобігання гендерно-зумовленому насильству, зокрема, домашньому насильству, протидії торгівлі людьми та забезпечення прав дітей, сприяючи впровадженню стандартів прав людини в усіх сферах життя суспільства та держави [3].

Наразі, одним із завдань організації є збільшення обізнаності суспільства щодо гендернозумовленого, зокрема домашнього, насильства під час війни та важливості допомоги постраждалим. Так ГО «Ла Страда-Україна» запровадила низку профілактичних заходів, зокрема у 2022 році відбувся онлайн практичний вебінар для журналістів та журналісток «Домашнє насильство в умовах війни: підняття обізнаності журналістів» від ГО «Ла Страда-Україна» та ГО «Жінки в медіа» за підтримки International Media Support (IMS).

Війна не скасовує домашнє насильство, а навпаки загострює ситуацію. Традиційно домашнє насильство зачіпає вразливі групи населення, які, поміж іншого, обтяжені вирішенням інших проблем, що виникли через збройний конфлікт в державі. Під час війни захист потерпілих від домашнього насильства в Україні набув ще більшого значення. Ратифікація Верховною Радою 20 червня 2022 року Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству (Стамбульську конвенцію) та використання досвіду громадських організацій є невід'ємною складовою цього захисту.

Список бібліографічних посилань:

1. Запобігання та реагування на гендерно-зумовлене насильство під час

війни та в післявоєнних умовах. Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій. Адільханян І., Агабекян Т., Чумало М., Федькович Г., Гамахарія К., Івіч Г. Відень, Австрія, 2022, 54 с.

2. Коаліція для припинення насильства щодо жінок. *Заходи*. Станом на 08 вересня 2022 р. URL: [Activities – Coalition to Stop Violence against Women \(coalitionagainstviolence.org\)](https://activities-coalition-to-stop-violence-against-women.org)

3. Ла Страда Україна. Офіційний сайт. URL: <https://la-strada.org.ua/pro-organizacziyu>

(Одержано 23.03.2023)

УДК: 159.92

Ельвіра Олегівна МОКРЕЦОВА,

Учениця 11 класу Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №78 Харківської міської ради Харківської області

Науковий керівник:

Павло Олександрович ЧЕКУРОВ,

практичний психолог Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №78 Харківської міської ради Харківської області

ВПЛИВ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ПЕДАГОГІВ З РІЗНИМ СТАЖЕМ РОБОТИ

В умовах військової агресії переважна більшість людей відчують емоційну нестабільність, підвищений стан тривоги, почуття невизначеності, тощо. Педагоги не є виключенням у цьому випадку. Їх робота і до війни була пов'язана з великою кількістю стресів та емоційною напругою, що викликані специфікою роботи (постійна взаємодія з учасниками освітнього процесу, перехід до онлайн навчання тощо), проте зараз до цих стресів додається постійна загроза життю та здоров'ю. Допомогати долати стреси покликана копінг-поведінка, проте, люди користуються різною копінг-поведінкою як адаптивною так і не адаптивною, а це по різному впливає на емоційний стан та особистість. Тому ми вирішили, що необхідно дослідити вплив копінг-поведінки на емоційну сферу педагогів.

Дослідженням копінг-поведінки займалися такі вчені як: Р. Лазарусом, С. Фолкманом, А. Маслоу, Х. Вебером, Е. Хаймом, С.К. Нартовою-Бочавер, В.М. Ялтонським, Н. Хааном, Р. Лазарус, Т.Л. Крюковою, В.Д. Менделевичем, Н.П. Нічіпоренко, та іншими.

Загалом, можна сказати, що копінг – це певні стратегії, які скликані для того, щоб подолати напругу та певні дії людини, які поєднують у собі емоційні, поведінкові та раціональні компоненти. Проаналізувавши наукову літературу можемо сказати, що копінг-поведінку поділяють на: «Адаптивну» «Відносно-адаптивну» та «Неадаптивну».

Згідно з концепцією Н. Хаан, копінг виявляється як «реалістичні та гнучкі думки та дії, спрямовані на вирішення проблеми та зниження стресу чи

внутрішнього конфлікту, що вважається людиною складним емоційним станом» [1, с.25].

Здійснюючи дослідження копінг-поведінки, Т.Л. Крюкова виділяє такі її характеристики: усвідомленість, змозгу вибору способу подолання, цілеспрямованість, соціально-психологічну обумовленість, контрольованість і спроможність навчитися способам подолання [1, с.25]. Тобто, важливо розуміти, що копінг-поведінка це усвідомлюваний спосіб подолання складнощів.

Перін та Шулер пропонують класифікацію копінги за наступними стратегіями: стратегія зміни способу бачення проблеми, стратегія зміни проблеми, стратегія керування емоційним дистресом [2]. Тут ми бачимо розділення копінг-поведінки на когнітивну, поведінкову та емоційну.

Поняттю «Емоційна сфера» приділяли увагу багато вчених, серед них: І.Н. Андрєєва, Керрол Є. Ізард, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, П.М. Якобсон, В.М. Мясичев та інші.

За аналізом наукової літератури «Емоційна сфера» – це багатокomпонентне утворення, яке включає в себе: емоції (короткочасні переживання різної сили), емоційні стани (тривалі переживання), почуття (стійке емоційне ставлення до когось або чогось), настроїв (загальний емоційний стан, який своєрідно забарвлює на певний час діяльність людини), емоційний досвід людини (способи реагування, що закріпилися, ієрархізована система емоцій та почуттів), емоційний тон відчуттів [3].

Як ми з'ясували, копінг-поведінка та емоційна компетентність є невід'ємною частиною професійності педагогів. Ці складові впливають на ефективність діяльності педагогів, зокрема, керуванні емоційними станами та розпізнавання своїх та чужих емоцій, сприяють налагодженню контактів із здобувачами освітнього процесу, а копінг-стратегії сприяють підтримці психологічного благополуччя педагогів, впливають на подолання численних стресорів.

Ми знайшли мало інформації, щодо досліджень присвячених визначенню впливу копінг-поведінки на емоційну сферу педагогів з різним стажем роботи, тому є доцільним провести психологічні дослідження за вище означеною проблемою з педагогами що працюють в сучасних умовах.

Для вирішення поставленої мети використовувалися такі методи: «Діагностика копінг-механізмів» Хейма; «Самооцінка психічних станів» Айзенка.

Математична обробка результатів дослідження проводилася з використанням такого методу математичної статистики як: кореляційний аналіз r-Спірмена, пакет статистичних програм для ПК SPSS 22.0 for Windows.

Емпіричною базою дослідження виступили педагоги загальноосвітніх закладів, ліцеїв та гімназій міста Харкова. Загальна кількість: 36 осіб (чоловіків – 4; жінок – 32). Вік досліджуваних: від 20 до 63 років. Дослідження проводилось в режимі онлайн, на базі платформи «Google форми».

У результаті дослідження було визначено, що педагоги зі стажем від 1 до 3 років для подолання негативних емоційних станів, що викликані

складнощами у житті, частіше використовують оптимізм та впевненість у собі навіть у самих складних ситуаціях. Також було з'ясовано, що в складних ситуаціях вони не схильні пригнічувати свої емоції, а навпаки активно проявляють протест до ситуації та шукають шляхи її вирішення. Такі копінги є позитивними стратегіями особливо в умовах воєнних дій, адже вони дозволяють зберігати самоконтроль та віру у майбутнє, що в свою чергу дає змогу ефективно діяти і адаптуватися до складних умов життя.

Можна зробити припущення, що у таких мало досвідчених спеціалістів поки що не достатньо сформовані інші адаптивні копінг-стратегії. Для формування і підтримки професійного благополуччя, було б бажано, опанувати когнітивні та поведінкові копінг-стратегії, наприклад, шляхом розвитку рефлексії.

В результаті дослідження копінг-стратегій та емоційної сфери педагогів зі стажем роботи від 10 і більше років було визначено, що вищезначені використовують копінг-стратегії, що пов'язані з детальним аналізом ситуації та спрямовані на збереження самовладання та високої оцінки себе, своїх здібностей при будь-яких складних обставинах. Дані копінги дозволяють детально аналізувати складну ситуацію, приймати зважені рішення, що позитивно впливає на емоційний стан педагогів, особливо в умовах довготривалого стресу. Можливо, з набуттям професійного досвіду педагога навчилися долати складнощі та негативні емоційні стани використовуючи когнітивні копінг-стратегії, надаючи перевагу долаючі труднощі самотужки і спираючись тільки на власні розумові здібності. Можемо припустити, що така поведінка в подальшому може призвести до емоційного вигорання.

Отже, з метою адаптації до життя в умовах війни педагоги з різним стажем роботи використовують різні копінг-стратегії. Педагоги з малим досвідом роботи використовують переважно емоційні копінг-стратегії, а педагоги з великим стажем – переважно когнітивні копінг-стратегії. Отримані результати можуть бути використані у розробці корекційних або профілактичних заходів для педагогів, наприклад, для розвитку адаптивних копінг-стратегій чи профілактиці емоційного вигорання.

Список біографічних посилань:

1. Чаплак Я., Проскурняк О.О., Степаненко. О.В. Копінг та психологічний захист у пристосуванні людини до вимог інформаційного суспільства. *Вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича*. 2022. С 20-29.
2. Горбенко В.Ю., Шайхлісламов З.Р. Теоретичні аспекти визначення копінг-стратегії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2021. №. 4. С.20-21.
3. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник. Київ: Центр учбової літератури. 2007. 968 с.

(Одержано 13.03.2023)

Олександр Анатолійович МОРГУНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений тренер України;
перший проректор Харківського
національного університету внутрішніх справ,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2259-3620>

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Понад рік Україна перебуває у стані війни. Важкі бої на сході, півночі й півдні країни призвели до значної кількості загиблих серед військових та цивільного населення. Багато військовослужбовців отримали поранення, які потребують фізичної та психологічної реабілітації.

Вплив соціальних наслідків війни на фізичне та психологічне здоров'я учасників бойових дій стає актуальним питанням, що вимагає постійного контролю та вирішення після повернення військових додому.

Разом з тим, варто зазначити, що рівень негативного впливу на психіку не корелює напряму з випробуваннями, які людині довелося пройти. Травматизація безсилим спостереженням за війною на екранах гаджетів на тлі економічної скрути погіршує психологічний стан навіть у людей, які фізично перебувають у безпеці.

Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що вплив соціальних наслідків війни на учасників бойових дій залежить від рівня бойового стресу та важкості фізіологічних травм, отриманих у бою [1]. Однак, слід констатувати, що ці наслідки неминучі, і в тій чи іншій мірі впливають на процес адаптації поза полем бою: відчуття небезпеки для власного здоров'я або життя («біологічний страх смерті»); напруга, страх та стрес під час боїв, що призводять до психологічного виснаження; фактори бойового стану (обстріли, незрозумілість ситуації, неочікувані події, брак часу); відсутність повноцінного сну, води, харчування; зміни клімату, місцевості тощо [2]. Все це негативно впливає на психіку, що призводить до виснаження центральної нервової системи та проявів «бойової психічної травми» [3].

Не менш трагічною є ситуація з фізіологічними ушкодженнями, де у структурі поранень найбільшу питому вагу становлять поранення кінцівок [3], що в подальшому нерідко призводить до їх ампутації.

Процес фізичного відновлення військових ускладнюється низкою специфічних проблем та кардинальними змінами життєдіяльності у працездатному віці (побут, житло, професія), що призводить до зниження соціальної адаптації в цілому. Можлива втрата професійних навичок та невідповідність рівня освіти вимогам сучасних реалій.

Системна комплексна реабілітація фізичного та психологічного здоров'я сьогодні набуває особливої актуальності. Соціалізація учасників

бойових дій та їхніх сімей, адаптація до нових реалій можлива за допомогою ефективних засобів, завданнями яких є: подолання образу «пацієнт» у сім'ї, депресивних розладів; соціального та емоційного відчуження; негативних реакцій (відсторонення від проблем) інших членів сім'ї; подолання насильства у родині, наркотичної та алкогольної залежності, феномену «відсутності у сім'ї»; подолання уникнення розповідей про події, що відбувались (військовий досвід), покращення взаєморозуміння між подружжями та зменшення дистанції між військовими та їхніми дітьми; допомога дружинам військових та психологічна взаємопідтримка у сім'ях [4].

Ефективними засобами адаптивної фізичної культури для учасників бойових дій варто визначити наступні: кардіотренування - сприяє зміцненню серцево-судинної системи, розвитку дихальної системи, прискоренню метаболізму, позитивно впливає на роботу всіх систем та органів, поліпшує настрій та знімає психологічне напруження (ходьба, біг, веслування, велоспорт, плавання, стрибки на скакалці тощо); бокс – визнаний другою після шахів діяльністю, де залучені розумові здібності; бойове мистецтво – відновлює порушені травмою чи хворобою зв'язки між частинами тіла, покращує координаційні здібності, що сприяє ефективній реабілітації організму (крав-мага, кунг-фу, ножовий бій); танці - знижують рівень стресу, налагоджують баланс функціональних систем та координацію рухів; йога – підвищує витривалість, зміцнює скелет і м'язи; дихальні практики – допомагають впоратись зі стресом, депресією, тривожністю та хронічною втомою; жонгливання – один із найдієвіших засобів відновлення після контузії та інсульту, розвиває мозок, зміцнює нейронні зв'язки, відновлює спритність і моторику рук, покращує зір та реакцію.

Очевидно, що систематичні заняття адаптивною фізичною культурою сприятимуть зменшенню рівня стресу, а, відтак, і соціальній інтеграції та відновленню психологічного та фізичного здоров'я в умовах війни.

Список бібліографічних посилань:

1. Возніцина К, Литвиненко Л. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців. Київ; 2020. 188 с.

2. Палієнко Т, Семигіна Т. Психосоціальна підтримка ветеранів війни та цивільних, які постраждали через збройний конфлікт. Київ; 2016. 31 с.

3. Гайда І, Бадюк М, Сушко Ю. Особливості структури та перебігу сучасної бойової травми у військовослужбовців Збройних сил України. Патологія. 2018;15.1(42):73–76.

4. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) (2016). «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад»: Наказ МОЗ України від 23.02.2016 р (Одержано 26.03.2023)

Олена Миколаївна МОХОРЕВА,
старший викладач кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9420-2847>

СПЕЦИФІКА НАДАВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПЕРЕЖИВАННЯ ВТРАТИ

Внаслідок активних військових дій, котрі відбуваються на території нашої держави, втрат зазнають як мирні жителі, вимушені переселенці, родини загиблих, військовослужбовці так і волонтери. Горе – це універсальне людське переживання, реакція на втрату значущого об'єкта, частини ідентичності або очікуваного майбутнього; воно включає душевний біль, смуток, гнів, безпорадність, почуття провини і розпач, втрату життєвих орієнтирів, певного підґрунтя та стабільності для тих, то «залишився в живих». Горювання – це природний процес, який необхідний для оплакування смерті близької людини та переживання втрати; для того, щоб стати незалежним від втрати, пристосуватися до нових реалій життя і побудувати нові стосунки з людьми та навколишнім світом.

Питання переживання особистістю процесу горювання досліджувався багатьма науковцям у царині психологічної науки, серед яких Ч. Дарвін, З. Фройд, К.Г. Юнг, О. Василюк, Дж. Боулбі, Дж. Енджел, К. Паркс, В. Ворден, О. Бондаренко, Л. Вербицька, В. Волкан, В. Каст, Р. Фралі, Л. Шут та безліч інших.

Переживання втрати – це особливо організована внутрішня діяльність за допомогою якої індивіду вдається перенести певні життєві події й стани. Переживання втрати також трактується як процес, котрий має афектні, когнітивні та поведінкові симптоми, послідовне вирішення психологічних завдань, процес трансформації зв'язку з втратою, подія, яка травмує особистість, процес «сислової реконструкції» [1, с. 240].

Для того, щоб краще розуміти стан людини, що горює, виокремлюють такі комплекси симптомів горя, з якими можна згодом працювати психотерапевтам: емоційний комплекс – печаль, гнів, тривога, безпорадність, байдужість; когнітивний комплекс – нав'язливі думки, зневіра, відчуття присутності померлого; поведінковий комплекс – порушення сну, безглузда поведінка, уникнення речей і місць, пов'язаних із померлим, гіперактивність, відхід від соціальних контактів, утрата інтересів; можливі комплекси фізичних відчуттів і алкоголізація як спроба встановлення комфорту.

Вільям Ворден у своїх працях визначає горе особистим досвідом втрати, а горювання – процесом, котрий спостерігається після втрати. Вільям Ворден також визначає ускладнене горювання, називаючи його інтенсифікацією горя до рівня, коли людина або перевантажена, що веде до неадаптивної поведінки,

або перебуває на одній стадії горя без прогресу в бік завершення горювання [2, с. 244]. Зигмунд Фройд у своїй відомій роботі «Печаль і меланхолія» дає визначення роботі горя як внутрішньому і зовнішньому пристосуванню після [3, с. 19].

Для нормального процесу горювання характерні наступні ознаки: специфічне порушення подиху: подих стає переривчастим, особливо на вдиху; фізичне страждання; симптоми фізичної перевтоми (скарги на втрату чинності й виснаження); анорексія (або втрата / придбання ваги); тягучі відчуття в животі; спазми в горлі; слабкість у м'язах; сухість у роті; нестерпність шуму; порушення концентрації уваги; деякі зміни свідомості; легке відчуття нереальності; відчуття збільшення емоційної дистанції з іншими (їхнє поведіння може здаватися дивним - «як вони можуть посміхатися, розмовляти, ходити в магазини, коли існує смерть і вона так близько»); поглиненість образом померлого; почуття провини («я не все зробив для померлого, що міг», «я був неухажливий до нього при житті», «якби не мої дії (думки, почуття, вчинки), він був би живий»); ворожі реакції: втрата теплоти у відносинах з іншими; тенденція розмовляти з роздратуванням або злістю; догляд від всіх контактів із близькими й друзями; втрата моделей поведіння: нездатність починати й підтримувати організовану діяльність; відсутність інтересу до улюблених занять; небажання чимось займатися і т.д. [4, с.118].

Психологічну допомогу людині, яка переживає втрату, необхідно здійснювати відповідно до стадій переживання горя в індивідуальній або груповій формі роботи.

Допомога на стадії шоку. На цій стадії необхідно бути поруч із людиною, яка зазнала втрату, не залишати її на самоті. Висловлювати свою турботу та підтримку, використовувати техніки активного та емпатійного слухання. В період втрати страждання полегшується наявність соціальних зв'язків: присутність родичів та друзів. Людину, яка понесла втрату, не рекомендується залишати на самоті, проте її не слід «перенавантажувати» опікою – велике горе долається тільки з часом.

Допомога на стадії гострого горя. В даному випадку ми маємо створити безпечний психологічний простір для клієнта. Важливо говорити про померлого, проговорювати причини його смерті та почуття у зв'язку з цією подією. Надзвичайно важливо легалізувати та нормалізувати як позитивні, так і негативні почуття до померлої людини (образу, гнів, злість). Необхідно питати про померлого, слухати спогади про нього, розповіді про його життя. Необхідно дати можливість виплакати, не намагаючись втішити людину. Поступово (ближче до кінця цього періоду) слід долучити людину до повсякденної діяльності, включити її в соціальні контакти або ж в діяльність, котра є для неї ресурсною і такою, що приносить задоволення.

Допомога на стадії відновлення. Необхідно допомагати клієнту знову включитися в повсякденне життя, планувати майбутнє. Оскільки людина може неодноразово повертатися до переживань гострого періоду, необхідно давати їй можливість знову говорити про померлого [4, с. 120].

Отже, горе є універсальним переживанням всіх людей, реакція на втрату

значущого об'єкта, частини ідентичності або очікуваного майбутнього, що включає душевний біль, смуток, гнів, безпорадність, почуття провини і розпач. Горе має надзвичайно важливе значення для психологічної адаптації людини. Воно дозволяє їй змиритися із втратою, адаптуватися до неї, пристосуватися до нових реалій життя без померлої людини та жити далі.

Психотерапевтам та консультантам необхідно враховувати, що кожна людина переживає втрату по-своєму і має всі необхідні ресурси для осмислення цього досвіду і надання йому сенсу. Завдання терапевта у цьому процесі полягає у прояві щирого співчуття до почуттів та переживань клієнта, активне слухання та виключність у його життя, нормалізація його стану та почуттів, котрі виникають у процесі проживання втрати.

Список бібліографічних посилань:

1. Власенко І. А., Віннике Н. Д. Переживання втрати: специфіка, конфлікт, трансценденція, подолання. Теорія і практика сучасної психології. № 3, Т. 1. 2019. С. 33-37
2. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 2. Київ, 2018. 240 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/c/430829.pdf>

2. Worden J. Grief counseling and grief therapy. New York: Springer Publishing Company, 2018. С. 244.

3. Freud Z. Mourning and Melancholia. 2005. С. 19. URL: <http://www.columbia.edu/itc/hs/medical/clerkships/psych/misc/articles/freud.pdf>

4. Мюллер М. Якщо ви пережили психотравмуючу подію / пер. з англ. Діана Бусько ; [наук. ред. Катерина Явна]. Львів : Видавництво Українського католицького університету: Свічадо, 2014. С. 120.

(Одержано 05.03.2023)

УДК 316.62

Iryna NECHITAILO,

Doctor of sociological sciences, professor,
Professor of the Department of Sociology and Psychology,
Faculty No. 6 of the Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0656-0370>;

Aigul ALIEVA,

PhD in Social Sciences, research associate,
Department of Living Conditions,
Luxembourg Institute of Socio-Economic Research (LISER)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1110-496X>

UPDATE OF SOME NON-SPECIFIC FUNCTIONS OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE CONDITIONS OF WAR: PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AND SOCIAL SUPPORT OF THE CIVILIAN POPULATION

The functionality of each social institution is quite broad. The functions of any social institution are divided into specific and non-specific. A specific function is the activity of the institute, which is connected with the provision of that basic need of society, humanity, for the satisfaction of which it was created. In addition to a specific function, each social institution performs a number of non-specific ones. Each of them necessarily participates in the implementation of social control, regulation of social relations and behavior of people, in the process of socialization, social communication, social integration and differentiation, etc. Therefore, the list of non-specific functions of a separate social institution can be quite broad. All social institutions have almost identical lists of non-specific functions, however, each of them makes "its" (both in terms of volume and content) contribution to their implementation.

As for the institute of education, its specific function is teaching. The war is a social upheaval that radically affects all spheres of life, including education. Historical experience shows that in the conditions of full-scale wars, the institute of education suspended its functioning. The experience of the war in Ukraine shows that the institute of education not only did not suspend its functioning, but demonstrated a fairly high level of stability in the performance of its functions, which was proven by the results of our research. It is obvious that the education system of Ukraine fulfills its specific function in full. The educational process resumed quite quickly after the start of a full-scale invasion, and at a level no worse than it was during the period of COVID19. In addition, wartime education performs functions that are not typical for peacetime education, as evidenced by the results of our empirical study.

The study was conducted with the assistance of the Luxembourg Institute of Socio-Economic Research. In December 2022 – January 2023, we conducted 5 focused group interviews (each focus group – from 5 to 8 participants) with parents of Ukrainian schoolchildren from those regions of Ukraine most affected by the war (Kharkiv, Donetsk and Luhansk). Based on the results of focused group interviews, referring to the opinions and statements of their participants, we selected 6 schools of the Kharkiv and the Kharkiv region, which show high resilience during the war. We conducted 12 in-depth interviews with representatives of the teaching staff of these schools (2 representatives from each school). With the permission of the respondents, we made video and audio recordings of all interviews. After that, transcripts were made and processed using Taguette ([Taguette, the free and open-source qualitative data analysis tool](#)) – a qualitative research tool with open access that allows users to process qualitative data. After that, we used the method of "typical statements" for data analysis. For our research, typical statements are those that reflect the dominant viewpoints of all respondents. Presenting in this text the typical statements of teacher respondents, which they voiced during in-depth interviews, we identified each participant with anonymity, assigning certain codes: H1 and H2 – for school principals; T1–T8 – for teachers; TA9 and TA10 – for teachers who are also representatives of the school administration.

In presenting the typical utterances of the parent respondents, which were voiced by them during the focus group interviews, we did not identify each participant and did not assign individual codes, because the typical utterances we selected for this paper are the aggregate result of the group discussion. Therefore, when quoting parents in the report, we attributed the universal code "P" to the relevant quotes, primarily in order to separate them from teachers' quotes.

It should be noted that modern educational institutions have always implemented the function of psychological support. Every Ukrainian school has a qualified psychologist and social pedagogue. However, the function of psychological support has never been permanent for education. But during the war, this function acquires high relevance and significance. Our research showed that in wartime, school psychologists and psychological services perform such large volumes of work and with such high intensity, which definitely did not happen in peacetime, because there was no need and demand for this. Moreover, during the war, psychological support and accompaniment is provided not only by staff psychologists, but also by school principals, representatives of the administration, and every individual teacher. Moreover, in the first months of the war, this function became permanent, precisely thanks to its implementation, and it was possible to establish the function of normalizing life. To a large extent, mostly all the above statements clearly demonstrate the performance of this function. In addition, here are a few more typical statements of our respondents:

T3: "...Sometimes students even called me from the bomb shelter while under fire. I tried to calm down, talk, distract...";

T7: "We immediately received an instruction from the administration that we need to contact parents, provide some support, psychological help to parents and children, conduct some initial training that will prevent panic states...";

TA10: "It was important for teachers to provide psychological support to children. Therefore, we on the part of the administration advised them to use the quality of small entertainment events... We started using neurobics...";

TA9: "It is important to teach life safety. I tell and show the children, for example, which fabrics and materials are suitable for dressing a wound, that you need to be very careful about what you eat, because at that time many people lived in unsanitary conditions (in the basements of houses) and ate canned food. This applies to older children, and regarding small ones, there is a request from the management and parents not to overload them with such information and not to scare them, because they are small and vulnerable...";

P: "At the end of the week, the class teacher holds "educational" conferences where various issues are discussed. The emphasis is on safety, and our teacher also places great emphasis on the need to maintain contact and interaction between students...";

P: "Our school has a lot of video lessons and conversations about life safety...".

In addition to the above, in particular, for resilient schools (that is, those that have found the resources and strength at a high level to cope with their main tasks in war conditions), such a function as social support of the civilian population is

actualized: providing shelter, shelter, collecting and distributing humanitarian aid, etc. . Schools become such "points of invincibility". The implementation of this function is evidenced by the following typical statements of our respondents:

H1: *"Approximately 30 people lived in the basement of our school, like a shelter. These were both employees and just neighbors. They cooked food there, and there was water there, and hot water. Then humanitarian aid began to be brought there..."*;

T2: *"When the full-scale invasion started, our school started accepting people who needed shelter, food, who had lost their homes. A shelter was equipped in the school. There were many people there. Food was prepared for them in our dining room. Everything was arranged so that they could rest and sleep. Humanitarian aid and clothes were brought to them. And our teachers worked there. The administration and the school principal were constantly on site and even lived in the school. As our principal says: "The school is our home." This formed the position of our school as stable and indomitable, just as indomitable and indomitable as our Kharkiv"*;

T5: *"Our school had a full-fledged bomb shelter equipped with everything necessary for a long stay. But, fortunately, there was no need to use it. However, from the fact that it exists, the heart is somehow calmer"*;

T7: *"A shelter is already being built at our school. Of course, it's not a bomb shelter like the subway, but I'm talking about a dry, comfortable, renovated basement. It was reconstructed even before the full-scale invasion. Now there are shower cabins, a toilet, and a sink - in case the educational process starts, so that there is a place in the school where you can take shelter for the first time..."*;

T8: *"The school literally worked as a shelter from the first day of the full-scale invasion. A bomb shelter was set up in the school, where many people from nearby houses were staying. Of course, the school building is not suitable for a bomb shelter, but people felt calmer and more reliable that way. Food was prepared for them in the school canteen. The teachers were on duty, helping... I myself lived in the school somewhere from the first of May, because my district was badly affected by the bombings, there were no living conditions, the windows in my apartment were shaking with the shock wave..."*;

T8: *"When I lived at the school in the spring of last year, my main task was to come to the cafeteria at 8:00 a.m. and distribute milk to the children, then they brought some humanitarian aid and I also helped with that. In those days, frankly speaking, I did not have enough strength even to conduct full-fledged online classes. After that, I came to my class-room (I lived in the class-room) and started putting out materials and tasks for the students..."*;

TA10: *"In our school, the basement was equipped as a bomb shelter. People were there for a long time. They cooked food at school, fed the children... And our teachers were there too. They gathered groups of children around them, held drawing classes with the children, and some psychological activities. I wanted to support children. And the teachers were positive to work on it..."*

Summing up, it necessary to emphasize that the synergistic effect of the realization of both typical (learning) and non-typical (psychological support and

accompaniment, social assistance, etc.) functions by education consists in the normalization of the state of the entire society and the prevention of the state of social anomie, which is characteristic of all societies in a state of war. Social anomie is an extremely difficult for society state of lack of social order, loss of common culture, lack of a general system of norms [1, p. 110; 2, p. 70]. In the social dimension, anomie has always been associated with the dysfunction of social institutions and the destruction of moral standards [3, p. 273]. Since during all the previous wars known to the world, most institutions lost their ability to function, the belligerent society necessarily plunged into a state of social anomie. The Ukrainian educational institution is fully functioning, as it has: 1) three-year experience of distance learning, which allows not to be tied to school buildings and to ensure the relative safety of participants in the educational process; 2) a powerful human resource – experienced, highly motivated, results-oriented educators.

In our opinion, the contribution of the educational institution to the maintenance of social order and prevention of social anomie is decisive.

References:

1. Афенченко Г. В., Шумлянська Н. В. Аномія як соціально-культурний феномен. *Вісник ХДАК*. 2015. Вип. 46. С. 103-112.
2. Роговенко М. М., Семижон А. В. Проблема аномії в історії філософсько-правової думки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 67-76.
3. Garfield E. The Anomie-Deviant Behavior Connection: The Theories of Durkheim, Merton, and Srole. *Essays of an Information Scientist*. 1987. Vol. 10. Pp. 272–281. URL: <http://garfield.library.upenn.edu/essays/v10p272y1987.pdf>
(Одержано 25.03.2023)

УДК: 378:004

Олександр НЕЧИТАЙЛО,
здобувач 2-го року навчання
освітньо-професійної програми «Комп'ютерна інженерія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Харківський національний університет радіоелектроніки

ІТ-ГАЛУЗЬ ТА ІТ-ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ: ДОСЯГНЕННЯ І ПРОБЛЕМИ

З початку повномасштабного вторгнення всі сфери і галузі професійної діяльності зазнали значних втрат. Втім слід зазначити, що галузь ІТ, попри складні обставини, проявила високу стійкість і спроможність, продовжує функціонувати на достатньому рівні та розвиватися, рухаючи вперед всю вітчизняну економіку.

На підтвердження наведемо конкретні дані та цифри. Так, за перші 10 місяців 2022 року сукупний внесок ІТ-галузі в економіку України склав 6

мільярдів доларів США експортної виручки, що на 10% більше порівняно з аналогічним періодом 2021 року. За період повномасштабного вторгнення частка експорту ІТ-послуг у ВВП збільшилась на 51%, а в експорті послуг зросла на 24% та становить 47%, тобто майже половину [4].

Окрім того, представники ІТ-галузі є активними учасниками, так званого «цифрового фронту», оскільки у сучасних війнах має значення не тільки зброя, але й дані та технології [5].

Міністерство цифрової трансформації України робить все можливе, щоб сприяти розвитку галузі ІТ в умовах війни, допомагає не тільки ІТ-бізнесу, але й ІТ-освіті. Ще до початку повномасштабного вторгнення Міністерством цифрової трансформації України разом з Міністерством освіти і науки України було розроблено план реформування ІТ-освіти, спрямований на задоволення потреби ринку праці у висококваліфікованих ІТ-фахівцях.

Попри всі складності воєнного часу, літом 2022 року Міністерством цифрової трансформації разом із партнерами, блокчейн-екосистемою Vinance та Львівським ІТ Кластером було запущено проєкт «ІТ Generation». Проєктом передбачено, що талановиті молоді люди з будь-якого куточку України можуть, на безоплатній основі, отримати якісне навчання та професійну підготовку у ІТ-галузі. Операційна підтримка ІТ Generation здійснюється у співпраці з Програмою USAID «Конкурентоспроможна економіка України» та за технічної підтримки Проєкту ПРООН «Цифрові, інклюзивні, доступні: підтримка цифровізації державних послуг в Україні» [2].

Проєкт «ІТ Generation» отримав більш ніж 200 тисяч заявок від 50 тисяч українців, що свідчить про велику зацікавленість у ІТ-спеціальності як такій. Про попит на ІТ-спеціальність свідчить і той факт, що пов'язані з ІТ освітньо-професійні програми, які запроваджені і реалізуються у вітчизняних закладах вищої освіти, вже декілька років поспіль збирають найбільшу кількість заяв від потенційних вступників та мають одні з найвищих прохідних балів. В Україні близько 150 університетів готують ІТ фахівців, це означає, що не тільки такі проєкти, як «ІТ Generation» мають значення для нашої країни, але і якість ІТ-освіти у закладах вищої освіти [4].

У березні 2023 року відбулася робоча зустріч голови Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти А. Бутенка з керівництвом Харківського ІТ кластера. За результатами зустрічі були визначені напрями співпраці на 2023 рік, зокрема заплановано низку спільних заходів для студентства та освітянської спільноти. Основною метою визнано подальшу кооперацію організацій задля підвищення якості підготовки ІТ-спеціалістів та розробки процедури акредитації освітніх програм за участі бізнесу. Адже, розробка освітніх програм в університетах за участі представників бізнесу допоможе актуалізувати зміст ІТ-освіти. Відповідно до Меморандуму про співпрацю, підписаному між організаціями у 2019 році, Національне агентство планує створення і забезпечення діяльності спільних комісій, комітетів, робочих груп, а також залучення представників ІТ-галузі до узгодження стандартів і розробки критеріїв якості вищої освіти. Від харківського ІТ

Кластера очікується забезпечення участі профільного бізнесу в цих процесах і сприяння формуванню і наданню інформаційних матеріалів на запит агентства [1].

Як бачимо, з боку державних органів управління освітою, а також зовнішніх стейкхолдерів є повне розуміння необхідності підтримки високої якості ІТ-освіти. Втім, забезпечення високої якості ІТ-освіти у закладах вищої освіти є вельми проблематичним в умовах війни, оскільки ІТ-навички є суто прикладними і отримати їх засобами дистанційного навчання дуже важко, а подекуди, взагалі неможливо. Безумовною вимогою роботодавців по відношенню до фахівців у сфері ІТ є наявність не стільки теоретичних знань, скільки саме практичних навичок за спеціальністю, тобто *hard skills*. Наприклад, для фахівців з комп'ютерної інженерії важливі навички роботи зі справжнім (а не тільки лабораторним) обладнанням, а для фахівців з програмної інженерії важливим є реальний досвід написання програм. Не менш важливими є, так звані, *soft skills* – навички проєктної та командної роботи, навички тайм-менеджменту та самоорганізації, розвинуті лідерські якості. Навіть у «доковідні» і довоєнні часи роботодавці констатували, що успішні випускники закладів вищої освіти з ІТ-спеціальностей, які дійсно мають якісні спеціалізовані знання і навички, як правило, зовсім не вміють працювати у проєктах, де потрібні навички командної, групової взаємодії, управління часом, управління проєктом як таким [3].

Проблема в тому, що як *hard skills* так і *soft skills* ІТ-фахівця вкрай важко сформувати виключно засобами дистанційного навчання. На нашу думку, ситуація, яка склалася в сфері вищої освіти щодо підготовки кваліфікованих ІТ-фахівців під час карантину COVID-19, а також під час повномасштабного вторгнення потребує моніторингу і визначення тих «освітніх втрат» (в аспекті якості освіти), які були нанесені вимушеним дистанційним навчанням. Існує нагальна потреба у проведенні відповідного дослідження (методом опитування та/або проведення фокусованих групових інтерв'ю), з'ясування думки здобувачів і роботодавців щодо того, які проблеми у підготовці ІТ-фахівців актуалізувалися саме в умовах війни, а також яким є їх бачення щодо шляхів вирішення цих проблем.

Список бібліографічних посилань:

1. Kharkiv IT Cluster та Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти створюють нові можливості для ІТ-талентів в Україні URL: <http://surl.li/funle> (Дата звернення – 23.03.2023).

2. IT Generation URL: <http://surl.li/funlh> (Дата звернення – 22.03.2023).

3. Проблеми ІТ-освіти в Україні. URL: <http://surl.li/funlo> (Дата звернення – 23.03.2023).

4. Федоров М. ІТ під час війни: виклики, досягнення, перспективи [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/funlw> (Дата звернення – 21.03.2023).

5. Цифровий фронт: як війна змінила ІТ-індустрію в Україні [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/digts> (Дата звернення – 22.03.2023).

(Одержано 25.03.2023)

УДК: 159.9

Катерина Миколаївна НОВІКОВА,

Аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9172-6648>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОГНІТИВНО – ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ В РОБОТІ З ПСИХІЧНОЮ ТРАВМОЮ

На сучасному наша держава, на превеликий жаль, поки що перебуває в умовах військового стану, вже другий рік продовжуючи боротися з агресією ворога. Такі умови є травматичними для будь якої особистості, а додає цій ситуації психологічної важкості те, що люди, знаходячись в психотравмуючих умовах, продовжують жити, виконувати свої професійні та сімейні обов'язки. Зокрема, психологи надають допомогу населенню, самі знаходячись в травмуючій ситуації, що є своєрідним унікальним досвідом та вимагає від особистості дуже багато внутрішніх ресурсів. Отже, надання психологічної підтримки та якісної психологічної допомоги військовослужбовцям і різним верствам населення, які переживають психотравмуючі події, наразі набуває все більшу актуальність.

Термін «психічна травма» вперше з'явився в науковій літературі в кінці 19 сторіччя, але процес її визнання в якості окремого нозологічного поняття зайняв майже сто років. Психічна травма розглядається як поняття, яке позначає будь – яке переживання, яке викликає нестерпні душевні страждання. Нестерпними визначаються ті, для перенесення яких у конкретної особистості механізмів коупінгу є недостатньо. Психічні травми поділяються на Т - травми – це події, які характеризуються небезпекою для життя - участь у бойових діях, ураження тіла чи сексуальне скривдження, бути свідком насильства чи самогубства, ДТП, та т – травми – сильні стресові події, що перевищують ресурси коупінгу з ними – втрата, розлучення, зміна місце проживання, роботи тощо. Реакція людей на травму і наслідки для психічного здоров'я можуть бути дуже різними - від відсутності негативних наслідків до дуже виражених, таких, як посттравматичний стресовий розлад. В даному випадку важливим фактором є преморбідний склад особистості, який обумовлює специфіку проживання травмуючих подій – добре інтегрована особистість з мінімальним травматичним досвідом має більше ресурсів коупінгу при зустрічі з надзвичайно важкими обставинами – загрозою своєму життю та близьких, втратою житла, роботи, невизначеністю тощо.

«Психічна травма не завжди виявляє себе в чистому погляді, як хворобливі спогади або переживання. Вона є так сказати «збудником» та може викликати різноманітні симптоми – тривогу, панічні атаки, тіки, нав'язливі думки, порушення сну і т.п.» [4, с. 13]. Важливим є те, чи відбулася реакція на травматичну подію одразу або для цього не було можливості і реакція була

придушена. Від цього залежить інтенсивність емоційного «матеріалу», який залишається в психіці людини і впливає на її подальше світосприйняття.

Згідно досліджень, які проводилися до військового стану в Україні, приблизно 70% осіб не матиме постратматичного стресового розлад після психотравмуючої події. У 30% тих, хто пережив психотравму, може розвинутися ПТСР, у частини згодом він перейде у хронічну форму з пожиттєвою персистенцією симптомів на протязі десяти і більше років. Важливо також пам'ятати про віддалений початок (близько 20%) та коморбідні розлади - 70-80%, такі, як депресія, алкоголізм, суїцидальні наміри, тривожні розлади.

За даними протоколів Національного інституту клінічної майстерності Великобританії (NICE) – травмофокусована когнітивно – поведінкова терапія і десенсибілізація та репроцесуалізація за допомогою руху очей (EMDR) є рекомендаціями першого вибору втручань при ПТСР. Ліки можуть відігравати допоміжну, але не основну роль. Метод когнітивно – поведінкової терапії є доказовим методом психотерапії, ефективність застосування цього методу підтверджена клінічними дослідженнями.

Травмофокусовану когнітивно-поведінкову терапію треба надавати особам, які страждають від важких посттравматичних симптомів або важкого ПТСР протягом першого місяця після травматичної події. Ці втручання, як правило, треба проводити індивідуально. Основні рекомендації ТФ-КПТ згідно протоколу NICE: 8-12 сесій, де є експозиція – 90 хвилин; не робити дебріфінгу після травми, не робити нетравмофокусованої терапії, попереджати пацієнта про відсутність доказів їх ефективності.

Але, враховуючи теперішні реалії, проведення саме травмофокусованої когнітивно - поведінкової терапії не є ефективним і доцільним до завершення військового стану в нашій країні, адже вона працює саме з посттравматичним стресовим розладом. З практичного досвіду дієвими та корисними є техніки КПТ з психоедукації та стабілізації – пояснення клієнту механізму розвитку стресу, пошуку ресурсів, поведінкової активації, майндфулнес, формулювання та поділ переживань на реальні та гіпотетичні, підвищення толерантності до невизначеності. Але, насамперед, найважливішим є контакт з клієнтом, власний стабільний стан фахівця та атмосфера довіри, в якій відбувається надання психологічної допомоги.

Список бібліографічних посилань:

1. Електроний ресурс – Режим доступу: <https://www.nice.org.uk/guidance/cg26>
2. МакМаллин Р. Практикум по когнитивной терапии: Пер. С англ. – СПб.: Речь, 2001. – 560с.
3. О.О.Хаустова, Л.Є.Трачук. Посттравматичний стресовий розлад: історичний аспект // Вестник психиатрии Украины № 2, 2015. – с.81-89.
4. Решетников М.М. Психическая травма / СПб.: Восточно – Европейский институт психоанализа, 2006. – 322с.

5. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н.В.Тарабрина. – СПб.: Питер, 2001. – 272с.

(Одержано 29.03.2023)

УДК 159.9

Яніна Олександрівна ОВСЯННІКОВА,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
начальник навчально-наукової лабораторії екстремальної та
кризової психології науково-дослідного центру

Національного університету цивільного захисту України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6498-3454>

Валентин Віталійович КЕРДИВАР,

PhD зі спеціальності 053 «Психологія», науковий співробітник

навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології

науково-дослідного центру Національного університету

цивільного захисту України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6560-6028>

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ
ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ**

В Україні в рамках психологічної реабілітації постраждалих від війни зроблено значні кроки для надання допомоги людям, які стали жертвами війни в Україні. Держава та ряд організацій запроваджували різноманітні програми та проекти з метою покращення психічного здоров'я та психологічної реабілітації постраждалих осіб.

Варто відмітити що психологічна реабілітація є дуже важливою умовою для забезпечення психічного здоров'я населення під час війни. Війна може бути дуже травматичним досвідом для людей, які проживають у зоні конфлікту, відчуття страху, тривоги та небезпеки, знищення майна, втрата близьких, зневаження прав людини та інші травмуючі події можуть сильно позначитися на психічному стані людей.

З настанням війни населення в зоні конфлікту зазнає великого тиску та стресу, що може призвести до погіршення психічного здоров'я. Люди відчувають страх, тривогу, депресію та інші негативні емоції. Відчуття безпеки та втрата контролю над ситуацією можуть призвести до травматизації психіки [1, с. 113].

Психологічна реабілітація може допомогти відновити психічне здоров'я і забезпечити більш ефективну адаптацію до нових умов життя. Це може включати такі елементи, як психотерапія, психологічна підтримка, терапевтичні групи, медикація, фізична реабілітація та інші форми підтримки. Психологічна реабілітація може також допомогти зменшити суїцидальну поведінку, залежність від алкоголю та наркотиків, а також покращити

загальний стан фізичного здоров'я, оскільки психічний стан людини може сильно впливати на її фізичне здоров'я [2, с. 75].

У зв'язку з цим соціально-психологічний тренінг стає важливим елементом післявоєнного відновлення, та може бути корисною формою реабілітації для людей, які пережили травму, дискримінацію, насильство, депресію, а також для людей, що мають певні психологічні розлади. Такий тренінг може допомогти людям змінити свої негативні погляди на себе і світ навколо, розвинути соціальні навички, покращити комунікацію з іншими людьми, зменшити стрес і тривогу, підвищити самооцінку та покращити загальний стан психологічного здоров'я.

Такі тренінги можуть проводитися в різних форматах: індивідуальні сесії з психологом або в групі, онлайн-курси, воркшопи і т.д. Головна мета таких тренінгів - допомогти людям розвинути свій потенціал і знайти спосіб пристосуватися до навколишнього світу після пережитої травми або психологічної проблеми.

В рамках проведення стаціонарних комплексних реабілітаційних заходів соціально-психологічний тренінг може включати наступні етапи:

Ознайомлення. Перший етап - це ознайомлення учасників з метою тренінгу, а також встановлення контакту між учасниками та тренером. Важливо створити атмосферу взаємоповаги та довіри між учасниками.

Діагностика. На другому етапі проводиться діагностика стану психічного здоров'я учасників, виявлення їхніх потреб та проблем. Це може включати тестування, анкетування, інтерв'ю, спостереження та інші методи.

Планування. На третьому етапі створюється індивідуальний план реабілітації для кожного учасника, що відповідає їхнім потребам та можливостям. План може включати різноманітні методи та техніки, такі як групові заняття, індивідуальні консультації, тренінги та інші.

Тренінг. На цьому етапі проводяться навчальні заняття та вправи, які сприяють зміні психологічного стану учасників та розвитку їхніх навичок. Наприклад, це можуть бути вправи на зняття стресу, тренінги з комунікації та соціальної адаптації, тренінги з самоаналізу та саморегуляції.

Підсумковий етап. Останній етап включає оцінку ефективності тренінгу, а також підготовку учасників до життя після тренінгу. Учасники можуть отримати поради та рекомендації щодо того, як продовжувати практикувати набуті навички.

Важливо пам'ятати, що реабілітація - це процес, який вимагає часу та наполегливості. Результати можуть бути помітними не відразу, але з терпінням та регулярними тренуваннями людина може покращити своє психологічне здоров'я та знайти спосіб жити повноцінним життям. Отже, психологічна реабілітація є необхідною умовою для підтримки психічного здоров'я населення в умовах війни. Вона допомагає людям відновити психічне здоров'я та забезпечити більш ефективну адаптацію до нових умов життя.

Список бібліографічних посилань:

1. Христенко В., Овсяннікова Я. Основні психічні стани, які спостерігались у мешканців міста, на околицях якого відбуваються воєнні дії (на прикладі міста Харків). *Disaster and crisis psychology problems*. 2022. № 3. URL: <https://doi.org/10.52363/dcpp-2022.3.9> (дата звернення: 31.03.2023).

2. Лефтеров В., Самара О. Особливості психологічної реабілітації осіб, які переживають травматичні події війни. *Disaster and crisis psychology problems*. 2022. № 3. URL: <https://doi.org/10.52363/dcpp-2022.3.7> (дата звернення: 31.03.2023).

(Одержано 28.03.2023)

УДК 159.9

Михайло Олегович ОЛЕКСИН,

аспірант кафедри соціології та психології факультету №6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7759-0362>

РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ

Психологічна ресурсність особистості – це здатність людини актуалізувати власні психологічні ресурси з метою саморозвитку, саморозкриття у взаєминах та надання підтримки іншим. Саме у психологічній ресурсності розкривається автентичність особистості. Психологічна ресурсність особистості виявляється у її здатності саморозвиватися, умінні бути компетентною у життєвих та професійних питаннях, автономною у прийнятті рішень, самодостатності у доланні складних життєвих ситуацій, умінні підтримувати та надихати інших, умінні бути творчою та досягати успіху. Характеристиками психологічної ресурсності є знання людиною власних психологічних ресурсів, уміння оновлювати та використовувати свої психологічні ресурси [7, с.312].

У сучасній практиці психологічного супроводу особистості психологи рівних напрямів визнають більшу конструктивність підтримки особистості через актуалізацію її ресурсів, а не компенсацією дефіцитів [8, с.766.].

Рефлексивний ресурс можна розглядувати як інтегральну характеристику можливостей рефлексії, які ще не є затребуваними до актуалізації внутрішньоособистісних протиріч, але в потенціалі вірогідно зумовлюють їх вирішення. Окрім того, рефлексія виступає найважливішим психологічним ресурсом особистісного саморозвитку суб'єкта і основою його цілісності в процесі професійної самореалізації. Психологічні ресурси представляють собою склад і зміст компонентів системи діяльності, які опинилися у фокусі уваги рефлексії і покликані привести до запланованого результату. Дослідники до складу ресурсів включають усі компоненти діяльності, що потрапляють у фокус рефлексії: знання, уміння, навички, компоненти життєвого досвіду, компетенції, здібності, особистісні якості, переконання,

установки, цінності, смисложиттєві орієнтації та ін., що відображаються та усвідомлюються суб'єктом.

У системі ресурсів можна виокремити дві групи характеристик, що відрізняються за рівнем усвідомленості. До складу першої групи входять сформовані компетенції, що виконують репродуктивну роль. Вони формують зону «актуального розвитку» суб'єкта діяльності. Склад другої групи сформований компонентами, що є наслідком поєднання компетенцій та рефлексії, вони виконують продуктивну роль, формуючи зону «найближчого розвитку». У межах діяльнісного підходу критеріями виділення ресурсів є мета діяльності, особливості проблемно-конфліктної ситуації, рівень їх рефлексії [4].

М.О. Фрізен розглядає особистісну рефлексивність як ресурс проектування особистості [6]. Авторка на основі ряду емпіричних досліджень робить висновок щодо вираженості рефлексивної активності у представників різних соціальних і вікових груп, висловлює припущення про те, яким чином соціальний контекст становлення та функціонування особистості визначає формування і залучення її рефлексивного ресурсу.

Рефлексивність як одна з психологічних основ усвідомленого і цілеспрямованого саморозвитку розглядається у контексті специфічних ситуацій життєдіяльності. Рефлексивність взаємопов'язана з такими параметрами проектування саморозвитку, як значущі життєві сфери, відповідальність, внутрішня гармонійність і внутрішня чесність, наявність життєвого досвіду саморозвитку і відповідних діяльнісних контекстів для його здійснення, суб'єктивне сприйняття простору альтернатив, задіяння особистістю в практиці проектування діяльнісних контекстів активного і свідомого саморозвитку, самоздійснення особистості [5, с.422].

Іноді рефлексивність досліджується як ресурс саморозвитку та в якості ресурсу долаючої поведінки. Обґрунтовуються функції рефлексивності як суб'єктного ресурсу долаючої поведінки, які полягають в забезпеченні усвідомленості, цілісності і безперервності протікання процесу опанування, а також в регуляції його етапів, здійсненні процесу варіативності і мобільності стратегій подолання [1, с.24].

О.В. Савченко надає узагальнене визначення рефлексивних ресурсів: «Рефлексивні ресурси – ментальні структури та властивості особистості, що активізуються в ході розумової активності суб'єкта, забезпечуючи внутрішні умови для ефективного розв'язання рефлексивних задач».

Дослідниця вважає, що рефлексивні ресурси є складовою рефлексивного потенціалу, який уявляє собою складову особистісного потенціалу, що забезпечує самоусвідомлення, саморегуляцію та самоорганізацію активності суб'єкта на підставі мобілізації рефлексивних ресурсів та активації рефлексивних механізмів. Рефлексивний потенціал разом з рефлексивною компетентністю та процесуальними формами рефлексивної активності входять до складу єдиної системи рефлексивного досвіду особистості [3].

Я.М. Бугерко зазначає, що рефлексивність задає зв'язність й осмисленість буттєвості людського життя та забезпечує мобілізацію особистісно-інтелектуальних ресурсів [2,с.305].

Рефлексивні механізми мобілізації ресурсів долаючої поведінки виступають як психологічний механізм, який проявляється в переживанні, проживанні, програнні подій з минулого, сьогодення, майбутнього, пов'язаних з виниклою важкою ситуацією.

Отже, рефлексія виявляється психологічним ресурсом особистості, котрий забезпечує розуміння людиною інших своїх психологічних ресурсів, що має забезпечити їх ефективне використання.

Список бібліографічних посилань:

1. Бехтер А. А. Рефлексивность как субъектный ресурс совладающего поведения специалиста: дисс.... канд. психол. наук: 19.00.13. Минск, 2014.189с.
2. Бугерко Я. М. Рефлексивна психодіагностика як позиційний метод рефлепрактики *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. 2012. №. 36. С. 305-310.
3. Савченко О.В. Рефлексивний потенціал особистості *Inforum: science for the future*. <http://www.inforum.in.ua/conferences/16/30/204>
4. Семёнов И.Н. Туровский Н.В. Системно-психологический подход к изучению рефлексивных ресурсов профессионального развития. *Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования* .2013.№5-6 С.35-71.
5. Фризен М. А. Ресурсная база саморазвития личности в период юности. *Гуманитарные науки*. 2016. №. 1. С. 83-89.
6. Фризен М. А. Рефлексивность как ресурс проектирования саморазвития *Современные исследования социальных проблем*. 2015. № 7. С. 422-440
7. Штепа О.С. Особливості психологічної ресурсності осіб зрілого віку / *Вісник львівського університету*. Серія філософські науки. 2012. № 15. С. 310-317.
8. Штепа О.С. Функціональна значущість психологічної ресурсності у структурі особистісного потенціалу *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 29. С.775 – 778.

(Одержано 18.03.2023)

УДК 159.913:616.89

Оксана Ігорівна ОНИПЧЕНКО,

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5682-7897>;

Владислав Валерійович МАРЧЕНКО,

льотчик-штурман в/ч А 1688,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1966-3360>.

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВІДНОВЛЕННЯ БОЄЗДАТНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Військовослужбовці, які виконують завдання в особливих умовах бойових дій, переживають суттєві внутрішні навантаження, що можуть руйнувати звичне світосприйняття та поведінку, призводити до небезпечних наслідків, розладів адаптації. Такий психічний стан військовослужбовця характеризується складними психофізіологічними розладами (погіршенням самопочуття, психосоматичними проявами), поведінковими змінами (різкою зміною мотивації діяльності, стратегії поведінки, погіршенням стосунків з оточуючими, родиною тощо), емоційними трансформаціями (невмотивованою агресією, збудливістю, підвищенням чутливості), погіршенням якості когнітивних процесів (трансформацією картини світу, наявністю ірраціональних, травматичних думок тощо). Ці особистісні зміни можуть призвести до негативних наслідків, знижуючи психологічну готовність особового складу до виконання бойових завдань [1].

Аналіз наслідків збройних конфліктів, що відбулися, засвідчив, що значна частка людських втрат відбувається вже після закінчення бойових дій внаслідок самогубств, внутрішніх конфліктів, пияцтва, наркоманії внаслідок так званого вторинного стресу. Нажаль, з цією проблемою прийдеться стикнутися в майбутньому й нашій країні після закінчення війни, бойових дій, повернення військовослужбовців з поля бою після тяжких поранень. І вже наразі необхідно зробити все можливе, щоб військовослужбовці, в яких спостерігаються ознаки бойових посттравматичних розладів, отримали належну психологічну «поствоєнну» реабілітацію.

Психологи зазначають, що реабілітація має важливе значення не тільки для самих військовослужбовців, але й для суспільства в цілому. Саме тому ефективне функціонування системи соціально-психологічної реабілітації захисників України є одним із пріоритетів соціальної політики держави.

Уточнимо сутність основних понять нашого дослідження. Так, психологічна реабілітація передбачає комплекс заходів, що здійснюються з метою збереження, відновлення або компенсації порушених психічних функцій, якостей, особистого та соціального статусу особи, сприяння психосоціальної адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмислення досвіду, отриманого в екстремальній ситуації, та застосування його в житті.

Психологічне відновлення військовослужбовців – це комплекс заходів, що здійснюються в період прибуття військовослужбовців до пункту постійної дислокації військової частини після виконання завдань за призначенням із зони бойових дій. Підтримка системи психологічного відновлення передбачає розроблення єдиної затвердженої державної програми (на кшталт системи

декомпресії у провідних країнах НАТО) надання комплексної допомоги діючим військовослужбовцям, демобілізованим бійцям та членам їх сімей, яка б містила весь цикл заходів з профілактики, лікування та реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій боєздатність .

Необхідно розробити та відпрацювати алгоритм психологічного супроводу осіб, які пройшли реабілітацію в цивільному житті. Так, першим і обов'язковим елементом зазначеної роботи є соціально-психологічне діагностування, у процесі якого здійснюється психологічне обстеження всіх військовослужбовців щодо виявлення ознак посттравматичного стресового розладу (ПТСР). За наслідками діагностування здійснюється сортування особового складу по категоріях залежно від ступеню психологічного розладу.

Завдання, форми (індивідуальна, групова), методи психологічного відновлення, допомоги, корекції також визначаються особливостями психотравмуючої ситуації, особистості військовослужбовця. За особистим досвідом (безпосередня участь в бойових діях, а також спілкування із військовослужбовцями, які мали бойовий досвід, перебували на ротації) доцільно надавати психологічну допомогу та реабілітацію як у районі виконання завдань, так і в районах відновлення боєздатності або пунктах постійної дислокації [2, с. 10-11].

Як правило, суб'єктами психологічної реабілітації та відновлення є офіцери-психологи (психологи) військової частини, Для подолання нестачі професійно підготовлених військових психологів, фахових психотерапевтів, психіатрів паралельно із загальнодержавними заходами в системі психологічної реабілітації розгорнута діяльність зі створення мережі регіональних центрів психологічної реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України [3, с. 86-90]. Психологи практикують також у медичних закладах (шпиталях), санаторіях. Для виконання завдань психологічного відновлення можуть залучатися психологи громадських (волонтерських) організацій. У разі необхідності та можливості створюється окрема група для проведення заходів психологічного відновлення, в тому числі позаштатна група психологічної підтримки повітряного командування.

Тож, військовослужбовці після бойових дій мають повернутися до служби в місцях постійної дислокації, а згодом й до мирного життя психічно повноцінними особами. Для цього, по-перше, кожному слід усвідомити, що ПТСР не є психічною хворобою, але природною реакцією особистості на тривале або шокове перевантаження. Нажаль, ПТСР може призвести до негативних, навіть фатальних наслідків, якщо своєчасно не звернути уваги на його прояви. Тому профілактика психологічних негараздів та психічних розладів, які зумовлені перебуванням у зоні бойових дій, має стати звичайною практикою для військовослужбовця ЗСУ, як в арміях країн – членів НАТО. Тому система психологічної реабілітації може стати запорукою відновлення бойової готовності ЗСУ та з іншого боку сприяти реадaptaції до умов мирного життя.

Список бібліографічних посилань:

1. American Psychiatric Association. «Personality Disorders». Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Fifth ed.), 2013.

2. Кудренко О. В., Жалюк С. М. Організація психологічного відновлення військовослужбовців. Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доповідей, 31 травня – 1 червня 2018 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба. С. 10-12.

3. Зоркін Р. Ю., Платонов В. М. Реабілітація військовослужбовців АТО як сучасна складова відновлення боєздатності військ. Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доповідей, 31 травня – 1 червня 2018 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба. С. 86-90.

(Одержано 15.03.2023)

УДК: 159.9.019.4

Наталія Вікторівна ОНЩЕНКО,

доктор психологічних наук, професор

начальник кафедри психології діяльності в особливих умовах

соціально-психологічного факультету

Національного університету цивільного захисту України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6733-2745>

ВІЙНА ЯК ВІТАЛЬНА ЗАГРОЗА: ВПЛИВ НА ОСОБИСТІТЬ

Війна та мир – це два різні полюси існування людини. Межа між ними – це те, що зазвичай ділить життя на «до» та «після». Війна – це про смерть. Війна – це про втрату. Війна – це про горе. Безумовно, горе у кожного своє, але війна, на наш погляд – це, перш за все, про колективну травму. Здається, що неможливо навіть уявити собі ту сферу життєдіяльності людини, якої не торкаються патогенні зміни в умовах війни. Найстрашніше, що психотравмуючого впливу зазнають не тільки сторони військового конфлікту, а і мирне, ні в чому не повинне, цивільне населення: діти, жінки, чоловіки, люди похилого віку.

Сьогодні українське суспільство, на превеликий жаль, на собі переживає всі жахіття війни. Сьогодні всі громадяни України відчувають один великий біль за свою країну, за свою долю, за своє майбутнє. І якщо в більшості існуючих на сьогодні сучасних дослідженнях фахівцями говориться про проблеми «виходу» людини з війни, то ми вважаємо, що на сьогодні не менш складною є проблема «входу» людини у війну. Війна – це пряма загроза існуванню, своєму життю і життю рідних та близьких. Це найважче випробування, яке супроводжується руйнуванням звичної картини світу, докорінною зміною системи цінностей та пріоритетів особистості, трансформацією світогляду та мислення людини. Війна несе за собою страх,

горе та зламані долі людей. Саме ті, хто пережив жахіття війни, згадують її потім все своє життя як найстрашніше з усього, що можна тільки уявити.

Серед великого різноманіття психологічних досліджень впливу війни на психіку людини, окреме місце відведено питанням реакцій людини на трагічні події, катастрофи, надзвичайні ситуації і, зокрема, на війну. Розглядаються детермінанти переживань людиною психотравмуючої ситуації, вивчаються особливості ставлення людини до таких неоднозначних екзистенціальних категорій як «життя» та «смерть» [3-4]. Науковцями повсякчас робляться спроби описати стани та емоції дорослої людини, яка пережила важкі випробування [10]. Але окремої уваги, при цьому, заслуговують дослідження, в яких вивчаються особливості впливу війни на психіку дітей [17]. При цьому, слід зазначити, що окрему площину серед наукових досліджень з цього напрямку займають дослідження щодо наслідків переживання людиною трагедій, катастроф, надзвичайних ситуацій. В них мова йде, зокрема, про травматичний стрес у того, хто вижив у війні, про бойовий стрес внаслідок війни та про загальний вплив на психічне здоров'я особистості і суспільства [2; 5; 7; 8; 13; 16].

Безумовно, значну частину серед досліджень присвячено питанням психічного здоров'я військовослужбовців, вивченню природи бойової психічної травми, основам психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах ведення бойових дій та після них [1; 9; 11; 12]. Зауважимо, що більшість з цих наукових робіт вирішують питання, що знаходять в полі проблем посткатастрофного періоду. Хочемо зазначити і низку робіт, що присвячено розгляду всіляких аспектів психологічного відновлення людини після пережитих травмуючих подій життя. Достатньо широко в наукових дослідженнях на сьогодні представлені питання психотерапії та психокорекції постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій, розглядаються окремі складові психологічної безпеки людини після пережитою нею трагедії, зокрема, війни [6; 14]. Також деякими науковцями вивчаються можливості внутрішніх резервів особистості, здатних забезпечити її психологічну стійкість як під час трагічних подій, так і після них [7; 15].

Але, незважаючи на велику кількість досліджень за даним напрямком, говорити про те, що питання особливостей переживання людиною війни на цьому є вичерпаним, ми не можемо. Всі жахіття наших сьогоднішніх реалій говорять про те, що найскладніші проблеми, і психологічні в тому числі, у нас ще попереду [17]. На превеликий жаль, ми все ще кожного дня стикаємось з новими свідцтвами тих жахів, які приніс ворог на нашу землю, кожного дня ми знову стаємо свідками страшних звісток про звірства по відношенню до українців, про загибель невинних дітей, про зруйновані долі мільйонів людей. Ми сьогодні можемо лише здогадуватись про глибину тієї психотравми, наслідки якої ми ще довго будемо спостерігати один у одного. Але ми впевнені, що розуміння природи наших переживань в сучасних умовах війни, розуміння особливостей сприйняття особистістю нової страшної реальності, допоможе нам знайти нові ресурси для психологічного супротиву та нові можливості для психологічного відновлення всіх, хто переживає сьогодні цю

страшну трагедію. Саме тому вивчення психологічних особливостей сприйняття та переживання особистістю війни, а саме – вивчення «входження» людини у війну є менш важливим питанням, аніж проблема виходу людини з війни. Таке припущення ми робимо, спираючись на те, що сама ситуація війни напряду обумовлює переживання людиною вітальної загрози або переживання ситуації зіткнення зі смертю. Це питання вважається нам достатньо перспективним в аспекті тих умов, в яких зараз знаходиться вся Україна.

Список бібліографічних посилань:

1. Алещенко В.І. Організація і забезпечення збереження психічного здоров'я військовослужбовців: Навчальний посібник /В.І. Алещенко, О.Д. Сафін, Є.М. Потапчук – Київ. – 2007. - 134 с.
2. Блінов О.А. Бойовий стрес та результати його емпіричного дослідження / О.А. Блінов // Психологічний часопис: збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – № 2 (12). – Вип. 12. – Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. – С. 9-22.
3. Будницька О.А. Індивідуально-особистісні детермінанти емоційних переживань у психотравмуючій ситуації : автореф. дис. канд. психол. наук/ Будницька Олександра Анатоліївна ; Київ. Наці.ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 14 с.
4. Відношення до життя та смерті в умовах надзвичайної ситуації: ціннісно-смысловий аспект : моногр. / Лебедев Д. В., Лебедева С. Ю., Назаров О. О., Оніщенко Н. В., Садковий В. П., Садковий О. В., Тімченко О. В. – Х. :УЦЗУ, 2009. – 128 с.
5. Галдецька І.Д., Золотарьова О.А. Особиста безпека людини: вплив катастроф і воєн на психічне здоров'я особистості та суспільства / Проблеми військової охорони здоров'я // Збірник наукових праць Української військово-медичної академії.- Київ: УВМА,- Вип. 40.- 2013. - С. 342 – 349.
6. Гриневич Є. Г. Психотерапія, психопрофілактика та корекція постраждалих з психічними розладами внаслідок надзвичайних ситуацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. мед. наук : спец. 14.01.16 «Психіатрія» / Гриневич Євгенія Геннадіївна ; МОЗ Укр. Укр. науководослідний ін-т соц. і судової психіатрії та наркології. – К., 2008. – 44 с.
7. Дж. Холлис Душевные омуты Возвращение к жизни после тяжелых потрясений / Перевод с англ. В. Мершавки. – Когито-Центр, 2006 г. – 192 с. – (Серия: Юнгианская психология).
8. Джишкаріани М. А. Травматический стресс у выживших на войне / Социальная и клиническая психиатрия. – 2000. – Том 10. – Вып.4. – С. 28-31.
9. До питання патогенезу бойової (оперативної) психічної травми // Збірник праць науковопрактичної конференції, присвяченої п'ятирічному ювілею Ірпінського військового госпіталю.- К.: "Дія", 1999.- С. 109 - 112.
10. Кризова психологія: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. О. В. Тімченка. – Х. : НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. – 383 с.

11. Кокурн О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. – 170 с.

12. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навч. посіб. / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

13. Медико-психологічні і психіатричні аспекти медицини катастроф // Експериментальна і клінічна медицина.- Харків, 2000.- № 3.- С. 89 – 99.

14. Особиста безпека людини: вплив катастроф і воєн на психічне здоров'я особистості і суспільства / Проблеми військової охорони здоров'я // Збірник наукових праць Української військово-медичної академії.- Київ: УВМА, 2005.- Вип. 16.- С. 12 – 17.- інв № 139.

15. Тімченко О.В. Установка на життя як фактор збереження фізичного та психічного здоров'я в умовах екзистенціальної загрози / О.В. Тімченко, Н.В. Оніщенко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 981. Серія «Психологія». Випуск 47. – Х.: Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 173-177.

16. Шевчук А.М. Особистісні зміни у постраждалих в наслідок надзвичайних ситуацій: дис. ...анд.психол.наук. Харків, 2013. 225 с.

17. Maureen P.Flaherty, Ellen Sikorski, Lilya Klos, Viktor Vus Peacebuilding and mental health: Moving beyond individual pathology to community responsibility// Mental Health: global challenges Journal, - Vol 1, 2018 - 27-28 p.p. DOI <http://doi.org/10.32437/MHGCSJ2018>

(Одержано 25.03.2023)

УДК 159.9

Владислав Максимович ПЛАТОНОВ,

науковий співробітник, навчально наукової лабораторії екстремальної та кризової психології спеціальність

053 «Психологія» Національний університет цивільного захисту України, м. Харків

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7013-8660>

МЕТОД ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ, ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ФАХІВЦЯ ПРОТЕХНІКА ДСНС УКРАЇНИ

По оцінкам міжнародних експертів із сфери мінної безпеки та організацій з гуманітарного розмінування територій, Україна являється найбільш замінованою країною у світі. Приблизний обсяг замінованої площі коливається від 205 до 260 тисяч квадратних кілометрів території України, що дорівнює площі адміністративних кордонів деяких розвинутих держав партнерів. За експертними оцінками саперів для розмінування деокупованих зон України потрібно більше 40 років, або включення до штату 125 тисяч

саперів, щоб розмінувати територію протягом року. Нажаль для країни, яка швидко розвивається та відтворює свою економіку такий великий проміжок часу є недопустимим, а надзвичайно великі цифри штату робітників не можливо одночасно забезпечити навчально-методичною та технічною базою. На сьогодні, у Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) вже проходить розширення штату піротехніків і це дає свої результативні показники, значно збільшуються обсяги перевірених та розмінованих площ деокупованих територій, але в глобальному вимірі ці показники залишаються незначними, тим паче, що досі йде безжальна війна з агресором, який повторно будь-якими способами заміновує вже очищені від мін території, тим самим перешкоджаючи стрімкому відновленню інфраструктури та економіки.

Комплексне рішення проблеми з очищення територій від вибухонебезпечних предметів (ВНП) має два напрями вирішення проблеми, це залучення сучасних технічних засобів та залучення більшої кількості фахівців саперів в умовах активної фази війни.

Значне розширення штату у будь якій структурі має значну кількість перепон, а враховуючі, що залучення кандидатів на навчання та службу на професію, яка пов'язана з прямим ризиком для життя, має свою специфіку. При врахуванні специфічності професій відзначають, що кандидат який їде на навчання та подальшу службу повинен мати певні професійні важливі якості, які вже розвинені щоб процес професійного навчання був значно швидшим та ефективнішим.

У психології праці дослідники наводять різні методи визначення професійних важливих якостей, які повинні бути у кандидатів, що хочуть працювати за обраною професією. До таких методів включають:

- метод вивчення робочих документів;
- анкетування;
- спостереження за робочим процесом;
- опитування працівників;
- фото та відео фіксація робочого дня, для наступного аналізу діяльності;
- метод експертної оцінки [1].

Застосування лише одного методу не є повним для вирішення проблеми опису професійно важливих якостей, та створенню професіограми. Цей процес потребує залучення практично усіх методів, для найбільш повнішого опису та урахування особливостей діяльності.

Зазначимо. Що діяльність сапера, вибухотехніка, піротехніка має свою основну схожість, це прямий контакт з (ВНП) та робота по його знешкодженню та вилученню, тому для порівняння наведемо приклади описаних професійних-психологічних якостей саперів.

У дослідженні, О. Недвиги, військовослужбовців саперів виділено наступні компоненти професійно-психологічних якостей військовослужбовців саперів, а саме:

- емоційно-вольові якості;
- швидка адаптивність до змін умов праці;
- висока стресостійкість [2].

У роботі Х. Софієвої та О. Тімченко з дослідження психологічного аналізу професії рятувальник-сапер Служби Порятунку Особливого Ризику МНС Азербайджанської Республіки визначено наступні блоки професійно-психологічних якостей:

- блок емоційно-вольових якостей;
- блок лабільність та пристосування до різних умов;
- блок стресостійкості [3].

У проведеному нами дослідженні щодо визначення професійних психологічних якостей піротехніків ДСНС України, було використано метод експертної оцінки. До групи експертів увійшли начальники піротехнічних груп з Харківської, Луганської областей, та викладачі кафедри піротехнічних робіт Національного університету цивільного захисту України. Проведений аналіз результатів за опитувальником професійних якостей О. Ліпмана має наступні результати:

- перший ранг отримали моторні якості (узгодженість рухів, стійкість до навантажень);
- другий ранг отримали атенційні (здатність тривалий час зберігати увагу незважаючи на втому, швидко переключати увагу), та емоційні (емоційна стійкість при прийнятті рішень, врівноваженість);
- третій ранг отримали вольові якості (здатність виконувати нецікаву роботу, примусити себе робити, здатність до тривало праці) та мнемічні (здатність помічати незначні зміни, дотримуватися логіки в діях, уміння тримати у пам'яті велику кількість інформації).

Таким чином, визначаючи професійні-психологічні якості піротехніка можна зазначити, що важливими є якості контролю своїх рухів руками та тілом, здатність тривалий час бути уважним та концентруватися на об'єкті, бути емоційно стійким до подразників та виважено приймати рішення при виконанні діяльності. Такі результати є схожими з результатами попередніх досліджень та наводять на висновок, що в професії сапера є певний (сталий) перелік професійних-психологічних якостей які повинні бути в кандидата, який хоче стати сапером.

Список бібліографічних посилань:

1. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: навч. посіб. К. : НікаЦентр, 2010. 532 с.
2. Недвига О. В. Психологічний супровід військовослужбовців-саперів під час виконання бойового завдання. Вісник національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2016. Вип. 1(47). С. 100–107.
3. Оцінка та прогноз професійної придатності рятувальників Служби Порятунку Особливого Ризику МНС Азербайджанської Республіки: психологічний аспект: Монографія / За заг. ред. Х.Р. Софієвої, О.В. Тімченка. – Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2022. 204 с.

(Одержано 29.03.2023)

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидатка психологічних наук, доцентка

кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>

ПСИХОЕМОЦІЙНЕ ЗДОРОВ'Я ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Поліцейські стикаються з величезною кількістю стресових ситуацій в ході виконання професійних обов'язків, а в умовах воєнного стану й поготів. Різноманітність даних стресорів чинить в більшості випадків негативну дію на особистість поліціантів, що здатне погіршити якість їх життя й функціонування, позначитися на психоемоційному благополуччі та здоров'ї. Брак особистісних ресурсів у моменти тиску, як-от брак часу, людських або матеріальних ресурсів, пов'язанні із погіршенням сприйняття свого психоемоційного здоров'я. Поліцейські піддаються травматичним ситуаціям, і це в результаті збільшує їх шанси мати проблеми зі здоров'ям.

Ми вважаємо, що існують певні ключові компоненти виникнення стресу в практиці поліціювання, які науковці називаються психосоціальними факторами ризику. До таких можна віднести: уявлення поліціантів про відсутність контролю над завданнями, понаднормова робота, надмірні робочі вимоги, відсутність організаційної підтримки, низькі винагороди тощо. Наша ідея полягає в тому, що особистісно-професійна здійсненність поліцейських є ефективним психологічним конструктом, який забезпечує витривалість особистості та описує схильність людини виявляти стійкість до згубного впливу стресорів і ефективно адаптуватися до професійних вимог [4].

Дослідниця особистісної здійсненності О. Штепа наголошує, що дане поняття є двовекторним, оскільки у функціональному сенсі виступає показником здатності людини розв'язувати проблеми, а в змістовному сенсі є ресурсним станом людини, який спонукає не здаватися й досягнути мети [3]. Розробник поняття професійного самоздійснення О. Кокун, трактує його як нероздільною складовою частиною у життєдіяльності людини, яка відповідає за перспективи, можливості у професії, а також стимулює до саморозвитку та вдосконалення, через задоволення особистісних потреб та робочих вимог [2].

Ми сходимося у думці, що вивчення специфіки психоемоційного здоров'я поліцейських здатне виявити проблемні зони та надати ефективні стратегії психологічного супроводу поліціантів, що своєю чергою, допоможе знизити болісні сприйняття втрати та ризику, пов'язаних з воєнним станом. *Метою дослідження* є емпіричне вивчення показників психоемоційного здоров'я у поліціантів з урахуванням їх гендерних розбіжностей та рівня особистісно-професійної здійсненності.

Емпірична база дослідження становила 156 осіб. У першу групу увійшло

56 жінок, другу групу становили 100 чоловіків. У дослідженні була використана авторська методика «Діагностика особистісно-професійної здійсненності поліцейських», завдяки якій поліцейських обох груп було розділено за двома рівнями особистісно-професійної здійсненності (ОПЗ). У групі жінок було діагностовано низький рівень у 26 осіб та високий у 30 жінок. У групі чоловіків розподіл був наступний: низький рівень ОПЗ діагностовано у 46 осіб та високий виявлено у 54 досліджуваних. Середній рівень ОПЗ не враховувався в поточному дослідженні. Збір даних відбувся завдяки Google Forms. Для діагностики психоемоційного здоров'я була залучена методика «Діагностика психоемоційного здоров'я особистості» А. Кічук [1]. Математико-статистична обробка здійснювалася з використанням t-критерія Стюдента для незалежних вибірок. Отримані результати ми унаочнили у таблицях 1 та 2.

Таблиця 1

Показники психоемоційного здоров'я у жінок-поліцейських з різним рівнем ОПЗ (M±σ)

Шкали	Жінки-поліцейські (низький рівень ОПЗ)	Жінки-поліцейські (високий рівень ОПЗ)	t	P
АПЕЗ	18.33 ± 0.81	23.29 ± 0.79	4.38	0.001
КАПЕЗ	20.67 ± 0.54	20.43 ± 0.98	0.21	-
КПЕЗ	16.16 ± 0.62	16.57 ± 0.73	0.43	-
СВПЕЗ	19.17 ± 0.56	23.14 ± 0.67	4.55	0.001
ЗРПЕЗ	74.83 ± 0.82	83.43 ± 0.95	6.85	0.001

Примітка: АПЕЗ - аксіологічний компонент психоемоційного здоров'я, КАПЕЗ - когнітивно-афективний компонент психоемоційного здоров'я, КПЕЗ - конативно-інструментальний компонент психоемоційного здоров'я, СВПЕЗ – соціально-визначальний компонент психоемоційного здоров'я, ЗРПЕЗ – загальний рівень психоемоційного здоров'я.

У жінок-поліцейських з високим рівнем особистісно-професійної здійсненності, у порівнянні з групою жінок з низьким рівнем ОПЗ, спостерігаються вірогідно більші показники за шкалами «Аксіологічний компонент психоемоційного здоров'я (АПЕЗ)», «Соціально-визначальний компонент психоемоційного здоров'я (СВПЕЗ)» та «Загальний рівень психоемоційного здоров'я (ЗРПЕЗ)», при $p \leq 0,001$.

Отже, жінки, які мають вищий рівень особистісно-професійної здійсненності краще розуміють власні почуття, емоції, думки, які мають значущу роль у цілепокладанні та життєздійсненні особистості. Представниці другої групи з високим рівнем ОПЗ характеризуються вмінням проаналізувати свій емоційний стан й емоції навколишніх, вони здатні вибудувати якісну взаємодію з іншими людьми, виявляють рефлексивну спроможність, що позитивно позначається на їх результативності та ефективності в цілому. Згідно з отриманими даними за «Загальним рівнем психоемоційного здоров'я», то жінки з високим рівнем особистісно-професійної здійсненності

більшою мірою схильні опиратися стресам, що позначається у їх можливості вдатися до емоційної саморегуляції в особливо складних обставинах, як професійного, так й особистісного характеру. Звідси, ми підтверджуємо нашу думку, що високий рівень особистісно-професійної здійсненності у поліціантів сприяє кращому розумінню власних особистісних потреб, усвідомленню здібностей й психологічних ресурсів, котрі забезпечують різносторонню реалізацію людини.

Особливості психоемоційного здоров'я на вибірці чоловіків поліціантів в контексті їх рівня особистісно-професійної здійсненності надано у таблиці 2.

Таблиця 2
Показники психоемоційного здоров'я у чоловіків-поліцейських з різним рівнем ОПЗ ($M \pm \sigma$)

Шкали	Чоловіки -поліцейські (низький рівень ОПЗ)	Чоловіки-поліцейські (високий рівень ОПЗ)	t	P
АПЕЗ	16.50 ± 0.91	21.50 ± 0.73	4.29	0.001
КАПЕЗ	17.51 ± 0.99	19.25 ± 0.89	1.31	-
КПЕЗ	13.75 ± 0.96	17.26 ± 0.83	2.77	0.001
СВПЕЗ	19.75 ± 0.95	23.75 ± 0.79	3.24	0.001
ЗРПЕЗ	63.50 ± 0.98	80.75 ± 0.75	13.98	0.001

Примітка: АПЕЗ - аксіологічний компонент психоемоційного здоров'я, КАПЕЗ - когнітивно-афективний компонент психоемоційного здоров'я, КПЕЗ - конативно-інструментальний компонент психоемоційного здоров'я, СВПЕЗ – соціально-визначальний компонент психоемоційного здоров'я, ЗРПЕЗ – загальний рівень психоемоційного здоров'я.

Отже, у групі чоловіків-поліцейських з високим рівнем ОПЗ, у порівнянні з групою чоловіків з низьким рівнем ОПЗ, виявлено вірогідно більші показники за шкалами «Аксіологічний компонент психоемоційного здоров'я (АПЕЗ)», «Конативно-інструментальний компонент психоемоційного здоров'я (КПЕЗ)», «Соціально-визначальний компонент психоемоційного здоров'я (СВПЕЗ)» та «Загальний рівень психоемоційного здоров'я (ЗРПЕЗ)», при статистичній значущості $p \leq 0,001$.

Таким чином, чоловіки з високим рівнем особистісно-професійної здійсненності краще орієнтуються у власних почуттях, вони здатні інтерпретувати емоції інших, що допомагає їм долати труднощі, пов'язанні з емоційним аспектом діяльності. Чоловіки другої групи здатні до саморегуляції та активної позиції у питанні подолання негативних наслідків стресових подій, що свідчить про їх вміння встановити якісну комунікацію з навколишніми і свідчить про вищий рівень загального рівня психоемоційного здоров'я.

Висновки. В ході емпіричного дослідження нами були виявлені вірогідні відмінності у показниках психоемоційного здоров'я у жінок та чоловіків поліцейських з різним рівнем особистісно-професійної

здійсненності. Жінки з низьким рівнем особистісно-професійної здійсненності мають труднощі у розумінні власних емоцій, що свідчить про їх схильність до виснаження й перевтомлення. Ми вважаємо, що рефлексивна спроможність особистості дозволяє своєчасно усвідомити власний психоемоційний стан та вжити відповідні заходи щодо його врегулювання у разі необхідності. Щодо групи жінок-поліцейських з високим рівнем особистісно-професійної здійсненності, то вони здатні не лише зрозуміти свої емоційні стани, а й зчитати почуття навколишніх, що збільшує їх професійну результативність та продуктивність. Можемо сказати, що у жінок з високим рівнем ОПЗ значно вищий рівень психоемоційного здоров'я у порівнянні з жінками, які мають низький рівень ОПЗ, що дає нам підстави сказати, про важливість особистісно-професійної здійсненності поліціантів як запоруки успішного функціонування поліцейських в особистісному та професійному контексті.

У групі чоловіків-поліцейських з низьким рівнем особистісно-професійної здійсненності також виявлені нижчі показники психоемоційного здоров'я, що додатково підтверджує наші висновки щодо важливості ОПЗ у практиці поліціювання. Чоловіки-поліцейські з високим рівнем особистісно-професійної здійсненності характеризуються достатнім вмінням аналізувати власний психоемоційний стан та стан навколишніх, що покращує якість міжособистісної взаємодії та свідчить про більший рівень психоемоційного здоров'я.

Список бібліографічних посилань:

1. Кічук А. Особистісні особливості психоемоційного здоров'я студентів: монографія. Ізмаїл: «ІРБІС», 2020. 406 с.
2. Кокун О.М. Опитувальник професійного самоздійснення. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 7. С. 35–39.
3. Штепа О.В. Опитувальник особистісної здійсненності: теоретичні підстави для розробки та результати апробації. *Психологічний часопис*. 2018. № 5(15). С.196-223.
4. Ponomarenko Ya.S. The semantic content of the values of police officers with different levels of personal and professional fulfilment. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. 2022. №8(1). P.31-37.

(Одержано 26.03.2023)

Любов Сергіївна ПРОЦИК,

кандидат психологічних наук,

старший науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5440-5826>

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ ПСИХІЧНОГО СТАНУ «НУЛЬОВОГО РЕСУРСУ»

Психічний стан «нульового ресурсу» є результатом тривалого перебування в екстремальних умовах, при якій психічні та емоційні ресурси людини вичерпуються. В умовах дії військового стану в Україні багато людей стикаються з різними стресовими ситуаціями, які можуть викликати психологічні перевантаження й втому, що може призвести до зниження рівня професійної діяльності та впливати як на якість роботи, так і життя загалом.

Дослідження психоемоційного стану «нульового ресурсу» є досить новим напрямом в психологічній науці і зазвичай включають в себе вивчення психологічних симптомів, таких як втома, тривога, втрата інтересу до роботи та інших діяльностей, а також вимірювання рівня когнітивної та емоційної функцій, таких як концентрація, пам'ять, емоційна стійкість тощо. Фахівці із різних галузей психології нині проводять дослідження даного феномену, зокрема: Дж. Шедлі досліджує ефективність і продуктивність роботи відповідно до використання ресурсів людини, включаючи ресурс «нульового стану»; Л. Діллманн вивчає взаємозв'язок між стресом та втомою на роботі, зокрема в контексті «нульового ресурсу»; С. Клеменц досліджує вплив різних факторів на емоційний стан людини, включаючи «нульовий ресурс»; Дж. Поуелл працює зі станом екстремальної втоми та стресом під час довгих космічних місій; Р. Стрессінг займається дослідженнями ризиків та стресу в екстремальних умовах та розробкою стратегій їх подолання; І. Михайленко займається вивченням психології діяльності в екстремальних умовах. Однак потребують подальшого вивчення і розробки особливості переживання особистістю психічного стану «нульового ресурсу» та шляхи його профілактики й подолання.

«Нульовий ресурс» – це психічний стан, коли людина відчуває відсутність енергії, мотивації та інтересу до будь-чого. Це може бути спричинене стресом, перевтомою, монотонією або іншими факторами. Психічний стан «нульового ресурсу» відображається у втраті інтересу до навколишнього світу та своїх дій, відчутті безсилля, безнадійності та невідповідності вимогам оточення. Особистість, яка переживає такий стан, може відчувати, що не має достатньо ресурсів для подолання життєвих викликів і завдань. Особливості переживання особистістю психічного стану «нульового ресурсу» можуть включати наступне:

– *Емоційна відстороненість*: особистість може відчувати відчуженість до власних емоцій та почуттів інших, вона ніби нездатна їх висловити.

– *Відсутність бажання до діяльності*: особистість може відчувати сильну втомленість та не мати енергії для виконання простих завдань.

– *Відчуття безпорадності*: особистість може відчувати, що вона не має контролю над своїм життям і не може змінити свою ситуацію.

– *Відсутність мотивації*: особистість може відчувати відсутність мотивації та інтересу до звичних речей, що робить життя менш значущим та приносить менше задоволення.

– *Поганий настрій*: особистість може перебувати у поганому настрої, відчувати сумніви та невпевненість у собі та своїх здібностях.

– *Стрес*: особистість може відчувати стрес, навіть у відносно неважких ситуаціях, через відсутність ресурсів для реалізації адаптативних копінг-стратегій до стресових факторів.

Механізм дії психічного стану «нульового ресурсу» полягає у виснаженні та зменшенні рівня функціонування нервової системи людини, що призводить до зниження її реакційності та відчуття втоми. Це може викликати зниження швидкості та точності прийняття рішень, погіршення уваги та концентрації, збільшення кількості помилок в роботі. До того ж, під впливом психічного стану «нульового ресурсу» знижується рівень мотивації та інтересу до виконання завдань, що може призвести до зниження продуктивності роботи [1].

Психічний стан «нульового ресурсу» може виникати з різних причин, зокрема: емоційне та психологічне перевантаження; робота, яка пов'язана з високим рівнем відповідальності, постійним напруженням та стресом, фізичне перенапруження, недостатній відпочинок, а також недостатня підготовка. Психічний стан «нульового ресурсу» може бути спричинений багатьма різними факторами, такими як хронічний стрес, тривала емоційна перевантаженість, тривалість відсутності відпочинку та релаксації. Особистість, яка переживає цей стан, може відчувати втому, безсилля, втрату інтересу до роботи та відносин з оточуючими людьми. Ці фактори можуть негативно вплинути на ефективність професійної діяльності людини, а також на її здоров'я та безпеку. Тому важливо розробляти спеціальні методики та тренування, що дозволять зберегти та підвищити рівень психологічної стійкості та ефективності професійної діяльності [2].

Для допомоги особистості, яка переживає психічний стан «нульового ресурсу», можуть бути використані наступні методи:

– *відпочинок та релаксація*: це може включати сон, прогулянки на свіжому повітрі та інші методи, що допомагають відновитись після стресу;

– *правильне харчування та фізична активність*: здорове харчування та фізична активність можуть допомогти відновити ресурс організму, і знизити рівень стресу та тривожності;

– *дотримання щоденних ритуалів*, які дозволяють відновити особистий ресурс та почуття контролю (впорядкування робочого місця або власної оселі,

інші дрібниці, на які постійно не вистачає часу, але саме вони допомагають відновити мотивацію та налаштуватися на продуктивний день).

Але у випадку, коли дані методи не діють, є сенс звернутися за психологічною допомогою до фахівців – *психолога чи психотерапевта*. Психологічне консультування та терапія є ефективними методами допомоги особистості в подоланні психічного стану «нульового ресурсу». Ці методи полягають у співпраці між фахівцем психологічної служби та клієнтом, що дозволяє останньому зрозуміти власні емоції, думки та поведінку, які спричинили його стан, а також відновити ресурси для подолання проблеми.

Таким чином, «нульовий ресурс» – це термін, який використовують для опису психічного стану особистості, коли вона переживає важкі емоційні стани і не має ресурсів для їх подолання. Це може бути пов'язано зі стресом, тривожністю, травмою чи іншими проблемами. Особливостями переживання даного стану є: емоційна відстороненість, відсутність бажання до діяльності, відчуття безпорадності, відсутність мотивації, поганий настрій та стрес.

Список бібліографічних посилань:

1. Психологічні ресурси в умовах життєвої та суспільної кризи: соціальний та особистісний виміри: Колект. моногр.; наук. ред. О. Є. Блинова, відпов. ред. В. Ф. Казібекова. Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2021. 364 с.

2. Миронець С.М., Тімченко О.В. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: Монографія. К.: ТОВ «Август Трейд», 2008. 249 с.

(Одержано 14.03.2023)

УДК 159.9-054.73

Наталія Олегівна РАСТОРГУЄВА,

Харківське районне управління поліції № 3

Головного управління Національної поліції в Харківській області

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1234-2767>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

З початком широкомасштабного вторгнення рф наша країна постала перед рядом нових викликів про які, за умов мирного життя, ми навіть і не уявляли. Збройна агресія проти України докорінно змінила життя кожного громадянина, оскільки українці змушені були покинути свої домівки, щоб уникнути збройних конфліктів і насильства. Виходячи з цього, перед державою постало питання надання допомоги внутрішньо переміщеним особам. Так, згідно звіту Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України за підсумками 2022 року офіційно зареєстровано 4 867 106 внутрішньо переміщених осіб, а за міжнародними

оцінками кількість ВПО перевищує 7 мільйонів громадян. Ще понад 4 мільйони осіб зареєструвалися для отримання тимчасового захисту у Європі [1].

Проблеми переселенців мають не лише кількісний а й часовий вимір. При вирішенні будь-якого з вищезазначених питань людей чекають проблеми і перешкоди через відсутність відповідної законодавчої бази для забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб [2, с. 125]. Означена ситуація призводить не лише до матеріальних проблем у цих людей, а й тягне за собою ряд психологічних розладів, що можуть привести до погіршення стану здоров'я у майбутньому. На заваді цьому в Україні на нормативному рівні робляться спроби подолання цього негативного явища. Зокрема, організація психологічної та соціальної допомоги вимушеним переселенцям передбачена Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [3]. Однак для належної роботи з подолання психологічних розладів слід зважати, що у соціально-психологічній адаптації взаємодіють дві структурно складні системи – особистість та середовище [4]. У психологічному плані внутрішня міграція для людини є складною, супроводжується внутрішньо особистісними переживаннями, які пов'язані з адаптацією особистості до нових умов, що є достатньо складним процесом. Саме тому, з боку держави слід розробити належні заходи щодо психологічної адаптації, тобто процесу встановлення оптимальної відповідності особистості та навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності, що дає змогу задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного і фізичного здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища [5].

Досліджуючи проблематику соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб слід зважати, що вона визначається як індивідуальними, так і груповими чинниками.

До індивідуальних чинників можемо віднести:

- 1) Соціально-демографічні особливості (стать, вік, освіта);
- 2) Особистісні характеристики (когнітивні, мотиваційні, емоційні характеристики);
- 3) Життєвий досвід (володіння інформацією про можливість працевлаштування, міграційний досвід, соціальна підтримка). Варто зауважити, що вплив індивідуальних чинників, зумовлених особистістю, має бути інтегрованим із впливом групових чинників, які враховують культурні особливості обох сторін.

До групових чинників соціокультурної адаптації належать характеристики взаємодіючих культур:

- 1) Міра схожості або відмінності між культурами, або культурна дистанція (суб'єктивне сприйняття культурної дистанції, суб'єктивне сприйняття рівності або нерівності статусів (меншість-більшість), стратегія акультурації);

2) Особливості культури, до якої належать мігранти (суб'єктивна оцінка економічних, соціально-політичних, культурних, духовних характеристик суспільства);

3) Особливості культури країни перебування мігрантів (наявність міграційної угоди, толерантність до культурної різноманітності) [6].

Наявність соціальної підтримки на різних рівнях (інформаційної, емоційної, інструментальної) сприяє кращій адаптованості вимушеного переселенця. На думку Н. Завацької, показниками успішної соціально-психологічної адаптації є високий соціальний статус особистості у певному середовищі, а також її психологічна задоволеність цим середовищем та найважливішими елементами [7].

Грунтуючись на двох критеріях – характері адаптивної діяльності та часовій протяжності – В. Гриценко [8] виділив три фази соціокультурної адаптації переселенців:

1. Орієнтування – прояв «культурного шоку», що обумовлений втратою соціальних, міжособистісних, професійних і дружніх стосунків, професійною невитребуваністю, збоєм у соціальних ролях і самоідентифікації, що супроводжується депресивними станами у зв'язку із невідповідністю реальних обставин очікуваним можливостям.

2. Оцінка – оцінювання нового оточення, насамперед соціонормативної сфери та етнокультурних відмінностей спільноти, що приймає;

3. Сумісність – досягнення взаємної відповідності середовища, що приймає, та групи переселенців.

Підсумовуючи вище викладене, можемо сказати, що успішна соціально-психологічна адаптація внутрішньо переміщених осіб можлива за умови узгодження вимог та очікувань учасників соціальної взаємодії – вимушено переміщених осіб та приймаючої сторони. Важливою передумовою соціально-психологічної адаптації є відповідність самооцінки та рівня домагань особистості можливостям та умовам нового соціального середовища.

Список бібліографічних посилань:

1. Звіт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: підсумки 2022 року URL: <https://minre.gov.ua/infographics/minreintegraciyi-zvituye-pro-robotu-u-2022-roci>

2. Тищенко Н.І., Піроцький Б.Ю. Внутрішньо переміщені особи в Україні як проблема сьогодення. *Молодий вчений*. 2014. № 10 (13). С. 124-126.

3. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

4. Вимушені переселенці: проблема соціально-психологічної адаптації / І. В. Музиченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2016. № 9. С. 18-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2016_9_6

5. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Л.: Наука, 1988. 270 с.

6. Слюсаревський М.М., Блинова О.Є. Психологія міграції. Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.

7. Завацька Н. Є. Особливості соціальної підтримки в осіб з різним ступенем соціальної адаптації. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2010. Т. 8. Вип. 7. С. 90–105.

8. Гриценко В.В. Социально-психологическая адаптация переселенцев.: Ин-тпсихологии РАН, 2002. 252 с.

(Одержано 11.03.2023)

УДК 159.95

Катерина Олександрівна РЕЗНИК,

аспірантка кафедри соціології та психології факультету №6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5232-1912>

ВИТОКИ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНА РОЗУМНІСТЬ У ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ РОЗВІДКАХ

Традиційно в педагогіці і психології дослідники вважали інтелект найкращим показником досягнення в академічних умовах. Але за O'Connor & Raunonen (2007), відносини між академічними досягненнями та інтелектом є слабшими, ніж очікувалося, особливо у вищому освітньому середовищі. Крім того, Diseth (2002) виявив відсутність прямого зв'язку між інтелектом і академічними досягненнями. Таким чином, академічні досягнення можуть залежати від більш ніж просто інтелекту, оскільки учні з високими когнітивними здібностями часто перевершують учнів з нижчими когнітивними здібностями, але Капп (2000) зазначає, що «якщо робота стає більш складною і такою, що потребує взаємодії, то емоційна компетентність у співпраці відрізнятиме тих, хто процвітає, від тих, кому це не вдається».

Як важливу частину психології емоцій і міжособистісної обізнаності, психологічну розумність можна використовувати для вимірювання емоційної компетентності. За словами Бейтеля та ін. (2009), психологічна розумність має широку привабливість і корисність, оскільки вона є не лише основною психологічною конструкцією, але й, можливо, найважливішою психологічною силою.

Згідно з Фарбером (1985), історія психологічної розумності сягає концепції Мюррея (1938) про «інтрацепцію» (схильність до підкреслення психологічних аспектів осіб або подій), а до цього — концепції Юнга (1922) про «інтроверсію» та концепції Вільяма Джеймса (1907) про «tender minded».

Термін психологічна розумність (ПР) виник із психодинамічного мислення (psychodynamic thinking) (Appelbaum, 1973; Taylor et al, 1989), і протягом тривалого часу його використання обмежувалося психодинамічно орієнтованими психотерапевтичними практиками, в яких рівень психологічної усвідомленості пацієнта розглядався як важлива передумова успіху інсайт-орієнтованої терапії (Taylor et al., 1989).

Психологічна розумність являє собою абстрактний процес, який не можна спостерігати безпосередньо. Такі слова, як проникливість, рефлексивність, самооцінка, самосвідомість і самоаналіз, мають використовуватися як синоніми психологічної розумності (Appelbaum, 1973). Нижче наведено певні дефініції психологічної розумності:

Толар і Резнікофф (1960) визначили «психологічну розумність як здатність розуміти причинні фактори, які лежать в основі або визначають поведінку та загальні установки». Апфельбаум (1973) визначає психологічну розумність як «здатність людини бачити взаємозв'язок між думками, почуттями та діями з метою пізнання значень і причин досвіду та поведінки». Чотири виміри, які пояснюють психологічну розумність, що лежать в основі цієї здатності, включають: (а) когнітивні здібності та інтуїтивні таланти, (б) допитливість і щирий інтерес до людей - такий, що індивід заінтригований тим, як працює розум, здатний піклуватися про себе і так само здатний «дозволити почуттям займати своє законне місце», (в) з метою зцілення, спрямованість на себе, що характеризує психологічну розумність людини та (г) поточну та перспективну здатність індивіда «поставити свої здібності до психологічного мислення на службу психоаналітичного процесу» (Appelbaum, 1973).

Conte та ін. (1996) концептуалізували психологічну розумність як атрибут індивіда, який передбачає певний ступінь доступу до своїх почуттів, готовність спробувати зрозуміти себе та інших, віра в доцільність обговорення своїх проблем, інтерес до змісту та мотивації власних думок і думок інших, почуттів і поведінки та здатність до змін.

У дослідженні Nyčlíček & Denollet (2009) зазначено, що психологічна розумність є особистою (індивідуальною) характеристикою, яка відображає не лише інтерес, але й здатність, і може бути змінена значущими зовнішніми джерелами. Таким чином, психологічна розумність включає когнітивні, афективні та мотиваційні компоненти і може розглядатися як характеристика, інтерес і здатність, зосереджена як на особистості, так і на інших.

References:

- Appelbaum, S. A. (1973). Psychological-mindedness: Word, concept and essence. *International Journal of Psycho-Analysis*, 54, 35-46.
- Beets, S., Nienaber, A., & Botha, K. (2010). Psychological mindedness and academic achievement of psychology students in a higher education environment. *Acta Academica*, 43(3), 32-56
- Beitel, M., Hutz, A., Sheffield, K.M., Gunn, C., Cecero, C. C., & Barry, D.T. (2009). Do psychologically-minded clients expect more from counselling. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 82(4), 369-83.
- Conte, H. R., Ratto, R., & Karasu, T. B. (1996). The Psychological Mindedness Scale: Factor structure and relationship to outcome of psychotherapy. *Journal of Psychotherapy Research and Practice*, 5, 250-259.
- Diseth, A. (2002). The relationship between intelligence, approaches to learning and academic achievement. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 46(2), 219-30.

Farber, B. A. (1985). The genesis, development and implications of psychological-mindedness in psychotherapists. *Psychotherapy*, 22(2), 170-177.

Kapp, C. A. (2000). Emotional intelligence and success in post-graduate studies: a pilot study. *SAJHE/SATHO*, 14(3), 151-60.

O'Connor, M. C., & Paunonen, S.V. (2007). Big five personality predictors of post-secondary academic performance. *Personality and Individual Differences*, 43, 971-90.

Pathak P., Joshi S. Psychological Mindedness and Procrastination among University Students. *The International Journal of Indian Psychology*. 2017. № 86. P. 5-18.

Taylor, G.J., & Taylor, H.S. (1997). Alexithymia. In M. McCallum & W.E. Piper (Eds.), *Psychological mindedness: A contemporary understanding* (pp. 77-104). Munich: Lawrence Erlbaum Associates.

Tolar, A., & Reznikoff, M. (1960). A new approach to insight: A preliminary report. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 130, 286-296

(Одержано 26.03.2023)

UDK 342.7-053.215 (=111)

Larysa Serhiivna SAZANOVA,

senior lecturer of the department of foreign languages of faculty No.4

Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3722-2593>

VIOLATION OF CHILDREN'S RIGHTS IN RUSSIA'S FULL-SCALE WAR IN UKRAINE

According to Children's Aid Organizations about 452 million children around the world are currently in war zones. It is almost twice as much as 20 years ago. Wars or other armed conflicts are raging in about 30 countries and territories now. They are not only in Ukraine, but in other countries such as Mali, Somalia, Syria, Iraq, Yemen, as well as the eastern part of Myanmar and Kashmir. About 27 million children cannot go to school because of the fighting. About 250,000 children and minors were forcibly recruited in the hotspots of the world. They are used as fighters, spies, sappers or for sexual slavery.

Military actions are violation of the child's rights to life, health care, education, family upbringing, protection from all forms of violence and involvement in hostilities and armed conflicts. Children have the right to the state protection and assistance.

Article 39 of the Convention on the Rights of the Child says that "States Parties shall take all necessary measures to promote physical and psychological rehabilitation and social integration of a child who is a victim of any form of neglect, exploitation or abuse, torture or any cruel, inhuman, or degrading treatment or punishment. dignity of treatment, punishment, or armed conflicts. Recovery and reintegration should be carried out in conditions that ensure the health, self-respect,

and dignity of the child” [1].

In accordance with Article 8(2)(b)(xxii) of the Rome Statute of the International Criminal Court “rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, and enforced sterilization are acts amounting to war crimes” [2].

Military actions of Russian soldiers can be qualified as a war crime that subject the civilian population to starvation as a method of waging war by depriving it of items necessary for survival, including the intentional creation of obstacles to the provision of aid.

The Prosecutor General’s Office reports that “more than 1,385 children were injured in Ukraine because of the full-scale armed aggression of the Russian Federation. According to the official information of juvenile prosecutors, 461 children died and more than 924 were injured of various degrees of severity” (dated 2023-02-19) [3].

These figures are constantly changing as there are places of hostilities, in temporarily captured and liberated territories. With the help of the “Children of the War” Platform, people can report and find all the information about children who suffered because of the Russian Federation’s war against Ukraine.

Children were most affected in Donetsk region - 445, Kharkiv region - 272, Kyiv region - 123, Kherson region - 87, Zaporizhia region - 84, Mykolaiv region - 83, Chernihiv region - 68, Luhansk region - 66, Dnipropetrovsk region - 64.

The Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights Dmytro Lubinets said that there might be about 150,000 illegally deported Ukrainian children on the territory of Russia. More than 452 million children live in war and are often victims of war crimes. However, such crimes against children are rarely prosecuted and punished.

“Save the Children” Organization complains that children are often simply forgotten by the courts. War crimes against children are often under-documented, prosecuted and punished since children practically have no place in judicial practice.

The principle of universal jurisdiction states that national criminal law can be applied to consider the facts of criminal acts, regardless of the country where the crime was committed.

Executive director of the Austrian branch of the United Nations Children's Fund UNICEF Christoph Junger stated that about 3.3 million children in Ukraine need help, and 1.5 million of them are traumatized by the war [4].

The UN Convention on the Rights of the Child (UNCRC), Article 3 of the Geneva Convention and Article 77 of Protocol I to the Geneva Convention guarantee the right to life and protection from torture.

Article 37 of the UNCRC says that children and young people shouldn't be tortured, shouldn't be imprisoned for life with no chance of release, shouldn't lose their freedom for no reason or in a way that is illegal, but Russia brutally violated Articles 6 and 37.

In March 2022 rescuers pulled the bodies of seven-year-old twins from under the rubble of the Chernihiv dormitory. Russians resorted to torturing the civilian population including children. The tortured and burned bodies of three people, one of which was a child, were found in the Iziium District.

The 16-year-old son of the mayor of Zaporizhzhia was kidnapped by Russian occupiers from a civilian evacuation convoy at a checkpoint in Vasylivka (Zaporizhzhia region) in April 2022.

Article 49 of the Geneva Convention, Article 78 of the Additional Protocol to the Geneva Convention, and Article 21 of the UN Convention on the Rights of the Child Violation on abduction and illegal removal of children were violated.

Russian forces repeatedly used illegal weapons, including phosphorus bombs, cluster bombs and incendiary aerial bombs. International law prohibits such weapons because they cause additional suffering to people (deep wounds, tissue death).

Article 23 of the Hague Convention, and Article 51 of the Additional Protocol to the Geneva Convention were violated.

Phosphorous ammunition was used in Slobozhan region in March 2022, injuring 11 civilians, including 4 children and a month later the occupiers fired cluster munitions at the civilian infrastructure of Mykolaiv, as a result of which 9 adults and 1 child died.

Article 55 of the Geneva Convention was violated in Kherson when in April 2022 the occupiers seized a warehouse with medicines, products, and baby food. Russians did not allow humanitarian aid, prevented residents from leaving during the siege, looted, and destroyed stores and warehouses with products, and even directly took food from locals.

There were a lot of cases of shelling of medical facilities, missile strikes on maternity hospitals. Article 24 of the Convention on the Rights of the Child was violated.

The invaders violated Article 34 of the UN Convention on the Rights of the Child – the right to protection from sexual violence. In the town of Bucha, Russian invaders raped an eleven-year-old boy and a fourteen-year-old girl.

They violated Article 38 of the UN Convention on the Rights of the Child, Article 77 of the Additional Protocol to the Geneva Convention. The occupation authorities of the so-called “Luhansk People’s Republic” mobilized minors. Several graduates of the

so-called “patriotic clubs of Novorosiia” aged 16 and older died while performing combat tasks.

Article 28 of the Convention on the Rights of the Child guarantees the right to education, but this right was violated. Many schools and kindergartens were destroyed, and it was impossible to conduct classes in the occupied territories.

Child's right to leisure and cultural development was violated. Occupation troops fired at Kyiiv shopping and entertainment center in March 2022. In February 2022 the occupiers caused a fire in the local historical and local history museum in Ivankiv (Kyiiv region). Drama theater in Mariupol that was used as an air raid shelter during the siege of the city, sheltering a large number of civilians was bombed by the Russian Armed Forces in March 2022.

7 children died because of a rocket attack on the railway station in Kramatorsk, Donetsk region, where more than 4,000 people were waiting for evacuation in April 2022. Violation of Article 17 of the Geneva Convention –

preventing the evacuation of children from the occupied territories.

And this is far from an exhaustive list of crimes that Russia brought to Ukraine and it must bear responsibility for it. The statistics changes every day. It is important to document all these terrible acts not only against Ukrainian children, but also against the entire civilized world.

References:

1. Convention on the Rights of the Child | OHCHR URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child#>
2. Rome Statute - | International Criminal Court URL: https://www.law/cornell.edu/women-and-justice/resourse/rome_statute_of_the_international_criminal_court_article_8#
3. Через агресію рф в Україні постраждали 1385 дітей URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/19/chez-agresiyu-rf-v-ukrayini-postrazhdaly-1385-ditej/>
4. Some 1.5M Ukrainian children affected by war - UNICEF (ukrinform.net) URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-society/3674076-some-15-m-ukrainian-children-affected-by-war-unicef.html>

(Одержано 11.03.2023)

УДК 159.922.7:7]"364"

Олександр Сергійович СКЛЯР,

старший викладач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету №3

Харківський національний університет внутрішніх справ
капітан поліції

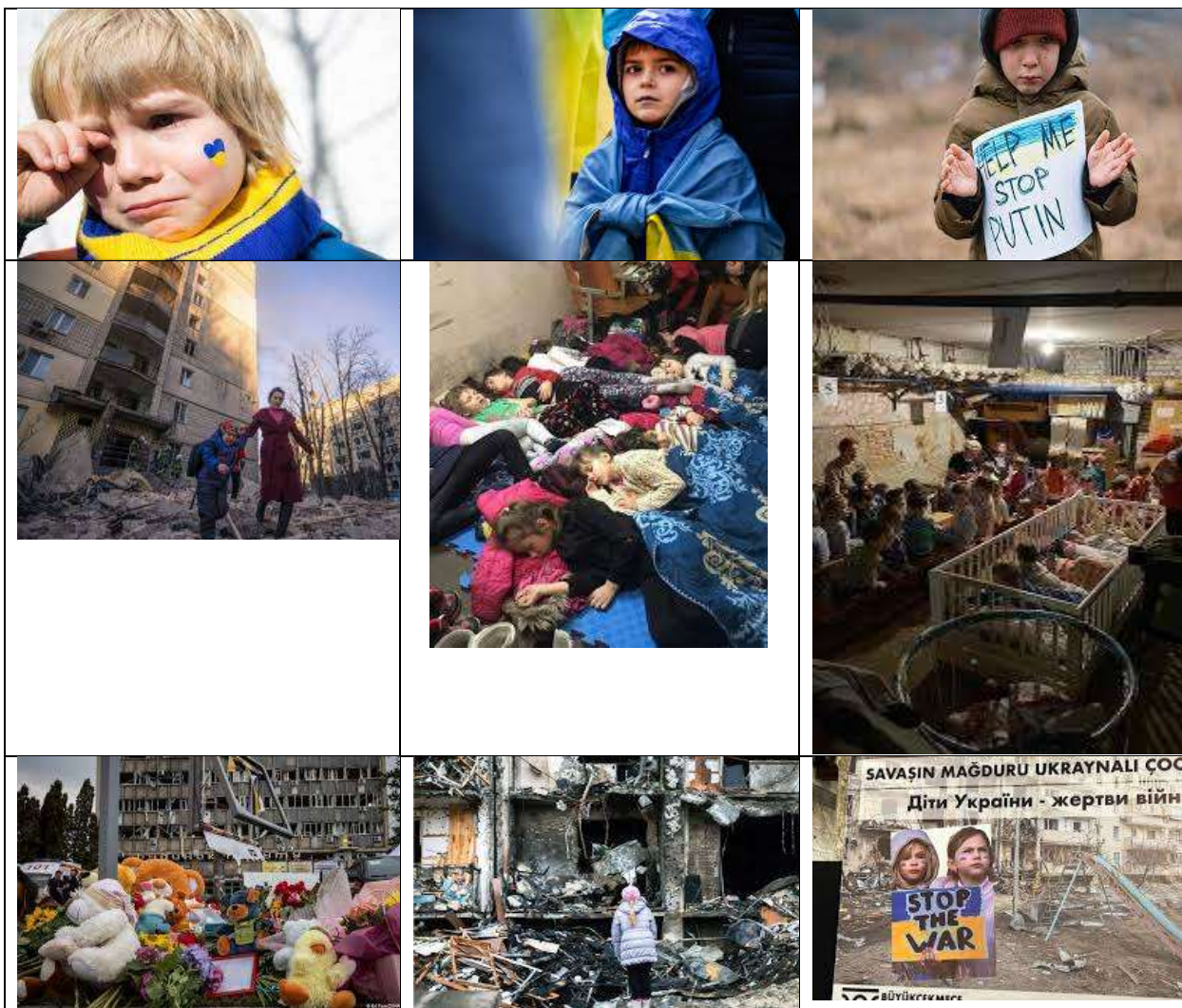
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6179-3329>

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК СПОСІБ НАДАННЯ ДІТЯМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ)

«Діти – наше майбутнє».

Указом Президента України №64/2022, у зв'язку з військовою агресією сусідньої країни на території України введено в дію воєнний стан, який продовжено до теперішнього часу [1].

Через війну діти пізнали те, чого б не бажали бачити більшість дорослих (фототаблиця 1): зруйновані домівки, вбиті домашні улюбленці, втрата рідних,

Фототаблиця 1.

втрата друзів, тісні та антисанітарні умови проживання, відсутність можливості вільного пересування, неконтрольовані емоції, холод та голод, страх, жажіття, біль, смуток, повітряні тривоги, артилерійські обстріли, інформаційний голод тощо.

Офіс Генерального прокурора України повідомляє, що станом на 04.02.2023, з початку повномасштабного російського вторгнення в Україні загинули 460 дітей, 919 неповнолітніх зазнали поранень різного ступеня тяжкості. Це лише ті дані, які вдалося перевірити, реальні цифри можуть бути більшими. Понад 16 тисяч дітей були депортовані до росії [2].

Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. у ст. 1 визнано, що дитиною визнається кожна людська особа до досягнення 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше [3].

В умовах воєнного стану, надзвичайні ситуації воєнного характеру критично впливають на внутрішній світогляд дітей. Наше майбутнє – діти, які на воєнні події вже дивляться дорослими очима, за рано пізнали страх, жаль, втрати близьких та знайомих, відчуття патріотизму, бажання смерті тощо.

Батькам, які перебувають з дітьми слід бути уважними до власної поведінки та прояву емоцій під час надзвичайних ситуацій воєнного характеру.

Так, дитина 3-х років має проблеми із утриманням сечі, бо мати під час повітряної тривоги на дитячому майданчику так перелякано збирала свою дитину до укриття, що остання отримала умовний рефлекс – сечовипускання, яке не контролюється здійснюється під звуки сирени.

В іншій матері дитина того ж віку під час звуку сирени піднімає вказівний пальчик до гори, з посмішкою каже «О!» та збирається йти до батьків, бо навчена розцінювати вказаний звук як завершення ігрового часу.

У вищевказаних випадках продемонстрований різний результат виховання дітей своїми батьками в умовах військового стану. Однак обов'язок виховання, своїм прикладом чи діями, кладеться і на кожного дорослого діяльність яких хоть трішки стосується комунікації з останніми, бо наше майбутнє в руках дітей. Як події воєнного стану в країні вплинуть на психіку дітей покаже лише час.

Весною 2023 року Харківський національний університет внутрішніх справ був залучений до забезпечення публічного та громадського порядку в м. Львів зокрема на залізничному вокзалі. Під час повітряних тривог офіцери та курсанти ХНУВС забезпечували інформування громадян про наявність поряд укриттів та безпечно перебування в середині. В деяких укриттях міста та залізничному вокзалі були відведені дитячі кутки в яких деякі діти, найчастіше віком до 7 років вели себе знервовано, розгублено, плакали, просилися до туалету і т.д. Намагання дорослих, психологів від ДСНС, психологів-волонтерів заспокоїти, відволікти дітей від тривоги часто були марними. Наслідком цього була знервованість самих дорослих та спеціалістів своєї справи, нехтування звичайними правилами, щодо емоційно-стабільного поведіння в даній справі. Діти вміло скопіювали емоційний стан дорослих та виражали його через сльози та непослух. Одного разу серед цивільних на залізничному вокзалі, під час сирени в дитячому кутку був помічений американець, який не розуміючи української мови, спокійно сидів на полу на одному рівні з дітьми, дивлячись їм в очі ніжно посміхався та давав дітям до 7 років малювати. Потім, за допомогою волонтера-перекладача останній пояснив, що він пастир, з бойовим досвідом та арт-терапевт, усвідомлюючи власну безпеку в укритті вирішив за допомогою малюнків відволікти дітей від тривоги під час сирени, а внутрішню тривогу дітей в ігровій формі вивільнити/спроєктувати на малюнки. Після повітряної тривоги діти відчували себе емоційно-стабільніше та позитивніше, більшість їх малюнків були насичені: патріотичними кольорами, патріотичними висловлюваннями, зображеннями військової техніки та руйнівних спогадів очима дитини, мріями в світле майбутнє, спогадів про близьких та улюбленців (подібні у фототаблиці 2 (зображення взяті із доступних інформаційних джерел).

Війна очима дітей.

Фототаблиця 2.

В подальшому було взято за правило, в укриттях під час сирени, якщо там знаходилася діти організовувати дитячий куток та малюванням проводити з ними арт-терапію, комунікація з дітьми віком до 7 років (більшість дітей старшого віку відволікалися гаджетам) встановлювалася шляхом зайняття одного рівня з ними, що давало відповідні плюси: поліцейським та волонтерам-психологам напрацювання навика комунікації з дітьми; батькам давався вільний час для опанування себе в тривозі та вирішення особистих справ; діти вивільняли свої страхи та проектували свої мрії на листі паперу (з кожним малюнком дітей малюнки ставали яскравішими, ознак війни та розрухи на малюнках ставало менше); батькам надавалася безоплатна консультація, щодо кращого розуміння внутрішнього світу їх дітей; в подальшому під час повітряної тривоги діти, які часто зустрічалися на очі з радістю шли до укриття та звично починали самі малювати; курсантами та офіцерами ХНУВС напрацьовувався навик супервізерства під час арт-терапії; зростала осмисленість вірно служити Українському народу, курсанти, які приймали участь в організації та проведенні арт-терапії формувалися власні плани на майбутнє.

Відповідно до вікових груп діти по різному сприймають кризові ситуації, реагують на стрес, проявляють страх тощо. Забезпечуючи здорове майбутнє наших дітей, дотримуючись принципу «Екологічності» дорослим, поліцейським та допоміжним службам потрібно реагувати та відповідати (таблиця 1) [4] на їх

ДІТИ В КРИЗОВІЙ СИТУАЦІЇ

Вік	Реакції на стрес	Чого бояться (страх)	Сприйняття кризової ситуації	Потреба	Як підтримати
0-3 роки	Дратівливість, плач, надочучливість або агресивна поведінка.	Незрозумілі звуки, крики, різні рухи.		Фізична близькість батьків.	Забезпечити присутність батьків, увагу й тактильний контакт.
4-6 років	Часто почуття безпорадності та безсилля, страх розлуки, в іграх можуть знаходити відображення деякі аспекти події, відмова визнати ситуацію та заглиблення в себе, мовчазність, небажання спілкуватися з однолітками та дорослими.	Втрата батьків.	Не думає про майбутнє.	Безпека.	Повістити, що з ним усе в порядку, він і батьки в безпеці.
7-10 років	Почуття провини, неспроможності, злість, фантазії, в яких дитина бачить себе рятувальником, «зацікленість» на подробицях події.	Втрата звичного, стабільності. Смерть.	Досить добре розуміє загрозу, може переживати страх і втрати. Думає про майбутнє.	Стабільність. Безпека. Можливості для пізнання світу, оточення.	Обговорювати з дитиною події та переживання, забезпечити безпеку та звичний спосіб життя (ігри, друзі, заняття тощо).
11-13 років	Дратівливість, неприйняття правил, агресивна поведінка, страх, депресія.	Втрата життєвих цінностей: життя, близьких, будинку, соціуму, звичного способу життя.	Образне мислення та емоційна сфера добре допомагають розуміти те, що відбувається, прогнозувати майбутнє. Мінімальний власний досвід викликає почуття тривожності.	Безперервність, розвиток, визнання.	Відкрито говорити про свої переживання, страви та способи «підтримки», допомагати відтворити та підтримувати соціальні зв'язки.
14-18 років	Реакції, що нагадують реакції дорослих, небезпечна поведінка, можливі спроби вчинити самогубство.	Втрата себе, свого місця, життя, близьких.	Доросле, часом радикальне. Підліток тільки стає на ноги, йому важливо закріпитися, з звичний світ зруйнувався.	Визнання, стабільність, успіх.	Не заохочувати бажання підлітка брати на себе роль дорослого. Дати можливість бути природним зі своїми переживаннями, підтримувати, ділитися досвідом, розмовляти, допомагати знизити емоційне напруження.

потреби, підтримувати у кризовій ситуації, відповідально ставитися до їх виховання, не піддаватися паніці, давати дітям власний приклад розсудливого поведіння в умовах воєнного стану.

Список бібліографічних посилань:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 01.03.2023).
2. Арт – терапія: Благодійний фонд «Помагаєм» // База даних (БД) «Іоаннів центр»/. URL: https://ioanivcenter.com/art-terapia.html?utm_source=google&utm_medium=src&utm_campaign=inweb_SER (дата звернення 10.03.2023).
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989.
4. Перша психологічна допомога. Посібник для членів загону швидкого реагування Товариства Червоного Хреста України. м. Київ, 2017. С. 42.
(Одержано 11.03.2023)

UDC 159.9

Dmytro Olehovych SKRYPNYCHENKO,

Cadet of Faculty № 4 of Kharkiv
National University of Internal Affairs
Scientific supervisor:

Valentyna Viktorivna POCHUIEVA,

*Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Docent of Kharkiv National University of Internal Affairs
Foreign Languages Department of Faculty № 4
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1021-3627>*

PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF WAR ON CHILDREN

Psychological researches show that war has long-lasting effects on children. During war, children encounter two types of traumatic events: unexpected traumatic events and long-term adverse events. As a result, war children are much more often than their peers without war experience to suffer from such problems as anxiety disorder, post-traumatic stress disorder, depression, dissociative disorders (voluntary social isolation, depersonalization, derealization, unwillingness to talk), behavioral disorders (in particular: aggression, antisocial and criminal behavior, tendency to violence). As noted by Joshi and O'Donnell, the long-term impact of violence on children increases the risk of developing multiple and often long-lasting forms of physical, psychological and social maladjustment [1].

An alarming indicator of military conflicts is the statistics of children affected by hostilities. According to the UN, the number of children affected by war has

increased dramatically in recent years. These facts require an immediate response from the global community to ensure the protection and support of war-affected children and to reduce the number of victims among our most vulnerable members of society.

Since the beginning of full-scale military operations in Ukraine, more than 15,500 children have been affected. According to the «Children of War» state portal, as of January 6, 2023, 453 children have died from the aggression, and another 877 children have been injured. Also, almost 14,000 children have been deported (125 have been returned), and 353 are considered missing.

The World Health Organization calls for the protection of children in armed conflicts. According to WHO, 10% of people who have experienced a traumatic event will later have symptoms of psychological trauma, and another 10% will demonstrate behavioral changes or psychological disorders that will become an obstacle to full participation in everyday life (anxiety, depression and psychosomatic disorders). However, with support and availability of psychological help, children can overcome trauma and survive conflicts. Therefore, it is important to ensure effective protection of children's rights and guarantee access to education and psychological assistance for those who are in the combat zone.

The most common reactions of children to the brutal events of military operations are: fears, worry, anxiety, depression, problems with concentration, sleep disturbance, nightmares and war themes in games. The most traumatic factors of war for children are: death, especially the loss of parents; violence and cruelty; lack of a sense of security; chaotic lifestyle and living conditions; general atmosphere of grief, suffering and negative emotions. These factors affect children's psyche and lead to a number of psychological problems in physical health as a result of intense and long-term exposure to negative stress factors; in communication and relations with society; in the field of meaningful life orientations (life, life of loved ones, stability comes to the fore); with a significant number of fears, etc. [2]

To deal with psychological problems, there are various psychological rehabilitation and assistance programs for children during the war. This assistance is provided at various levels of children's socialization: preschool educational activities, school, sports sections, interest groups. It does not have a strict algorithm of actions and is carried out depending on the conceptual views of a specialist and the areas of work of various organizations. Crisis psychologists teach children special methods of immediate self-help in a stressful situation: muscle relaxation, breathing techniques, development of happy visual images, etc. [3]

It should be emphasized that classes with professional psychologists are a very important, but not decisive, component of overcoming the trauma of war. Most of all, the condition of the child depends on such authority figures in his life as parents, grandparents and other adults who have been in close contact with the child since childhood. It is important to keep the child feeling safe as much as possible: to spend more time with the child and be interested in his life. The child should have a clear daily routine. Children should be taught affordable ways to relieve excess stress. This can be physical relaxation, communication with nature or art, talking with people close in spirit, listening to music, drawing, sculpting, caring for a pet, a toy,

or helping parents. Favorite toys are very supportive of the child. Hobbies save the psyche of adults in this difficult time too; it can be anything: needlework, socializing with friends, favorite movies.

In general, it should be noted that war has serious consequences for children, which can lead to long-term problems with psychological health, social adjustment and learning. In addition, these negative disturbances can last a lifetime. Therefore, it is important that governments and society support and help children affected by war.

List of bibliographic references

1. Joshi, PT and Deborah O'Donnell. Consequences of child exposure to war and terrorism. *Clinical Child and Family Psychology Review* 6(4): 2003. P. 279-291.

2. Gross J.J., Thompson R.A. Emotion Regulation: Conceptual foundations // In J.J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation*. New York: Guilford Press. 2007. P. 3–24.

3. Murthy, SS Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry* 5(1): 2006. P. 25-30.

(Одержано 16.03.2023)

УДК: 159.9

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент Національної

академії правових наук України,

заслужений юрист України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО СЛУЖБИ В УМОВАХ ВІЙНИ

З початком введення в Україні воєнного стану набуває особливої актуальності питання її обороноздатності та реалізації громадської безпеки не лише Збройними Силами України, а й Національною поліцією України. Морально-психологічна підготовка поліцейських до служби в умовах війни виступає важливим аспектом забезпечення ефективної безперервної роботи правоохоронних органів у складних, екстремальних ситуаціях. Щоби виконувати свої службові обов'язки в умовах ведення бойових дій, у деокупованих регіонах тощо, поліцейські мають бути добре підготовленими як фізично, так і морально.

Поліція на сьогодні відіграє провідну роль і в підтримці правопорядку в державі, і в захисті територіальної цілісності нашої країни. Для несення служби в таких важких умовах, для сумлінного виконання обов'язків, необхідно, щоб особи, які ці обов'язки виконують, були чесними, відповідальними, відданими справі фахівцями, адже від їх роботи часто

залежать долі, життя і здоров'я громадян. Рік війни показав, що вирішення цих проблем потребує пошуку нових підходів до організації освітнього процесу з підготовки поліцейських, оновлення змісту навчання з урахуванням потреб військового часу, використання сучасних методів надання психологічної допомоги як поліцейським, так і населенню. Психологічна підготовка працівників Національної поліції України, забезпечення їхньої готовності до несення служби в умовах воєнного стану набули іншого сенсу і потребують переосмислення. Перед фахівцями-психологами постали складні завдання – навчити курсантів надавати психологічну самопомогу і допомогу іншим, підвищити їхню психологічну стійкість до травмуючих ситуацій, зменшити наслідки стресу та зберегти психічне здоров'я.

Формування патріотизму як студентської молоді, так і поліцейських, які здобувають освіту, є ще одним важливим напрямом діяльності в закладах вищої освіти МВС. Реалії життя спонукають зробити процес формування українського громадянина-патріота цілеспрямованим і усвідомленим. Саме патріотизм як представників сектору безпеки та оборони, так і кожного громадянина країни дозволив зупинити просування ворога, мужньо протистояти військовій агресії, давати відсіч окупантам та звільняти території нашої країни. Не викликає жодних сумнівів те, що патріотизм нашої молоді є запорукою незалежності, єдності та незламності нашої країни.

Наразі формується об'єднана штурмова бригада «Лють», де добровольців готуватимуть до виконання завдань з визволення нашої країни від окупантів, і для цього потрібна фізична підготовка, мужність, воля, високі моральні якості.

Професійна діяльність співробітника поліції висуває до особи цілий комплекс вимог, а в період війни ці вимоги ускладнюються в рази. Чинники службової діяльності мають сильний морально-психологічний вплив, вимагаючи високої морально-психологічної підготовленості, мобілізованості, стійкості, самовладання [2, с. 183]. Дані якості не є вродженими, вони набуваються та відпрацьовуються різними видами професійної підготовки працівників. Це професійна, службова та фізична, а також морально-психологічна підготовка. Ці види професійної підготовки є рівнозначними. Це ланки одного ланцюга, коли ігнорування одного з чинників може негативно позначитися на результативності виконаного завдання [1, с. 34]. Морально-психологічна підготовка включає кілька аспектів:

1. Підвищення рівня професійної підготовки: поліцейські повинні мати достатній рівень знань та навичок, щоб ефективно виконувати свої обов'язки за будь-яких умов.

2. Підготовка до стресових ситуацій: поліцейські мають бути готовими до зіткнення з насильством та іншими стресовими ситуаціями, які можуть виникнути в умовах війни. Вони повинні знати, як зберігати спокій та приймати правильні рішення у складних ситуаціях.

3. Підтримка психічного здоров'я: поліцейські повинні мати можливість отримати психологічну підтримку та консультації у разі потреби.

Вони також мають знати, як самостійно підтримувати своє психічне здоров'я у важких умовах.

4. Розвиток комунікативних навичок. Поліцейські мають навчитися ефективно спілкуватися з іншими людьми: як з колегами, так і з мешканцями районів, де вони працюють. Крім того, вони повинні знати, як встановити контакт з іншими службами та організаціями, які можуть допомогти їм у роботі.

5. Соціальна підтримка: поліцейські мають відчувати підтримку своїх колег та керівництва під час війни. Вони також повинні знати, що вони не поодинокі у своїй боротьбі, і що їхня робота цінується суспільством.

Будь-яка війна призводить до різкого збільшення злочинності, кримінальної активності та порушень громадського порядку, а поліцейські мають бути готовими до забезпечення безпеки громадян [3, с. 17]. Важливо також дати поліцейським знання про те, як діяти в екстремальних ситуаціях, які навички їм потрібно буде використовувати для виконання своїх обов'язків та з якими ризики вони можуть зіткнутися.

Крім того, поліцейські повинні бути підготовлені до злагодженої роботи в команді, адже колективна робота є критично важливою в умовах війни.

Загалом, морально-психологічна підготовка поліцейських в умовах війни має бути комплексною та спрямованою на підвищення рівня професіоналізму, відповідальності та готовності до виконання службових обов'язків у будь-яких умовах. Тільки таким чином можна гарантувати, що поліцейські будуть готові до будь-яких викликів, які можуть виникнути.

Список бібліографічних посилань:

5. Каргіна Н. В. Ресурси та чинники психологічного благополуччя особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2018. 270 с.

6. Коқун О. М. Зміст та структура психологічної готовності фахівців до екстремальних видів діяльності. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. 2010. Вип. 7. С. 182–190.

7. Колесніченко О. С. Психологічна готовність працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2011. 23 с

(Одержано 04.03.2023)

УДК 159.9

Валерія Анатоліївна СТРЕПЕТОВА,

Здобувачка вищої освіти факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

Науковий керівник:

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

На даний час масштабність та інтенсивність російсько-української війни сильно вплинула на збільшення кількості стресорів бойової обстановки, які є випробуванням фізичних та психологічних ресурсів військовослужбовців, їх здатності протистояти екстремальним чинникам. Безпосередня участь у бойових діях також вплинула на особистість військовослужбовців, зазнали зміни цінності, погляди на життя, емоційні стани, що обумовило необхідність психологічного супроводу військовослужбовців.

Як зазначив у своїй роботі Зубовський Д.С., тривалий час у психологічній науці основну увагу було зосереджено на патологічних змінах особистості учасників бойових дій (М. Зеленова, В. Лесков, О. Лазебна, D. King). Ця тенденція відобразилася у появі та розвитку положень концепції посттравматичного стресового розладу (П. Волошин, А. Пушкарьов, Н. Тарабріна, Л. Шестопалова, D. Foy, M. Horowitz, T. Keane, R. Sippelle). Переважна більшість українських дослідників починаючи з 2014 року, теж в основному вивчала негативні наслідки участі в бойових діях (Н. Агаєв, В. Алещенко, В. Кожевнікова, М. Корольчук, О. Коқун, С. Максименко, В. Осьодло, І. Приходько, В. Стасюк, В. Тімченко, Т. Титаренко, Л. Шестопалова). Водночас із низки закордонних досліджень відомо, що внаслідок травматичної події демонструють негативні зміни у вигляді посттравматичного стресового розладу лише 10–20% осіб, інші мають досвід позитивних або адаптаційних змін особистості (С. Aldwin, R. Calhoun, M. Christopher). За даними А. Лінлі та С. Джозефа, поширеність позитивних змін серед осіб, які зазнали різноманітного травматичного досвіду, варіюється від 3% до 98%. У закордонній психології позитивні наслідки травматичного досвіду відобразилися у концепції посттравматичного зростання особистості (posttraumatic growth). Так, Р. Тедескі та Л. Калхоун (Joseph et al., 1993; Tedeschi, & Calhoun, 1996) визначають посттравматичне зростання як «позитивні психологічні зміни, що виникли внаслідок боротьби з травматичними або дуже складними життєвими обставинами» [1, 2].

На думку П'янківської Л.В., саме негативні травматичні події здатні стимулювати військовослужбовців на позитивні особистісні зміни по другий бік травмуючого досвіду, шляхом сприйняття себе «іншим», через поліпшення відносин, визнання власних нових можливостей й вдячність за власне життя і духовне зростання[3].

Тому проблема посттравматичного досвіду в контексті збереження фізичного і психічного здоров'я військовослужбовців на даний час є досить актуальною у сучасній психологічній науці.

Мета дослідження - дослідити специфіку посттравматичного зростання військовослужбовців.

Для вирішення поставлених в дослідженні завдань нами був використано опитувальник посттравматичного зростання (Post Traumatic

Growth Inventory) розроблений Р. Тадеші і Л. Калхаун, адаптований М.Ш. Магомед-Еміновим [4].

У дослідженні приймали участь військовослужбовці, які знаходяться в зоні бойових дій (Донецький напрямок) та військовослужбовці які перебували в зоні бойових дій більше 6 місяців тому. Результати дослідження наведені в таблиці 1.

Таблиця - 1. Показники посттравматичного зростання у військовослужбовців ($M \pm m$)

Шкали	1 група	2 група	t	P
Ставлення до інших	19,67±1,26	16,21±2,5	1,24	-
Нові можливості	12,13±1,32	16,45±1,65	2,01	0,05
Сила особистості	11,60±0,83	4,29±0,77	1,84	-
Духовні зміни	4,40±0,96	4,29±0,77	0,57	-
Підвищення цінності життя	9,40±0,92	10,21±1,07	0,57	-
Індекс посттравматичного зростання	57,20±3,45	61,64±6,20	0,63	-

Порівняльний аналіз свідчить, що у військових які перебували в зоні бойових дій більше 6 місяців тому, достовірно виражена така складова посттравматичного зростання як нові можливості ($12,13 \pm 1,32$ і $16,45 \pm 1,65$, при $p > 0,05$), ніж у військових які перебувають в зоні бойових дій. Тобто, після кризової ситуації військові, які не перебувають на передовій бачать для себе нові можливості у своїй подальшій життєдіяльності, стають певнішими у собі та у своїх можливостях. Також вони здатні сприймати як даність те, що не можливо змінити, але в той же час позитивно впливають на ті аспекти життя, які вони можуть змінити. І навпаки для військовослужбовців які знаходяться в зоні бойових дій – важко планувати своє майбутнє життя, стає неможливим змінити його, що зумовлено постійною дією стресору.

Відносно інших шкал достовірних відмінностей не реєструється.

В цілому отримані результати свідчать, що досліджувані мають середній рівень індексу посттравматичного зростання, який характеризує військових як відкритих у спілкуванні з іншими, комунікабельних, товариських, їх копінг-стратегія спрямована на комунікацію та дружню підтримку. Враховуючи стресову ситуацію, яку переживають військові все одно існує тенденція до позитивного ставлення до життя в обох групах. Загалом можна сказати, що військові які брали участь у дослідженні адаптуються до змін, мобілізують свої психічні процеси і регулюють власну поведінку задля виконання бойових завдань.

Список бібліографічних посилань:

1. Зубовський Д.С. Особистісне зростання учасників ато у посттравматичний період : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Київ, 2019. 22с.
2. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic Growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15 (1), p.p.1-18.
3. П'янківська Л.В. Психологічні моделі і техніки посттравматичного зростання військовослужбовців. Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах (5 листопада 2020 р.). Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : НУОУ, 2020. С. 244-246.
4. Задорожний С.В., Кульчиківський Е.М., Лукомська С.О., Мельник О.В. Особливості психологічної діагностики учасників АТО (із досвіду роботи черкаського обласного госпіталю ветеранів війни ЧОР) Черкаси-2017. С.38-40.
(Одержано 19.03.2023)

УДК 159.93

Юлія Леонідівна ТВЕРДОХВАЛОВА,

кандидат психологічних наук, доцент

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8431-0943>;

Лілія Олексіївна БОНДАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7975-9797>

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ЛЮДЯМ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ ОКУПАЦІЮ

Майже кожен українець зазнав неминучого впливу війни на власне психологічне здоров'я. З початку повномасштабного вторгнення росії, велика кількість людей, опинились у складному психологічному стані, зокрема ті що залишилися на непідконтрольних України територіях.

Перебування під окупацією є дуже складним досвідом, який може мати низку наслідків для психологічного стану. Війна несе за собою багато болю. Люди, які пережили окупацію або виїхали з окупованих територій, можуть мати сильні психологічні травми, які проявляються наразі та з часом. Існує багато досліджень, про те, що реакція оточення на травматичні події може як полегшити проживання травми, так і погіршити. Тому дуже важливо докласти зусиль до спілкування з людьми, які пережили травматичний досвід.

Тема психологічної травми населення в наслідок війни є однією з пріоритетних у нашій країні. Поведінка травмованої людини ірраціональна. Одне із завдань травмотерапії — актуалізувати, повернути людині функції

об'єктивного сприйняття реальності та раціонального реагування на дійсність. Задля часткового відновлення населення та подолання наслідків воєнних дій та окупації, знадобиться не менше двох років.

У зв'язку з цим при підтримці ВООЗ, міжнародних та національних партнерів в Україні було створено мережу освітніх курсів щодо підвищення рівня професійних компетенцій різних фахівців первинної ланки, соціальних працівників, освітян та інших. Після навчання вони набувають навичок первинної психологічної допомоги постраждалим верстам населення. Однією з таких програм є Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яку ініціювала Олена Зеленська.

У Харківському Національному університеті внутрішніх справ відповідно цієї програми розроблено спеціальний курс для студентів та слухачів всіх напрямів та форм навчання «Психологічна допомога особам, що пережили окупацію». Програма курсу передбачає засвоєння знань про те, що таке травма, психологічна травма, гостра стресова реакція, посттравматичний стресовий розлад, як розрізняти ці стани та який відповідний стану алгоритм дій для кожного окремого випадку доречно застосовувати. Учасники опрацьовують кроки надання першої психологічної допомоги, яку може надавати не лише професійний психолог, а й інший спеціаліст.

Серед рекомендацій для тих, хто надає першу психологічну допомогу постраждалим від травматичних подій, є навчання ефективному спілкуванню, що передбачає навички спілкування з людиною, яка знаходиться в стані стресу [1, с. 20; 2]. Слід зазначити, що людям в стресі не завжди важливий співрозмовник, вони більш потребують підтримки або перебування з ними. Також важливо розвивати у учасників таких програм вміння слухати людей, задля розуміння становища, в яке вони потрапили, враховуючи актуальні потреби, вікові особливості, культурну приналежність, стать та ін.

Дієвими правилами першої психологічної допомоги є: дивитися, слухати, направляти. Дотримання правила «дивитися», вчить людей, що надають першу психологічну допомогу, перевіряти умови безпеки, з'ясувати, чи є навколо люди, які дійсно потребують допомоги. Тоді як, правило «слухати» навчає необхідності звертатися до людей, які можуть потребувати підтримки. Що стосується правила «направляти» то люди, що пережили травмуючу подію, нерідко відчувають себе незахищеними, відрізаними від світу або безпорадними [1, с. 24; 3; 4]. Їх повсякденне життя руйнується, вони більше не отримують звичної підтримки або раптово опиняються в стресових умовах, вони мають отримати саме практичну допомогу. Саме цьому і навчаються слухачі курсу.

Завданням спеціалістів будь-якого профілю є допомогти людині адаптуватися на новому місці і повернутися максимально швидко до звичного життя. Саме порушення безперервного перебігу звичних форм діяльності (робота, домашні справи, сімейні правила) призводить до поглиблення кризи, вимагає більших затрат на подолання стресу. Тобто, коли відбувається розділення на життя до і після травми, наприклад, до війни людина була дружиною, мамою, подругою, медсестрою, займалася садівництвом, то після

– вона розпочинає звужувати свою життєву позицію до рівня «переселенка». Відновлення відчуття безперервності життя дуже важливе для інтеграції досвіду подолання до історії життя потерпілої людини.

Комплекс заходів, якому навчаються, при роботі з травмою починається з першої допомоги, яка має будуватись на принципах легітимації емоцій, нормалізації пережитих станів і, найголовніше, передавати послані: «Ти – нормальна і здорова людина, яка в цей момент переживає реакції на ситуацію, що вимагає максимальної мобілізації особистісних ресурсів».

При роботі з особами, що пережили окупацію, необхідно фокусуватися на розвитку нових поведінкових стратегій адаптації, відновленні відчуття безперервності життя, процес відновлення/відтворення звичного рутинного ладу життя після травматичної події, тобто відновлення тих видів діяльності, якими людина займалась до травматичної події, і поверненні контролю над власним життям. При підготовці фахівців з першої психологічної допомоги, використовуються салютогенний підхід (принцип взаємодії з опорою на їхнє душевне здоров'я та фокусуванням уваги/орієнтацією на шляхи відновлення після впливу травматичної події, підтримання благополуччя та звернення до ресурсів людини), актуалізація ресурсів за допомогою моделі «BASIC Ph» і системної десенситизації [5; 6].

Одним із факторів, що впливають на здатність людини ефективно долати стресові травматичні ситуації та їх наслідки є поведінкова активність. Відмова від активності під час дії стресових та травматичних подій призводить до зниження протидії організму до шкідливих чинників, значно ускладнює адаптацію (приспособлення організму до певних умов існування, які постійно змінюються). Отже, пошукова активність в стресових невизначених ситуаціях має стимулюючу дію на організм і підвищує адаптаційні механізми і опірність індивіда.

Майбутні фахівці опановують протоколи надання першої психологічної допомоги МААСЕ та АПА [6]. Універсальний протокол надання першої психологічної допомоги МААСЕ, яка розроблений Др. Моше Фархі й який реалізують у своїй діяльності Міністерство охорони здоров'я та Сили безпеки Ізраїлю. Суть його полягає в реалізації у процесі допомоги принципів «бути разом» (надає людині почуття безпеки), заохочення на прояв ініціативи, певних дій (відновлення у потерпілого почуття контролю), прості питання, які активують когнітивні процеси та усвідомлення події.

А також протокол надання першої психологічної допомоги в гострих стресових ситуаціях АПА, автором якого Олександр Гершанов є провідний фахівець ізраїльського інституту травми. Аббревіатура цього протоколу від слів «Агресивність», «Пасивність», «Активність», люди в стресі можуть реагувати агресивно, надто пасивно або надто активно. Застосування протоколу дає можливість як діагностики цих реакцій, так і практичної допомоги у кожному випадку окремо.

Травматичний досвід може по-різному вплинути на особистість. При правильному застосуванні комплексу заходів першої допомоги та вибудовуванні системи підтримки і активізації ресурсів особистості більшість

постраждалих не потребуватимуть подальшої психотерапії. Психологічна допомога населенню має бути якісно організованою та багаторівневою. Придбання навичок психосоціальної підтримки людей буде сприяти певній консолідації суспільства, зниженню внутрішньої напруги. Важливим завданням сьогодення є навчити людей дбати про своє ментальне здоров'я та психічне здоров'я оточуючих, яке за різних обставин часто залишається поза увагою.

Список бібліографічних посилань:

1. Перша психологічна допомога : посібник для працівників намісцях. — Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. — 64 с.
2. Лист МОН України Про методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-metodichni-rekomendaciyi-persha-psihologichna-dopomoga-algoritm-dij>
3. Перша психологічна допомога : посіб. для тренера / уклад. : Чернобровкіна В. А., Гірник А. М. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 96 с.
4. Керівництво з надання першої психологічної допомоги. Головні редактори: Louise Vinther-Larsen (Луїза Вінтер-Ларсен) та Nana Wiedemann (Нана Відеманн). Психосоціальний центр. Копенгаген, Данія. 2018. 104 с.
5. Гершанов О. Основи роботи з травмою. Робочі матеріали учасників тренінгів «Робота з травмою та втратою. Основи супервізії». URL.: <https://rm.coe.int/osnovu-raboty-z-travmoi-ukr/1680a035d8>
6. Гершанов О., Макієнко Н. Шлях до зцілення: основи роботи з наслідками травматичних подій. Israel Trauma Coalition. 2023. 72 с.

(Одержано 27.03.2023)

УДК 159.9

Олександр Володимирович ТІМЧЕНКО,

доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8733-8076>.

Діана Сергіївна ПОХІЛЬКО,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3374-8771>.

СПЕЦИФІКА ТРАВМАТИЗАЦІЇ ДИТИНИ З РІЗНИМ ТРАВМАТИЧНИМ ДОСВІДОМ ВІЙНИ

В останній час від психологів все частіше й частіше можна почути фразу,

що сьогодні кожна українська дитина травмована війною. Щодо цього вислову є багато суперечок. Деякі фахівці вважають, що якщо людина не має особистого травматичного досвіду, то й травми вона не має. Але пропонуємо розглянути це питання більш ширше.

Серед сучасних теорій психічної травми існує цікавий підхід, розроблений американським вченим П. Левіном. Травма ним розуміється як прорив у бар'єрі, що захищає людину від впливів та супроводжується надзвичайно сильним почуттям безпорадності [1]. При цьому він зазначає, що неважливо чи був наявним реальний фактор небезпеки, або в силу дії багатьох факторів людина втратила цілісність в захисних бар'єрах та відчула себе вразливою.

Б. Колк в своїх роботах говорить, що для формування психологічної травми обов'язково необхідно мати наступні фактори:

- складну життєву ситуацію;
- фактор несподіваності;
- відсутність в особистості досвіду вирішення подібної ситуації;
- відчуття ізольованості [2].

Враховуючи вищезазначене можемо сказати, що наразі кожна українська дитина має всі необхідні фактори для травматизації особистості: складну життєву ситуацію у вигляді війни, з усіма її супутніми навантаженнями та небезпеками; фактор несподіваності у вигляді непередбачуваних обстрілів; відсутність особистісного досвіду проживання війни і, нажаль, відчуття ізольованості в переживанні своїх почуттів, бо фокус уваги батьків та близьких дорослих зосереджений на збереження життя, а не на стан дитини.

Виходячи з нашого досвіду роботи з дітьми за рік війни в Україні вже можна виділити різні категорії постраждалих дітей на основі залученості дитини до травматичних ситуацій війни:

- *Діти, які мали безпосередній особистий травматичний досвід війни* (діти, що потрапляли під обстріли, отримали фізичні травми, стали свідком загибелі чи поранення тощо);
- *Діти, які тривалий час знаходились в ситуації реальної загрози життю* (діти, які проживали на території активних бойових дій у підвалах та сховищах, а також на окупованій території);
- *Діти, які виїхали з зони бойових дій до початку війни, або в 1-2 добу* (діти, які не потрапляли в ситуації реальної загрози життю від війни, але чули вибухи та є вимушеними переселенцями);
- *Діти з Західних регіонів України* (які не мають безпосереднього особистісного досвіду реальної загрози від війни та не є внутрішньо переміщеними).

Такий розподіл не є випадковим. Кожна зазначена категорія має свій унікальний особистісний досвід проживання війни, свої проблеми та хвилювання, які отримали в результаті свого досвіду. Разом з тим, і свої особисті травми та їх прояви. Найпоширеніші проблеми, які характерні для дітей різних категорій постраждалих від війни представлені в таблиці 1.

Найпоширеніші психологічні проблеми дітей постраждалих від війни

Категорія дітей	Психологічна проблема
Діти, які мали безпосередній особистій травматичний досвід війни	<ul style="list-style-type: none"> - Страх смерті, гучних звуків, відкритого простору, втрати батьків/рідних (що вони не повернуться), страх залишатися на одинці; - Страх втрати іграшок, та особистих речей; - Панічні атаки; - Проблеми зі сном/ нічні жахіття/ складності засинання; - Проблеми адаптації до нових умов з урахуванням отриманих травм; - Нервові тики, часті запинання в розмові, заїкуваність тощо;
Діти, які тривалий час знаходились в ситуації реальної загрози життю	<ul style="list-style-type: none"> - Страх смерті, гучних звуків, відкритого простору, втрати батьків/рідних (що вони не повернуться); - Проблеми зі сном/ нічні жахіття/ складності засинання; - Відсутність бажання спілкуватися з іншими (страх колективів з однолітками); - Замкнутість; - Проблеми з голосом та верхніми дихальними шляхами психосоматичного характеру
Діти, які виїхали з зони бойових дій до початку війни, або в 1-2 добу	<ul style="list-style-type: none"> - Страх смерті, втрати батьків/рідних; - Проблеми зі сном/ складності засинання; - Проблеми адаптації до нового місця проживання; - Відсутність бажання спілкуватися з оточуючими однолітками/ старими друзями; - Сум за домівкою, соїми іграшками та друзями; - Агресивність.
Діти з Західних регіонів України	<ul style="list-style-type: none"> - Страх втрати батьків/рідних, страх можливих обстрілів; - Відчуття покинутості та непотрібності батькам; - Складності у прийнятті нових дітей/ агресивність.

Це далеко не повний перелік проблем, з якими наразі звертаються батьки чи опікуни дітей до психологів. Виділені найпоширеніші запити, майже кожен з випадків звернення до психолога має ту чи іншу проблему.

Ще хочемо зазначити, що у всіх дітей, незалежно від виділеної нами категорії, реєструється знижений пізнавальний інтерес та бажання навчатися,

проблеми в побудові комунікації з оточуючими як однолітками так і дорослими.

Список бібліографічних посилань:

1. Туріна О.Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2017. 160 с.
2. Колк Б. Тіло веде лік: як лишити психотравму в минулому. Х.: Віват, 2022. 624 с.

(Одержано 27.03.2023)

УДК: 159.9

Катерина Володимирівна ТОЛСТЕНКО,

Студентка 4 курсу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Науковий керівник:

Лада Петрівна ЧЕПІГА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ БІЖЕНЦЯМ

Проблеми переселенців без перебільшення можна віднести до числа найбільш гострих і болючих проблем сьогодення України.

Агресивні військові дії під час російського вторгнення на територію суверенної держави України, численні обстріли цивільної інфраструктури та житлового фонду України спонукали громадян до вимушених міграцій як всередині країни, так і за її межі. Частина громадян України набула статусу внутрішньо переміщених осіб, а інша частина скористалися можливістю виїзду за кордон.

Внаслідок воєнних дій на території України близько 13 мільйонів українців були змушені покинути своє постійне місце проживання на деякий час або назавжди усупереч бажанню. З них близько 5 мільйонів залишились в Україні та мають статус внутрішньо переміщених осіб [1,с.1].

Досить багато проблем доводиться розв'язувати внутрішньо переміщеним особам: більшість не мають власного помешкання і вимушені його орендувати (66%), значна частина живе у родичів або у приймаючих сімей (22%), і тільки 1% проживає у власному помешканні на підконтрольній Україні території. Заступник голови представництва МОМ в Україні Стівен Роджерс повідомив, що майже 70% внутрішньо переміщених осіб не мають стабільної роботи на кінець 2022 року [1,с.1].

Найбільш розповсюдженими психосоматичними симптомами у вимушених переселенців є: головні болі, запаморочення, болі в області серця,

дискомфорт в області шлунку, кишечника, порушення сну, пригнічений стан, перепади настрою, підвищена збудливість, швидка втомлюваність, відчуття тривоги, страху, невпевненості [2,с.5].

Ці проблеми можуть впливати на якість життя біженців та їх здатність адаптуватися до нового середовища. Надання ефективної психологічної підтримки може допомогти подолати травму. Серед можливих методів психологічної підтримки можна назвати індивідуальну терапію, групові сесії, підтримку спільноти та інші методи психологічної реабілітації.

І. С. Сьомкіна підкреслює, що при роботі з вимушеними переселенцями повинно бути попереднє диференціювання їх на групи або категорії постраждалих, основним критерієм для якого буде характер перенесених людиною втрат. На думку автора, соціальна підтримка сімей не може бути зведена тільки до матеріальної, економічної допомоги, а повинна включати в себе сприяння в реалізації інших можливих потреб сімей, у розв'язанні будь-яких проблем та кризових ситуацій будь-якої природи, а програми соціальної підтримки повинні враховувати специфічні потреби певних спеціальних груп сімей [3].

Американський психолог Г. Тріандінс при дослідженні особливостей адаптації вимушених переселенців до умов життя за кордоном, виявив наступні фази соціально-психологічного пристосування біженців до нового середовища:

Перша фаза - «Ейфорична» або «медовий місяць», коли у біженців не відбувається зміна інтересів та активності, перебудова їх поведінки; стратегії, плани та діяльність загалом залишаються незмінними.

Друга – «Туристична фаза», у якій починає отримуватись необхідна інформація про життя незнайомого суспільства, відбувається осмислення зовнішньої сторони ситуації, формування цілісного уявлення суб'єкта про себе і взаємозв'язок з оточенням.

Третя – «Орієнтаційна фаза», яка є досить стресогенною для біженців, адже їм потрібно розбиратися не лише з особистісними проблемами, але й з організаційними, правовими, політичними та культурними проблемами соціуму. «Орієнтаційна фаза» вимагає розширення соціального простору особистості, що супроводжується постійними стресовими ситуаціями, які спричинені різними подіями.

Четвертою є «Депресивна фаза», яка часто відбувається на фоні кризи адаптації. Ця фаза є переломним моментом, етап депресії змінюється оптимізмом при умові забезпечення адаптації, що вдається далеко не всім. Можливим є два варіанти розвитку ситуації: адаптація (перехід з «орієнтаційної» фази до фази «активної діяльності») або дезадаптація – стресова ситуація яка призводить до ряду психічних розладів.

Та остання п'ята – «Фаза активної діяльності». Характерна для людей з високою стійкістю психічного та соматичного здоров'я, які успішно пройшли адаптацію. [4.]

Американський антрополог К. Оберг назвав психічний стан в якому переселенці перебували в чужій країні «культурним шоком». Він вважав, що

занурення в іншу культуру для кожної людини є дезорганізуючим переживанням. Сутність культурного шоку полягає у конфлікті старих і нових культурних норм і орієнтацій, старих, що властиві індивіду як представнику того суспільства, яке він залишив, і нових, що представляють те суспільство, до якого він прибув [5, с.84].

Особливо важливою частиною у підході до психологічної підтримки біженців є те, що робота з ними повинна бути індивідуальною та специфічною для кожної людини, враховуючи її потреби.

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що робота з біженцями – це складний та відповідальний процес, який вимагає від психологів та інших фахівців високого рівня професіоналізму та емпатії. Важливо враховувати культурні та соціальні особливості кожного біженця та забезпечувати індивідуальний підхід до кожної людини, яка потребує підтримки. Надання професійної допомоги своєчасно може допомогти біженцям повернутися до нормального життя у новому оточенні.

Список бібліографічних посилань:

1. Горбань М. Повертаються через сумза домом і безробіття: що ми знаємо про внутрішніх переселенців. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/iom-ukraine-interview-idp-pereselenci/32278342.html> (дата звернення: 20.02.2023).

2. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічний станукраїнського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4. С. 1-11.

3. Сьомкіна І. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями вимушених переселенців: стан та перспективи. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький. 2015. № 11. С. 102—105.

4. Устенко Р. Л., Каценко А. Л., Саричев Я. В. Вплив військових дій на психологію студентів. Організаційні та нормативно-правові аспекти діяльності системи громадського здоров'я в Україні в мирний час та під час війни: колективна монографія; за заг. ред. проф. Ждана В. М. та проф. Голованової І. А. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2022. С. 31-36.

5. Титаренко Т. М. Соціально-психологічна профілактика порушень адаптації молоді до повсякденного стресу : методичні рекомендації / *Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології*. Київ: Міленіум, 2010. 84 с.

(Одержано 19.03.2023)

Валентина Олександрівна ТЮРИНА,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології, факультету №6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2308-1977>

Дар'я Володимирівна КАЛБЕРДА,

Здобувачка вищої освіти факультету №6
Харківського національного університету внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНІ ВІДХИЛЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ТА ЇХ ПРОФІЛАКТИКА У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Актуальність проблеми. Вельми суттєві зміни, що відбуваються у суспільстві та призводять до трансформації або ломки соціальної структури, ведуть за собою зміни статусу великих груп населення та перетворюють їх соціалізацію на неефективну у нових умовах. У зв'язку з цим виникає поняття «соціальне відхилення» або «девіація», яке означає відступ від існуючих соціальних норм, їх порушення [1].

Однією з актуальних проблем, що стоять перед сучасними закладами вищої освіти України, можна віднести профілактику та корекцію поведінкових відхилень (девіацій) у студентів (курсантів), яким притаманні усі проблеми сучасної молоді. Правильна побудова виховної роботи щодо профілактики та корекції поведінкових відхилень у студентської молоді, передбачає визначення умов та факторів, що сприяють формуванню цих девіацій поведінки [1].

Зв'язок з попередніми дослідженнями. Девіантну поведінку О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, А.Й. Капська визначають як систему дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам психічного здоров'я, культури, моралі, права або визнанням у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки. Психолого-педагогічні аспекти проблеми девіантної поведінки розглядали у своїх працях Г.М. Андрєєва, С.А. Белічева, І.В. Данченко, О.В. Змановська, Л.П. Колчина, І.А. Невський, В.М. Оржеховська, В.О. Тюріна та інші. Але питання, що пов'язані з профілактикою девіантної поведінки у студентської молоді, залишаються недостатньо вивченими.

Виклад основного матеріалу. З погляду цілого ряду наук і забезпечення процесу взаємодії людей в суспільстві, важливим є розмежування поведінки людини на нормальну і ненормальну, правильну і неправильну, дозволена і заборонена. Це дозволяє здійснювати планомірну діяльність з розвитку одних варіантів поведінки і обмеження інших, тим самим сприяючи формуванню певного, "потрібного" конкретному суспільству типу поведінки його членів, тобто – нормативної поведінки.

Нормативна поведінка – поведінка, яка відповідає існуючим нормам, викликає схвалення оточуючих, супроводжує успішну соціалізацію

особистості. В цілому вона є адекватною в ситуації і продуктивна за результатами [2].

Девіація (від лат. *de via, de viatio* — збочення з правильної дороги) — відхилення від сформованих у певному суспільстві (соціальній групі) норм і очікувань.

У соціології девіація інтерпретується переважно як різновид відносно стійкої та поширеної анормативної поведінки (а не випадкове відхилення, разовий акт чи вчинок). Девіації є закономірним наслідком еволюції суспільства, колективного способу життя, яке повсякчас генерує і конформні, і нонконформні форми поведінки (тому їх неможливо «викорінити», «ліквідувати»).

Девіації притаманний історичний і відносний характер: кожна епоха, суспільство, соціальна група вироблюють власні системи норм і очікувань, а разом з тим, форми і способи відхилень від них. Цінності, норми, очікування, загальноприйняті правила, як і критерії девіантної поведінки, з часом змінюються. Якщо процеси соціалізації і соціальний контроль відповідають за збереження соціокультурного коду, функцію соціальної спадкоємності в суспільному розвитку, то девіація відповідає за функцію соціальних змін, формування нової соціальної реальності.

У соціології вироблено певні класифікації девіацій, що полегшує прикладне використання результатів досліджень у цій царині.

Культурно схвалювані відхилення мають позитивний, творчий характер і підтримуються суспільством в цілому. Це – соціальна поведінка людей, які випереджають свою епоху, сприяють прогресу системи, підвищують її організованість, допомагають подолати консервативні, застарілі або реакційні стандарти поведінки, прокладають шляхи для майбутнього нормативного порядку і зорієнтовані на суспільну користь (образна назва «феномен Коперника»). Позитивні девіації є характерними для людей, які виділяються серед широкого загалу новаторством, геніальністю, харизматичними якостями, високим творчим потенціалом (відомі діячі культури, актори, вчені, спортсмени, волонтери та ін.). Такі особи є ідеалами для більшості членів суспільства.

До культурно засуджуваних відхилень відносять різні типи поведінки, які викликають несхвалення в суспільстві. До таких форм традиційно відносять: злочинність у всіх її проявах і формах, пияцтво та алкоголізм, наркотизм і наркоманію, аморальну поведінку, проституцію, сексуальні збочення, суїцид тощо.

Екстравертні девіації орієнтовані на зовнішню сферу, безпосередньо зачіпають інтереси інших людей, соціальних груп, організацій. Інтровертні девіації спрямовані власне на суб'єкта девіантної дії (наркоманія, суїцид).

За мотивацією і цільовою спрямованістю девіантної поведінки виділяють: а) відхилення корисливої орієнтації; б) відхилення агресивної орієнтації; в) відхилення соціально-пасивного типу.

Метою і мотивами відхилень корисливої орієнтації є прагнення фінансового і майнового зиску. До цих відхилень відносяться різні типи

правопорушень і злочинів: розкрадання державної власності, зазіхання на особисте майно громадян, злочини приватнопідприємницької та комерційної діяльності, незаконні цивільні угоди, відхилення від сплати аліментів, порушення правил торгівлі, безквитковий проїзд у транспорті та ін.

Відхилення агресивної орієнтації вмотивовані почуттями помсти, ворожості, неповаги до людини. Проявляються через зазіхання на честь і достоїнство, життя і здоров'я людини, через порушення суспільного порядку. До цієї групи відносять сімейні, організаційні та інші конфлікти, образи і хуліганство, замах на людське життя, різні види насильства, згвалтування, вбивства тощо. На макрорівні – це міжнародний тероризм, геноцид, придушення народно–визвольних, демократичних рухів та ін.

Мотивація відхилень соціально–пасивного типу пов'язана з психологією соціальної відчуженості від інтересів колективу, груп. Соціально-пасивна поведінка може за деяких умов стати не тільки аморальною, але й злочинною. До таких випадків відносять посадову недбалість щодо охорони матеріальних цінностей; невиконання виробничих завдань; алкоголізм як форму дистанціювання від активного громадського життя; ескапізм; самогубство як крайню форму втечі від особистих і соціальних проблем.

Носієм девіацій може бути не тільки індивід, а й група. Насамперед йдеться про групи, які прагнуть нонконформізму (злочинці, безпритульні, еретичні, контркультурні рухи та ін.). Такі групи закріплюють свої установки на девіацію за допомогою формування девіантної субкультури.

Отже, девіації відіграють в суспільстві подвійну роль: з одного боку, вони є загрозою стабільності суспільства, з іншого боку творчі девіації виконують важливі позитивні соціальні функції. Вони є необхідними, щоб суспільство було гнучким і готовим до змін. Відхилення від старих, звичних норм поведінки може бути початком створення нових нормативних зразків.

Насьогодні сформувалась ціла низка міждисциплінарних галузей знань, які досліджують різні види і форми девіантної поведінки, а саме: девіантологія, віктимологія, сімейна кримінологія, пенітенціарна кримінологія, соціологія економічної злочинності, соціологія організованої злочинності, превентивна девіантологія, військова девіантологія тощо [3].

Висновок. До засобів протидії поширенню деструктивно-девіантної поведінки належать: а) розширення доступу до законних способів досягнення успіху і просування по соціальних сходах; б) дотримання соціальної рівності перед законом; в) постійне вдосконалення законодавства, приведення його у відповідність до нових соціальних реалій; г) прагнення адекватного співвідношення злочину і покарання. В сукупності це дозволяє знизити соціальну напругу в суспільстві, зменшити його криміналізацію.

Список бібліографічних посилань:

1. Тюріна, В. О., Данченко І.О. Соціальні відхилення у студентської молоді та їх профілактика. *Особистість, суспільство, закон : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової*

Особистість, Суспільство, Війна. Харків, 2023

(м. Харків, 25 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 204-207.

2. https://stud.com.ua/47324/pedagogika/sotsialno_pedagogichnoyi_robota_okremimi_tsilovih_grup

3. Єнін М. Н. Девіація // *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Девіація> (дата звернення: 6.02.2023).

(Одержано 18.02.2023)

УДК [159.9. : 343.54] (477)

Валентина Олександрівна ТЮРІНА,

доктор педагогічних наук, професор
професор кафедри соціології та психології
факультету №6 Харківського національного
університету внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2308-1977>

Святослав Сергійович ПРОКОДЯНЧИК,

Здобувач вищої освіти факультету №6
Харківського національного університету внутрішніх справ

СПОСОБИ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЛЮДЯМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У ЗОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Актуальність теми. Війна супроводжує людство упродовж мільйонів років на всіх етапах його еволюційного розвитку. Перші війни виникали ще в період первіснообщинного ладу, де людиноподібна істота спершу виготовила зброю, щоб полонити інших та забрати частину чужого. Нажаль це явище отримало продовження і за часів античності, середньовіччя, ренесансу і т.д. У пересічної людини часто виникає просте і водночас складне та надзвичайно глибоке питання «Чому людство воює?». Багато дослідників військового мистецтва намагалися дати на нього відповідь. Одні науковці стверджували, що причина криється у економічних чинниках таких як: нові території, доступ до корисних копалин, можливість експлуатувати місцеве населення поневоленого народу та вести масштабнішу економічну діяльність з іншими країнами. Друга група вчених прихильна до соціально-культурного вектору причин цього явища, до них слід віднести розбіжності в історії, культурну нетерпимість, різні погляди на релігію та розходження у методах ведення внутрішньої та зовнішньої політики. Як бачимо питання і справді дуже дискусійне та однозначної відповіді дати все ж не вдалося. В контексті цього незаслужено мало уваги приділяють впливу війни як травмувального фактору на психічне здоров'я людини. Дане питання увійшло у наукове обговорення після того, як психологія виокремилася як окрема наука. Великий вклад у розвиток цього питання зробили такі вчені як Е. Берн, А. Канівець, С. Ніколаєнко та інші.

Виклад основного матеріалу. Війна тісно увійшла у життя українців з

2014 року та ознаменувалася початком російської військової агресії проти суверенної України через штучно утворені так звані квазідержави, не визнані світом Л/ДНР, та окупацію частин східних територій нашої країни включно з анексією АР Крим. Тоді сотні тисяч українців стикнулися з підступним ворогом та жахом війни. Частина з них була змушена покинути свої домівки та евакуюватися у безпечніші області України. Багато сучасників війни втратили своїх близьких та рідних і вимушені були почати життя з чистого аркуша. Така переміна не могла не позначитися на психічному здоров'ї населення та військовослужбовців ЗСУ. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року ще більше поглибило ці процеси та травмувало ще більшу частину мирних українців. Звичайних людей сколихнули постріли загарбницьких гармат лютневої ночі. Окупаційні війська почали тероризувати населення на територіях які, на жаль, опинилися під їхнім контролем. Ті, кому вдалося покинути окупаційну зону, з жахом пригадують дні, проведені під рашистським режимом. Вважаємо, що сучасне суспільство зараз, як ніколи потребує допомоги кваліфікованих психологів. Якщо розбирати проблеми, з якими стикаються пересічні українці у воєнний час, то можна назвати такі: паніка, ступор, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

ПТСР - це реакція на стресор, що загрожує життю людини. Даний синдром може розвинутися у тих, хто втратили на війні рідних, друзів, побратимів; бачили вбитих; стріляли; перебували чи перебувають під обстрілами чи бомбардуваннями; непокоїлися через рідних чи друзів, які в небезпеці; почувалися залишеними, самотніми та зрадженими; стали свідком теракту; потрапили в полон чи в оточення [1].

Щоб попередити це явище треба чітко розуміти симптоми, які його супроводжують. Зазвичай виокремлюють такі прояви:

- повторне переживання (періодичні та інтрузивні спогади про травматичну подію, зокрема думки, образи або відчуття; періодичні тривожні сни про випадок; дія або відчуття того, що подія повторюється (флешбеки); інтенсивний психологічний стрес у наслідок впливу нагадувань;
- уникання (спроби уникнути думок, почуттів, діяльності, розмов, пов'язаних із подією; нездатність згадати важливий аспект події; почуття відчуженості від інших; помітне зниження інтересу або участі в значущих заходах; обмежений діапазон афектів);
- збудливість (складність засинання, дратівливість або спалахи гніву, труднощі з концентрацією, гіперпильність, перебільшена реакція на переляк) [1].

На сьогодні у наукових колах немає єдиної думки про методи допомоги людям з ПТСР. Одні вчені кажуть, що даний розлад виліковний, інші ж навпаки, заперечують, кажучи, що повністю перебороти це явище не вийде.

Розглянемо деякі напрямки допомоги подолання ПТСР:

1. Освітній напрямок. Даний напрямок включає в себе інформаційну підтримку, обговорення книг і статей, знайомство з основними концепціями

фізіології та психології. Наприклад, тільки просте знайомство клієнта з діагностичною симптоматикою ПТСР допомагає учасникам бойових дій усвідомити те, що їх переживання і труднощі не унікальні, а, навпаки, є нормальною реакцією людини, яка опинилася в ненормальній ситуації, і це дає їм можливість здійснювати контроль за своїм станом, вибирати засоби і методи, якими можна домогтися одужання.

2. Холістичний напрямок. Друга група методів міститься у сфері цілісного ставлення до здоров'я. Фахівці з формування здорового способу життя відзначають, що фізична активність, правильне харчування, духовність і розвинуте почуття гумору вносять великий вклад в одужання людини як єдиного цілого.

3. Соціальний напрямок. Це методи, спрямовані на формування та збільшення соціальної підтримки та соціальної інтеграції учасників бойових дій. Сюди також можна включити розвиток міжособистісної мережі самопомоги, а також формування офіційних громадських організацій, які надають підтримку людям з ПТСР [2, с.56-57].

Розглянемо деякі прояви ПТСР та прийоми першої допомоги.

Ступор – одна з найсильніших захисних реакцій організму. Відбувається після дуже сильних нервових потрясінь (вибух, напад, жорстоке насилля), коли людина затратила стільки енергії на виживання, що сил на контакт із навколишнім світом у неї вже немає. Ознаки: різке зниження або відсутність довільних рухів і мови, відсутність реакції на зовнішні подразники, «заціпеніння» у певній позі, стан повної нерухомості. Перша допомога: зігніть потерпілому пальці на обох руках і пригорніть їх до основи долоні. Великі пальці мають бути виставлені назовні. Кінчиками великого й вказівного пальців масажуйте потерпілому точки, розташовані на чолі, над очима рівно посередині між лінією росту волосся й бровами, чітко над зіницями. Долоню вільної руки покладіть на груди потерпілого. Підлаштуйте свій подих під ритм його подиху. Людина, перебуваючи в ступорі, може чути і бачити. Тому говоріть їй на вухо, тихо, повільно й чітко те, що може викликати сильні емоції. Необхідно будь-якими способами домогтися реакції потерпілого, вивести його із заціпеніння.

Панічна атака – це раптовий епізод сильного необґрунтованого почуття страху та тривоги, який викликає серйозні фізіологічні реакції, а саме: прискорене серцебиття, задишку та пітливість (так звані вегетативні симптоми).

Якщо сталася панічна атака, людина можете сильно пітніти, мати труднощі з диханням, відчувати, що серце б'ється надто сильно. Людині може здатися, що вона втрачає контроль, у неї серцевий напад або навіть помирає.

Панічні атаки виникають раптово, «без попередження». На жаль, нема способу зупинити напад паніки після її початку. Симптоми зазвичай досягають піку протягом 10 хвилин після початку нападу. Незабаром вони зникають. Людина може відчувати себе втомлено після того, як панічна атака стихає.

Симптоми (ознаки) панічної атаки: раптове відчуття небезпеки, тривоги;

страх втратити контроль; відчуття, ніби помираєш; сильне відчуття жаху; біль у грудях; озноб, тремор

Подолати панічну атаку допомагають такі методи: 1. Зосередьтеся на своєму диханні. Повільно та глибоко вдихайте і видихайте, рахуючи від одного до п'яти. 2. Не «боріться» з панікою. Нагадайте собі, що напад пройде. 3. Пам'ятайте, що панічний напад не загрожує життю. 4. Залишайтеся там, де ви є, якщо це можливо. 5. Зосередьтеся на позитивних, спокійних і розслаблювальних спогадах. 6. Спробуйте самі себе обняти, погладити по грудях, розтерти свої руки, вуха. Це може допомогти вам відчувати себе краще [3].

Висновок. Військові дії на території країни позначилися на психічному здоров'ї населення та військовослужбовців ЗСУ. Найчастіше у воєнний час пересічні українці стикаються з такими проблемами: паніка, ступор, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Тому необхідно навчати людей прийомів першої психологічної допомоги.

Список бібліографічних посилань:

1. Психологічна підтримка в умовах війни/ Офіційний сайт Інтернет-журналу «Dovidka-info». URL: <https://dovidka.info/psychologichna-pidtrymka-v-umovah-vijny/>
2. Ніколаєнко С. О. Особливості психологічної допомоги учасникам військових дій при посттравматичному стресовому розладі // *Світогляд-Філософія-Релігія*. 2014. Вип. 7. С. 51-61.
3. Панічна атака: що це таке і що робити? Офіційний сайт мережі аптек «D.S (Доктора Тайса)». URL: <https://apteka-ds.com.ua/blog-item/panichni-ataku-shcho-tse-take-i-shcho-robyty>.

(Одержано 16.03.2023)

УДК 159.98-057.36

Олена Іванівна ФЕДОРЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри педагогіки та психології
факультету №3 Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4948-9524>

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ І ВЕТЕРАНАМИ ВІЙНИ

Підписання контракту чи призов солдата на військову службу є стресом для родини. Члени родини відчувають тривогу, занепокоєння, збентеження, що пов'язано із можливими подіями та наслідками, які вони не обирають або на які не погоджувалися. Відносини у такій родині зазнають значних змін,

відбувається зміна пріоритетів у відносинах, що пов'язано із необхідністю жертвувати сімейними цінностями «на користь» служби. Наприклад:

- сім'я функціонує без одного з батьків (чоловіка чи жінки) тривалий час у період підготовки або виконання бойового завдання, що збільшує навантаження на ту людину, яка залишається з родиною;

- сім'ї часто не вистачає військовослужбовця у свята, дні народження і спеціальні події, на яких він не може бути присутнім, перебуваючи на службі або виконуючи бойове завдання;

- якщо військовослужбовець живе з родиною, то його робочий день невнормований;

- сім'я налаштована на сприйняття військової служби понад усе і на функціонування за умов відсутності одного з її членів;

- кожний член сім'ї переживає дистрес, тому що близька людина може не повернутися з війни чи з бойового завдання, або повернутися змінена – психологічно і/або фізично [1].

Тому, плануючи терапію, необхідно враховувати потреби всієї родини. Після війни США в Афганістані й Іраку перша загальна рекомендація полягала в тому, щоб тримати всю сім'ю у фокусі терапії, проводити терапію родини як цілісної системи [8]. Якщо допомагати тільки одній частині системи, то очікування, що вся система буде ефективно працювати, є інфантильним. Тому треба зосередити терапію на сім'ї в цілому, на динаміці її життя, на проблемі адаптації до життя після війни, на її труднощах і на справжньому зціленні. Водночас ефект терапії є обопільним: здорова сім'я допомагає зціленню військовослужбовця, і навпаки. Така природа сімейних систем – елементи системи взаємопов'язані, один елемент впливає на функціонування всіх інших [5].

У США є низка програм, протоколів і динамічних моделей, спрямованих на індивідуальну терапію ветеранів [4], проте спостерігається брак даних щодо терапії родин військових. У деяких дослідженнях висвітлено підсистеми чоловіка чи батька або пари [3], але тільки в декількох наукових роботах подано дослідження терапії сімейної системи в її цілісності [10].

Розглянемо чинники, що суттєво впливають на задоволення подружнім життям і на сімейну динаміку і які необхідно враховувати при здійсненні *терапії*.

Після бойового завдання або військової служби, як зазначають дослідження вчених-психологів та психотерапевтів (Л. Гридковець, О. Запорожець, О. Колесніченко, Дж. Крейсеєр, В. Невмержицький, І. Приходько, Л. Царенко та ін.), людина загалом повертається іншою – фізично й емоційно. На відміну від попередніх воєн, натепер більша кількість ветеранів повертаються додому, переживши рани й травми, які могли б у минулому бути смертельними; зазнавши при цьому переважно політравматичних ушкоджень: множинних ампутацій, черепно-мозкових травм, важких травм обличчя тощо. Будь-які *тілесні ушкодження* (перший чинник) впливають на психіку людини, до цього додаються невидимі моральні травми

від споглядання наслідків війни, стреси, пов'язані із загальними аспектами служби у збройних силах [3].

Відрадження для виконання бойових чи службових завдань є невід'ємною складовою військової служби. *Розлука* (другий чинник) позбавляє членів сім'ї повсякденного і повноцінного спілкування, але не обов'язково негативно впливає на загальне задоволення або якість подружніх стосунків. Якщо взяти до уваги широке коло подружніх чинників: рівень впевненості, що шлюб може зберігатися тривалий час; рівень відданості подружжя одне одному; кількість розлучень; рівень задоволення подружнім життям, насильство в сім'ї, то з'ясовано, що немає істотних відмінностей у задоволенні подружнім життям у пар, роз'єднаних через військові конфлікти, і тих, хто просто служив в армії, перебуваючи вдома. Однак істотні відмінності виявилися у випадку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Було встановлено, що конфлікти в родинях, в одного з членів яких був ПТСР, значно частіші, ніж в інших сім'ях, а рівень задоволення сімейними стосунками, рівень впевненості у шлюбі нижчий. Отже, не стільки розлука, як наявність *симптомів ПТСР* (третій чинник) після повернення військовослужбовців додому з бойової місії негативно впливають на якість сімейних стосунків [2].

Дослідження свідчать: що ближче в часі було бойове завдання, то ймовірніший розвиток симптоматики, пов'язаної зі стресом (зокрема, ПТСР). У подальшому це призводило до низького рівня задоволення подружнім життям [2]. Багато досліджень підтверджують, що симптоматика ПТСР щодо сну, дисоціації і серйозних сексуальних проблем значно знижує рівень задоволення подружнім життям [7]. Високий рівень інтенсивності симптомів травми у ветеранів негативно впливає і на їхню здатність до емоційної відкритості та доступності для членів родин.

Наступним важливим чинником у процесі терапії є *робота з дітьми*. Проведене у 2002 році дослідження показало, що діти в сім'ях, де в одного з батьків є симптоми ПТСР, також часто мають прояви стресового переживання життєвих подій [9]. Такі додаткові стресори впливають на поведінку та емоційні почуття дитини, що не дає їй можливості успішно навчатися в школі та почуватися спокійно і комфортно в сім'ї.

Ще однією суттєвою проблемою, яка пов'язана із динамікою сімейних стосунків та військовою службою, є *реінтеграція військовослужбовця*. Під час тривалої розлуки військові і їхні сім'ї живуть різним життям. Тривалість розлуки на рік чи більше закріплює ці «різні» способи життя. Відокремлений від родини військовослужбовець (солдат, офіцер) вчиться функціонувати як особистість і піклуватися про себе та безпеку бойової команди. В цей час його дружина справляється з робочим навантаженням, яке раніше розподілялося на двох. Було встановлено, що риса, яка допомогла дружині впоратися без чоловіка, а саме – незалежність, стає тим руйнівним чинником, що спричиняє найбільші проблеми при возз'єднанні сім'ї.

Отже, конструктивний механізм в умовах тимчасової відсутності чоловіка стає деструктивним механізмом після його повернення і спроби реінтегруватися в родину. Оскільки розлука в сім'ях військовослужбовців

буває дуже часто, це майже норма, деякі дослідження показують, що вона здатна допомагати сім'ям стати стійкішими і творчими у підходах до подолання відчуженості. Було також встановлено, що повсякденне спілкування під час службового чи бойового відрядження, є захисним механізмом для загальної сімейної стійкості [6].

Спілкування з членами родини під час військових навчань і бойових операцій може відбуватися електронною поштою, за допомогою веб-камери чи мобільного телефону. Звичка до регулярного й ефективного спілкування укріплюється і стає частиною характеру за умови частих відряджень. Це дозволяє підтримувати емоційний зв'язок з близькими, обговорювати важливі питання, проявляти турботу, намагатися, хоча і дистанційно, бути повноцінним членом сім'ї, і, у такий спосіб, уникнути відчуження. Подібна практика спілкування під час розлуки допомагає адаптації після повернення чи демобілізації учасника бойових дій, оскільки людина повертається у сім'ю не як стороння людина, а як близька, яка не надовго відлучилася у справах.

Список бібліографічних посилань:

1. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Т. 1. Київ, 2018. 208 с.
2. Allen, E., Rhoades, G., Stanley, S., & Markman, H. Hitting home: Relationship between recent deployment, Posttraumatic Stress Symptoms, and marital functioning for Army couples. *Journal of Family Psychology*, 2010. 24, 3, P. 280-288. DOI: 10.1037/a0019405.
3. Blow, A., Curtis, A., Wittenborn, A., & Gorman, L. Relationship Problems and Military Related PTSD: The Case for Using Emotionally Focused Therapy for Couples. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 2015. 37(3), 261–270. DOI:10.1007/s10591-015-9345-7.
4. Ghaffarzadegan, N., Ebrahimvandi, A., & Jalali, M. S. A Dynamic Model of PostTraumatic Stress Disorder for Military Personnel and Veterans. *Plos ONE*, 2016. 11(10), 1–17. DOI: 10.1371/journal.pone.0161405
5. Henry, C. S., Sheffield Morris, A., & Harrist, A. W. Family Resilience: Moving into the Third Wave. *Family Relations*, 2015. 64(1), 22–43. DOI: 10.1111/fare.12106.
6. Merolla, A. Relational maintenance during military deployment: Perspectives of wives of deployed US soldiers // *Journal of Applied Communication Research*, 2010. 38, 1, 4–26. DOI: 10.1080/00909880903483557.
7. Nelson Goff, B., Crow, J., Reisbig, A., & Hamilton, S. The impact of individual trauma symptoms of deployed soldiers on relationship satisfaction // *Journal of Family Psychology*, 2007. 21, 3, 344–353. DOI: 10.1037/0893-3200.21.3.344.
8. Sheppard, S., Malatras, J., & Israel, A. (2010). The impact of deployment on U.S. military families // *American Psychologist*, 65, 6, 599–609. DOI: 10.1037/a0020332
9. Smith, P., Perrin, S., Dyregrov, A. & Yule, W. Principal components analysis of the Impact of Event Scale with children in war. *Personality and Individual Differences*, 2002. 16, 685–691.

10. Vasterling, J. J. et al., (2015). Establishing a methodology to examine the effects of war-zone PTSD on the family: the family foundations study // *International Journal Of Methods In Psychiatric Research*, 24(2), 143–155

(Одержано 24.03.2023)

УДК 159.9-057.36-058.55(41+73)

Володимир Миколайович ФІЛОНЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2662-1705>

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ І ЗЛОЧИННІСТЬ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Після кожної великої війни деякі люди та деякі організації висувують ідеї, що військова служба впливає на підвищення рівня злочинності серед чоловіків, які служили в збройних силах, після їх повернення до цивільного життя. У деяких випадках романи, фільми та засоби масової інформації популяризують думку про те, що виконання військового обов'язку виховує злочинну поведінку серед солдатів після війни, а військова служба призвела до злочину.

Дослідники вивчали статистичні дані про вчинення колишніми військовослужбовцями протиправних дій, кримінальну спрямованість їх особистості, детермінанти такої поведінки.

Національна асоціація офіцерів пробації, використовуючи неперевірені звіти про проходження військової служби ув'язненими, підрахувала, що 9,1% англійських та валлійських ув'язнених служили в збройних силах. **9** Захист Агентство аналітичних служб Міністерства оборони оцінило цифру в 3,5%, використовуючи надійніший метод зв'язку між даними перепису в'язниць і кадровими даними Міністерства оборони. **10** Їхні аналізи показали, що хоча колишні військовослужбовці менш ймовірні, ніж загальна сукупність образити, вони, швидше за все, потраплять у в'язницю за насильницькі та сексуальні злочини, і вони складають найбільшу окрему окупацію виправна група у в'язниці [1, с. 1].

Уолтер А. Лунден, виявив, що кількість військовослужбовців і загальна кількість ув'язнених змінювалися залежно від характеру в'язниці, в залежності від віку засуджених «чи для старших за віком, чи для молодших за віком злочинців. Злочини, в основному, і особливо майнові, вчиняються юнаками. Злочинність виявляється прерогативою молодих людей, більшість з яких не досягли 35 років [2, с. 766].

Отже, саме вік як вибіркового елемент є важливим фактором злочину, а не виконання військового обов'язку або терміну служби у Збройних Силах країни. Ці самі чоловіки, тому що вони були молодими людьми, швидше за все, вчинили б злочини, якби вони ніколи не були військовим. При аналізі цієї

проблеми слід приділити належну увагу в'язням, які ніколи не служили в армії. Дві третини чоловіків, які ніколи не служили як солдати, матроси та все ж скоїли досить серйозний злочин, що призвело до засудження. Багато військових мали досвід кримінальної поведінки до призову на військову службу. Їхня модель поведінки була фіксованою перед тим, як одягнути форму. Це важливий фактор, який звичайна людина не помічає, роблячи поспішні висновки про злочини колишніх військовослужбовців.

Як виявлено, 75 відсотків злочинів, що були скоєні після війни, були безпосередньо пов'язані з власністю, тоді як лише вісім відсотків стосуються статевих злочинів. Найбільший відсоток для будь-якого окремого правопорушення становив 23,0 відсотків за «підробку». Близько третини (34,5 відсотка) чоловіків були рецидивістами. Проміжок часу між злочинами в середньому один рік і шість місяців. Також 16,8 відсотка мали кровних родичів у іншій виправній установі [2, с. 770].

Не можна з упевненістю сказати, що військовий досвід спонукає військовослужбовців вчиняти злочини після того, як вони повертаються в цивільне життя, тому що більшість чоловіків не мали військового досвіду і все ж вони порушили закон і були поміщені до виправних установ. Майже три чверті колишніх військовослужбовців у в'язницях, до того, як вступити в Збройні Сили, мали досвід судимості або перебували в полі зору поліції. Вік правопорушника набагато важливіший, ніж його армійський досвід при пошуку підходів до розслідування скоєних злочинів. Приблизно одна третина чоловіків мала серйозні проблеми з виконавською дисципліною під час служби. Поведінка солдатів після повернення зі служби часто залежала від побутових умов, які мали великий вплив на наявність або відсутність кримінальних нахилів військового.

Дві третини чоловіків вважали, що військовий досвід не мав відношення до їхніх злочинів. Багато досліджуваних похилого віку заявили, що військова служба та наступні злочини мають незначний зв'язок або взагалі його не мають. Дуже велику роль в скоєнні злочинів та вчиненні протиправних дій військовослужбовців після звільнення з лав Збройних Сил відіграють вживання алкогольних напоїв, наркотичних та психоактивних речовин.

Таким чином, численні чинники сприяють потраплянню колишніх військовослужбовців до системи кримінального правосуддя. Але потрібні додаткові дослідження щодо виявлення додаткових даних про відносний внесок нещасних випадків до служби, військового досвіду, життя після служби та характерологічних особливостей особистості цих осіб.

Список бібліографічних посилань:

1. Макманус, Д., и Вессели, С. (2011). Почему некоторые бывшие военнослужащие попадают в тюрьму? *BMJ (Clinical Research ed.)*, 342, d3898-d3898.
2. Lunden, W. A. (1951). Military service and criminality. *J. Crim. L. Criminology & Police Sci.*, 42, 766.

(Одержано 24.03.2023)

УДК: 343.343.5

Matt FOSSEY,

Professor of Public Services Research / Director,
Veterans and Families Institute
Veterans and Families Institute
Faculty: Faculty of Health, Education, Medicine and Social Care

THE IMPACT OF THE WAR AND THE MILITARY SERVICE ON THE SOCIETY OF THE UK

Dear colleagues, it is a great honour and privilege to welcome you all to this very important international forum on “personality, society and war.”

My name is Professor Matt Fossey, and I am professor of public services research at Anglia Ruskin University in the county of Essex in the United Kingdom. I am one of the founding directors of the Veterans and Families Institute for Military Social Research at ARU as well as co-director of the Centre for Military Women’s Research.

The Veterans and Families Institute was established nearly a decade ago towards the end of the most active phase of British involvement in the wars in Afghanistan and Iraq.

Up until this point in the UK, we had a vast number of organisations assisting military veterans, most having been established after the First World War of 1914-1918. These organisations were quite well funded with legacies, gifts and public donations helping them to provide support.

However, the majority of these organisations were quite conservative and traditional in the ways that they helped the military community. Whilst their values, and determination to support, were undeniable, there was a suspicion of academics who wanted to help by providing research evidence to support the delivery of better services.

This suspicion was driven by the concern that academics were on the one hand, white-coated boffins who were restricted to experiments in laboratories, or on the other radical firebrands with a critical anti-military agenda.

Ten years ago, the only substantial research looking at the impact of war and military service in the UK context, was being undertaken by colleagues from the Kings Centre for Military Health Research (KCMHR) at Kings College, London. The focus of this epidemiological cohort research was on mental health. They were able to raise the profile of the mental health needs of veterans and use the evidence from their research to highlight the importance of understanding the context and culture of societies when interpreting the results.

This is important because those developing services and setting policy had been using the findings from international research, mainly from the USA, to help them make decisions. As we know the USA has an enormous military research budget and produces literally hundreds of papers annually. However, we cannot be

myopic of the facts and the cultural differences. What may be true within the American context is certainly not true in the UK and is definitely not true within the cauldron of the ongoing and brutal conflict in Ukraine.

Prof Jamie Hacker Hughes, a clinical psychologist, and I, established the Veterans and Families Institute to help military and veterans organisations use home-grown evidence to improve the experiences and lives of the UK military community. The only evidence being used was that provided by Kings, and whilst this was extremely useful, it only painted a partial picture. It is very important that whilst we can be shown what the issues and challenges are, we also need to understand their origins, how to manage them, and the impacts that they have on the wider society.

During the last decade the UK has also seen a move to fund more military and veterans research, beyond research commissioned by the Ministry of Defence. This is often, and understandably, subject to restrictions on publishing results and findings because of security concerns. We now have funding from the “Forces in Mind Trust”, the “Covenant Fund Trust” (originally a fund held within the MOD, but now independent), open competitions through the Office for Veterans Affairs, research funding from the National Health Service, and more confidence in funding this sort of research through Research England and the bigger research funding councils.

Over the last decade the my research team have been at the vanguard of a shift in military and veterans research. We have developed relationships with the organisations helping military veterans, working in partnership to co-produce research to use evidence to really shape and improve services for this community. We have also worked with academic colleagues from across disciplines to show that it is vital to address academic research through the range of epistemological lenses. Indeed, in the last two years the UK Government have established an Academic Advisory Board for their Office for Veterans Affairs that draws on experts from broad disciplines and approaches.

So, I have three take-home messages:

One, it is vital that you undertake research that considers the unique cultural circumstances of Ukraine. It is very unwise to rely solely on research from abroad. Use this to guide you, but not to provide you with the answers. I am therefore delighted to be working with Dr Alexey Serdyuk and colleagues at the Kharkiv National University of Internal Affairs, on vital domestic work that will really help us to better understand the impact of war on the Ukrainian society, especially younger people and members of our police and other emergency services.

Two, research can be time consuming, difficult and above all, expensive. This is why we have universities and highly trained academics. However, it is imperative that the findings of research are translated so they are understood and made applicable. We need to shorten the road to research impact, so that what we are finding today can be helping the military community tomorrow. This requires a commitment to funding. Funding the research and funding the application of the findings.

Three, it is also very important that policy makers and those providing

services really understand that there are different ways of answering research questions. Big numbers and statistical calculations can only provide a partial solution. Sometimes there is a basic and fundamental lack of understanding of the science which encourages those holding the purse strings to ignore or dismiss research that is qualitative with small sample sizes. This is a mistake. If we really want to provide better support, we need to work with our communities to co-produce research and interpret the findings.

I am therefore delighted that we are coming together to address some of the challenges that I have outlined above. I wish you all a very successful session.

(Одержано 05.04.2023)

УДК 159.925

Світлана Вячеславівна ХАРЧЕНКО,

професор кафедри психології та педагогіки факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук, доцент;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

ХАРАКТЕР ВПЛИВУ НА УЧАСНИКІВ СТРЕС-ФАКТОРІВ ВОЄННИХ ДІЙ (АНАЛІЗ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ)

Вивчення наслідків впливу екстремальної ситуації на психічний стан жертв різноманітних за походженням травматичних подій було розпочато ще у другій половині XIX століття. У перших роботах з цієї проблеми в основному описувалися найбільш ранні наслідки гострої психічної травми. Вперше стресовий розлад у учасників воєнних дій був описаний під час Громадянської війни в Америці. Синдром виявлявся у вигляді характерних розладів серцевої діяльності та був названий «солдатським серцем» (Da Costa; 1871).

Безпосередньо вивчення воєнних психогеній починається під час Першої світової війни, коли зустрічалися випадки масових самогубств через страх йти в бій. На думку А. Гревера, найсильніший вплив на військових мав артилерійський вогонь, що дало підстави Т. Селемон вести в науковий обіг поняття «артилерійський шок». У військових відзначалися пригнічений настрій, дратівливість, розлади сну й апетиту. При сполученні психотравми і каліцтва у хворих була виражена настирливість, іпохондричність, некритичність до власної поведінки.

Дослідження учасників двох світових війн дозволило вченим запропонувати низку термінів для позначення негативного впливу бойової обстановки на учасників воєнних дій: «кулеметний сон» (Є. Краснушкін; 1949), «невроз переляку» (А. Гревер; 1914), «невроз туги» (С. Суханов; 1915), «воєнний невроз» (Б. Осипов; 1934), «хронічний воєнний невроз» (А. Кардинер; 1941), «воєнна втома» (В. Гіляровський; 1946), «бойове виснаження» (О. Лурія; 1946). Загальними елементами в описі у різних дослідників були: розлади сну, нічні кошмари, депресія, гіпертрофовані

емоційні реакції, підвищений рівень збуджуваності.

Отже, війна не дає невідомих мирному часу видів психічних розладів, її впливи лише деякою мірою видозмінюють патопластику відомих психічних розладів. З. Фрейда (1939) розглядав військовий невроз як наслідок «его-конфлікту». Вчений виявив існування двох форм реакцій - негативної і позитивної. Перша полягає у витискуванні травми через відмову прийняти її, тоді як друга - реалізація у формі спогадів і переживань. З. Фрейд пропонував відстрочені психічні явища у ветеранів називати «військовим неврозом».

Е. Крепелін визначав травматичний невроз у солдат як «...стан протесту проти повернення на фронт...». Автором було відзначено, що у таких хворих настрій залишається пригніченим, пацієнти можуть бути плаксивими або похмурими, дратівливими, при цьому вони докладно розповідають про свої нещастя і страждання. Вченим звернено увагу на симптоми «істеричного реагування», наявність «рентних установок». Е. Крепелін уперше показав, що в деяких випадках після психічної травми розлади можуть залишатися постійними і навіть посилюватися з часом.

А. Кардинер з'ясував, що в осіб, які страждають «травматичним неврозом», розвивається постійна пильність і надчутливість до загроз зовнішнього світу, у міжособистісному спілкуванні з'являються дратівливість, схильність до вибухових агресивних реакцій. Автор підкреслював, що «...ядром неврозу є психоневроз. Це виникає на полі бою і зберігається під час внутрішнього процесу організації досвіду, кожний проміжний засіб пристосування залишається і зберігається в хронічній формі». Дослідження А. Кардинером ветеранів Першої світової війни (1922-1928 рр.) дозволили також описати типові «відставлені» реакції на травматичні події війни: «фіксація» на травмі, кошмари, зниження загального рівня психічної діяльності, дратівливість, схильність до емоційних «вибухів». Вчений запропонував поняття про «центрально-фізіоневроз», який, на його думку, служить причиною розладів низки особистісних функцій, що забезпечують зменшення адаптації до навколишнього світу. Таким чином, зазначений невроз має як фізіологічну, так і психологічну природу. А. Кардинером вперше було дано комплексний опис симптоматики зазначеного неврозу: збуджуваність і дратівливість; невтримний тип реагування на раптові подразники; фіксація на обставинах події, що травмувала; відхід від реальності; схильність до некерованих агресивних реакцій.

Під час Другої світової війни у Великобританії проводилися дослідження цивільного населення міст, що піддавалися інтенсивним бомбардуванням. Р. Рапсе розглянув динаміку емоційних станів, які виникають під час повітряних нальотів. Автором було відзначено, що почуття пригніченості й страху, кардіоваскулярні симптоми після повітряного нальоту зменшувалися, змінюючись ейфоричним збудженням. Після важких нальотів були більш виражені апатія і байдужність. Ця байдужність призводила до того, що ці люди часто не зверталися своєчасно за медичною допомогою. На думку В. Воловича, у формуванні психогенної військового часу в населення, крім безпосередніх переживань, пов'язаних із загрозою життя, істотну роль

відіграють такі чинники як інформаційна непевність, загроза існуванню близьких людей, ламання основних життєвих стереотипів, стомлення й інше. Несподіваним для дослідників стала відсутність очікуваних «масових» неврозів серед мирного населення (Lindemann; 1944). Є. Краснушкіним це пояснювалося «своєрідною імунізацією» щодо психогенних чинників.

За даними W. Mepinger, у лікувальні установи армії США під час Другої світової війни (з 1 січня 1942 р. по 30 червня 1945 р.) надійшло близько 1 млн. осіб з нервово-психічними захворюваннями, у тому числі 64% із психоневрозами й 7 % із психозами. За S. Вакег, майже половина військовослужбовців, демобілізованих за станом здоров'я з армії США під час Другої світової війни, страждала нервово-психічними захворюваннями, у тому числі 70 % психоневрозами. За даними С. Фіглі, протягом першого року Другої світової війни кількість втрат за психіатричними показниками зросла в три рази в порівнянні з попередньою війною, при тому, що при відборі непридатними до військової служби було визнано в 3- 4 рази більше солдатів, ніж у Першу світову.

Т. Мокор наводить дані про те, що 99% льотчиків ВВС США відзначали в себе під час бойових вильотів прояву страху у вигляді різних фізіологічних реакцій: серцебиття, прискороного пульсу, м'язової ригідності, холодного поту, гурчання в животі, частих позивів до сечовипускання, тремтіння, болю в області кишківника, мимовільного сечовипускання й дефекації.

На підставі аналізу, проведеного в США після закінчення Другої світової війни, було зроблено висновок, що тільки біля 2 % військових, які довго перебували у небезпеці в бою, не мали явних психічних травм.

R. Grinker і J. Spiegel були узагальнені фізичні симптоми гострого посттравматичного стану в солдатів: порушення ходи, зміни з боку згиначів у позі, гіперкінези, тремор у спокої, маскоподібне обличчя, нетримання сили, мутизм, сильний рефлекс здригання, порушення функції ШКТ. В основі відстрочених психічних реакцій на бойові дії вчені бачили як фізіологічні, так і психологічні причини. На думку авторів, солдати під час війни переживають фізіологічний, емоційний і соціальний стрес.

Д. Блек діагностував PTSD у 19 % американських учасників Другої світової війни й у 30 % ветеранів війни в Кореї. Симптоми PTSD спостерігалися практично у всіх інвалідів, що втратили кінцівки, й у тих, кого піддавали катуванням, приблизно в половини тих, хто був у полоні. Вивчення наслідків війни в Кореї показало, що втрати боєздатності через психологічні причини, особливо через понад сильну стресову реакцію, можуть досягати чверті загальних втрат в армії.

За даними R. Kulk, до судової відповідальності в перші роки після повернення додому притягалися 20 % в'єтнамських ветеранів. За двадцять років після закінчення війни у В'єтнамі не менше п'ятдесятьох тисяч ветеранів покінчили із собою. Під час війни в Лівані в ізраїльській армії кількість втрат від психічних захворювань в 1,5 рази перевершило кількість убитих. З. Соломоном було показано, що стресам у бойовій обстановці більш чутливі солдати старші 25 років, з більше низьким військовим званням, менш

підготовлені до бойових дій. Більше половини американських учасників війни з Іраном мали симптоми PTSD (Sutker P., Uddo M., Brailey K., Allain A-N. та ін.).

Таким чином, аналіз результатів досліджень вчених за півтора сторіччя свідчить про істотний негативний вплив на учасників військових дій. При цьому з часом прояви можуть з'являтися на тлі повного зовнішнього благополуччя.

(Одержано 26.03.2023)

УДК 343.94

Анна Олександрівна ХУДАВЕРДОВА,
аспірантка кафедри соціології та психології факультету №6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-3047-3154>

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО ЗЛОЧИН У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Існує безліч визначень поняття злочин, як в життєвому так і в науковому розумінні. Кримінальний кодекс України визначає злочин як суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [1].

Ще до появи наукового знання виникали спроби вивчити і пояснити причини делінквентної поведінки. В основному вони розроблялися в руслі релігійних та філософських течій. Потім, з появою наукового знання, дана проблема стала аналізуватися у межах різних дисциплін, таких як кримінологія, психологія, соціологія, генетика тощо. Безсумнівно, всі ці теорії справили певний вплив на формування ненаукових уявлень про злочинців і злочини у різних людей. Злочин є частиною соціальної реальності, яка несе загрозу кожному.

З психологічної точки зору важливо знати, як люди розуміють, що є злочин, на яке знання люди спираються у своєму повсякденному житті.

Особливостям уявлення про злочин у військовослужбовців, на нашу думку, необхідно приділяти підвищену увагу через те, що діяльність військовослужбовців безпосередньо пов'язана з безпекою держави.

Уявлення як набуते прагнення оцінювати речі певним чином може включати оцінку людей, питань, об'єктів, явищ чи подій. Такі оцінки можуть бути позитивними чи негативними, а іноді вони можуть також мати невизначений характер. Сформоване уявлення до таких питань впливає на переконання та особливості поведінки людини.

При постійному зіткненні з різною інформацією людина змушена виробляти собі якийсь розуміння того, що є злочином. Для цього у індивіда є значна кількість різних джерел інформації: хроніки подій у різних ЗМІ,

публічні дебати, художні фільми, художня та спеціалізована література, нарешті, власний досвід.

Соціальні уявлення допомагають людям орієнтуватися у реальності, будучи особливим методом інтерпретації і передачі. Соціальне забезпечує контекст соціальних уявлень і впливає на їх розвиток і структуру. Із цим аспектом соціальності пов'язані дві функції соціальних уявлень, виділених С.Московічі та які відносяться до сфери пізнання людьми соціального світу: переклад опису до пояснення та адаптації нових фактів до раніше існуючим поглядам. Третьою функцією соціальних уявлень є їх вплив на поведінку людини.

Нами було проведено емпіричне дослідження уявлення про злочин військовослужбовців. Загальна кількість досліджуваних склала 53 особи. Досліджувані військовослужбовці були розподілені на дві групи: першу групу склали військовослужбовці з умовно-нормативною поведінкою, які не скоювали правопорушень, їх кількість 32 особи. Другу групу склали військовослужбовці, що скоїли злочин в кількості 21 особи.

Досліджуваним було запропоновано написати як можна більше асоціацій, які виникають із поняттям злочин.

Уявлення представляють собою складні системи які складаються з взаємопов'язаних елементів. В структурі уявлень можна виділити ядерні та периферичні елементи. Аналізуючи структура уявлень військовослужбовців з девіантною та умовно-нормативною поведінкою про злочин було виявлено, що вони відрізняються в групах досліджуваних.

В групі досліджуваних військовослужбовців з умовно-нормативною поведінкою ядерні елементи уявлення про злочин утворено такими конструктами як – «Покарання», «Крадіжка», «Злочинець».

У досліджуваних військовослужбовців з девіантною поведінкою ядро уявлень про злочин кристалізується навколо таких елементів, як «Вбивство», «Розслідування», «Покарання».

Периферична система військовослужбовців з умовно-нормативною поведінкою складається з таких компонентів, як «Психічні відхилення», «Вбивство», «Насильство», «Розслідування». У військовослужбовців з девіантною поведінкою периферична система уявлення про злочин представляється такими структурними елементами, як «Покарання», «Насильство», «Поліція», «Зброя».

Таким чином, можна відмітити, що структура соціальних уявлень військовослужбовців про злочини не є однорідною. Це означає, що досліджувані по-різному поєднують вчинки в категорії і часто вкладають в одні й ті ж терміни різний сенс. Крім того, соціальні уявлення військовослужбовців про злочини не завжди існують у вигляді списку, до складу якого включено категорії, зміст яких не перетинається.

Список бібліографічних посилань:

1. Кримінальний кодекс України URL:
<https://leschishin.org/laws/crc/crc03.php#gsc.tab=0> (дата звернення 26.02.2023)

УДК 159.922.1

Надія Ігорівна ЧЕПЕЛЄВА,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2101-9571>

ВПЛИВ СИТУАЦІЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ В СІМЕЙНІЙ СИСТЕМІ

Батьківське кохання, зокрема материнське, не є вродженим чи інстинктивним, батьківські почуття починають складатися задовго до народження дитини, можна сказати, що до вагітності, коли батьки тільки планують, мріють про малюка, уявляють своє життя поряд з ним. Дані уявлення розпочинають своє формування ще в дитинстві під час досвіду взаємин у власній сім'ї і розвиваються протягом життя, з урахуванням власного досвіду, характеру подружніх стосунків, рівня освіти та свідомо прийнятих рішень.

У період очікування дитини, особливо під час війни, стосунки виходять на якісно новий рівень, розпочинається важлива внутрішня робота, яка пов'язана з переосмисленням своїх життєвих завдань і обов'язків. Особливо це стосується сім'ї, коли мова йде не стільки про планування її, скільки про «виживання» і збереження існуючої структури. Хоча є і випадки прискорення створення сім'ї і народження дітей, поспіхом, реалізації довгострокових планів з мотивацією «доки є можливість; доки живі». Така ситуація і обов'язки не стільки дають відчуття значимості, дорослості, усвідомлення ролі батьківства, приносить щастя і задоволення, а навпаки лякають, створюють атмосферу тривоги і стресу [1]. У цей час буває і так, що кохання і сім'я розбиваються не лише під тиском буденності й побутових проблем, а й через війну, яка для багатьох пар стала справжнім випробуванням. Наразі кожне подружжя переживає новий етап у стосунках. І не у всіх зміни на краще.

Час очікування дитини – це час формування батьківської позиції і остаточне залучення до дорослого покоління, це час прийняття вагітності чоловіком і дружиною; їх готовність до зміни у структурі сім'ї та освоєння нової соціальної ролі, готовність до тієї високої відповідальності та тих численних обов'язків матері, батька, які вона несе з собою; виникнення прихильності до майбутньої дитини, що є особливо важливим під час війни [1].

В той же час головним психологічним фактором формування адекватної батьківської ролі, можна вважати виникнення у майбутньої матері почуття «моя дитина», розвиток у матері і батька позитивного образу дитини. Ситуація бажаної вагітності, розглянута з психологічного погляду, включає такі структурні елементи: свідому установку на вагітність; наявність спонтанного

потягу до материнства або його відкидання, оцінка соціальної ситуації у зв'язку з воєнними діями в країні. Під час війни це почуття особливо загострюється. Немає впевненості не лише в тому, що буде завтра, але й в тому, чи «завтра» буде загалом.

Становлення ролі батьківства – пролонгований, внутрішній процес, який може бути ускладнено і навіть порушено. Психічне або соматичне нездоров'я батьків, мотиваційна, когнітивна, поведінкова неготовність матері та/чи батька до реалізації батьківської ролі, особистісні особливості, порушення внутрішньосімейної комунікації, пріоритет кар'єрних цінностей, особистих над батьківськими – це ті ключові фактори, які можуть суттєво ускладнити процес прийняття своєї батьківської ролі [2].

Людська психіка сприймає війну як катастрофу для життя людини, включно з усіма сферами. Стосунки в парі – це одна з тих сфер, де в цей період частіше виникають конфлікти, розставання, змінюється форма стосунків, проявляється те, що було заховано глибоко чи не проговорене свого часу. Війна, стрес, розлука і невизначеність призводять до проблем у стосунках, не кажучи вже про те, щоб думати про продовження роду.

Проблемні батьківські позиції можуть бути пов'язані не тільки через військові події в країні, а і через неефективну мотивацію народження дитини: нав'язування особливого психологічного завдання дитині – пов'язування з її народженням надії на вирішення будь-яких внутрішньосімейних проблем (утримання чоловіка, скріплення сім'ї, відродження подружніх почуттів, здійснення помсти батькам за їх вимоги) або поповнення емоційного дефіциту – вакууму почуттів, що утворився у жінки внаслідок особистих проблем [3].

Щодо батька-чоловіка, то підмічено, що його позиція у своєму формуванні за часом дещо відстає в порівнянні з материнською, особливо зараз, коли частка чоловіків служить і постійно стикається з небезпекою. Хоча для багатьох з них захист країни є особистою мотивацією захисту родини і дітей. Найбільше значення для утворення батьківської позиції має ставлення до дружини або коханої жінки – кохання, повага, ніжність, розділеність почуттів та залученість у процес виховання спільних дітей. Це та ґрунтова основа бажання бути батьком для чоловіків, а також успішність у взаємних стосунках між чоловіком та дружиною у його батьківській сім'ї. Співучасть майбутнього батька традиційно пов'язують із створенням для жінки відчуття щастя, радості, безпеки, надійності. Так, за свідченням М. Мід визнання вкладу батька в саму появу дитини на світ і його участь у повсякденному догляді за маленькими дітьми «з усією його рутинною, стомлюваністю, жалібним плачем, який дуже важко зрозуміти» – цілком природно у багатьох культурах [4].

Отже, готовність до батьківства, особливо в період війни, визначається не тільки фізіологічними і моральними чинниками членів сім'ї, але і їх здатністю розуміти відповідність своїх дій, бажань, поставленим цілям, як власним так і прийнятим у суспільстві та сім'ї, у результаті виникає готовність до виховання дитини. Успішне прийняття та подальше виховання дітей більшою мірою залежить від цілості сімейного колективу, наявності у ньому зрілих батька та

матері. Забезпечуючи природну атмосферу внутрішньосімейних стосунків, помножуючи виховний вплив на дитину, батько і мати створюють необхідні умови для її нормального розвитку. Батькам важливо знати, що відсутність наочного образу взаємостосунків чоловіка і дружини породжує ризик того, що у дітей сформуються спотворені погляди на шлюб та сім'ю, наявність і способи виховання дітей, що завадить у майбутньому становленню їхньої власної сім'ї.

Список бібліографічних посилань:

1. Аксьонова С. Ю. Особливості народжуваності у жінок середнього віку. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 2. С. 28- 38.
2. Брутман В.І., Філіппова Г.Г., Хамітова І. Ю. Динаміка психічного стану жінки під час вагітності і післяпологів. *Питання України*. 2002. № 1. С. 59–69.
3. Посвістак О. А. Причини та основні етапи становлення психології сім'ї як наукової сфери. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2015. № 2. С. 172-182.
4. Яремчук Н.В. Психологічні особливості готовності молодої жінки до майбутнього материнства. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр.* / [редкол. В.В. Олійник (голов. ред.) та ін.]. К., 2008. Вип. 7. С. 234-239.
(Одержано 11.03.2023)

УДК: 159.9

Лада Петрівна ЧЕШГА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2519-5698>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНЦІВ – ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Трагічні наслідки широкомасштабного російського вторгнення в Україну в лютому 2022 року змусили мільйони людей шукати порятунку у західних країнах.

Дослідники відмічають, що спонукальним мотивом до термінової евакуації стала, передусім, тривога за життя дітей, онуків, близьких, власне життя. Впливовим фактором, що спонукав українців до евакуації, стали жахи війни й бойові дії неподалік від житла; побоювання окупації й небажання жити в окупації. Крім того, важливим чинником прийняття рішення про від'їзд для респондентів стала інформація про можливість виїхати до країн ЄС. [1]

А.Коллі-Шамне і В.Старцева, аналізуючи специфіку вимушеної міграції українців, підкреслюють, що ситуація переселення мала непрогнозований та спонтанний характер, що само по собі спричиняє стан дезадаптації (пошук

транспорту, пального, переповнені автобуси та поїзди, корки на дорогах та на кордоні, велика кількість дітей різного віку, невизначеність, відсутність чіткого плану та пункту призначення тощо). Більшість українців у перші тижні міграції перебувають «в режимі виживання» і зосереджені на адаптації до нових умов (житло, робота, школа для дітей тощо). По прибуттю у приймаючі країни їм доводиться долати кризу за кризою, оскільки після переїзду настає період неминучої вимушеної психологічної адаптації в умовах чужого соціокультурного та мовного середовища. [2]

І.Трубавіна, характеризуючи спектр проблем біженців внаслідок війни в Україні, відмічає наступне: хронічну рольову напругу, тривожність, підвищену агресивність чи байдужість; психологічні травми у всіх тих, хто виїхав після перебування в зоні бойових дій і бомбардувань, обстрілів тощо. За кордоном, в нових умовах, для біженців характерними є проблеми соціальної, культурної і професійної адаптації в нових умовах, проблеми незнання мови чи недостатнього володіння нею, орієнтування в новій громаді, відсутність вмінь приймати виважені рішення жінками в стані емоційного перевантаження та постійного стресу, зміни соціальних ролей в родині, відсутність критичного мислення, комунікативних умінь в екстремальних умовах, керування своїм станом [3].

О.Тімченко відмічає, що українські біженці пройшли складний шлях, щоб бути зараз там, де вони є. Однак, навіть якщо більшість з тих, хто покинув батьківщину, вже і знаходяться в безпеці, вони все одно продовжують нести рани війни у своїх душах. Розробляючи рекомендації щодо психологічної допомоги біженцям, О.Тімченко вказує, що за кордоном майже всі українські біженці з психологічної точки зору стикаються з відчуттям втрати рідного дому, звичного способу життя; з почуттям, що людина не на своєму місці, чужа, «без батьківщини»; з острахом за себе та близьких; з відсутністю перспектив, невпевненістю у завтрашньому дні; з почуттям самотності та провини; з відчуття своєї непотрібності [4].

У різноманітних дослідженнях показано, що трагічні події війни негативно відображаються на психіці українських вимушених мігрантів. Для біженців характерними є емоційна, когнітивна, поведінкова, соціальна та професійна дезадаптація [5]; відчуття тривоги і страху, панічні напади, травма свідка, особливо в осіб, що бачили смерть близьких; соматоформні розлади, порушення меж на тілесному, особистісному, індивідуальному, інформаційному рівні [6]. В.Педоренко, характеризуючи особливості психоемоційного стану українських переселенців, які отримали захист в Німеччині, відмічає наявність у респондентів високої тривожності, агресивності, ригідності, фрустрації, почуття провини, сорому і страху, емоційної напруги, роздратованості, нестриманості, труднощів у взаємодії з оточуючими, заниженої самооцінки, уникнення труднощів, боязнь невдач, негнучкість у поведінці, у поглядах, переконаннях [7]. О.Брацюнь вказує, що переважна більшість мігрантів, які покинули Україну внаслідок російської військової агресії, акцентують втрати соціального характеру: втрату роботи, навчання, оточення, соціальних зв'язків. Також авторка відмічає високі

показники тривоги та депресії у опитаних нею біженців [8].

Л.Бахмутова і А.Неска підкреслюють, що незважаючи на такі труднощі, українські біженці демонструють величезну психологічну силу та життєстійкість, що полегшує процес їхньої адаптації. Провідним особистісним ресурсом для українських біженців, які залишились у Польщі, виявилась професійна життєстійкість. Завдяки працьовитості і професійній життєстійкості вперше у світовій історії саме українським біженцям було надано рівні права з поляками та іншими європейцями. Цей ресурс допомагає українським біженцям позитивно протистояти життєвим негараздам, адаптуватися і оправитися від стресів, викликаних війною та вимушеним переміщенням, впоратися з тягарем різноманітних існуючих факторів за кордоном, повернутися до здорового психологічного стану, зберегти дітей, родинні зв'язки, врятувати Україну. [9]

Список бібліографічних посилань:

1. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. № 6. С. 143-156.
2. Коллі-Шамне А. В., Старцева В. Google-форма як інструмент дослідження соціально-психологічних проблем українців – вимушених мігрантів у перші місяці війни 2022 року. *Трансформаційні процеси в умовах війни та післявоєнного періоду*: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 10 червня 2022 року). Чернігів: ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С. 234-238
3. Трубавіна І. Спектр проблем біженців в Україні в війні 2022 року: акценти і спостереження. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*: матеріали II Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 21-22 квітня 2022 року). Тернопіль, 2022. С. 29-13
4. Тімченко О. Обпалені війною (психологічна пам'ятка для роботи з внутрішньо переміщеними особами). *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2022. № 1(3). С. 159-166
5. Бахмутова Л. М., Неска А. Особливості психологічних порушень серед українських біженців у Польщі. *Актуальні проблеми психології*. 2022. Т. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип.22. С.3-18.
6. Анищенко Л. О. Поранені реальністю: особливості надання психологічної допомоги вимушено переміщеним особам з України в Нідерландах. *Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд*: матеріали Всеукраїнського круглого столу, м. Київ 7 квітня 2022 року. Київ : Талком, 2022. – С.5-6.
7. Педоренко В. М. Особливості психоемоційного стану переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Німеччини) *Науковий вісник*

8. Брацюнь О.П. соціально-демографічна та емоційно-психологічна характеристика українців, які покинули Україну внаслідок російської військової агресії. *Терапевтика. 2022. Т. 3. № 4. С.56-61*

9. Бахмутова Л. М. Неска А. Професійна життєстійкість – головний особистісний ресурс українських біженців у Польщі. *Особистісні та психофізіологічні ресурси життєстійкості: матеріали III Науково-методичного семінару (м. Київ, 26 вересня 2022 року). Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2022. С.3-5*

(Одержано 19.03.2023)

УДК 316.6

Олена Григорівна ШАХОВА,

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7860-6972>

ЧИ МОЖНА ТРАНСФОРМУВАТИ ТОТАЛІТАРНЕ СУСПІЛЬСТВО?

Російська військова агресія в Україні загострила потребу глибокого розуміння соціально-психологічних механізмів виникнення, існування та самовідтворення тоталітарного суспільства.

Тоталітаризм визначають як тип соціально-економічного, політичного та культурного устрою суспільства, при якому носії влади намагаються максимально уніфікувати життя людей відповідно до певної ідеологічної та світоглядної доктрини шляхом максимального впливу на формування та життя особистості [1, с. 3]. З погляду тоталітарних лідерів, які впевнені в своїй винятковості і непогрішності, інакодумців дозволено і навіть необхідно знищувати, оголошуючи це знищення головним принципом моральності.

Тоталітаризм – це придушення особистості та розчинення її у «масі». Однак це одночасно і особлива стратегія життя самої особистості, свідомо нею обрана, при якій особистість (через свою моральну деградацію) зливається з масою саме з метою набуття особливої сили для задоволення свого егоїзму. Як зазначає сучасний німецький дослідник тоталітаризму Г. Майер, тоталітаризм «захоплює людей вірою в революційну необхідність, яка дає їм непереборне відчуття своєї правоти та свого права на насильство» [2, с. 198]. Всі тоталітарні вожді завжди відрізнялися крайнім ступенем егоцентризму та нетерпимості. Але ще важливішим є те, що саме цими почуттями рухома і «маса», що йде за ними.

Історія нас вчить тому, що всупереч поширеному забобону, тоталітаризм не руйнується шляхом боротьби з ним. Навпаки, будь-яка зовнішня небезпека посилює міцність тоталітарного суспільства, консолідує його. Війна посилює

тоталітаризм, а мир його послаблює. Тоталітаризм долається не звільненням від зовнішніх пут, а лише внутрішнім зусиллям народження свободи. Тому реально подолати тоталітаризм можна лише шляхом подолання його екзистенційних передумов, тобто поверненням до цінностей традиційної цивілізації, які інтеріоризуються в процесі соціалізації.

Але ж як можливо трансформувати тоталітарне суспільство? І взагалі, як можливо трансформувати будь яке дисфункціональне суспільство? Американський соціолог Боббі Харро пропонує одну з найбільш цікавих та прогресивних сучасних теорій соціалізації, яка містить модель, що описує можливість трансформації суспільства [3]. На прикладі американського суспільства автор розглядає процес соціалізації як Цикл функціонування системи соціальної нерівності, який самовідтворюється. Б. Харро пропонує шляхи трансформації цього циклу в Цикл звільнення, який створює нове суспільство соціальної рівності. Давайте розглянемо цю модель.

Соціалізація в сім'ї. Початок Циклу соціалізації репрезентує ситуацію, в яку народжується дитина. У кожній родині вже існує специфічна конфігурація ідентичностей (стать, раса, національність, релігія, економічний клас і т. ін.). Люди не можуть це вибирати і контролювати, і є «щасливчиками», якщо народжені в привілейованій ситуації домінуючої групи, або навпаки. Домінуючі групи американського суспільства включають чоловіків, білих, людей середнього та вищого економічного класу, гетеросексуалів, людей середнього віку та т. ін. З іншого боку, існує безліч соціальних груп з іншою ідентичністю, які є другорядними, підпорядкованими. До цих груп відносять расові меншини, жінок, людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, людей з обмеженими можливостями, євреїв, молодих і літніх людей, тих, хто живе в бідності та т. ін. Члени цих груп віктимізовані й піддаються експлуатації або дискримінації. Обидві групи дегуманізовані самим процесом соціалізації згідно з приписаними ролям без вибору.

Процес соціалізації дитини починається негайно. Вихователі формують самосприйняття дітей, Я-концепцію, норми і правила, яких потрібно дотримуватися, ролі, які вони будуть грати, очікування від майбутнього і мрії. Батьки і близькі є для дітей рольовими моделями. Соціалізація відбувається одночасно інтерперсонально (як ми ставимося до себе) та інтраперсонально (як ми ставимося до оточуючих). Більшість батьків ставляться до виховання дітей несвідомо, роблячи те, що з ними робили їхні батьки, і тільки меншість батьків ставляться критично до своїх послань (в тому числі тоталітарних) дітям.

Інституційна та культуральна соціалізація являє інститути соціалізації, які допомагають сформувати погляди і вірування та вселяти упередження або прийняття. Школи, місця богослужінь, медичні установи, спортивні секції, магазини - все це множинні джерела соціалізації, які вчать людей того, якими правилами слідувати, які ролі грати, у що вірити і що думати. Телебачення, соцмережі, Інтернет, мова, лірика і пісні, свята - все це зміцнює упереджені послання і стереотипи, які люди отримали, і виправдовує

дискримінацію і упередження.

Поводитися інакше не так просто, як може здаватися. Людей винагороджують за хорошу поведінку, що відповідає нормам і стандартам, і карають, якщо вони протестують проти соціальних норм, які їх пригнічують. Продовжуючи грати підлеглі ролі, люди підкріплюють стереотипи і систему гноблення. Це навчання безпорадності часто називають «інтерналізація гноблення», тому що люди стають своїми власними гнобителями зсередини. З іншого боку, ті, хто грає домінуючі ролі, зміцнюють систему гноблення, залишаючись неусвідомленими або безвільними, щоб перервати цей цикл.

Від пригнічення страждають і гнобителі і гноблені. Цей цикл має своє власне життя, він не потребує активної підтримки, тому що має свою відцентрову силу. А утримує людей в циклі соціалізації те, що лежить в його ядрі - страх, ігнорування, замішання, небезпечність, сила і безсилля і т. ін.

Наприклад, для тих, хто входить в підлеглі групи, страх перервати систему - це страх відчувати дискримінацію, бути підданим насильству, ув'язненим або вбитим. Для представників домінуючих груп природа страху інша - вони бояться втратити привілеї, порушивши статус-кво. Це також страх стати тим, кого пригнічують, захищаючи пригноблених, страх зустрітися вічна-віч з виною через довгі роки своєї бездіяльності, страх розплати за свій статус гнобителя. Так люди вибирають привілеї домінуючих груп, уникають дій і цикл триває. Але є люди, які приймають рішення перервати цей цикл, і це відбувається постійно.

Вибір напрямків для змін.

Як же люди приймають рішення перервати цикл і почати зміни? Це рішення є маркером *інтраперсональних змін* - змін в ядрі особистості щодо того, як людина сприймає себе. Як зазначає Б. Харро, це може бути результатом критичного інциденту, що створює когнітивний дисонанс, або тривалого повільного еволюційного процесу, що змінює світогляд людини. Можливо, кохана людина знаходиться під впливом несправедливості й у близьких людей виникає мотивація висловлюватися. Або гетеросексуальні батьки гомосексуальних дітей стають активістами, коли бачать, що доводиться відчувати їх дітям. Тобто, відбувається щось таке, що стає «останньою краплею», і дискомфорт стає сильніше, ніж страх або небезпечність, що і спонукає людину до дії.

Люди починають бачити більшу картину, що такі ж групи у всьому світі працюють над тими ж проблемами. Ці люди часто діляться якостями, які розвиваються як результат об'єднання для змін. Вони діляться надією і оптимізмом, що пригнічення можна подолати. Вони діляться почуттям власної ефективності в зміні світу і підтримують один одного. Вони слухають один одного, вчаться любити і довіряти один одному. Їх дії гуманні. І це *інтерперсональні зміни* - зміни того, як люди оцінюють інших, взаємодіють з ними і бачать світ. Інтерперсональні зміни ведуть до критичної трансформації інституцій і створення нової культури, яка відображає нову колективну ідентичність: нова структура, ролі і правила в поєднанні з більшою соціальною справедливістю і філософією рівноправності. Це пов'язано з трансформацією

світогляду, коли цінності різноманітної але єдиної спільноти формують систему. Так відбуваються *системні зміни* в: структурах, філософії, правилах, ролях. Так змінюється світ.

Таким чином, трансформація суспільства починається з інтраперсональних змін, які ініціюють інтерперсональні зміни, наслідком чого є системні зміни в соціальних інститутах, які поступово трансформують цикл соціалізації, створюючи нове суспільство соціальної рівності, нетоталітарне та демократичне.

Список бібліографічних посилань:

1. Найдъонов, М., Найдъонова, Л., & Григоровська, Л. (2022). Психологічні проблеми вимірювання схильності до відтворення фашизму, авторитаризму, тоталітаризму в суспільстві: до конструювання синтетичної шкали (аналіз міжнародного досвіду). *Проблеми політичної психології*, 25(1). <https://doi.org/10.33120/popp-Vol25-Year2022-89>
2. Maier H. (2005). Concepts for the comparison of dictatorships. "Totalitarianism" and "political religions" // *Totalitarianism and political religions: Concepts for the comparison of dictatorships*. N. Y., Routledge. P. 188–203.
3. Harro B. (2000). The cycle of socialization / in M. Adams, W. J. Blumenfeld, R. Castañeda, H. W. Hackman, M. L. Peters, & X. Zuñiga (Eds.). *Readings for diversity and social justice: An anthology on racism, antisemitism, sexism, heterosexism, ableism, and classism*. New York: Routledge. Pp. 15–21.

(Одержано 23.03.2023)

УДК 342.95

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

доктор юридичних наук, доцент,

полковник поліції, заслужений працівник освіти України,

ректор Одеського державного університету

внутрішніх справ,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

СПІВПРАЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З НАСЕЛЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

В умовах воєнного стану змін у повноваженнях, компетенціях, правах та обов'язках, порядках та процедурах зазнають майже всі органи державної влади. Національна поліція України не є винятком: до нормативно-правових актів, які регулюють її діяльність, внесено значну кількість змін, які регулюють функціонування цього органу в період воєнного стану [1, с.3,2,3].

До статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» додано суттєвих змін, як результат – коло повноважень поліцейських значно розширилося. Серед нових повноважень, які регулюють функціонування цього органу, наступні :

- здійснювати прийом екстрених викликів за скороченим номером 102;
- за письмовим запитом в установленому законом порядку безоплатно отримувати від органів держави та територіальних громад, юридичних осіб державної форми власності, інформацію необхідну для виконання повноважень та завдань поліції, у тому числі стосовно військовополонених, у тому вигляді та тій формі, яка зазначена в запиті;
- здійснювати конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охороняти їх у залі суду;
- утримувати в передбачених законом випадках в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних чи адміністративних правопорушень; осіб, стосовно яких застосовано запобіжний захід тримання під вартою; осіб, підданих адміністративному арешту; обвинувачених та засуджених;
- у межах компетенції здійснювати розмінування, що має оперативний характер (виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень);
- організувати роботу з надання, позбавлення та підтвердження допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт;
- здійснювати техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху;
- здійснювати представництво та забезпечувати виконання зобов'язань України в Інтерполі та виступати як Національне центральне бюро Інтерполу;
- здійснювати співробітництво з Європолем та діяти як Національний контактний пункт між компетентними органами України та Європолем;
- організувати взаємодію правоохоронних органів та інших державних органів України з Інтерполем та Європолем, а також компетентними органами інших держав з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу та Європолу;
- здійснювати збирання біометричних даних осіб;
- здійснювати адміністративний нагляд тощо [4].

Взаємодія поліції з населенням стала ще більш плідною в умовах війни. Власне, сама концепція цього органу передбачає партнерство, довіру, спілкування та діалог між поліцією та громадянами. Крім того, довіра громадян до Національної поліції України залежить від успіху поліції у сфері правового захисту громадян, а також від рівня взаємодії громадськості з правоохоронними органами [5, с. 24].

Взаємодія Національної поліції України та громадськості відбувається з урахуванням потреб місцевої громади та окремих груп її населення; підрозділи Національної поліції доносять до громадськості інформацію про оперативний стан безпеки та правопорядку на підвідомчій території.

Працівники національної поліції беруть активну участь у поновленні правопорядку на деокупованих територіях, надають допомогу населенню у звільнених селищах і містах, викривають зрадників і колаборантів, займаються проблемами розшуку зниклих мешканців, у тому числі дітей.

Під час дії воєнного стану Національна поліція України (НПУ) діє згідно з призначенням та специфікою цього органу і з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Разом з цим слід розуміти, що введення воєнного стану у країні є лише підставою для можливості посилення необхідних і законних заходів безпеки. Тобто введення таких обмежень ніяк не свідчить про відміну визначених законом процедур та відсутності обов'язку виконувати вимоги закону з боку працівників поліції [1].

Органи безпеки та оборони України здійснюють багатофункціональну діяльність від імені держави, місце і роль якої в механізмі забезпечення режиму воєнного стану полягає в реалізації національних інтересів (забезпечення конституційних прав і свобод громадян, участь у забезпеченні соціальної стабільності суспільства та протидії воєнним загрозам.

Список бібліографічних посилань:

1. Національна поліція України в умовах воєнного стану. Настільна книга поліцейського. / Під заг. ред. Копотуна І. М. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 508с.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 1647-III // Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. 250 с.
3. Адміністративна діяльність: навч. посіб. / [М. В. Ковалів, З. Р. Кісіль, Д. П. Калянов та ін.]. К. : Правова єдність, 2009. – 43 с .
4. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. 2015. № 40, 41. 379с.
5. Гіденко Є.С. Збільшення довіри населення, як основний напрям роботи Національної поліції *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану* : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 черв. 2022 р.). – Дніпро : ДДУВС, 2022. – с. 24-26.
6. Ізбаш К. С., Домброван Н.В., Нормативно-правове забезпечення взаємодії Національної поліції України з громадськістю та населенням на засадах партнерства. *Південноукраїнський правничий часопис*, 2022. 241-246 с.

(Одержано 18.03.2023)

Ігор Володимирович ШЕЛКОШВЕЄВ,

старший викладач

кафедри соціології та психології

факультету №6 Харківського національного

університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3171-1078>;

Лариса Олександрівна СОЛОХІНА,

старший викладач

кафедри соціології та психології

факультету №6 Харківського національного

університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8728-3178>.

ОРГАНІЗАЦІЯ КОМПЛЕКСУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ БОЙОВИХ ДІЙ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

Травматичні події завжди залишають відбиток на нашому психологічному стані. На сучасній війні подібних ситуацій дуже багато, тому вони нерідко призводять до посттравматичного синдрому, депресії та інших важких станів, які дуже часто діагностують у учасників бойових дій. При відсутності допомоги це часто виливається у зловживання алкоголем чи наркотиками, призводить до соматичних розладів, а також значно підвищує ризик самогубства.

Тому психологічна допомога дуже актуальна і заслуговує на увагу практичних психологів, що займаються подоланням негативних наслідків у учасників бойових дій.

Данні у спеціалізованих наукових джерелах свідчать, що:

- кожен 5-й військовий після повернення з «гарячих точок» має думки про суїцид;
- родини військовослужбовців особливо вразливі, як на період несення служби, так і після повернення захисників до мирного життя та у сім'ї;
- у близько 15% військовослужбовців діагностується ПТСР (посттравматичний стресовий розлад).
- більш 50% військовослужбовців, що повертаються до мирного життя страждають: депресією, тривогою, агресією, соматичними розладами, залежностями [1].

В умовах сучасної війни військовослужбовці стикаються не тільки в фізичними травмами та пораненнями. Так звана бойова психологічна травма (БПТ) — це дуже поширене явище, з яким зіткнулось чимало людей із тих, які воюють у гарячих точках. Вона характеризується вираженим розладом психіки, що виникає в результаті чинників бойової обстановки. Подібний стан вимагає своєчасного надання кваліфікованої психологічної допомоги, а також

правильної діагностики.

Психологічні фактори виникнення бойової психічної травми підсилюються також фізичними факторами. Мова йде про сильну втому, відсутність хоча б мінімального відпочинку, порушення режиму сну, відсутність нормального харчування. Певний вплив мають і умови бойової діяльності. Наприклад, якщо військовий виконує невластиві для нього функції або на виконання бойових завдань впливає клімат, особливості місцевості та особисті проблеми.

Лікування БПТ підбирається індивідуально з урахуванням симптоматики. Як правило, використовується психотерапія, медикаментозні засоби, дотримання режиму дня, трудотерапія, арт-терапія та ін. Зазвичай для відновлення бійцю потрібно 10 днів. Але якщо йдеться про дуже важкі випадки, або, коли БПТ ускладнюється фізичною травмою, військовому може знадобитись значно триваліша психологічна реабілітація [2, с.107-119].

В умовах війни посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) стає однією із найбільш поширених психологічних патологій. Особливо, якщо мова йде про військовослужбовців — людей, які перебувають у зоні бойових дій. ПТСР у військових діагностують дуже часто, саме тому дана проблема актуальна сьогодні та буде залишатись такою ще довгий час.

Найчастіше безпосереднім поштовхом виникнення цього стану стає смерть товаришів або ж необхідність застосування летальної зброї із відповідними наслідками. Під час травматичної події військовий відчуває сильний страх та втрату контролю над ситуацією.

Лікування військових, які страждають від ПТСР, повинно відбуватись у двох напрямках. Перш за все це психотерапія яка може бути як груповою, так і індивідуальною. Вона включає використання різних методик:

- інтервенція психологічного дебрифінгу, іншими словами — це детальне обговорення травмуючої події;

- травмо-фокусована когнітивно-поведінкова терапія;
- вироблення навичок керування стресом та їх вдосконалення;
- десенсибілізація та репроцесуалізація рухом очей (EMDR) та ін.;
- ресурсна психотерапія.

В умовах війни страждає психічне здоров'я у всіх людей. Але у військових, які побували у гарячих точках, ця проблема стоїть особливо гостро. Практично кожен із них потребує допомоги, навіть, якщо зі сторони здається, що з людиною усе в порядку. Саме тому держава надає їм можливість безоплатно отримати комплекс послуг як для діагностики, так і для лікування [3, с. 36-52].

Психологічна реабілітація військовослужбовців — це комплекс заходів, скерованих на покращення та відновлення психологічних функцій організму. При її успішному та, головне, своєчасному проведенні людина зможе швидко адаптуватись до мирного життя та уникнути багатьох проблем, які часто супроводжують тих, хто має досвід бойових дій.

Велике психічне та фізичне навантаження, присутність в зоні безпосередніх бойових дій, смерть бойових товаришів та цивільних — всі ці

та багато інших факторів сприяють розвитку гострої стресової ситуації та посттравматичного синдрому. Саме в таких випадках психологічна допомога повинна бути надана якомога швидше.

Сама реабілітація включає як використання ліків, так і індивідуальну чи групову роботу з практичним психологом. До найбільш популярних методик, які використовують спеціалісти, належать:

- когнітивний тренінг;
- вестибулярний тренінг;
- нейрофідбек-терапія;
- індивідуальна та групова психотерапія;
- медитативні та трансівні техніки;
- ресурсна психотерапія;
- проєктивні техніки та методи самоідентифікації та самоактуалізації.

Вказані методики спрямовані на збереження та відновлення психофізіологічних та психічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності військовослужбовців, які постраждали внаслідок екстремальних психогенних впливів під час виконання завдань у районі ведення бойових дій [4, с.8-38].

На нашу думку, запропонований комплекс психолого - терапевтичних та психолого - реабілітаційних заходів, спрямований на швидке і максимально повне відновлення фізичного, психологічного та соціального статусу військовослужбовця, дає змогу збільшити стійкість до несприятливих психогенних впливів, скорегує систему взаємовідносин особистості, пом'якшить соматичні та вегетативні розлади, сформулює активну позицію воїна щодо подолання стресу, відновить боєздатність під час ведення бойових дій та працездатність при поверненні до мирного життя.

Список бібліографічних посилань:

1. https://arpp.com.ua/molfa-hub/?gclid=CjwKCAjwzuqgBhAcEiwAdj5dRgZtZsmcTdzNqu65fq4UP51z6cKZЕНКJ-oHEjrQauGbtv8cnAmtkBoC3BUQAvD_BwE
2. Блінов О.А. Психологія бойової психічної травми: Монографія. – К.: Талком, 2016 – 246с.
3. Венгер О.П. Посттравматичний стресовий розлад : навчальний посібник для студентів вищих медичних навчальних закладів МОЗ України; Терноп. держ. мед. ун-т ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2016. – 260 с.
4. Коқун О.М., Агаев Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.

(Одержано 12.03.2023)

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент

доцент кафедри соціології та психології

факультету № 6 Харківського національного

університету внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Професійна діяльність працівників Національної поліції завжди була пов'язана з високим рівнем небезпеки та складності. Під час дії воєнного стану обов'язки та повноваження поліцейських значно розширилися та ускладнилися. Поліцейським поміж забезпечення внутрішнього порядку, боротьбі зі злочинністю доводиться взаємодіяти з військовим командуванням, зачищати міста після звільнення від окупантів, тощо. Незвичні умови несення служби, повітряні тривоги, загроза використання зброї призводять до фізичної втоми, психологічного виснаження, професійного вигорання, емоційних зривів, панічних атак тощо.

Загалом слід зазначити, що основна діяльність поліції включає дуже широке коло прав і обов'язків з охорони суспільства від протиправних посягань. У процесі військового конфлікту перебудовуються суспільні відносини, набувають чинності спеціальні правові акти, мета застосування яких – зменшити втрати та руйнівну силу війни. Зі зміною суспільних відносин природно змінюється і діяльність поліції, і наскільки вона буде ефективною, залежить, у тому числі, і від психічного здоров'я і професійних якостей поліцейських.

Тому через це виникає необхідність у дослідженні поведінки і переживань, що виникають у поліцейських при виконанні професійних обов'язків саме під час війни.

В дослідженні прийняли участь працівники Національної поліції у кількості 48 осіб. Першу групу склали поліцейські із стажем роботи більше двох років у кількості 28 осіб, другу групу склали поліцейські у кількості 20 осіб із стажем роботи біля року.

Для дослідження особливостей переживань пов'язаних з роботою нами використовувався «Опитувальник поведінки і переживання, пов'язаного з роботою» [1].

Опитувальник AVEM є багатофакторним діагностичним інструментом, що дозволяє визначати типи поведінки людей в ситуації пред'явлення ним професійних вимог.

При створенні опитувальника автори виходили з припущення про те, що поведінка особистості у відповідності до вимог професійного середовища, що сприяє психічному здоров'ю і професійному зростанню, визначають три її

основні сфери: професійна активність, стратегія подолання проблемних ситуацій, емоційний настрій на професійну діяльність.

Результати дослідження поведінки та переживань, пов'язаних з роботою у поліцейських з різним стажем роботи наведені в таблиці 1.

Таблиця 1 - Показники поведінки та переживань, пов'язаних з роботою у поліцейських з різним стажем роботи

Показники	Перша група поліцейських	Друга група поліцейських	t	p
Суб'єктивне значення діяльності	19,06 ± 3,35	18,5 ± 3,24	0,5	-
Професійні вимоги	19,76 ± 2,7	20,36 ± 2,52	0,6	-
Готовність до енергетичних витрат	20,18 ± 3,22	20,93 ± 2,84	0,7	-
Прагнення до вдосконаленню	22,12 ± 3,06	21,21 ± 2,85	0,8	-
Здатність зберігати дистанцію по відношенню до роботи	20,59 ± 3,14	20,57 ± 2,97	0	-
Тенденція до відмови в ситуації невдачі	18,53 ± 3,9	15,86 ± 3,78	1,9	0,05
Активна стратегія вирішення проблем	20,59 ± 4,08	20,71 ± 4,41	0,1	-
Внутрішній спокій і рівновага	19,59 ± 3,6	19,43 ± 2,8	0,1	-
Почуття успішності в професійній діяльності	19,24 ± 3,37	18,36 ± 2,25	0,8	-
Задоволеність життям	20,82 ± 3,76	20,5 ± 2,64	0,3	-
Почуття соціальної підтримки	24,05 ± 3,48	20,79 ± 3,05	2,1	0,05

З результатів наведених в таблиці ми бачимо, що за шкалою «Суб'єктивне значення діяльності» результати в досліджуваних групах поліцейських не сильно відрізняються: в першій групі $19,06 \pm 3,35$, в другій - $18,5 \pm 3,24$. Таким чином, для досліджуваних поліцейських наявність роботи в житті займає важливе місце.

Показник «Професійні вимоги» в першій групі досліджуваних становить $19,76 \pm 2,7$, в другій групі $20,36 \pm 2,52$. Подібність отриманих результатів свідчить, що для обох груп досліджуваних поліцейських притаманне прагнення до більш високих професійних цілей, ніж для більшості інших людей. За показником «Готовність до енергетичних витрат» можна відмітити майже однакові результати. В першій групі було отримано $20,18 \pm 3,22$ балів, друга група набрала $20,93 \pm 2,84$. Дані результати свідчать практично про

однакову схильність досліджуваних обох груп віддавати всі свої сили до виконання професійних завдань.

Майже однакові результати також зареєстровані за таким показником як «Прагнення до вдосконалення», де в першій групі поліцейських виявлено $22,12 \pm 3,06$, в другій групі $21,21 \pm 2,85$ балів. Тобто, для усіх досліджуваних поліцейських притаманно виконувати свою роботу в повну силу та концентруватися на якості виконуваних обов'язків.

Виходячи з отриманих результатів можна сказати, що у всіх досліджуваних поліцейських спостерігається професійна активність, що виражається в категоріях суб'єктивного значення діяльності, професійних домаганнях, готовності до енергетичних витрат, прагненні до досконалості при виконанні завдань, а також здатності зберігати дистанцію між особистісною та професійною сферами. У разі якщо суб'єктивні очікування індивіда вступають в конфлікт з об'єктивним результатом діяльності, виникає ризик появи перших симптомів психічного перевантаження організму і як наслідок - синдром емоційного вигорання.

Показник «Тенденція до відмови в ситуації невдачі» достовірно більш виражений в першій групі поліцейських з більшим стажем роботи $18,53 \pm 3,9$ ніж в другій групі поліцейських з меншим стажем роботи $15,86 \pm 3,78$ при $p \leq 0,05$. Таким чином досліджувані поліцейські першої групи більш схильні до примирення з ситуацією невдачі і легше схильні відмовлятися від її подолання.

Описуючи цю сферу особистості можна сказати, що досліджуваним поліцейським притаманна в однаковій мірі стратегія подолання проблемних ситуацій, представлених як тенденція відмови від подальшого виконання професійних завдань, особливо у випадках поразок і невдач; активність стратегії подолання труднощів, а також внутрішньої рівноваги. Ці ознаки відображають два різні способи поведінки в складній ситуації: активне вирішення проблем або їх уникнення. Пошук самостійних рішень і одночасно прийняття відповідальності за їх наслідки вимагають мобілізації власних сил. Перенесення центру уваги на інших людей або очікування, що «проблема сама собою вирішиться», не є конструктивною стратегією, оскільки невирішена проблема призводить до таких негативних наслідків, як незадоволеність собою, почуття власної неповноцінності.

За шкалою «Почуття успішності в професійній діяльності» результати в першій групі дорівнюють $19,24 \pm 3,37$, в другій групі - $18,36 \pm 2,25$. Достовірних відмінностей не було виявлено, що свідчить про практично однакову задоволеність поліцейськими своїми професійними досягненнями.

Такий показник як «Почуття соціальної підтримки» вірогідно більш представлений в першій групі працівників поліції ніж в другій $24,05 \pm 3,48$ та $20,79 \pm 3,05$ балів, при достовірній відмінності $p \leq 0,05$. Більш високі показники за даною шкалою у першій групі свідчать про те, що їм більш властиве відчуття довіри і підтримки з боку близьких людей та почуття соціального благополуччя.

Ефективність діяльності в правоохоронній сфері в значній мірі визначається свідомістю професійної придатності та корисності, оскільки

одним з основних завдань професійної діяльності працівників поліції є надання допомоги іншим людям.

Список бібліографічних посилань:

1. Опитувальник поведінки і переживання, пов'язаного з роботою URL: <http://testik.com.ua/opytuvalnyk-povedinky-ta-perezhyvannya-pov-yazanyh-z-robotoyu-avem-u-shaarshmidt-a-fisher-adaptatsiya-t-i-roginaskoyi/> (дата звернення 09.10.2022)

(Одержано 09.03.2023)

UDC 305:343.226

Артем Олегович ШИМКО,

Здобувач вищої освіти Харківського

Національного університету внутрішніх справ

THE HUMANITARIAN SITUATION IN UKRAINE AND GENDER-BASED VIOLENCE RESPONSE

A humanitarian crisis is defined as a singular event or a series of events that are threatening in terms of health, safety or well-being of a community or large group of people. It may be an internal or external conflict and usually occurs throughout a large land area [1].

During the ongoing Russo-Ukrainian War between the Ukrainian government forces and pro-Russian separatists in the Donbas region of Ukraine that began in April 2014, many international organisations and states noted a deteriorating humanitarian situation in the conflict zone.

A May 2014 report by the United Nations said there had been an "alarming deterioration" in human rights in territory held by Russian separatists affiliated with the Donetsk People's Republic (DPR) and Luhansk People's Republic (LPR). The UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine (HRMMU) reported growing lawlessness in the region, documenting cases of targeted killings, torture, and abduction [2].

The humanitarian situation in Ukraine deteriorated drastically and rapidly in 2022, after Russia's invasion dramatically escalated eight years of conflict into a full-scale war. Throughout the year, intense hostilities caused widespread destruction, killed and injured thousands, forced millions from their homes, destroyed jobs and livelihoods.

The number of people in need of humanitarian aid and protection increased from approximately 3 million people at the start of the year to nearly 18 million a few months later.

Humanitarian organizations rapidly expanded operations and reached nearly 16 million people with critical assistance in 2022, despite immense challenges.

The work was also possible thanks to local NGOs & volunteers, the international community, private donors, who stepped in to support Ukraine, when

the country needed it the most.

Humanitarians reached 15.8 million people in Ukraine with various forms of humanitarian assistance in 2022, ranging from food packages to hygiene supplies to shelter, health services, education support, legal aid, counseling, cash assistance and more. Almost 9.5 million people were able to receive medicine and various health-care services in the ten months of the war, and 7.4 million people were reached with assistance related to water, including access to drinking water, hygiene and sanitation. Almost 6 million people received US\$1.21 billion in cash assistance, giving people the flexibility to tailor to their own specific needs. Around 7.4 million people were reached with different kinds of protection services (renewal of legal documents, psychosocial support, specialized assistance to people with disabilities, adequate housing solutions, etc.), including more than 3.2 million with child protection (case management, family tracing and reunification, legal assistance, etc.). At the same time, more than 12.2 million people received food assistance and livelihood support across all 24 oblasts of Ukraine, including areas close to front-line fighting. The UN also delivered over 1,400 generators to hospitals, shelters, heating points, water pumping facilities, schools, and places hosting displaced people.

The war has caused massive destruction of health facilities, forced the displacement of health workers and decimated access to health care in the worst-affected areas.

The war in Ukraine has severely impacted children in Ukraine and hampered education across the country, with massive destruction of schools, displacement imposing immense challenges to the education system. Horrific violations against civilians have been committed since the full-scale invasion in February, and during the previous eight years of conflict in the east, with thousands of civilians killed, injured, maimed, including hundreds of children. Millions are exposed to constant bombardments.

Ukraine experienced an unprecedented rise in child protection risks in 2022, due to the active hostilities that forced almost two-thirds of children to leave their homes. About 2 million were believed to be internally displaced by the end of 2022.

What is worse is that the risk of gender-based violence, including conflict-related sexual violence, increased exponentially in Ukraine in 2022. The deterioration of the economic situation across the country also increased vulnerabilities and risks to exploitation, trafficking and violence, particularly for women [3].

Conflict disproportionately harms girls and women.

This happens across the globe. In Yemen, a woman dies in childbirth every two hours. In South Sudan, more than 65% of women have experienced sexual or physical violence — double the global average. More than 40% of girls in Nigeria are married before the age of 18. Each of these statistics directly relates to ongoing violence in those countries. Against the backdrop of yet another conflict — this time in Ukraine — the world is facing a devastating reality: Girls and women are particularly vulnerable during wartime.

Five key reasons are specified:

1. When fighting erupts, people are displaced — especially girls and women.

During the war, women often bear the sole responsibility and risk of getting their families and themselves out of harm's way. According to UNHCR, the UN Refugee Agency, more than half of the planet's 80 million displaced people are women and children. Often, a conflict's gender dynamics reflect sexist social norms: Men are expected to fight; women are forced to escape. Sometimes women aren't allowed to fight on the front lines. It's also worth remembering that escaping while protecting yourself and your children is itself a heroic act.

2. Political violence begets gender-based violence.

Across the globe, sexual violence against women and girls is often used as a war tactic to terrorize civilians. In 2020, the United Nations verified 2,500 cases of conflict-related sexual violence in 18 countries committed mostly against women and girls. In Afghanistan, 62% of women have experienced all three forms of gender-based violence (GBV): psychological, physical, and sexual abuse. An estimated 1 in 5 female refugees living in humanitarian settings has experienced sexual violence and its consequences, including trauma, stigma, poverty, and unwanted pregnancy.

Rates of domestic violence and human trafficking also commonly spike during times of conflict due to rising instability, poverty, and a weakening rule of law.

3. Conflict often leads to a rise in child marriage.

Because war disrupts economies, supply chains, and agricultural production, it often leads to widespread poverty and hunger. Consequently, rates of child marriage go up as families become desperate for additional income or one less mouth to feed.

Child brides often face a lifetime of suffering. Girls who marry before 18 are less likely to remain in school, more likely to experience domestic violence, and more likely to die from complications during pregnancy and childbirth. The consequences ripple across generations: The children of child brides are more likely to be stillborn or die in their first month of life.

4. Conflict disrupts access to lifesaving reproductive health care.

The violence and chaos of war often destroy a country's health infrastructure. Hospitals are bombed. Health workers are overwhelmed and understaffed. Electricity, water, sanitation, and supplies are disrupted. And without access to sexual and reproductive health care, including family planning services, girls and women in conflict often risk unintended pregnancies in dangerous conditions.

In Yemen, for example, only 20% of the country's remaining hospitals are able to provide maternal and child health services. As a result, a woman in Yemen dies in childbirth every two hours, on average, according to a 2021 report by the United Nations Population Fund (UNFPA). The causes are almost always preventable. A looming famine and the ongoing COVID-19 pandemic have only worsened an already dangerous situation there, especially for mothers. Right now an estimated 1.2 million pregnant and breastfeeding women in Yemen are acutely malnourished.

5. Women are often left out of peace negotiations and conflict prevention.

Despite being disproportionately affected by conflict, women are often denied participation in peace talks and conflict prevention or reconstruction. In 2020, women represented only 23% of delegations in UN-supported peace processes, according to UN Women. In countries affected by or rebuilding from conflict, women's representation in elected office stood at just 19% in 2020

An effective, inclusive response to conflict is possible only when women can lend their leadership, expertise, and insight. Research has found that a peace agreement made with the participation of civil society groups, including women's organizations, is 64% less likely to fail. Another study found that when women participate in peace negotiations, the resulting agreement is more durable and more effectively carried out [4].

References:

1. <https://www.google.com/search?q=The+humanitarian+situation+definition> &
2. "Ukraine crisis: UN sounds alarm on human rights in east". BBC News. 16 May 2014. Retrieved 17 May 2014.
3. Jump up to: a b Report on the human rights situation in Ukraine (PDF). UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 15 May 2014. Archived (PDF) from the original on 27 March 2022.
4. <https://equaleverywhere.org/story/5-ways-conflict-prevents-girls-and-women-from-being-equal-everywhere/?gclid=CjwKCAiAu5agBhBzEiwAdiR5tNXk-712zMZgy->
(Одержано 05.03.2023)

УДК 351.741:159.923

Тетяна Іванівна ЮРЧЕНКО-ШЕХОВЦОВА,

кандидат психологічних наук, науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та
психофізіологічних досліджень Національної академії внутрішніх справ
ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-6541-3410>

КУРС «САМОДОПОМОГА ПЛЮС» У РОБОТІ З ПЕРСОНАЛОМ ПОЛІЦІЇ

За результатами багаторічних досліджень ВООЗ у зонах бойових конфліктів (Афганістан, Ірак, Ємен, Нігерія, Сомалі, Сирія і Південний Судан) практично у кожній п'ятій людині виявляють ознаки депресивного стану, посттравматичні стресові розлади, шизофренію, а майже у кожного десятого постраждалого – наявні психічні розлади [5]. В українців, які постраждали внаслідок бойових дій (з 2014 року) спостерігаються посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожність тощо [4].

У 2022 році за ініціативи першої леді Олени Зеленської стартувала «Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки». Мета програми – надати допомогу кожному, чие психічне здоров'я зазнало шкоди через війну, незалежно від його місця перебування [4; 6]. У межах цієї програми фахівцями ВООЗ та фахівцями інших галузей розробляються шляхи створення моделі системи надання психологічної допомоги населенню України, яке постраждало внаслідок війни. Дослідники зазначають, що у різних країнах різні встановлені підходи до визначення психічного порушення, проте, у будь-якому випадку, є необхідність у пошуку додаткових ресурсів для допомоги постраждалим внаслідок бойових дій [5].

Однією з таких програм є груповий курс управління стресом для дорослих – «Самодопомога Плюс» [Self-Help Plus] (SH+) [3]. Це мультимедійний сертифікований курс, розроблений Всесвітньою організацією охорони здоров'я для підтримки людей, які переживають різні несприятливі обставини. Він заснований на терапії прийняття та послідовного дотримання, одній із форм когнітивно-поведінкової терапії.

Ініціатива створення курсу SH+ належить Марку ван Оммерену (керівник відділу психічного здоров'я Департаменту ВООЗ), зміст курсу створив Расс Харіс (автор книг по самодопомозі). Протягом п'яти років вносились певні зміни та доповнення до змісту курсу, розроблялись нові матеріали. Курс проходив тестування та адаптацію, до його розробки та покращення були залучені фахівці різних галузей багатьох країн.

В Україні курс «Самодопомога Плюс» проводиться з 2019 року (адаптований та перекладений українською мовою). Його впровадження координує Міністерство охорони здоров'я України у тісній взаємодії з українськими та іноземними фахівцями. Основна мета – допомогти людям долати стрес, пов'язаний із війною, та запобігти виникненню психічних розладів.

Груповий курс управління стресом для дорослих «Самодопомога Плюс» складається із п'яти сесій: «Заземлення», «Відчіпляємося з гачка», «Діємо згідно з власними цінностями», «Проявляємо доброту», «Створюємо простір». Розробники курсу рекомендують проводити його протягом п'яти тижнів (або п'яти днів чи п'яти занять-сесій) у групах чисельністю до 30 осіб одночасно.

Курс відрізняється від багатьох інших групових курсів тим, що для передачі більшої частини змісту використовується попередньо записане аудіо [1] та ілюстрований матеріал [3], щоб навчити навичкам управління стресом. Формат SH+ робить його добре придатним для використання поряд з іншими втручаннями в області психічного здоров'я.

Курс підходить для дорослих, незалежно від місця проживання та обставин, та розрахований на різну аудиторію, оскільки його формат дозволяє неспеціалістам за допомогою супервізорів пройти тренінг «Самодопомога Плюс» [Self-Help Plus] (SH+), а потім його проводити з іншими людьми – готувати фасилітаторів та кофасилітаторів, які вподальшому будуть допомагати людям навчатися навичкам самодопомоги.

Фасилітатор – людина, яка забезпечує групову комунікацію та якісне виконання завдань, поставлених перед групою [7].

Фасилітатори курсу організують заняття, відтворюють аудіозаписи, читають питання для обговорення, пояснюють алгоритм виконання вправ, наводять приклади, стежать за часом та демонструють вправи. Фасилітаторам не потрібно бути експертами з питань, які покладені у зміст курсу. Відповідно до цього навчати навичкам самодопомоги може людина, яка не є фахівцем в галузі психології, психіатрії або медицини. Також фасилітатори не виступають у ролі терапевта і не надають учасникам консультації або поради з особистісних питань. Курс проводять, зазвичай, один фасилітатор та один кофасилітатор [3, с. 12].

На кожному занятті група учасників слухає аудіозаписи та виконує вправи. Одна із особливостей цього курсу полягає в тому, що учасники не діляться враженнями та не отримують зворотній зв'язок від групи або фасилітатора після виконання вправ, а зосереджуються на оволодінні навичками самодопомоги для управління стресом.

Оволодіння навичками самодопомоги вкрай важливо для кожного з нас, особливо необхідно для спеціалістів допомагаючих професій або професій типу «людина-людина» (поліцейські, прикордонники, рятувальники, нацгвардійці тощо). Використання матеріалів курсу «Самодопомога плюс» в роботі з персоналом поліції допоможе їм набути базові навички самодопомоги у стресових ситуаціях, справлятися з несприятливими обставинами, підтримувати своє психічне здоров'я.

Список бібліографічних посилань:

1. Аудіофайли українською. Всесвітня організація охорони здоров'я. URL : <https://who.canto.global/v/ORUDUGI6OT/album/RHINT?viewIndex=0>
2. Важливі навички в період стресу : ілюстроване керівництво: Копенгаген. Європейський регіональний офіс Всесвітньої організації охорони здоров'я; 2020. Ліцензія CC BY-NC-SA 3.0 IGO. URL : <http://ecopsy.com.ua/cpps/Vazhlyvi%20navychky%20v%20periodu%20stresu.pdf>
3. Всесвітня організація охорони здоров'я. Самодопомога Плюс: Груповий курс управління стресом для дорослих. Узагальнена версія 1.0 для апробації в польових умовах, 2021 р. Серія психологічних втручань низької інтенсивності, № 5. Копенгаген: Європейське регіональне бюро ВООЗ; 2022. Ліцензія: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. URL : <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/362780/WHO-EURO-2022-5812-45577-65350-ukr.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. В Україні запрацює Національна програма психічного здоров'я. URL : <https://armyinform.com.ua/2022/07/21/v-ukrayini-zapraczyuye-nacjonalna-programa-psyhichnogo-zdorovya/>
5. Загроза психічних розладів для жителів гарячих точок виявилась більшою, ніж вважалося раніше. URL : <https://www.vz.kiev.ua/zagroza-psyhichnyh-rozladiv-dlya-zhyteliv-garyachyh-tochok-vyyavylas-bilshoyu-nizh-vvazhalosya-ranishe/>

6. Офіс першої леді, МОЗ та партнери запускають Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayut-nacionalnu-programu-psiichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki>

7. Фасілітація. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F#%D0%A4%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80>

(Одержано 08.03.2023)

Особистість, Суспільство, Війна. Харків, 2023

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ВІЙНА

Тези доповідей учасників
Міжнародного психологічного форуму
(7 квітня 2023 року, м. Харків, Україна)

Українською та англійською мовами

Відповідальні за випуск: О. О. Євдокімова, А. А. Шиліна

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 19,3. Обл.-вид. арк. 17,4.
Тираж 50 пр. Зам. № 2020-6.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087
від 22.01.2008.

